AL. TZIGARA-SAMURCAȘ

MEMORII

»2«

AL. TZIGARA-SAMURCAŞ

MEMORII

II

Cartea a apărut cu sprijinul Ministerului Culturii

COPERTA: Ion Şuşală

AL. TZIGARA-SAMURCAŞ

MEMORII

II
(1910-1918)

Ediție critică de IOAN ŞERB şi FLORICA ŞERB
Prefață de DAN GRIGORESCU

EDITURA „GRAI ŞI SUFLET – CULTURA NAȚIONALĂ“
Bucureşti, 1999

ISBN: 973 - 95405 - 0 - 3
973 - 95405 - 2 - X

MEMORII

II

(1910-1918)

LXXXV

ARTA ŞI POLITICA ÎN 1910

Rezultatele despre evenimentele artistice din curentul anului au, în genere, o valoare cu totul trecătoare, fiind perimate în decursul vremii. Sunt însă fapte care merită să fie perpetuate pentru ilustrarea dezvoltării noastre, care la început, a suferit atâtea nesăbuite modificări. Dăm aci o parte din cele afirmate în 1910, iar partea finală referitoare la restaurarea monumentelor s-a trecut la capitolul special din 1908 asupra discuţiilor referitoare la monumentele noastre. „În artă ca şi în mai toate celelalte domenii ale activităţii noastre, anul 1910 se caracterizează printr-o dezorientare desăvârşită a cercurilor conducătoare. Interese politice şi abuzul de putere au călăuzit singure soarta artei româneşti. Efectele au fost neapărat fatale. Dându-le la lumină în toată goliciunea lor, sperăm să înlăturăm pe viitor repetarea unor asemenea abuzuri. Câteva exemple vor dovedi întemeierea acestor aserţiuni, oricât de paradoxale s-ar părea."

Pentru o mai bună îndrumare a învăţământului nostru artistic s-a stabilit în anii din urmă o reorganizare a Şcoalelor noastre de artă, Regulamentul cel nou, alcătuit de o comisie de specialişti şi sancţionat în 1908 a fost însă nesocotit de chiar acei care l-au promulgat. S-au făcut numiri de profesori care nu se prevăd în regulament, şi fără a se respecta nici una din condiţiunile prescrise, neavându-se în vedere decât plasarea unor partizani cu totul streini de specialităţile ce li s-au încredinţat. Iar în programul cursurilor alcătuit din oficiu şi fără a se ţine seamă de propunerile profesorilor şcoalei, s-au introdus noţiunile cele mai potrivite cu cerinţele unei şcoale de arte frumoase. În acest haos de paragrafe nu s-a omis însă amestecul politicei. Astfel, de pildă, profesorului de estetică şi istoria artelor i se cere ca, în cursul anului I, să vorbească elevilor, între altele, şi despre: «partide politice, lupte politice; patimi şi violenţa lor; însemnătatea lor decisivă». Înşirarea unor asemenea capitole, într-un curs de estetică şi istoria artelor a unei Şcoale de stat, s-ar putea lua drept glumă urâtă; publicarea lor în Mon. Of. din 30 oct 1909 şi retipărirea lor la pag. 15 a broşurei reproducând programul oficial al şcoalei, ne conving că nu e vorba de eroare sau şagă. Capitolele aci înşirate reprezintă spiritul general de care au fost conduşi pretinşii reorganizatori ai Şcoalei de arte frumoase. Inutil să mai adaug, că restul programului nu conţine decât nepriceputa copiere a unor table de materii, din care s-au omis tocmai capitolele referitoare la manifestările artistice din ţara noastră. Evident că reorganizarea aplicată de conducători care ignorează marile probleme

artistice şi nevoile reale ce se resimt la noi nu putea da decât rezultate îndoielnice. O îndrumare serioasă a întregului nostru învăţământ artistic rămâne încă de încercat, revenindu-se mai întâi asupra măsurilor nechibzuite ce s-au luat în ultimul timp. Din partea unor conducători atât de nepregătiţi pentru a preţui însemnătatea unei educaţii artistice a poporului, era fatal ca şi Muzeele de artă să fie cu totul „desconsiderate", după cum s-a arătat într-un capitol anterior la care s-a trecut pasajul referitor din această cronică.

LXXXVI

VON BYZANZ ZUR GOTHIK IN RUMÄNIEN

Diferitele publicaţii asupra artei din România n-au rămas fără răsunet în streinătate, astfel *Revue archéologique* de sub direcţia lui G. Perrot şi S. Reinach, membri ai Institutului din Paris, în nr. 2 din 1910, dă „aperçu général de l'art roumain, tel qu'il se dégage de ces publications intéressantes. A cet effet il ne sera pas inutile de résumer tout d'abord les idées si judicieuses que Mr. Al. Tzigara-Samurcaş a émises sur les monuments roumains. L'auteur s'élève contre l'enthousiasme excessif que certaines personnes professent pour l'art de leur pays. Ne va-t-on pas jusqu'à le déclarer comparable aux chefs-d'oeuvre de la Grèce et de l'Italie? Mr. Tz.-S. signale, au contraire, les influences étrangères subies par l'art roumain et remarque, qu'à dire vrai, il n'y a pas un style uniforme dans l'architecture des églises de Roumanie..." Şi după ce comentează, reproducând, argumentele date în *Arta în România* (p. 9–11) conchide: „Dans ces conditions, on ne peut pas parler d'un style «national» en architecture, mais d'un style, particulier à chaque prince. Il en est autrement de l'industrie domestique. Là, nous pouvons suivre une tradition ininterrompue. C'est dans la céramique, dans le travail du bois, dans les tissus admirables qu'il faut chercher les caractères propres de l'art roumain". Revista franceză mai atrage atenţia asupra: „l'étude intéressante sur les maisons fortifiées appelées: Cule", p. 14–37.

Primind invitaţia Muzeului de artă şi industrie din Viena, am ţinut în seara de 30 dec. 1910/12 ian. 1911 asupra aceleiaşi teme, o conferinţă, cu proiecţiuni, purtând titlul de mai sus. Mă voi mărgini a da extrase din dările de seamă trimise una de I. Grămadă, eroul bucovinean, căzut pe câmpul de onoare, în 1916, în *Viitorul*, din 14 ian. 1911; iar alta de studentul D. Marmeliuc, colegul meu de mai apoi la Universitatea din Cernăuţi, în *Voinţa naţională*, tot din 14 ian. 1911. A se vedea şi V. Marcu, în *Junimea literară*, Cernăuţi 1911, p. 52. Înainte de conferinţă ziarele vieneze au semnalat-o prin următorul aviz: „*Ehrung eines rumänischen Gelehrten in Wien.* Es freut uns, melden zu können, dass der such im Auslande... bekannte Professor der Kunstgeschichte und Direktor des ethnographischen Museums Herr

Prof. Dr. Tzigara-Samurcasch seitens der Direktion des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie in Wien die ehrenvolle Einladung erhalten hat im Museum einen Vortrag zu halten. Herr Prof. A. Tz.-S. hat die Einladung angenommen und wird am 12 Januar 1911 im wiener Museum sprechen, der Titel seines Vortrages lautet: «Von Byzanz zur Gothik» (in Rumänien). Rumänien darf stolz sein, Gelehrte zu besitzen zu besitzen, die ihnen Wissenzweig und die deutsche Sprache derart beherrschen, dass sie in der Hauptstadt der Nachbarmonarchie einen Vortrag halten können. Der Vortrag wird durch Lichtbilder erläutert sein". Din articolul lui Marmeliuc extragem: „În monotonia diferitelor teme, tratate de savanţi şi tixite de citaţii, felul de a preda, simplu dar limpede, al d-lui Tzigara-Samurcaş a fost o variaţie plăcută pentru acei, care cercetează conferinţele publice, ce se ţin în Viena. Meritul d-sale creşte, dacă ne dăm seamă că d-sa român, a ştiut să le vorbească nemţilor prin 2 ore liber şi i-a succes să dea ideilor d-sale expresie desăvârşită într-o limbă curată germană.

După o introducere despre marea bogăţie de monumente istorice ce se află pe teritoriul românesc, necunoscut de străini... deoarece aceştia nu citesc publicaţiile noastre şi nu vin să le vadă, face d-l Tz.-S. o privire retrospectivă istorică de la întemeierea Principatelor până la ivirea celor dintâi monumente de artă pe pământ românesc. Arată apoi, cum domnitori români, ctitori ai atâtor biserici, negăsind în ţară nici o tradiţie artistică, au trebuit să creeze un stil propriu, acceptând în această privinţă înrâurirea vreunui curent, de la vecini. Astfel se introduce pe pământul românesc curentul bizantin şi cel gotic, care după o dezvoltare anumită se contopesc în stilul românesc, dând dovadă despre puterea creatoare a neamului nostru. Ca exemple pentru înrâurirea curentului bizantin demonstrează d-sa prin scheopticon Curtea Domnească,din Argeş care se găseşte amplificată la Târgovişte şi Craiova – şi ca cel mai de frunte reprezentant al stilului moldovenesc de pe atunci, care dovedeşte înrâurirea orientală cu adaose gotice în partea ornamentală. frumoasa biserică Trei Ierarhi de la Iaşi. Mare impresie a făcut asupra auditorului Curtea de Argeş, tipul stilului oriental venit prin Armenia şi Georgia. Cu această ocazie povesteşte conferenţiarul şi frumoasa legendă a Meşterului Manole şi arată multe asemănări în planul şi ornamentica bisericii acesteia cu o biserică din Georgia.

După ilustrarea stilului românesc prin mânăstirea Horezu, clădită de meşteri români; după ce dovedeşte prin mai multe exemple că ambele curente se manifestează tot atât de bine şi în artele decorative – aere, candele, cruci ornate şi că deodată cu naşterea stilului arhitectural românesc, ca şi pictura – influenţată mai înainte exclusiv de pictura din Muntele Athos – un caracter propriu cu pictori români (Pârvu Mutu de la Filipeşti), sfârşeşte conferinţa cu cuvintele: Nu vă pot arăta toate frumuseţile ţării mele. De vreţi să vedeţi mai mult, vă invit în ţara însorită, în patria mea, în România. Conferinţa d-lui Tzi.-S. la care a participat, pe lângă colonia şi studenţimea română, un public ales străin în frunte cu prorectorul universităţii, d-l H. Svoboda, episcopul Marschall, directorii de muzee d-nii Dreger şi Folxetic, prof. univ. Neuvirth ş.a., a fost viu aplaudată. A doua zi d-l Tzi-S. a luat parte la

revelionul societății «România Jună» la care s-a reprezentat «Serata etnografică» a lui Tiberiu Brediceanu cu frumoasele ei doine populare și jocuri naționale".

Din articolul lui Grămadă, tratând același subiect, redau numai încheierea: „D-l Tzigara-Samurcaș a vorbit într-o perfectă nemțească cu accent berlinez spre marea uimire a vienezilor. Interesant e că arătând cu schiopticonul mai multe clădiri de artă din România, a trecut prin publicul adunat un fior de admirație și uimire văzând Curtea de Argeș și Horezul.

Câteva zile înainte de ținerea conferinței, a vorbit la seminar profesorul univ. Bormann, cunoscutul arheolog și membru de onoare al Academiei Române, despre conferința d-lui Tz.-S., atrăgând atenția studenților asupra ei, și îndemnându-i să meargă la dânsa. Și profesorii de la Academia de Bele-Arte s-au întreținut, ulterior, cu studenții și artiștii români asupra acestei conferințe, lăudând expunerea clară, metodică și plină de înțelegere pentru frumos a conferențialului." În această plăcută și înviorătoare atmosferă a cercului „României June" cu atâtea amintiri de la Eminescu, am încheiat anul 1910, început cu atâta amărăciune prin prigoana oficială împotriva-mi.

LXXXVII

CASA ROMÂNEASCĂ LA EXPOZIȚIA DIN ROMA

După anul înfrângerilor îndurerate, am intrat în acel al realizărilor, începând cu numirea mea ca comisar la expoziția din Roma și cu inaugurarea cursului de istoria artei la Universitate. D-abia întors de la conferința dinViena, am fost chemat la Ministerul de Externe spre a mi se face cunoscut că noul guvern conservator, contrar celui liberal, demisionat la 28 dec. 1910, acceptase, în principiu, invitația de a participa la expoziția din Roma. Încă din nov. 1909 E. di Beccaria, ministrul Italiei în România, vizitase Muzeul de la Șosea în vederea participării noastre la expoziția din Roma, fără a obține asentimentul guvernului[1]. Expoziția era menită să serbeze a cincizecea aniversare a datei memorabile, în care primul parlament italian proclamase pe Victor Emannuel al II-lea rege al Italiei, cu Roma drept capitală. Deschiderea expoziției fiind fixată la 27 martie 1911 – în memoria aceleiași zile a anului 1861, când Cavour hotărî ca Roma să fie capitala regatului – nu rămânea decât prea scurtă vreme pentru organizarea participării noastre. Din inițiativa președintelui Consiliului de Miniștri, P. P. Carp, ministrul de Externe Maiorescu mă

[1] Vezi *Conv. Lit.*, 1911, p. 814–826 și broșura 8. Buc., Göbl., 29 pp., 1911, unde dau istoricul Expoziției și vederile pavilionului și a principalelor obiecte expuse. Darea de seamă asupra broșurii e în *Seara* din 9 iulie 1911

însărcină deci să plec imediat la Roma spre a vedea ce se mai putea obţine şi în caz favorabil a lua îndată măsurile cuvenite.

Guvernul italian şi preşedintele expoziţiei, contele di San Martino, au primit cu vădită bucurie ştirea participării oficiale a României, cu care poporul italian se simţea atât de intim legat prin chiar obârşia sa şi a sentimentelor de neclintită prietenie dintre cele două popoare.

Înainte ca guvernul conservator să fi decis participarea României la Expoziţia din Roma, doamna Elena Bacaloglu, trăind la Roma, a oferit serviciile sale Comitetului Expoziţiei, care mulţumit a avea o cât de mică participare din partea noastră, a încuviinţat ca cu speze italiene, să se aducă unele obiecte. Prin noua participare oficială a guvernului român, zisa doamnă a fost înştiinţată ca să renunţe la colaborarea sa, pe care, însă, d-sa ţinea să o menţină totuşi, deşi şi de la Bucureşti i s-a dat acelaşi răspuns ca şi de la Roma. În ciuda hotărârilor oficiale, prin tot felul de insistenţe lăturalnice, Elena Bacaloglu a căutat, însă în zadar, să se impună Comitetului italian şi celui român. Cum era judecată în Italia ne arată marele cotidian *Giornale d'Italia* din 26 sept. 1912: „Ma dove la comicita raggiunge un forza iresistibile à nella prosa della signora Elena Bacaloglu, la quàle ammette che i suoi concitadini hanno torto, ma invoca il nostro buon cuore perche non ci disamoriamo della sorella rumena. Questa signora E. Bacaloglu appartien anche lei a quella schiera di litteratoidi rumene che da qualche tempo in qua ha invaso i giornali quotidiani e le reviste minori d'Europa". Un alt intrus, un domn zis Severin, dovedit a fi fost elevul meu Talpoşin, se şi intitulase pe cărţi de vizită ca reprezentant al României, acţionând tot cu fonduri cerşite de la italieni! Dar cu toată bunăvoinţa italienilor, nu ni se mai puteau oferi locuri satisfăcătoare, toate fiind demult ocupate. La Vigna Cartoni, însuşi preşedintele secţiunii artistice, Ettore Ferrari, autorul statuii lui Ovidiu de la Constanţa – ne-a arătat că nu mai avea nici o sală disponibilă pentru pictura noastră. În secţia etnografică de la Piazza d'Armi de asemenea nu mai era loc liber. În a treia secţiune de la Castel San Angelo rezervată artei retrospective, colonelul Brogatti şi prof. Hermanin, preşedinţii secţiunii neputându-ne da decât două săli mici şi puţin luminoase, ce am refuzat, am obţinut favoarea, cu totul specială şi unică să construim un pavilion deosebit, pe bastionul St. Paolo, alături de monumentul în memoria istoriei de la Castelfidardo. În aşteptarea aprobării definitive de la Bucureşti, am şi rugat pe arhitectul Giulio Magni, care a lucrat şi în Bucureşti, să alcătuiască un plan luând ca model casa lui Mogoş din Muzeul de la Şosea pe care o cunoştea. Între timp, sosind reproducerile în gips după monumentul de la Adamklissi, pentru care din vreme se rezervase locul cuvenit în vastele Terme ale lui Diocleţian, am procedat la montarea lor. În dimineaţa zilei de 21 febr., pe când supravegheam aşezarea mulajelor, regele Italiei, însoţit de prof. Lanciani, vizitând secţiunea se opri în faţa „importantei şi splendidei participări a României", exprimând speranţa că „din toate reproducerile reunite în Terme, se va putea alcătui în viitor un mare Muzeu al Imperiului Roman". Fără a aştepta vreo aprobare, mi-am

permis a asigura că guvernul român va fi fericit să dăruiască viitorului muzeu piesele expuse. Prea prudentul nostru ministru la Roma, C. Nanu, nevoind să ia răspunderea unei asemenea promisiuni, fără avizul prealabil din Bucureşti, refuză să comunice pe calea diplomatică ştirea ministerului nostru de externe. Luându-mi singur răspunderea, am primit aprobarea deplină a ministrului Maiorescu, iar din Roma, ministrul San Giuliano răspunde că guvernul italian, mulţumind pentru acest dar „preţuieşte îndeosebi sentimentele ce l-au inspirat, obiectele fiind păstrate ca o mărturie a amiciţiei cordiale şi a simpatiei ce uneşte cele două popoare latine". Profesorul Lanciani grăbindu-se să afişeze ostentativ acest „dono della nazione rumena", ungurii, care expuneau alături de noi mulajele romane din Panonia nu se lăsară mai prejos, imitând exemplul nostru. Muzeul dorit de rege fu construit, spre marea mulţumire a tuturor, „y compris" ministrul Nanu.

După o scurtă şedere la Bucureşti, unde măsurile provizorii ca şi proiectul de buget de 60 000 lei fiindu-mi aprobat, lucrările începură şi prin echipe de zi şi de noapte, am reuşit a fi gata împreună cu ceilalţi reprezentanţi.

Aflându-se pe înălţimea bastionului mijlociu al Castelului, la întretăierea aleelor legând cele două palate ale Congreselor, casa românească domină, steagurile naţionale văzându-se chiar de pe ţărmul opus al Tibrului.

Planul clădirii e acel al casei lui Antonie Mogoş, din Muzeu, pe o suprafaţă mult mai mare, compusă din două încăperi, pe prispă fiind expus bustul împăratului Traian, ca simbol al originei romane a poporului nostru, iar în faţa lui, regele Carol I, reprezentat prin macheta redusă a monumentului redutei de la Calafat. În prima sală sunt 18 pânze ale lui Grigorescu, între care şi portretul Carmen Sylvei, „în acea atmosferă de pace şi de reculegere a colţişorului ei de rai, împodobind cu chipuri sfinte o carte bisericească". Vitrinele reprezintă costume ale românilor din regat şi alte regiuni locuite de ei. (În urma persistentelor plângeri ale legaţiunii ungare din Roma, etichetele cu „români din Ungaria" au fost înlocuite, lăsând însă „frumoasele costume ale ardelenilor noştri". Sala a doua este consacrată artei bisericeşti, în mijloc dominând portretul regelui, de Mirea, încadrat de şase drapele ale regimentelor ce au luat parte la războiul Independenţei, acvilele drapelelor purtând legenda: „Honor et Patria" amintesc şi prin aceasta originea comună a limbei celor două popoare. Din odoarele bisericeşti s-au ales cele dovedind influenţele italiene în arta noastră, cum de pildă: chivotul de argint aurit şi cu smalţuri al lui Şerban Cantacuzino din 1685; un aghiasmatar, mai multe discuri şi potire, engolpioane şi căţui, toate dovedind influenţa italiană directă sau venită prin Raguza; s-au mai expus epitafiile brodate în fir aurit de la Mircea cel Bătrân, din 1396 şi altele ale lui Ştefan cel Mare din 1506, portrete, patrafire şi candele de argint, toate din influenţa italo-dalmată, punând în evidenţă, pentru întâia dată, bogăţia vechii noastre arte bisericeşti, încă necunoscută peste hotare. Partea superioară a sălii este împodobită cu o frescă reprezentând principalele monumente religioase din ţară, inclusiv, bineînţeles, şi cerdacele de la M-rea Horezu cu ale lor splendide colonade de influenţă dalmato-italiană. Criteriul

ce a prezidat la alcătuirea secţiei româneşti a fost că pe când celelalte state au învederat relaţiilor lor cu Italia prin documente scrise sau prin operele unor individualităţi – Germania prin influenţa Italiei asupra lui Goethe, Danemarca prin personalitatea lui Thorwadsen şi Loega – noi am pus în evidenţă legăturile de înrudire ce unesc pe ţărmul român de la Dunăre cu contadinul de pe malurile Tibrului: prin specimene ale artei ţărăneşti şi a celei bisericeşti, consfinţite prin inscripţiile şi reliefele romane presărate peste tot pământul românesc, am reuşit să întărim aceste ancestrale legături pentru vizitatorii casei ridicată în preajma Castelului Sant Angelo.

Cerându-se de Comitetul Expoziţiei să trimitem şi tezaurul de la Pietroasa, dar neluând răspunderea transportului şi a expunerii am trimis o copie fidelă, în mărimea originalelor, singura amintire ce ne-a mai rămas azi a originalului în aur, trimis spre siguranţă, la Moscova în 1916, de către specialişti de la Iaşi. La 6 mai, în prezenţa regelui şi reginei pavilionul românesc, deşi început cu câteva luni în urma celorlalte, a putut fi totuşi inaugurat împreună cu celelalte „Mercè l'energia del Comissario" după cum relatează ziarele locale. Despre succesul casei româneşti au vorbit pe larg toate ziarele italiene, părerea generală fiind rezumată prin următoarea formulă a celui mai răspândit ziar din Roma: „In fondo, non e una mostra di recenti contatti romano-rumeni, ma e una pagina, anzi un volume di quella storia che da tanti secoli tiene congiunti i fratelli ai fratelli, i coloni alla madre patria". De altfel, ziarele italiene au semnalat şi caracterul politic al Expoziţiei: „La mostra rumena ha un taciuto si, ma evidente e simpatico carattere politico. Vi sono expositi i costumi regionali della provincie annesse all'Austria".

Din numeroasele dări de seamă ale presei din Bucureşti, voi cita numai următoarele pasagii din articolul semnat „Mihalache", în *Acţiunea* din 7 iulie 1911: „Expoziţia de la Castel Sant Angelo mi-a întrecut aşteptările. Iată o dată România bine reprezentată! Pavilionul e casă de ţară, românească, cu porţile de lemn tradiţionale, cu intrarea aceea «bucuroasă la oaspeţi», cu albul pereţilor, cu lumină multă, casă deschisă, veselă, cum e românul când îi sunt boii acasă! Înăuntru, costume naţionale, covoare naţionale, steaguri ciuruite de gloanţe în războiul din 1877; tablouri de Grigorescu, al cărui cer frumos, ai cărui boi blânzi şi cuminţi, al cărui roz intens completează aşa de bine casa ţărănească! Apoi un portret în mărime naturală al regelui, de Mirea, şi pe urmă o colecţie din tezaurele de artă de la Muzeul din Bucureşti, etc".

Regele s-a mai interesat de expoziţie şi în audienţa ce mi-a acordat la 2/15 mai, la Quirinalul cel de o austeră simplicitate, am prezentat M. S. cartea lui Vlahuţă asupra lui Grigorescu pe care îl admirase, şi-a amintit de vizita sa la Bucureşti, ca prinţ moştenitor, aducând laude suveranilor noştri. Ca pasionat numismat şi preşedinte al de el înfiinţatul „Corpus nummorum", regele m-a întrebat dacă se vor mai emite bănuţi de aramă, care dispar aşa de repede deoarece sunt cumpăraţi de Italia, pentru buna calitate a metalului servind la baterea medaliilor italiene. După

banchetul ce, obligator, fiecare comisar trebuie să dea colegilor şi şefilor secţiunilor italiene, am plecat în călătorie de studiu în sudul Italiei cu opriri mai lungi la Napoli, locul de naştere al soţiei mele, şi împrejurimi, Palermo, Monreale etc., La Palermo, cu ale sale splendide urme bizantine, am locuit la „Villa Regală", un hotel particular în mijlocul unui splendid parc în care dimineaţa erai trezit de cântecul privighetorilor; pensiunea era condusă de faimosul Raguza, menţionat şi de Guy de Maupassant pentru amabilitatea lui şi mâncările siciliene al căror secret el îl deţinea. Peregrinările în campaniile Siciliei cu al ei îmbătător parfum de portocali şi de lămâi şi ale sale monumente eline şi bizantine, unele golaşe, dar cele mai multe năpădite de flori. Totul este deosebit de captivant, de la unele coloane izolate, testimonii ale splendorilor demult trecute, până la minunatele tetradrahme syracuzene din al IV-lea şi al V-lea secol, care în format aşa mărunt şi în argintul comun ne dau dovadă că şi în traficul monetar al vulgului, arta – o supremă artă – domina în viaţa de toate zilele. Binecuvântata bucată de pământ ruptă din vârful ghetei italiene, spre a-şi păstra, prin măreaţa ei izolare, bogata individualitate, încântătoare până şi în folclorul de azi.

Încheindu-se misiunea mea la Roma, am prezentat ministrului Afacerilor străine un raport la care prin adresa nr. 25 581, 2 mai 1913, a direcţiei afacerilor politice şi continciosului, mi se răspunde:

„Asupra referatului dv. înregistrat la nr. 18 094/2 august trecut, privitor la încheierea lucrărilor expoziţiei din Roma, mă grăbesc a vă exprima mulţumiri pentru modul cum v-aţi îndeplinit misiunea de reprezentant al României.

Am apreciat serviciile aduse de dv. cu acest prilej, atât pentru organizarea expoziţiei în timpul scurt de care aţi dispus, cât şi pentru gestiunea financiară care lasă, din fondul prevăzut pentru cheltuieli, un excedent de peste 2 000 lei. Primiţi, vă rog, domnule delegat, asigurarea distinsei mele consideraţiuni.

Ministru (ss) T. Maiorescu".

LXXXVIII

MOMELI FRANCMASONICE

Căpitanul Moroiu (Grigore?), marele maestru al francmasoneriei române murind în 1910, loja din Italia, a cărei afiliată era România, a trimis la Bucureşti, pe inginerul Carlo Berlenda, din Roma (Piazza Esquilino 12, I), spre a se informa asupra diferiţilor candidaţi ce se arătaseră doritori de a ocupa locul rămas vacant. Delegatul roman se adresă în primul rând confratelui său Eugen Porn, intrat în loja italiană din vremea studiilor sale la Universitatea din Pisa; iar profesorul Porn, la rândul său, mă rugă să-l ajut, introducând pe trimisul italian în unele cercuri înalte

ale societăţii bucureştene, fără însă a mă fi lămurit precis asupra scopurilor streinului. Uşor mi-a fost ca în afară de cercul prietenilor mei, să reuşesc a procura lui Berlenda o invitaţie la dejun la Marghiloman, de la care italianul a plecat foarte încântat de cunoştinţele alese ce i-a fost dat să facă. Şi mai profundă impresie îi produse ceaiul luat la Conu Petrache Carp, care-l uimi prin atitudinea sa franca şi prin opiniile sale originale dar bine fondate asupra politicii în genere.

Ca secretar particular al Carmen Sylvei, am putut obţine favoarea ca inginerul să fie primit la un ceai muzical la Palat, unde regina l-a încântat prin armonioasa vorbire italiană, şi a cunoştinţelor sale despre Italia. Prin vizitele făcute cu Porn prin cercurile bancare şi gazetăreşti, italianul plecă cu o imagine cât mai completă despre oamenii şi opiniile curente din ţară, iar eu încântat de a fi scăpat de un oaspete adesea destul de indiscret în informarea sa asupra moralităţii unora dintre cunoştinţele făcute. Prin mulţumirile primite din Roma, de la Berlenda, credeam acest episod închis definitiv. Mare mi-a fost mirarea când, sosind la Roma în ian. 1911, fui imediat întâmpinat de italianul meu care mă prezentă de îndată artistului senator Ettore Ferrari, autorul statuii lui Ovidiu din Constanţa. Ferrari era şi preşedintele secţiunii de artă, cu care aveam să tratez, în calitate de comisar al României, asupra locului ce mi se mai putea pune la dispoziţie, deşi, după cum am arătat, ne prezentam mult după celelalte state participante. Amabilităţile insolite şi insistente ale acestor doi avură în curând explicaţia lor: fiind invitat la Ferrari acasă. acesta mă primi solemn, având pe cap un fel de tichie roşie bordată bogat cu fireturi. lămurindu-mă că eram primit de marele maestru al Logei francmasonice a Marelui Orient, de care depindea şi Loja din România. Surprins de aceste neaşteptate destăinuiri, Ferrari adăugă „prin Berlenda şi alte confirmări era bine informat asupra mea şi, după matură chibzuială, hotărâse să mă investească ca maestru al Lojei bucureştene". „Dar, răspunsei, n-am fost şi nu sunt din Lojă, şi deci n-aş putea ocupa asemenea onoare". „Nu te îngriji de aceasta. În timpul cât vei sta la Roma, în calitate de comisar al Expoziţiei, vei fi trecut, aci, prin toate gradele, ajungând şef la Bucureşti". „Dar cei mai vechi în cadre se vor revolta şi o campanie prin presă va fi dusă contra mea". „N-ai nici o teamă: cea mai mare parte din presă, tot Sărindarul e cu noi, şi celelalte ziare, din spirit de solidaritate, nu se vor opune". „Sunt cu totul copleşit de atâta bunăvoinţă, dar rog a mi se permite să mă consult şi cu soţia mea". „Nu e nevoie: asociaţia noastră e bazată pe tăcere şi discreţie; femeile nu trebuie puse la curent cu măsurile noastre, deoarece nu pot fi discrete şi păstra secretul". Şi apoi urmă o lungă dizertaţie asupra asociaţiei, care urmăreşte binele omenirii, având ca ideal perfecţiunea omului şi ca scop fraternizarea oamenilor prin aceeaşi gândire. Membrii ei sunt selecţionaţi şi se introduc în doctrină prin iniţiere.

La încercatele mele întreruperi, dacă asemenea nobile planuri au nevoie de atâta mister, nu mi s-a răspuns decât evaziv. Urma ca a doua zi să fiu introdus în loja lor din vechiul Palazzo Altieri. Localul e foarte impresionant: într-o sală imensă, zidurile garnisite cu picturi şi covoare în ale căror modele ţesute nu lipseau insignele

asociației; strane de lemn comode erau de jur împrejurul încăperii, iar pe o estradă, un fel de catedră pentru câțiva vorbitori, cu jelțuri și mai impozante. Singurul lucru straniu erau niște ciolane (oase de om?) și un craniu orânduite pe o masă din fața estradei. „Într-o asemenea sală, probabil mai mică, vei prezida și d-ta la București, întorcându-te ca maestru". La înnoitele mele ezitări, începu marele maestru Ferrari să-mi înșire numeroasele avantaje ce ar decurge din noua mea situație; membru în numeroasele consilii de administrație ale principalelor bănci, care mai toate făceau parte din confrerie prin directorii lor; călătorii în streinătate, în contul funcției; etc... La întrebarea obligațiunilor ce-mi asumam, în schimbul atâtor avantaje, mi s-a răspuns că va urma numai să mă conform, fără ezitare, instrucțiunilor ce mi se vor da de la centru și de a căror împlinire eram responsabil. Condiție ce se potrivea așa de greu cu caracterul de independență pe care-l manifestasem până aci! Mi s-a mai pus în vedere că, prin niște semne convenționale ale salutului, frații se recunoșteau între ei și că în orice localitate aș fi putut fi primit și chiar găzduit de către cei din asociație. Răspunsul meu, că în acest caz ca director de Muzeu și de Bibliotecă, mă bucuram de aceleași avantaje din partea colegilor respectivi și fără a fi trecut printre francmasoni, a displăcut, fiind considerat ca o persiflare a marilor binefaceri procurate de Lojă. Insistențele fură oprite din partea celui ce părea ofensat de comparația ce riscasem.

Inginerul Berlenda trimis să ia ultimul meu răspuns, convingându-se de renunțarea definitivă la onoarea ce mi se propunea, întâlnirea cu marele maestru Ferrari nu mai avea loc, iar la banchetul ce am dat, conform uzului, în calitate de comisar al României, el refuză să ia parte printr-o convențională dar rece comunicare scrisă. Așa am scăpat, întâia dată, de a fi francmason. În țară, tentații de același fel n-au lipsit: generalul Pangrati, fratele rectorului, apoi, bravul și plăcutul prieten Sever Pliniceanu au mai încercat, fără a reuși. Însă, scăpat de toate aceste ispite, am căzut totuși într-o cursă trecătoare. Mai mulți prieteni cunoscându-mi vinurile, m-au invitat să le dau în vânzare la noul depozit a Hanului Ancuței, cu restaurant în oraș și pivnițele în str. Izvor. Spre marea mea surprindere am aflat, în urmă, că acestea nu erau decât camuflarea Lojei masonice de la Hanul Ancuței și în revista „Sfarmă Piatră" din 13 febr. 1936, p. 11, m-am văzut trecut între „mădularii" Lojei, având ca „mare vornic" pe Mihail Sadoveanu. Am răspuns imediat revistei, care în nr. 27 febr. înseră: „Dacă scrisoarea de mare atitudine morală pe care d-l Al. Tz.-S. ne-a trimis-o la 14 febr. și pe care am publicat-o în numărul trecut al revistei noastre, azi distinsul colaborator al ziarului *Universul*, d-l T. Pisani, îl turtește pur și simplu pe vornicul de la Hanul Ancuței".

Și astfel numai am scăpat definitiv de aceste momeli, rămânând cu totul strein de francmasonerie și de orice altă asociație ocultă, păstrându-mi libertatea nestânjenită de acțiune. Am aflat însă cât de numeroși sunt membrii asociației, cât de meschine sunt principiile și procedeele lor lămurindu-mi-se totodată, că numai prin asemenea mijloace apar, așa de des, indivizi în situații pentru care nu aveau altă

chemare sau pregătire decât de a fi membru supus al hrubei oculte zisă pompos Francmasonerie, aşa de diferită de acea „des francs maçons" din evul mediu care păstrau secretul bolţilor ogivale. De avantajele masoneriei nu m-am înfruptat niciodată, ba din contra am întâmpinat opoziţia lor în diferite ocazii, între altele, în alegerile de la Academie, unde câţiva mari mahări aveau cuvântul. Cu toate acestea nu regret a nu fi făcut parte din asemenea hrubă.

LXXXIX

ÎN SLUJBA DINASTIEI

Întors din Roma, am reluat şirul numeroaselor obligaţii din ţară. La Castelul Peleş audienţele se succedau tot mai dese, adăogându-se şi cele cu arhitectul Gottereau, însărcinat de rege cu mărirea Fundaţiei sale universitare, după ce reuşisem să încheiem la 26 mai 1911 actul de cumpărare a terenului Peucescu, atât de mult disputat. A se vedea capitolul: „Nevoia măririi Fundaţiei, după zece ani de funcţionare" din lucrarea subsemnatului, *Fundaţia universitară Carol I*, Buc. 1933, pag. 15, precum şi cele adaose în vol. II, încă inedite.

În planşa 12 pag. 45, se arată modelul băncilor din Berlin cu modificările aduse la ale Fundaţiei pe care v. Harmick, Directorul Bibliotecii din Berlin le-a aprobat ca mai practice ca ale sale, cu ocazia vizitării Fundaţiei în 1917. Regele care urmărea de aproape clădirile numeroase de la Sinaia, precum şi desele prefaceri ale acestora având pasiunea unor asemenea lucrări – de aceea şi recunoscut ca „le Roi bâtisseur", de academicianul Bordeaux - ţinea să ia parte la toate propunerile de mărirea Fundaţiei făcute de arhitectul francez, pe care-l secondam din punct de vedere al nevoilor speciale ale instituţiei. Pentru a fi cât mai bine informat asupra organizării bibliotecii, din îndemnul suveranului am vizitat clădirea aproape terminată a măreţei Königliche Bibliothek din Berlin, prezentând la întoarcere publicaţii cu planurile respective ale noii clădiri inaugurată cu un an înaintea Fundaţiei.

Cu prilejul călătoriei în Germania, Carmen Sylva ţinea să caut un editor pentru voluminoasa culegere de gândiri, scrise în franţuzeşte, în colaborare cu d-na Ecaterina Esarcu, născută Kostaki-Epureanu, sub influenţele spiritiste ale acesteia[1]. Suveranul dezaprobând, în genere, asemenea produceri, mă aviză să reduc pe cât posibil culegerea, amânându-i publicarea. La comunicarea mea din München asupra greutăţii de a găsi un editor german pentru opera franceză – cu numeroase reveniri ale aceloraşi gânduri – regina îmi răspunde prin următoarea scrisoare din sept. 1911, căutând să pună strună ezitărilor arătate: „Nicht ängstlich sein, lieber Herr Tzigara! Ich glaube, niemals wird man etwas schreiben oder sagen, das nicht schon

[1] Traduse de subsemnatul şi publicate la Socec, cu ilustraţii după Grigorescu

geschrieben oder gesagt ist. Ich las neulich Rosen[2] sehr viel aus den heiligen Büchern vor. Er war auser sich! Er fand das einzig. Lassen Sie sich nicht ängstigen. Auch den Namen möchte ich beibehalten, gerade weil man ihn im Auslande nicht versteht „Aiurea" – doch, gern. Und wie wäre Socec? der druckt so schön. Man wird es hier aus Neugierde kaufen u. so geht es langsam seinen weg. Ich lasse es auch Englisch übersetzen sobald ich die Drukbogen doppelt bekomme. Ich arbeite eben mit vollen Dampf. Das Buch wird ja gleich von vielen anderen gefolgt. Lassen Sie nur ja nicht darüber schreiben, gar keine Reklame. Es soll still seinen Weg machen. Denken Sie an Socec. Ich war sehr zufrieden mit «Lunca». El".

Cu toate indicațiile date de rege și de cerințele noii clădiri, Gottereau a plecat la Paris, unde cu ai săi „nègres"[3], Gottereau a întocmit planurile executate apoi cu ajutorul tânărului arhitect R. Bolomey recomandat de Basset. O altă înaltă preocupare a suveranului era de a pune în siguranță documentele, desenuri și planuri ale restaurărilor executate de Lecomte du Noüy, în mare parte subvenționate de însuși majestatea-sa. Într-acest scop regele a rugat pe Th. Rosetti și Barbu Știrbey să se ocupe de această chestiune. Din raportul acestora adresat la 16 iulie 1911: „Mr. Al. Tzigara-Samurcaş nous a transmis le désir de Votre Majesté de nous rendre auprès de Mr. Lecomte du Noüy, en ce moment très gravement malade à București, afin de réclamer au nom de Votre Majesté, pour la Fondation Carol, une déclaration implicant la donation de tous les documents artistiques relatifs aux restaurations dont Mr. L. du N. se trouve être chargé". După ce arătă dificultățile întâmpinate din cauza stării de boală a lui Lecomte și dorința de a pune actul încheiat: „ À l'abri de toute contestation eventuelle", cei doi mandatari au obținut, prin fratele suferindului, ca acesta să dea: „ordre à ses employés de procéder, en collaboration avec Mr. Tzigara-Samurcaş, à la confection d'un inventaire en double expédition", după care, apoi toate planurile și desenurile au fost predate Fundației, fiind orânduite pe rafturi speciale, într-o cameră încuiată.

Tot atunci suveranul a comandat artistului Jean Lecomte du Noüy bustul arhitectului restaurator, după cum reiese din scrisoarea sculptorului din 20 sept. 1911 prin care se exprimă astfel către majestatea sa: „Votre Majesté me permettra de lui exprimer tous mes sentiments de reconnaissance pour m'avoir donné l'occasion d'interpréter en matière durable et pour place d'honneur les traits de celui qui depuis 40 ans n'a eu d'autre ambition que d'être digne de la haute bienveillance de Vos Majestés". Scrisoarea fiindu-mi predată spre a răspunde sculptorului, am dus mai departe corespondența cu acesta, supunând, succesiv, suveranului diferitele schițe până la definitiva aprobare regală. Prin răspunsul din 22 nov. 1911, sculptorul îmi comunică: „j'ai tenu à bénéficier des excellents conseils dont vous êtes fait

[2] Friederich Rosen, ministrul Germaniei la București, el însuși autor și traducător al poemelor lui Omar (Rubaijat-I-Omar-I-Kkajjam) pe care mi le-a dăruit într-o frumoasă ediție, din 1909

[3] Cum lucrau mai mulți arhitecți ai noștri prin cei din Paris, ne arată, cu haz, alăturatele schițe ce au circulat cu diferite nume de pretinși maeștri români.

l'interprète et j'espère que cette dernière esquisse répondra mieux aux désirs de Sa Majesté". Din întreaga corespondență reiese grija regelui ca lucrarea destinată Fundației să fie cât mai reușită. Bustul în bronz a fost expus în sala de onoare alături de ceilalți donatori ai instituției.

După noi amânări, cartea apăru sub titlul mai neutru de „Aliunde", din care regina îmi dărui primul volum, la 5 iunie 1913, cu dedicația „Meinem treuen Mitarbeiter". Informându-se că editura nu m-a onorat pentru numeroasele corecturi ale textului francez, regina, pentru prima dată, îmi remise o sumă cu următoarele rânduri „Erlauben Sie mir, das zu thun was die «Minerva» versaumt hat u. was Ihnen u.Ihrer eidernen Arbeit gebuhrt, Ihnen meinem treuen Helfer zu senden! Elisabeth". Și astfel se încheie cu satisfacția și a suveranului cât și a regalei autoare, pentru mine penibila misiune a publicării gândurilor dedicate decedatei colaboratoare a Carmen Sylvei: „Au lieu des fleurs..." În dorința de a cunoaște personal pe cei mai de seamă scriitori ai noii generații, mai mulți dintre ei fură succesiv prezentați Carmen Sylvei, iar la 3/15 dec. se organizează chiar la palat o șezătoare, care, pentru motive greu de stabilit, nu a avut alte urmări.

În oct. sosind de la Neuwied nepoata reginei Louisa de Wied, punându-ni-se la dispoziție automobilele regale, am fost însărcinat ca, împreună cu principele Wilhelm de Wied, soția sa Sophie și d-na de onoare Bengescu, să le arăt principalele monumente, pornind de la Cozia – Horez – Bistrița Arnota Polovraci - Novaci – Curtea de Argeș – Câmpulung – Rucăr – Brașov – Sinaia, cu care prilej am putut face interesante achiziții pentru Muzeul de la Șosea.

La Sinaia având reședința la Castel, eram acum des invitat la Pelișor de către principii moștenitori purtând un interes atât de viu noului muzeu pe care, în nenumărate rânduri, l-au onorat cu vizitele lor.

XC

ISTORIA ARTEI LA UNIVERSITATE

La 26 mai 1911 am inaugurat la Universitatea din București cursul de Istoria Artei.[1]

Ușoară n-a fost reușita, din cauza opunerii Universității chiar, solidarizată cu dușmanul creării catedrei, dar mai ales contra candidatului ei. Deși în discuția Camerii din 17 martie 1910 (p. 989, col. I). N. Iorga declarându-se de acord cu Maghiloman: „nu înțelegea ca o universitate să nu aibă o catedră pentru istoria artei". Totuși el se opunea cu înverșunarea-i cunoscută, afirmând chiar că asemenea catedră

[1] *Istoria artei și însemnătatea ei în învățământul universitar*, în *Conv. lit.*, 1912, p. 17-42; și în broșură

ar fi inutilă, deoarece istoria artei se făcea de el la cursul de istorie universală. Am răspuns[2]. Arătam că în afară de Sofia, la toate celelalte universităţi istoria artei era reprezentată: două catedre la Belgrad, una la Lemberg, la Viena erau nu mai puţin de cinci cursuri de istoria artei, pe când pentru arheologie nu erau decât două; la München, de asemenea, pe când Berlinul ţine recordul cu opt reprezentanţi ai istoriei artei. Am mai expus situaţia profesorilor secundari, cărora, la examenul de capacitate, li se cer noţiuni de istoria artei, ce nu se predau în universitate. Invocam autoritatea streinătăţii care cerea ca educaţia artistică să fie introdusă chiar din şcolile secundare citind raportul profesorului Georges Perrot, precum şi propunerile lui Adolfo Venturi, aprobate de Congresul de la Roma din oct. a.a. cerând ca: „la Storia dell' arte abbia ufficiale insegnamento in tutte le Universita come necessario integramento dagli studii storici e filologici, perche dal semenzaio escano gli elementi per la difusione della scienza storico-artistica e per l'elevamento della cultura pubblica". Dar toate aceste argumente şi multe altele nu erau valabile pentru aceia hotărâţi să nu asculte decât vocea răzbunării lor, neputând fi creată pe cale universitară, s-a încercat pe cea parlamentară. Astfel în sesiunea ordinară (prelungită) a Adunării Deputaţilor din 1912–1913 s-a prezentat din iniţiativă parlamentară următorul proiect de lege: „Cursul de istoria artei existând de mai mult timp în programul facultăţii de litere din Bucureşti, precum şi în bugetele trecute, subsemnaţii, considerând însemnătatea acestui curs pentru pregătirea candidaţilor la examenele de capacitate; considerând apoi şi dezvoltarea învăţământului superior din alte ţări şi rolul unei catedre de istoria artei ca sprijin pentru dezvoltarea artei naţionale, propunem regularea definitivă a situaţiei acestei catedre sub titlul recunoscut aiurea: Catedră de istoria artei. Facultatea a fost consultată". Propunerea fiind admisă s-a adoptat la 25 martie 1914, proiectul de lege: Art. Unic: „Se consideră ca definitivă catedra de istoria artelor la Fac. De litere din Bucureşti, votat fiind în şedinţa de la 21 dec. 1913, cu unanimitate de 60 de voturi". Pe când la Senat, în şedinţa din 23 dec. 1913, votul a fost nul (*Dezbat. Monit.* Of. Din 5 ian. 1914, p. 265.). Proiectul a fost adoptat de toate secţiunile, în afară de secţiunea IV, prezidată de Ion Lahovary, care, după cum singur a mărturisit, „nu a voit" a lua proiectul în cercetare. După votul nul, Senatul a luat vacanţă şi apoi urmând schimbarea de regim, proiectul n-a mai fost adus în discuţie, rămânând votat numai la Cameră, catedra fiinţând totuşi mai departe pe cale bugetară.

Discuţia în această privinţă a fost foarte animată, dr. Istrate şi preşedintele Senatului, Ion Lahovary, ambii criticaţi de mine în chestia expoziţiei de la Parcul Carol I, din 1906, făcând o aprigă propagandă contra mea, după cum reiese din scrisorile primite, dintre care voi publica numai spre exemplificare acea a prietenului Vasile Tretinescu, avocat şi senator din Râmnicu-Vâlcea. La 31 dec. îmi scrie:

[2] *Istoria artei la Universitatea noastră. N. rev. rom.*, 1911, p. 271. *Arta şi Universitatea la noi*. Minerva, 27 II 1913. *Istoria artei la Universitatea noastră. N. rev. rom.*, 3 martie 1913. *Reforma învăţământului artistic. Conv. lit.*, iunie 1914.

„Iubite prietene, îţi datoram un răspuns pentru care să mă ierţi că am întârziat aşa de mult din cauza sărbătorilor aşa de absorbante, când ai o familie şi copii!

Nu este prima şi ultima nedreptate care s-a făcut cu tine!

Prietenii care au văzut cum se lucrase în ajun, noaptea, pe când cea mai mare parte lipsisem de la Senat, am făcut scandal, şi de unde era respins proiectul de trei secţiuni, l-am trecut din nou prin secţiuni şi am numit un raportor spre turbarea lui Istrati şi pentru că preşedintele Senatului era montat ca şi Istrati contra ta, ne-am pus în grevă şi am făcut să cadă toate legile prezentate în majoritate de takişti, care făceau propaganda contra. Am avut discuţie cu dr. Istrati, care ne contesta dreptul să legiferăm contra Senatului universitar, şi i-am răspuns că după constituţie numai parlamentul poate să legifereze şi dacă Senatul universitar se conduce de alte sentimente decât ale învăţământului, parlamentul poate trece, cum a trecut Camera Deputaţilor peste avizul acestui areopag plin de patimi meschine!

În fine, dragă prietene, regret că n-am putut face mai mult pentru tine; am însă o mică mulţumire că te-am răzbunat! Opinia publică este pentru tine şi cred că tot se va găsi un parlament, care să se ridice mai sus decât cel care din fericire se va înmormânta în 1914 să-ţi realizeze ceea ce era drept să obţii în 1913 şi chiar mai nainte. Vechiul tău prieten, V. Tretinescu". 31 dec. 1913.

Fiind publicată în *Conv. lit.*, nu voi reda din lecţia de deschidere decât rezumatul presei zilei, după *Seara*, din 28 nov., ce indică a fi asistat: ministrul C. Arion, Em. Pangrati, rectorul Universităţii, mitropolitul, prof. univ. O. Densusianu, Coculescu, Dr. Gerota, Al. Vlahuţă, artişti etc. Conferenţiarul începe prin a arăta că „Al. Odobescu a fost întemeietorul învăţământului artistic în România. El a fost un iniţiator, un om care deschide drumuri noi, nu numai la noi în ţară, ci în întreaga mişcare culturală. Pentru a arăta opera de iniţiator a lui Al. Odobescu, de cugetător şi estet, care a deschis drumuri noi în studiul istoriei artelor, de iniţiator care a dat o nouă îndrumare acestor studii în toată Europa, d. Tzigara-Samurcaş citează fragmente din programul de lecţii pe care şi-l propuse Odobescu să le dezvolte în cursul său. El spunea în lecţia de deschidere că după ce va ieşi din catacombele Romei, va studia arta acelor impetuoşi năvălitori care au fost arabii, apoi arta din Evul Mediu şi arta bizantină, Renaşterea, dezvoltatea şi evoluţia artei în ţările româneşti. Pentru întâia oară în Europa se formează un asemenea program, se deschide un asemenea orizont, în studiul istoriei artelor.

Al Odobescu nu a avut fericirea să realizeze în întregime programul său, dar ideile lui au fost reluate şi dezvoltate de savanţi streini.

O dată cu moartea lui Odobescu, întemeietorul învăţământului artistic în România, acest învăţământ a murit în ţările noastre. Apoi conferenţiarul a făcut un admirabil portret al lui Odobescu, al acestei figuri olimpiane şi apoloniane: artist, savant, estet, făuritorul graiului românesc, care unea erudiţia cu sensibilitatea artistică. După aceea, se arată progresele care le-a făcut învăţământul artistic în

streinătate, şi face o critică aspră, dar justificată, a acestui învăţământ în ţara noastră, adăogând că în cursul său va studia misiunea socială a artei, şi arată ce puternic factor social constituie ea. Arta e în legătură cu industria. Pentru a dovedi aceasta dă un exemplu foarte convingător: În expoziţia universală din 1850, industria Franţei a repurtat o mare victorie, industria celorlalte ţări, chiar a Angliei. a rămas cu mult mai jos. Anglia are material, are cărbune, are parale; ceva mai mult: Franţa aduce material din Anglia. Atunci pentru ce industria Franţei era infinit superioară? Fiindcă era pe gustul francez, arta franceză, având o serie de însuşiri care lipseau celorlalte industrii.

Această expoziţie, această victorie a industriei franceze, a provocat un reviriment şi o eră nouă în Anglia. Imediat s-a format la Londra un mare muzeu industrial. care astăzi este unul din cele mai frumoase din lumea întreagă şi a fost o formidabilă impulsiune artei engleze.

În aceste momente când conducătorii noştri se gândesc la înfiinţarea unei industrii superioare, este nevoie de o cultură artistică ce trebuie dată din şcolile primare, şi culminată prin crearea catedrei de istoria artei în Universitate. – Tzigara-Samurcaş trece apoi la o serie de idei, arată legăturile şi superioritatea istoriei artelor cu celelalte discipline intelectuale. Arta este în legătură cu morala. S-ar părea o ciudăţenie, o contrazicere. Arta este o morală, fiindcă ridică pe om în sferele impersonale. în lumile idealului. Arta mai este în legătură cu religia: de la cele mai primitive religiuni, de la fetişism, până la creştinism, arta a slujit religia. Pentru a dovedi acest lucru. după o serie întreagă de consideraţiuni estetice şi exemple, conferenţiarul a vorbit de arta noastră bisericească, de puterea ei de sugestie şi convingere, şi a citit câteva fragmente dintr-o introducere a călugărului Macarie, de la Căldăruşani. care în anul 1805, a tradus un manual de pictură bizantină dând pasaje din introducere foarte pitoreşti şi expresive.

Apoi d-l Tzigara-Samurcaş arată legătura dintre istoria artelor şi filozofie, dintre estetică şi istoria artelor, făcând o serie judicioasă de observaţiuni. Estetica, spune conferenţiarul, vrea să înveţe pe artist cum să creeze frumosul: noi credem că estetica trebuie să pornească de la artişti, să cerceteze condiţiile şi tainele în care aceştia au plămădit frumosul, să consulte opiniile şi procedeele lor.

După ce se arată superioaritatea istoriei artelor asupra tuturor celorlalte discipline intelectuale, el spune că va studia arta ca o manifestare socială. studiind pe artist ca pe un producător şi publicul ca pe un consumator. D-l Tzigara Samurcaş şi-a încheiat frumoasa şi interesanta prelegere arătând care va fi programul cursului său: va studia istoria artelor din punct de vedere sincronistic, adică va studia o epocă artistică. în diferite regiuni şi ţări, apoi şi în ţara noastră". Cursul s-a ţinut în sala cea mare a Fundaţiei Carol I, fiind ilustrat de numeroase şi interesante proiecţiuni ale principalelor monumente citate. În afară de publicul extraşcolar au asistat şi alteţele lor princiare Elisabeta şi Mignon.

XCI

SUFLETUL ARTISTIC AL POPORULUI ROMÂN

Început cu expoziția de la Roma, anul sfârși prin conferința de la Lugoj, din 27 dec., cu titlul de mai sus. Invitat de dr. Valeriu Braniște, ministrul de Culte al Consiliului național din Cluj, și de dr. Gh. Dobrin, fost primar al Lugojului (cunoscuți la Bulci, domeniul prietenului A. Mocsony), am ținut conferința pentru care a fost nevoie să se obție prealabila autorizație a ministerului de interne de la Budapesta, cu înștiințarea verbală că orice aluzie politică ar atrage oprirea cuvântului de către agentul special prezent în sală.[1]

Neiscându-se nici un incident, se redă aci conferința după darea de seamă din *Drapelul* doctorului V. Braniște, care, prin scrisoarea sa din 10/23 ian. 1912 mai adaogă: „despre conferința d-tale se mai vorbește și astăzi mult la noi. Ai pus în vibrare coarde, care ne-au fructificat cugetarea. Noi trăim aci departe de centrele mari culturale, de aceea ne impresionează mai adânc evenimentele ca conferința d-tale și efectul lor este mai dăinuitor. Regret numai frigul straşnic care l-ai tras la noi împreună în teatru și după teatru... Cu asigurarea sincerii mele admirații (ss) Dr. V. Braniște".

Iată articolul din *Drapelul*:

„E o minune acest popor românesc. Cu atât mai adânc pătrundem în sufletul lui, ascuns atâtea veacuri vederii lumei pricepătoare, cu atâta mai mult trebuie să-l admirăm. Resfirat pe atâtea văi despărțite prin munți înalți, care de altminteri sunt hotarele firești ale formațiunilor etnice, între atâtea popoare deosebite, atât de origină cât ca și evoluțiune și fire, supus atâtor stăpâniri străine și opuse, lipsit, așa-zicând, de orice legătură văzută, adâncit în robia grea veacuri lungi de urgie, exploatat în mod nemilos de toți ce au trecut peste el și fără nici un prieten și binevoitor în marea de străini, vegetând la aparența aproape două mii de ani, ascuns, încât începuturile lui sunt și astăzi încă nedeslușite ochiului scrutător al științei nepreocupate – a păstrat înlăuntrul său curat și genuin, sufletul său, unul și același pretutindeni unde răsună grai românesc.

Vedem alte popoare, care sute de ani au trăit viață comună, îndată ce se despart politicește, diferențiindu-se în diferite tipuri și nici pe jumătate cât au trăit împreună

[1] Iată introducerea la încuviințarea conferinței: „Nr. 655. 1912. De la Vicecomitele Comitetului Caraș-Severin către d-l G. Dobrin, avocat în Lugoj. Obiectul: Conferința d-lui Al. Tzigara-Samurcaș, prof. univ. din București. La rugarea înaintată Vă incunoștiințez că ilustr. sa d-l ministru de interne prin ordonațiunea sa de sub nr. 191050/911 din 2 l.c. a conces ca la concertul ce-l va aranja în 9 ian. 1912, Reuniunea femeilor române din Lugoj, cu scop filantropic, în teatrul orășenesc, d-l Al. Tzigara-Samurcaș, prof. la Univ. din București, să poată ține o conferință cu proiecțiuni intitulată *Din domeniul artei române*. Lugoj în 7 ian. 1912 (ss) Issekutz s. k. alispan m. p.

nu le trebuie ca să se deosebească cu totul unele de altele, părţile devenind nu numai individualităţi separate, dar totodată şi atât de deosebite unele de altele încât d-abia cu mare aparat ştiinţific reuşeşti a dovedi că odată au fost una. La poporul românesc este tocmai fenomenul contrar. De la închegarea formaţiunilor politice pe aceste meleaguri după marea năvălire a popoarelor nici când n-a format acest popor nici unitate politică, dar nici măcar una geografică. Pornit din munţi, unde s-a refugiat din calea năvalei de popoare călătoare, s-a revărsat în toate direcţiunile apelor aparţinătoare diferitelor bazenuri şi a dat tot înainte, încât până astăzi nici o graniţă firească nu se poate aşeza expansiunei acestui popor. Sub aceleaşi raporturi s-a săvârşit şi procesul renaşterii poporului: Aici influenţat de cultura latină medievală, în tipul german şi maghiar, apoi de cel sârbesc, mai spre nord sub influenţa polonă şi rusească; apoi de cultura bizantină, transpusă parte direct, parte prin tipul turcesc, grecesc şi bulgar, de o parte sub tipul limbei oficiale latine, de altă parte în cătuşele celei slavone şi mai târziu greceşti, ai fi ispitit a crede că acest popor a trebuit să se sfărâme în atomi, amalgamându-se pretutindeni cu poporul sub a cărui influenţă culturală a ajuns.

Şi totuşi, tocmai contrariul s-a întâmplat. Influenţele străine n-au desfiinţat sufletul poporului, ci din contra l-au întărit, încât astăzi răsare pe întreaga linie înaintea ochilor noştri în deplină splendoare. Poporul a supt de pretutindeni ceea ce i s-a potrivit şi trecând toate aceste împrumuturi prin retorta sufletului său unitar şi bine definit, a îmbogăţit averea sa fără de a o înstrăina de firea sa specifică.

Aşa s-a întâmplat cu purtătoarea cugetării şi simţirii naţionale: cu limba sa, care în ciuda tuturor influenţelor străine şi a tuturor încercărilor de înstrăinare, a rămas una şi aceeaşi din Carpaţi până la Dunăre, şi de la Nistru până la Tisa. Aşa s-a întâmplat cu cântecul poporului, cu jocurile lui, cu toate manifestările primitive ale vieţii sufleteşti. Aceeaşi horă se joacă în Dobrogea ca şi în Maramureş, precum aceeaşi doină varsă jalea românului deopotrivă la malurile Tisei şi ale Nistrului.

O nouă latură din această unitate a sufletului de artist al poporului român ne-a dezvăluit în savanta sa conferinţă d. Al. Tzigura-Samurcaş în Lugoj. Ne-a arătat notele caracteristice ale artei româneşti în arhitectură, ornamentică şi produsele textile. În vreo şaizeci tablouri proiectate pe pânză ne-a arătat, în punctele sale culminante, dezvoltarea artei româneşti, multele şi diferitele influenţe străine, care acomodate gustului propriu naţional, sinteza unei lungi şi încă nedesluşite evoluţiuni, au dat naştere stilului «românesc» recunoscut şi admirat de toate popoarele cu care am ajuns în atingere.

După o magistrală introducere în care ne-a dat orientările generale asupra acestui subiect, a vorbit mai întâi de arhitectonică, a trecut apoi la casa ţărănească, la motivele româneşti şi a terminat cu superbul tablou al artistei încoronate, al reginei poete, Carmen Sylva, care şezând la războiul ţărăncei române simbolizează parcă vorbele reproduse în autograf: «femeia română ţese viitorul ţării», variindu-le între

aplauzele însufleţite în conformitate cu împrejurările de azi: «femeia română ţese viitorul neamului».

În prima serie ne-a arătat tipuri din dezvoltarea arhitecturii. Am văzut cum primele monumente de artă arhitecturală a Munteniei trădează la început influenţa bizantină şi apoi sârbească, la care se asociază influenţa gotică, nu atât în stil, cât mai ales în detalii şi ornamentică, cum şi pe o parte şi pe cealaltă această dezvoltare se face sub condiţii proprii. Ne arată îndeosebi minunea de la Argeş şi Trei Ierarhi din Iaşi care sintetizează toate particularităţile evoluţiei proprii, încât în felul lor sunt unice în istoria artei universale şi ne desluşeşte apoi cum din toate acestea se lămureşte în mănăstirea Horezului «tipul curat al stilului românesc».

Paralel ne arată pe marii artişti anonimi ai neamului, pe ciobanii cu crestăturile lor ornamentice şi clădirile lor proprii, femeia cu războiul ei şi acul ei, servind cu indicii preţioase despre firea şi caracterul acestor produse, izvorul regenerării artei naţionale. A vorbit mai bine de un ceas şi jumătate şi marele public a sorbit cu sete fiecare vorbă.

A fost tot nou ce ne-a spus, după ce le-am auzit, ni se părea că toate acestea le-am ştiut demult. Atât de nemijlocită a fost puterea convingătoare a magistralelor şi judicioaselor expuneri. Parcă demult am bănuit toate aceste adevăruri şi dezvălindu-ni-se acum, ni le-am apropiat în aşa măsură parcă totdeauna le-am ştiut. D. Samurcaş vorbeşte uşor, lin, curgător şi la înţeles. Stăpâneşte pe deplin materia şi găseşte totdeauna vorba cea mai potrivită. Evită orice balast retoric, căci nu caută efecte oratorice, ci convinge cu puterea adevărului, care în haina sa simplă şi serioasă cucereşte nemijlocit. Iar tablourile, ce ni le-a prezentat, au fost în sine frumoase, aşa că nu numai am ascultat, dar am şi văzut lucruri frumoase.

În viaţa noastră strâmtă de orăşel mic la periferia ţării, această conferinţă înseamnă un eveniment cultural. După conferinţă, la care a contribuit şi maestrul nostru I. Vidu cu două coruri, produse ale sufletului de artist, pe care le cultivăm noi aici, ne-am întrunit la «Concordia» unde sub prima impresie am dat glas mulţumirei noastre pentru plăcerea adevărului ce ni s-a relevat. Între cântările corului am sărbătorit evenimentul. În numele reuniunei de cântări a salutat, pe ilustrul oaspe, prezidentul dr. V. Branişte, arătând cum paralel cu renaşterea artei naţionale în arhitectonică şi în ornamentică s-a petrecut la noi sub conducerea maestrului Vidu, renaşterea cântărei naţionale, iar în numele reuniunei de femei a adus mulţumită d-l secretar al reuniunei, dr. G. Dobrin, într-un discurs avântat, arătând în lineamente generale activitatea acestei reuniuni. După cuvintele d-lui Tzigara-Samurcaş, care ne-a adus elogii, pe care va trebui să le merităm, a vorbit ţăranul Ion Văsii din Satumic, constatând cu mare plăcere că «domnii au găsit calea la sufletul poporului, din care va avea să se adape întreaga noastră viaţă». A fost o seară frumoasă, o serbare a sufletului de artist al poporului român. O seară care ne-a deschis orizonturi noi, îmbogăţidu-se sufletul cu multe şi scumpe îndemnuri noi. Mulţumim şi noi d-lui

Tzigara-Samurcaş şi dorim din suflet sincer să nu piardă urma, care i-a îndreptat paşii spre noi".

Alte preocupări mai mărunte au împlinit timpul lăsat liber de cele consemnate, şi mai ales grija Muzeului şi a Fundaţiei. Cu prilejul cercetărilor de la Biblioteca din Berlin am luat înţelegere cu comitetul de doamne în vederea viitoarei participări a reginei şi principesei Maria la proiectata Expoziţie „Die Frau in Haus u. Beruf"; am vizitat epocala Expoziţie „Der Mensch" din Dresda, unde graţie amabilităţii doctorului nostru Fr. Reiner am profitat de lămuririle date asupra tainelor corpului omenesc prezentate atât de original şi instructiv chiar pentru un nespecialist ca mine. La întoarcere am vizitat pe sora mea călugăriţă la Plattling în Bavaria, înainte de a participa la Denkmalpflegtag, ce în acest an se întrunea la Salzburg, care ne-a onorat şi cu renumitele sale concerte.

În ţară, împreună cu ministrul Arion am fost la Brăila, Mănăstirea Cocoş, Tulcea şi Niculiţel-vechiul, de unde am obţinut un chiup striat din epoca romană, expus în Muzeu ca tranziţie între olăria preistorică de la Şipeniţ şi cea din zilele noastre. În vacanţa de vară, cu automobilul prefectului din Buzău, Tinescu, am explorat valea Bâsca până la Covasna trecând prin Nehoiaşi.

Invitat de proprietarul vechiului conac al Roznovului de la Mărăşeşti, am descoperit între cele două caturi ale clădirei, tainiţa în care, în locul sculelor şi blănurilor de odinioară, se ascundeau numai nişte cioburi de olărie veche moldovenească, depuse la Muzeu, spre comparaţie cu produsele inferioare ale zilelor noastre.

XCII

NEL MEZZO DEL CAMIN

În afară de cele până aci consemnate, în anul în curs se mai înscriu şi alte fapte mărunte, care. adaos însă la obligaţiile anterioare împlineau un program din cele mai bogate. La lucrările curente ale sporirii colecţiilor muzeale se adaogă supravegherea obligatorie a clădirii de la Şosea, ca şi a aceleia de la Fundaţia Carol I, unde totul, ca organizaţie şi cu mobilierul din Londra – trebuiau să fie neapărat gătite de 9 mai 1914, când regele hotărâse inaugurarea. La cursurile de la Bele-Arte se adăogau cele universitare şi pe deasupra conferinţele sistematic organizate de „Universitatea populară" a femeilor române. la care am fost înscris din oficiu.[1] În urma înţelegerei luate la München cu prof. Petersen preşedintele viitoarei expoziţii internaţionale de artă din anul viitor, (De la München am fost invitat la vila de pe malul lacului

[1] În locul colaborării benevole la *Epoca* mi-am luat. în aceleaşi condiţiuni. sarcina unui articol săptămânal la noua *Minerva* din care redau aci câteva specimene.

Starnberg, unde familia noastră princiară era în vizită la mama principesei noastre), lucrările expoziţiei trebuiau organizate la şedinţele asociaţiei „Museumsverband" la care, deşi unul din vechii membri, nu mă prezentasem, a trebuit să iau parte la convocarea de la Viena, unde, în afară de întrunirile din instituţiile oficiale, am cercetat şi bogata colecţie a amatorului Fiydov, care reuşise să adune atâtea interesante obiecte din Renaşterea italiană, aşa cum nu se aflau în nici un muzeu oficial din lume.

Audienţele la curţile regale şi princiare deveneau tot mai dese: regele la Sinaia ţinea să fie în curent cu toate lucrările Fundaţiei sale; iar regina, izolată în retragerea ei la capul digului din Constanţa, reclama cât mai des pe secretarul ei, care mai era atras şi la cuibul de la Cătina, unde ciripeau aşa de drăguţ cei trei puişori, începând să se elibereze de sub aripa protectoare a mamiţei lor, veşnic îngrijorată de a lor sănătate şi prosperitate.

În acelaşi an am mai publicat în *Ilustraţia română* din sept. desenurile executate de Carmen Sylva, pe peretele chiliilor, de la M-rea Sinaia, locuite din 1877 până la terminarea Castelului. Cele peste 80 de schiţe, azi ferite sub sticlă, în sălile muzeului mănăstiresc, ne redau pe lângă portretul domnitorului şi pe acelea ale celor mai de seamă bărbaşi ai vremii, fixate fără ordine, din fuga creionului, dar cu multă vervă.

Neprevăzute mai erau şi însărcinările oficiale cu ancheta cu procurorul şi defensorul eclesiastic, părintele Galaction, la mănăstirea Secu unde, în urma dispariţiei unor sfeşnice de argint, întreg tezaurul trebuia controlat, verificându-se autenticitatea sa. Mare impresie, ba chiar spaimă, le-a produs călugărilor adunaţi în jurul meu în hruba întunecoasă ce servea drept depozit al tezaurului, când, spre a examina pietrele icoanelor, a ţâşnit deodată o fâşie luminoasă din lupa ce o aveam la ochi, alimentată de bateria electrică ascunsă în buzunarul hainei. Aşa de înmărmuriţi au fost de neaşteptata mea viziune, încât, fără altă silă ne-au mărturisit când şi de cine pietrele şi mărgăritarii fuseseră în bună parte înlocuiţi de predecesorii lor, acum dispăruţi bineînţeles.

Organizarea banchetului în onoarea ministrului Arion, excursiile cu Marghiloman la Snagov şi Căldăruşani şi atâtea alte mărunţişuri d-abia îmi lăsau răgaz de altceva. Făcând bilanţul trebuie să constat că, din fericire, însă, sănătatea şi voia bună a aceluia acum intrat în al 40-lea an de viaţă îi îngăduia să facă faţă tuturor acestor variante şi multiple îndatoriri producătoare a veniturilor necesare traiului cuviincios a întregii sale familii.[2] Permisul de călătorie liberă pe CFR în calitate de director al Muzeului îi uşurau deplasările, iar locuinţa, din oficiu, degreva spezele generale. Astfel se încheie bilanţul vieţii în acea epocă de belşug, dar şi de activitate

[2] Salariile lunare erau: 485 lei, de la Fundaţie, 394 de la Muzeu, 175 de la Bele-Arte, 384 de la Universitate, la care adăogându-se şi sporadicele conferinţe de la „Asociaţia femeilor române" dau un total de peste 1500 lei pe lună

din nefericire stânjenită prin evenimentele anilor următori. Luptele şi dezamăgirile ce n-au lipsit erau compensate prin încurajările primite din partea sprijinitorilor săi, care mult l-au ajutat menţinându-l pe calea cea bună. Regina, care, în parte, cunoştea amărăciunile vieţii, de Crăciun mi-a dăruit câteva pergamente ilustrate de ea, similare celor expuse la Berlin, însoţindu-le cu o fotografie a ei, pe verso căreia îmi urează: „Que Noël vous soit doux et vos enfants sages, et vos douleurs surmontées par la force d'âme qu'on vous connaît". Nu puţină vreme mi-a răpit, de pildă, şi autorul ungur Alpar Odön de Rejöd care a închinat regelui Carol I publicaţia „Az uj Romania" (România noastră) cărui am furnizat majoritatea celor 212 ilustraţii alegându-mă cu dedicaţia mulţumitoare pentru sprijinul dat autorului. Din corespondenţa cu Solomon Reinach reiese intervenţia făcută pentru obţinerea mulajelor de la Columna lui Traian în schimbul celor de la Adamklissi; prin amestecul Muzeului de antichităţi tentativele fură întrerupte fără vreun rezultat.

XCIII

NOUA EXPOZIŢIE DE ARTĂ DE LA BERLIN ŞI REMINISCENŢE ITALIENE

Succesul primei noastre participări la Expoziţia internaţională de la Berlin, confirmat atât de elogios, prin raportul oficial al ministerului nostru din capitala imperiului, era un îndemn, dacă nu chiar o obligaţie, de a nu lipsi de la noua manifestare, cu caracter mai restrâns dar nu mai puţin important. Mai ales regina României era preşedinta acelui Lyceum-Club organizator al Expoziţiei, la care îşi anunţase participarea şi împărăteasa Germaniei, retrasă însă în urma prea importantelor contribuţii ale Carmen Sylvei şi principesei României, care au cucerit locul de frunte faţă de toate exponatele. Nu se bănuia în Germania că, în-preajma tronului îndepărtatului mic regat din Carpaţi, arta şi binefacerea se luau la întrecere cu atâta lăudabilă râvnă. Se cunoşteau poeziile şi legendele Carmen Sylvei, nu însă şi intensa ei activitate artistică, precum şi a Societăţilor de binefacere, cultivând cu deosebită grijă menţinerea tradiţiei artistice a ţărancei române, dovedită şi prin anterioara expoziţie internaţională, tot din Berlin.

Dintre lucrările reginei au stârnit admiraţie procoveţele lucrate într-acel fel de horbotă cunoscut azi, în literatura specială, sub denumirea română de lucrare „în ochi". Mai ales a surprins acoperemântul potirului dăruit regelui, despre care a fost vorba mai sus, precum şi perdeaua uşei împărăteşti a bisericei din Sinaia. Din splendidele „enluminures" pe pergament, regina a expus, în afară de file din evanghelia mai veche de la Curtea de Argeş, şi cartea de rugăciuni dăruite regelui cu prilejul căsătoriei, nunţii lor de argint. Cu o nesfârşită varietate de motive din

ornamentica populară sunt ilustrate filele ceaslovului în care regina a descris viața, plină de suferințe, a neuitatului ei frate, principelui Otto de Wied[4].

Alteța sa principesa Maria a expus ceaslovul, dăruit principelui moștenitor, ale cărui file de pergament sunt ilustrate cu compozițiile florale de o originalitate și frăgezime fără pereche. Din lucrările Societăților se disting cadrurile artistic brodate ale Soc. „Albina" și broderiile Soc. „Munca" și „Furnica" și ale altor doamne ale societății.

Catalogul ilustrat redă portretul în costum național al Carmen Sylvei la război, cu legenda autografă: „Viitorul țării îl țese femeia", precum și al principesei Maria, tot în costumul țărănesc. Alte reproduceri după Evanghelia din Argeș și ale celei din Sinaia împodobesc catalogul, dovadă a bogăției activității artistice de la curtea regală română, cu care cea imperială și-a dat seamă că nu poate concura, abținându-se de la expoziție.

Inaugurată la 11/24 febr. expoziția deschisă timp de două luni a fost foarte frecventată, secția românească fiind mult admirată și contribuind astfel la bunul renume de care începeam a ne bucura în streinătate. Protecția acordată de fostul ministru Kiderlen-Wächter, ajuns cancelar al Reichului și al cărui oaspete am fost adesea pe când rezida la București, el a contribuit la succesul Expoziției în cercurile oficiale, și astfel la sporirea bunului renume al țării în streinătate.

Ecoul participărilor noastre la expozițiile de peste hotare se repercută și prin cele arătate în cronica noastră din aprilie a anului: *Impresii din Italia, Conv. lit.*, 1912, p. 457–460, prin care se evidențiază din nou succesul avut la Roma la expoziția cinquantenarului așa de perfect organizată de președintele ei, comitele di San Martino, care ne-a adus ca omagiu „Lupoaica", care de atunci se tot plimbă prin orașul nostru. Darul României făcut Muzeului arheologic, organizat de prof. Lanciani în termele Dioclețiane, a fost apreciat nu numai de regele Italiei dar și de critici streini, ca de pildă de Louis Chatelain în al său studiu: *L'archéologie à l'Exposition universelle de Rome* din *Gazette des Beaux-Arts*, din ian. 1912, afirmând că din punct de vedere al ipotezelor ce a stârnit „Monumentul de la Adamklissi este cel mai curios din toată expoziția arheologică". Țara noastră în special și știința în genere sunt bine servite prin asemenea expuneri care, după cum adaogă criticul francez „câți dintre pelerinii artei antice atrași în Italia sau în Grecia s-ar duce vreodată la Adamklissi să vadă Trofeul lui Traian?", pe când în noul muzeu roman el devine accesibil tuturor. Și la noul muzeu, organizat de colonelul Borgatti în Castel Sant Angelo, în locul carcerilor întunecoase, în săli de expunere, România e reprezentată prin mulajul chenarului ușei de la biserica Colței prin care se învederează influențele artistice repercutate din Italia la noi.

[4] Vezi *O nouă manifestare artistică la Berlin. Conv. lit.*, 1912, pp. 228–32. Într-o broșură de 20 pp. la R. Mosse – Berlin, s-a publicat, de reprezentantul secțiunii române: „Sonder-Ausstellung der Protektorin des deutschen Lyceum-klubs. Ihrer Majestät der Königin von Rumänien, zur Ausstellung: die Frau in Haus u Beruf".

Această temă a fost pe larg expusă la al X-lea Congres internațional de istoria artei la care în ședința din 19 oct. 1912 am expus, cu proiecțiuni: „Rapporti fra l'arte italiana a l'arte rumena nei secoli XVI e XVII". Cu acest prilej am mai fost atrași încă o dată de farmecele Italiei de sud, revăzând Napoli cu ale sale splendide vecine republici medievale și a unicei „Isola Capri". Trecând la Monte Cassino am examinat inaugurarea criptelor cu noua lor ornamentație sculpturală, constatând că și România nu e străină de această lucrare artistică: Stema țării, în splendide mozaicuri, strălucește în primul rând al ctitorilor, alături de Germania și de Austria, iar inscripția „Carolus Rex Rumaniae" arată că mărinimosul restaurator al bisericilor din țară a acționat până în preajma Cetății eterne. În biblioteca mănăstirii sunt expuse la loc de cinste un splendid pergament ilustrat de Carmen Sylva. La întoarcere spre țară ne-am împrospătat mozaicurile de la Torcello așa de asemănătoare cu icoanele noastre, iar la Veneția am luat parte la inaugurarea noului Campanile, reclădit întocmai „come erà. dove erà". Și astfel am avut prilej să vedem pe păzitorul milenar al bătrânului San Marco în cele trei ale sale ipostaze: în forma sa originală, sub mantia seculară a patinei atenuată de vijeliile vremii și arșița soarelui; apoi ca o grămadă de cărămizi obstruind piața și în fine, sub noua sa reconstrucție cu fosta Loggetta a lui Jacopo Sansovino, reîntregită și ea din fragmentele scoase de sub dărâmături, pe care nici pretinșii noștri pricepuți în asemenea materie. în frunte cu prezumțiosul N. Iorga. n-au îndrăznit să o conteste, ca pe acea de la Argeș și Trei Ierarhi.

XCIV

CLĂDIREA MUZEULUI NAȚIONAL

O satisfacție fără pereche mi-a adus 1912: începerea clădirii atât de mult așteptată a Muzeului național[5].

A trebuit o neașteptată întorsătură a soartei, pentru ca să văd realizat visul pentru care mai bine de o decenie, atât de crunt am luptat. S-a întâmplat ca visteria țării să fie în mâinile unui spirit superior ca al lui P.P. Carp, care să știe să aprecieze și să alineze nu numai nevoile reale ale țăranului, dar să cunoască și să susție cu inimă caldă și cu adâncă pricepere și interesele superioare ale culturii naționale; iar la departamentul Cultelor să se afle totodată C. Arion, un suflet de adevărat artist care, apreciind valoarea adevărată a operelor de artă, să se ridice până în sferele ideale ale frumosului. A trebuit fericita conlucrare a acestor doi factori pentru ca. în

---

[5] *Punerea pietrei fundamentale a Muzeului național*. 1 br. 8, 15 pp. cu numeroase ilustrații. Buc.. Minerva 1912. reprodusă in *Muz. Rom.*, p. 95–101. *Gazeta ilustrată* din 23 iunie 1912 dă numeroase ilustrații a sosirii principilor. a zidirii actului in temelia clădirii și a înfățișării adunării in timpul ținerii discursurilor. Vezi și *Epoca. Minerva. Universul* ș.a. din 19 iunie 1912.

fine, să obţinem un local demn pentru adăpostirea moştenirii artistice a neamului românesc.

Punerea pietrei fundamentale a avut loc în dimineaţa de duminică 17 30 iunie 1912, de faţă fiind A.A.L.L. regale principele Ferdinand şi principesa Maria, principele Carol şi principesa Elisabeta, domnii Theodor Rosetti, preşedinte de consiliu ad interim, C. Arion, ministrul cultelor ad interim, precum şi numeroşi profesori universitari etc. Serviciul religios a fost oficiat de I.P.S.S. Mitropolitul Primat Conon, întovărăşit de alţi şapte arherei şi preoţi. După oficierea serviciului religios s-a iscălit următorul act comemorativ, zidit apoi, în fundamentul clădirii de către alteţele lor regale, de miniştri şi de directorul Muzeului. Iată conţinutul actului: „Noi Carol I, regele României, dorind a cinsti arta strămoşească cu un adăpost vrednic de însemnătatea sa pentru educarea poporului şi întărirea sentimentului patriotic;

Astăzi, 17/30 iunie, anul mântuirei 1912 şi al domniei noastre al 47-lea, împreună cu augusta noastră soţie, regina Elisabeta şi cu iubiţii noştri nepoţi, principele Ferdinand şi principesa Maria, moştenitorii tronului, de faţă fiind preşedintele consiliului de miniştri ad interim Th. G. Rosetti, ministrul cultelor şi al instrucţiunii ad interim C.C. Arion, preşedintele comisiunei monumentelor istorice I. Kalinderu şi înalţi funcţionari ai statului, prin serviciul divin, oficiat de I.P. Sf. Sa Conon, mitropolitul primat.

Am pus pe locul fostei monetării a Statului şi al palatului Mavrogheni, temelia Muzeului Naţional menit să întrunească colecţiile de artă acum răzleţite, spre a lăsa generaţiilor viitoare o oglindă desăvârşită a întreg tezaurului artistic din cuprinsul pământului românesc, începând cu vârsta preistorică şi până în zilele noastre.

Întru amintirea acestui fapt, am semnat actul de faţă din care unul se va păstra în arhiva Muzeului, iar altul s-a zidit în temelia clădirei".

Carol Elisabeta

Urmează semnăturile alteţelor regale precum şi ale autorităţilor prezente. Regele şi regina având reşedinţa la Sinaia, semnaseră pergamentul înainte de părăsirea capitalei. Pergamentul actului comemorativ împreună cu monezile de aur şi de argint ale vremii, învăluit într-un tub de sticlă şi altul de plumb, a fost aşezat în firida pietrei de fundaţie din mijlocul clădirii, fiind pecetluită cu mistriile de ciment de către alteţele lor, de miniştri şi de directorul Muzeului, în prezenţa înalţilor prelaţi. Un exemplar similar al actului a fost depus la Arhivele statului.

Într-un umbrar decorat cu scoarţele naţionale şi expunerea planurilor clădirii, s-au ţinut următoarele discursuri. Directorul Muzeului luând primul cuvântul, spune în rezumat, următoarele, adresându-se alteţelor regale, miniştrilor şi celor prezenţi: „Aţi adăogat încă o piatră la opera măreaţă ce se desăvârşeşte sub domnia binecuvântată şi strălucită a primului nostru rege. Pe temelia neclintită a independenţei politice şi economice a ţării, se bizuie acum năzuinţa de a dobândi şi

neatârnarea culturală a poporului românesc. Într-acest scop instituțiile noastre de cultură, de la Universitate, cu anexele ei, până la școalele elementare, se înmulțesc mereu, transformându-se continuu potrivit cerințelor timpului și menirilor cât mai înalte.

În mijlocul acestei prefaceri îmbucurătoare, singura instituție a Muzeului rămase în urmă. Și se părea firesc, la prima vedere că în vremea aceasta în care marile probleme sociale și nevoia lățirei instrucțiunei elementare în masa poporului ne preocupau în primul rând, să se fi dat uitării muzeele, care pentru mulți erau privite ca un lux inutil. Și cu toate acestea nu există pentru popor o instituție mai de folos și cu un caracter mai general, decât muzeul, atât din punct de vedere al instrucției, cât și mai ales al educației morale. Căci un muzeu în adevăratul înțeles al cuvântului este un templu, dar este totodată și o școală de educație. Un templu, căci într-însul ca într-un sanctuar național se adăpostesc pe veci nu numai odoarele scumpe ale unui popor, dar el e și depozitarul tradiției naționale. O școală, și cea mai mare, căci un muzeu fără altă pregătire și chiar fără cunoașterea slovelor, și fără intermediul unui dascăl, se capătă pe nesimțite cea mai înălțătoare lecție de patriotism. Într-un muzeu național se oglindește trecutul și se plămădește viitorul: el este cea mai desăvârșită expresie a civilizației unei țări și depozitarul tradiției pământene. Dacă paralel cu prosperitatea materială a unui popor merge în mod firesc și cultivarea artei, apoi a venit, cred, momentul ca din excedentele bugetare să se facă și unele sacrificii culturale. Astfel în loc de a avea rămășițele artei noastre împrăștiate în locuri deosebite și în genere necorespunzătoare le vom reuni într-un singur local propriu și demn de ele". D. Tzigara-Samurcaș enumeră apoi, în cuvinte alese, tot ceea ce vizitatorul ar putea vedea în acest muzeu, începând din vremile cele mai depărtate până în zilele noastre, și apoi spune: „Prezentul va înviora trecutul și în loc de a fi un cimitir al artei, muzeul nostru va fi școala vie a patriotismului și a dezvoltării sentimentului estetic.

Astfel înțeleasă misiunea muzeului este mai înaltă decât a oricărei instituții de cultură, căci nici una nu are o secțiune așa de generală și binefăcătoare. Întreg poporul de la clasele cele mai înalte, până la cele mai de jos, vor avea satisfacția lor prin muzeu. Cărturarul savant va avea la dispoziție o arhivă de documente ale timpului, mult mai delicate și mai puțin prefăcute ca sorgințele scrise. Analfabetul de asemenea va fi fără de voie răpit de frumoasele înfățișări care vor izbi visul său.

Muzeul va avea astfel nu numai un rol cultural dar și unul moral și anume: prin el generațiile tinere vor învăța să aprecieze și să iubească trecutul.

Pentru ca obiectele să producă tot efectul dorit, se cuvenea să se dea conținutului cadrul dorit. Spre a noastră mare rușine, trebuie să constatăm că în această privință nu s-a făcut nimic până în prezent. Rămăsesem într-o prea vădită inferioritate față de vecinii noștri de la nord și de la sud.

Era vremea ca acum, după ce ne putem mândri cu localuri admirabil amenajate pentru fauna şi flora noastră, să facem ceva sacrificii şi pentru arta străveche, cu atât mai mult, cu cât ea este mai susceptibilă de a pieri prin uzură, prin distrugere, sau prin expatriere, pe când natura vecinic darnică nu stârpeşte aşa de repede speţele sale, ci singură se perpetuează. Şi dacă cu drept cuvânt ne mândrim cu splendidele vitrine care, în muzeul de alături, adăpostesc atâtea speţe indigene şi streine de animale, cu atât mai mândri vom fi de a vedea în fine, la loc de cinste, rămăşiţele din vremea lui Mircea, ale lui Ştefan cel Mare, Matei Basarab, Brâncoveanu şi a atâtor mândri înaintaşi ai noştri. Mai bine de un deceniu am încercat să pun în evidenţă această constatare elementară şi ruşinoasă pentru starea de cultură la care năzuim". După ce face elogiul miniştrilor P. P. Carp şi Arion care au pus la dispoziţie mijloacele necesare pentru înfăptuirea Muzeului, se adaogă: „Cu mijloacele ce nì s-au pus la dispoziţie, iscusitul artist Ghica-Budeşti, a izbutit să dea cea mai reuşită soluţie problemei ce se impunea". Aci d. Samurcaş face o descrire a modului cum se va prezenta muzeul şi continuă spunând „că e de aşteptat ca după scurt timp să devie neîncăpătoare pentru colecţiile şi darurile ce sper că acum vor veni mai multe, şi atunci păstrându-se faţada, se vor putea mări aripile, construindu-se potrivit nevoilor încă vreo două alte curţi cu clădiri înconjurătoare".

„Întemeiat după o lungă aşteptare, dar sub auspicii atât de fericite şi-a asigurat nu numai înalta ocrotire, dar şi sprijinul real al alteţelor voastre. Muzeul va corespunde speranţelor mari ce se pun în el. Curentul sănătos venit de sus, a pătruns adânc în masa poporului. Astăzi cu toţii suntem pătrunşi de adevărul înţelept al cuvintelor regelui nostru care spunea: «Cu cât o naţiune respectă mai mult monumentele trecutului, cu atât se înalţă mai mult pe sine însăşi». Aceasta va fi lozinca. Care pe toţi ne va îmboldi la înălţarea şi prosperarea cât mai repede a Muzeului, a cărui primă piatră aţi pus-o astăzi. Aşa să ne ajute Dumnezeu". D. C. Arion, ministru de interne şi ad-interim la instrucţia publică, rosteşte apoi următoarea cuvântare: „Alteţe regale, Înalt prea Sfinte, Domnule director, serbarea de azi este o serbare înălţătoare, căci punând piatra fundamentală, a celui întâi muzeu de artă al ţării, mintea noastră este aţintită către un ideal naţional.

Popoarele au viaţa lor sufletească care dă avânt, le dă puteri morale, le face să joace în lume rolul lor. Grecia cucerită de armele romane cucereşte la rândul ei prin artă şi prin manifestaţiunile ideei lumea romană şi pune pe toate mişcările sufleteşti pecetea geniului său. Oraşele italiene cu istoria lor zbuciumată, trăiesc o viaţă materială precară însă o viaţă ideală eternă, şi renaşterea literelor şi artelor nu e numai renaşterea sufletească a Italiei, este renaşterea sufletească a întregei omeniri. Şi astăzi, oraşele mari ale Occidentului care răspândesc lumina: Parisul, Berlinul, Münchenul, Roma sau Viena îşi rezervă în tezaurul cel mare al omenirii nu atât puterile lor materiale, ci puterile minţei şi ale sufletului lor. În solidaritatea omenească ele sunt mari în viaţa lor ideală.

Ei bine, capitala României, trebuia ca şi ea să aspire ca în acest colţ al pământului să aprindă farul ideei de artă, de cultură către care să năzuiască întreg neamul românesc şi toate popoarele care ne înconjoară. Aceasta se va face prin institutele care aparţin domeniului ideei muzeul aparţine acestui domeniu. Într-un muzeu se evocă tot ce e mai nobil la noi. Înaintea unei frumoase opere de artă, admiraţiunea ne face să uităm de toate relele, toate uriciunile, toate nedreptăţile vieţei. din lumea reală, mai totdeauna nedreaptă, mai totdeauna rea, ne înălţăm în lumea ideală. Mulţi cugetători admirând frumosul au descoperit adevărul.

Muzeul naţional va fi un adăpost pentru artiştii care realizează ideile, fie în culori, fie în marmură, fie în bronz şi uneori le eternizează. Artiştii au marea misiune de a răspândi în jurul vieţei pământeşti frumuseţea şi răspândind frumuseţea dau vieţei o valoare mai mare. În acest muzeu de artă, care va fi mai ales muzeul de artă naţională, se va manifesta geniul poporului nostru, din vremea cea mai veche, de la splendidele odoare bisericeşti în care se arată, atât de frumos pictat de străbuni, trecutul nostru, de la încercările etnografice drăgălaşe prin naivitatea lor, până la capodoperele unui Grigorescu. Făcând un adăpost al artei naţionale în acest muzeu care el însuşi va fi o podoabă şi o operă de artă, în zilele gloriosului şi iubitului nostru rege şi ale genialei Carmen Sylva, regina poeziei şi a ideei încurajând pe toate căile mişcările sufleteşti, vom ajunge să creem o şcoală a noastră naţională românească, fiică mai mică a marilor şcoli apusene, dar frumoasă, graţioasă ca o zână din poveştile noastre.

Cu aceste sentimente sunt fericit că, în prezenţa A. V. R. care prin participarea voastră, arătaţi câtă solicitudine aveţi pentru toată mişcarea artistică, că am pus temelia muzeului de artă naţională. Cine n-a aflat cu drag că cea dintâi expozantă a viitorului muzeu este A. S. R. principesa Maria, şi nu ne îndoim nimeni că A. S. R. va lăsa o urmă adâncă în viaţa noastră artistică.

Să trăiască m. s. regele Carol. Să trăiască m. s. regina. Să trăiţi, alteţe regale; dinastia scumpă, a cărei rădăcină este adânc săpată în sufletul poporului nostru". După înălţătoarea şi călduroasa cuvântare a d-lui Arion, s-a ciocnit un pahar de şampanie.

Lucrările începute cu mare însufleţire în 1912, când s-a executat temelia întregii clădiri, au fost mai slabe în anul următor, din cauza campaniei în Bulgaria şi apoi a fost treptat abandonată, după cum se va vedea.

Bucuria din iunie a fost de scurtă durată: cu venirea la minister a lui I. G. Duca, fondul de cinci milioane, anume destinat de Carp pentru săvârşirea Muzeului, s-a dat în alte întrebuinţări, materialele de pe şantier au fost ridicate de ocupanţii germani, ajungându-se astfel la tragedia Muzeului, expusă mai la vale! În primăvara aceluiaşi an s-a început şi mărirea (de 40 m. mai mare ca cea existentă) a Fundaţiei Caron I, care în mai 1914, a fost terminată şi mobilată, putând fi inaugurată de rege. Între timp însă colecţiile Muzeului ce-şi aşteptau adăpostul, erau tot mai larg apreciate şi

în streinătate. Astfel în *Bulletin de dialectologie romane* (Tome IV, fsc. 13, din 1912), dr. M. L. Wagner tratând despre Muzeul de etnografie italiană adaogă: „seule la Roumanie, la province la plus orientale de la grande Romania, la moins vantée et la moins connue, avait son musée d'ethnographie nationale, un grand Musée renfermant pour ainsi dire la Roumanie entière, le „Muzeul de artă națională" de la Chaussée Kisselef, aux destinées duquel préside le très actif professeur Tzigara-Samurcaş". Cu această măgulitoare apreciere încheiem deocamdată istoricul instituţiei.

XCV

CAMPANIA ÎN FAVOAREA LOCALULUI PRIMĂRIEI CAPITALEI

În epoca fericită a excedentelor bugetare, N. Filipescu, în calitate de primar al Capitalei, concepu ideea clădirii unui Palat al Primăriei, încheind într-acest scop un contract cu arhitectul în vază al vremii, I. Mincu. Dar nici Filipescu şi nici urmaşul său, Barbu Delavrancea, nu avură mulţumirea de a vedea împlinite intenţiunile lor retransmise noului primar, D. Dobrescu, care în urma marelui împrumut comunal rezervă peste zece milioane pentru ridicarea Palatului Comunal, pe locul vechei clădiri, mărit prin expropriere.

În loc de a se relua, după cum firesc era, planurile existente ale arhitectului Mincu şi a se da urmare angajamentelor morale şi legale luate, actuala autoritate, desconsiderând chiar intervenţiile directe ce s-au făcut într-acest sens, a încheiat în pripă un nou contract cu arhitectul Petre Antonescu, înainte chiar ca acesta să fi prezentat vreo schiţă de plan. Iar în dorinţa de a pune cât mai curând piatra fundamentală a clădirii, s-a început dărâmarea localurilor existente şi se hotărâse licitarea lucrărilor, deşi planul definitiv nu exista încă. Căci arhitectul P. Antonescu, printr-un interview *Epoca* din 13 iulie 1912) declară că „planul întreg al clădirii nu va putea fi terminat decât în primăvara anului viitor", pe când, pe de altă parte, Primăria publicase licitaţie pentru „lucrările de săpături, fundaţii şi zidărie a noului Palat Comunal" pe ziua de 26 iulie a.a. Se proiectau săpături de temelii ale unor planuri inexistente!

Faţă de această grabă, care compromitea şi partea artistică, de care trebuia să se ţie seamă la o asemenea clădire, mi-am permis să atrag atenţia primarului asupra greşelei ce comitea[6]. Răspunderea primarului era cu atât mai mare deoarece

---

[6] *Noul Palat al Capitalei*, scrisoare deschisă d-lui primar al Capitalei, 1. Epoca din 15 iulie 1912. 2. Au sujet de l'hôtel de ville, a doua scrisoare adresată primarului în *L'Indépendence roumaine*. 24 iulie, Juillet 1912. 3. *Estetica Capitalei noastre cu prilejul proiectului Palatului Comunal. Conv. lit.*, aug.

comisiunea ce instituise în scop de a examina planurile lui Antonescu, nu aprobase schiţele prezentate. Planul de distribuţie era cu totul modificat de comisie, iar faţada nu era aprobată de membrii cei mai autorizaţi ai Comisiunei. Intenţiunile de a grăbi începerea lucrărilor, fără planuri definitive, au fost din fericire zădărnicite, iar data licitaţiei oficial amânată. În urma alarmei date, guvernul s-a ocupat de această afacere de interes obştesc. Chiar şi regele, în urma lămuririlor ce am produs, s-a arătat scandalizat cum nu l-am mai văzut vreodată. Prin intervenţia ministrului ad-interim de la interne, C. Arion, s-a revenit asupra primei schiţe a lui Antonescu, invitându-l a prezenta un proiect în stil clasic. Arhitectul, recunoscând inferioritatea primei sale schiţe, deşi declarase că va face o lucrare „în stil românesc" primi schimbarea propusă, şi de îndată, în atelierul său, în care erau ocupaţi mai mulţi tineri arhitecţi parizieni, s-a început proiectul cerut. Nu partea artistică, ci acea rentabilă îl preocupa.

Uşurinţa şi nesiguranţa însă cu care se trata o asemenea chestiune. atât din partea Primăriei cât şi a arhitectului, era de natură să ne alarmeze. Căci nu voiam ca, în urma atâtor şovăieli, să ne fi ales cu o lucrare deplorabilă, pe care, odată săvârşită, toată lumea să o dezaprobe. Tristele experienţe arhitectonice ale lui Antonescu cu recentele sale clădiri monumentale de la Sinaia erau suficiente pentru a ne preveni în contra capacităţii sale.

În prima-mi scrisoare adresată primarului prin *Epoca* ceream „numirea unei comisiuni care să examineze comparativ planurile d-lor Mincu şi Antonescu, iar nu numai pe ale acestui din urmă, şi încă sub presiunea unei prealabile hotărâri în favoarea sa, ar fi cred, în afară de concurs, soluţiunea cea mai nimerită. Alegând-o aţi uşura şi răspunderea dv., şi aţi face şi cerinţele celor ce nu doresc decât să vază înzestrându-se capitala României cu un monument arhitectonic vrednic de gradul de cultură la care năzuim.

Dintr-acest singur gând şi fără alt interes personal sau material sunt izvorâte şi aprecierile de faţă". În urma insistenţelor lui Antonescu – cumnat cu secretarul general de la interne şi acela care transformase grajdurile lui Marghiloman în garaje – *Epoca* refuzând să primească un al doilea articol, m-am adresat ziarului *L'Indépendance roumaine*, cu următoarea a doua scrisoare adresată primarului, arătându-i că: „J'y reviens avec d'autant plus de persistence que, cette fois, je ne parle pas seulement en mon nom personnel. A la suite de ma première lettre j'ai reçu l'adhésion spontanée de tant de citoyens, qu'il y aurait de la lâcheté de ma part à ne pas persévérer dans la défense d'une cause aussi juste.

Tout le monde est scandalisé par ce procédé qui a consisté à conclure un contrat en vue de l'édification du futur Hôtel de ville avec M. Antonesco, en supprimant tout concours, sans respecter l'engagement pris envers M. Minco et en

1912. p. 926–934. 4. *I. Mincu şi arhitectura naţională*. *Flacăra*, 6 oct. 1912. 5. *Artistul I. Mincu, necrolog*. *Noua revistă română*, 16 dec. 1912, p. 98–110.

écartant les plans définitif de cet arhitecte... Vous avez, au reste, connaissance de l'engagement qui vous lie envers M. Minco, puisque vous avez essayé d'obtenir, au prix de quelques dizaines de milliers de francs, une renonciation de sa part à toute espece de prétention. Mais M. Minco, avec la fierté d'un véritable créateur dans son art repousse la proposition de vendre ses plans, tenant à exécuter une oeuvre à laquelle son nom d'artiste sera à tout jamais attaché. La perspective même d'un procès qui ne vous offrirait que peu de chance de succès ne serait-elle pas de nature à vous faire renoncer à l'erreur que vous êtes sur le point de consommer?... Car au nom des nombreux architectes, de mes nombreux amis qui partagent les vues que je vous expose ici, je puis vous assurer que nous ne permettrons pas que cette question, capitale pour notre cité, soit étouffée. Je suis convaincu que le gouvernement, appréciant la justesse de la cause que nous défendons, ne permettra pas que l'autonomie de la municipalité s'affirme par le mépris des principes supérieurs de l'esthétique de la capitale, assez négligée jusqu'à l'heure actuelle... Pour ne pas partager la honte et la responsabilité de la construction hybride conçue par M. Pierre Antonesco, nous tous qui, en dehors de toutes préoccupations personnelles ou d'ordre politique, n'avons en vue que les intérêts supérieurs de la commune, nous sommes décidés à soutenir cette lutte sans relâche".

Campania a fost dusă mai departe şi prin *Conv. lit.* din aug., argumentele de până aci fiind precedate de o mai largă introducere asupra aspectului hibrid al capitalei, incoerenţa oraşului redând oglinda nestatorniciei şi a nervozităţii spiritului general predominând epoca renaşterei noastre; iar cele câteva clădiri monumentale, corespunzând marilor avânturi patriotice care, în mod sporadic, înviorau aspiraţiunile spre o viaţă nouă.

Nr. 6 din octombrie a.a. al revistei *Flacăra*, a prietenului C. Banu, consacrat fiind artistului Mincu, am publicat şi eu un studiu arătând că el era în acel moment: „stindardul în jurul căruia s-au grupat toţi aceia care luptă în numele artei româneşti". După o scurtă schiţare a vechei arte româneşti, se arată că nemulţumindu-se cu simpla reproducere a elementelor străvechi, el, cel dintâi, „a căutat să pătrundă spiritul stilurilor dispărute, reconstruind caracterele generale şi să deştepte farmecul originalelor, în mare parte mutilate de vremuri şi de impietatea nepricepuţilor. Ca un adevărat precursor Mincu, cel dintâi, va fi înfipt pe pământul românesc jalonul iniţial al desfăşurării arhitecturii naţionale".

Banchetul de la 27 oct. în onoarea sărbătoritului a încheiat campania întreprinsă pe chestia construcţiei unui palat comunal, care, deşi dorit de toţi, nu s-a realizat nici până în ziua de azi! Şi mai tragică decât soarta operii sale, a fost aceea a însuşi făuritorului ei. În *N. rev. rom.* din 16 dec. 1912, am avut durerea de a insera necrologul artistului, din care extrag următoarele fragmente:

„Încă unul dintre puţinii aleşi ai soartei, care trăieşte şi după moarte. Mormântul, căruia s-au încredinţat rămăşiţele sale trupeşti, nu cuprinde şi sufletu său. Marile idealuri şi frumoasele zămisliri de artă pe care numai el, făuritorul lor, le

putea stăpâni în sufletul lui de artist, plutesc azi libere de trupul care le-a subjugat o bucată de vreme. Principiile lui însufleţesc însă acum pe toţi aceia care l-au cunoscut şi apreciat. Ele înviorează şi îndeamnă la muncă pe urmaşii săi.

Golul lăsat în mijlocul nostru prin dispariţia fiinţei iubite, este împlinit prin marile lucrări ce ni-l încorporează. E o durere pierderea lui, dar nu e un doliu. Căci giulgiul ce a acoperit pe veci figura lui de Hristos îndurerat, n-aruncă nici o umbră asupra operei lui. Aceasta ne apare acum şi mai strălucitoare în haina veşniciei ce o îmbracă de aci înainte.

Numele lui se impune acum ca un simbol. Acesta rămâne viu şi se va repercuta în decursul vremurilor, persistând cu mult mai îndelung decât i-a fost dat să trăiască pe pământ aceluia care l-a întrerupt întâi. Căci oricând se va vorbi de o arhitectură românească, numele lui Mincu nu va putea fi ocolit. Locul său de precursor al Renaşterei arhitecturei noastre, îi este pe veci asigurat. Oricât de mari vor fi urmaşii săi, ei nu vor putea ştirbi nimic din mărirea lui. Căci uşor este de urmat o cale de altul deschisă, greu însă de a găsi îndrumarea cea adevărată, când orice indicaţii lipsesc. Şi marele, necontestatul merit al lui Mincu, constă tocmai în inovaţiunea, simplă în aparenţă, dar nu uşor de găsit, de a fi înviat vechea arhitectură a ţării sale, punând-o în serviciul cerinţelor vremurilor de azi.

Moştenirea cea mai frumoasă ce ne lasă pe urma sa artistul Mincu, e dragostea şi priceperea pentru arhitectura românească, ce el a sădit în sufletul unei întregi generaţii de foşti elevi ai săi. Printr-înşii continuitatea frumoasei sale iniţiative este pe deplin asigurată. Ca şi în epocele cele mai frumoase ale Renaşterei italiene, tinerii săi urmaşi se mândresc a fi fost elevii lui. Din atelierul său ieşeau nu numai cu cunoştinţa temeinică a celor mai mici amănunte, dar mai ales cu dragostea pentru meseria lor.

Profesoratul său a fost un adevărat apostolat în serviciul unei cauze naţionale şi artistice... Respectând pe aleşii neamului, în rândul cărora se prenumără şi artistul Mincu, ne vom înălţa pe noi înşine".

XCVI

LA CONGRESUL DE PREISTORIE DE LA GENEVA

România fiind oficial invitată la al XII-lea Congres internaţional de antropologie şi arheologie preistorică de la Geneva, am primit delegaţia de a o reprezenta, cu intenţia de a supune rezultatele săpăturilor de la Cavaclar din 1907. Dar după cum se întâmplă mai adesea, asemenea adunări internaţionale servesc la stabilirea de relaţiuni între specialiştii diferitelor ţări participante decât la cercetarea altor chestiuni decât cele dinainte prevăzute. Căci deşi preşedintele activ al

Congresului, profesorul Eugène Pittard, vechi cunoscător al Dobrogei, îmi răspunsese la 10 august: „je me mets bien volontiers à votre disposition", totuşi nu i-a fost posibil să introducă chestiunea în ordinea de zi a Congresului, care, trebuie recunoscut, că în afară de cele trei conferinţe cu caracter general, restul zilelor de la 9 la 15 sept. a fost consacrat primirilor, excursiilor şi colaţiunilor gen banchetelor oferite de Comitet sau de particulari, ca aceea de la Malagny a familiei Naville, cu rude şi la noi în ţară.

În afară de aşa-zisa „causerie" a lui Eugène Pittard şi de interesanta conferinţă publică a profesorului O. Montelius, de la Stockholm: „sur les relations de l'Italie et de l'Europe centrale à l'âge du bronze" şi a unei „conférence publique" la „Victoria-Hall", alte comunicări nu s-au făcut. Timpul a fost prins de excursiile pe apă şi pe munte în care, bineînţeles, discuţiile nu au lipsit între cei 479 de membri înscrişi, prezenţi fiind şi reprezentanţii de frunte ai specialităţilor Congresului, Oscar Montelius, directorul bogatului Muzeu suedez; Emile Cartailhac, profesor de la Toulose; Felix v. Luschan, prof. de la Berlin; senatorul Callini, profesor la Bologna; M. Hoernes, prof. din Viena; L'Abbé Henri Breuil, prof. din Paris; şi atâtea alte somităţi ale antropologiei şi preistoriei. Un grup mai restrâns de congresişti am vizitat muzeele din Bâle, Zürich, Lucerne şi Lausanne, precum şi bogata colecţie de arme orientale ale lui O. Moser de la Charlottenfels, cu faimoasa cădere a Rinului de la Schaffhausen.

XCVII

GRIGOREŞTII LUI VLAHUŢĂ[7]

Cu un singur nume, al lui Grigorescu, se mândresc azi artele plastice, în ţară şi peste hotare. E puţin, pentru atâtea milioane de români. Compensaţia o găsim însă în alte domenii. Doina, poezia populară şi splendidele lucrări ale industriei casnice ne dau cea mai bună dovadă a sufletului de artist, cu care din fire e înzestrat ţăranul român. Acest simţ concretizat odinioară în opere anonime, se încheagă acum în lucrările personalităţilor cu care începem să ne fălim. Faţă de aceşti fii aleşi ai neamului avem însă îndatoriri de tot felul. Veneraţia singură, pentru cei dispăruţi, nu e de ajuns; trebuie să transmitem opera lor cât mai completă generaţiilor viitoare. Să îngrijim a le asigura lucrările cele mai caracteristice, ce mai târziu nu-şi vor mai putea procura, oricât le-ar aprecia. Şi tocmai această primordială datorie faţă de cel mai mare artist al epocei de regenerare a României nu am împlinit-o. Căci, după cum am avut prilejul să o spun, în mod oficial chiar, o repet şi aci: statul nu are opere de ale lui Grigorescu, deşi posedă peste 150 de bucăţi de ale lui. Căci nu cantitatea, ci

[7] Vezi *Conv. lit.*, din aprilie 1912, p. 392, repr. şi în *Epoca*, din 4 aprilie a.a.

calitatea operelor importă. Greşeala cea mare constă tocmai în a se fi cumpărat prea multe, dar prea puţine bune opere ale lui. Obţinând pentru 200 000 lei restul atelierului din Câmpina, fostul ministru Haret a crezut că a adus un mare serviciu atât memoriei pictorului cât şi artei române. În realitate însă s-a întâmplat tocmai contrariul. Toţi aceia, care apreciază pe Grigorescu şi vor să transmită generaţiilor viitoare întreaga imagine a talentului său, vor fi de părere, sunt sigur, că marea majoritate a pânzelor cumpărate nici nu trebuie expuse. Ar fi o profanare a memoriei pictorului menţinându-se în galeriile oficiale ultimele sale schiţe, întocmai ca aceea de a publica toate răvaşele unui mare scriitor. Statului, în nici un caz nu-i este permis asemenea exibiţiuni, care micşorează personalitatea celui faţă de care se comit asemenea indiscreţiuni.

Câtă dreptate avea actualul ministru-preşedinte, căruia îi arătam lipsa de Grigoreştii în galeriile Statului, de a se mândri cu tabloul – splendidul „apus de soare" – pe care l-a cumpărat în timpul scurtei sale treceri pe la ministerul Cultelor. Dacă fiecare ministru, zicea P. P. Carp, s-ar fi mulţumit să reţină, ca şi dânsul, câte un tablou, unul singur dar bun, am fi avut azi o splendidă colecţie din operele lui Grigorescu. În lipsa acestei prevederi, cele mai bune din lucrările lui au trecut în posesia particularilor. Desigur că statul nu poate avea pretenţii să fie detentorul tuturor lucrărilor de seamă ale unui artist. O bună galerie oficială însă trebuie să posede cel puţin un exemplar din epocele sau manierele cele mai caracteristice ale artistului. Dar Grigorescu mai ales, ale cărui opere din tinereţe sunt cu mult superioare schiţelor din ultimii ani, nu este destul de demn reprezentat în Muzeul statului.

Colecţia bogată şi minunată a d-lui Ion Kalinderu, care lângă alesele picturi din toate epocele sale mai are şi o admirabilă serie de desenuri ale lui Grigorescu, poate singură să ne dea o idee justă de talentul primului nostru mare pictor. Ni se prezintă o ultimă ocazie de a repara greşelile oficiale ale trecutului. Să nu o scăpăm şi pe aceasta. Mai ales că de astă dată se fac toate facilităţile posibile. Căci A. Vlahuţă, care e nevoit să se desfacă de splendida lui colecţie de tablouri ale lui Grigorescu, nu are decât o singură dorinţă: să le ştie expuse în siguranţă şi spre folosul câtor mai mulţi. Aceste condiţii, putându-le împlini în primul rând statul, poetul e dispus să-i uşureze cât mai mult sarcina ce-i incumbă. Dar ce ne-a dat în proza lui măiastră, cea mai poetică şi mai entuziastă descriere a picturei grigoresciene, poetul se crede dator să nu închidă în colecţii private cele mai frumoase din pânzele ce posedă din opera marelui său amic. Nemaiputându-şi asuma răspunderea de a păzi această comoară a naţiunei în modesta-i căsuţă de la ţară unde se retrage definitiv, Vlahuţă are curajul să se despartă de cei mai nobili ai săi prieteni, care înviorau locuinţa sa. Dar nu are laşitatea de a-i lăsa să cadă în mâna necunoscutului care ar da mai mult. Sunt, între pânzele ce posedă, câteva care nu pot fi la locul lor decât într-un muzeu Grigorescu. Sper că actualul ministru al cultelor, un cunoscut admirator al frumosului, nu va lăsa să-i scape ocazia de a împlini acest mare gol.

Bisericuţa ce i s-a ridicat lui Aman, impune să se închine un templu lui Grigorescu. Exagerând însemnătatea celui dintâi, să nu nedreptăţim prea tare pe cel de-al doilea, lăsând ca creaţiunile sale de frunte să fie răspândite şi în parte pierdute pentru cei mai mulţi. Iar la întâmpinarea stereotipă ce mi se dă, că statul nu are mijloace suficiente pentru satisfacerea tuturor nevoilor culturale, răspund că în cazul de faţă nu i se reclamă să se execute imediat. Deţinătorul comoarei artistice e dispus să aştepte ani şi mai cu belşug, când visteria statului va găsi o fărâmiţă de excedente şi pentru arta românească. Să se asigure numai un loc pe veci în galeria oficială celor câteva pânze mai alese, acesta e scopul ce cu toţii trebuie să urmărim. Căci, o repet, nu ne putem asuma răspunderea enormă, de a fi răpit urmaşilor noştri posibilitatea de a se încălzi şi ei la soarele strălucitor al peisajelor grigoresciene".

XCVIII

DESPRE VECINII BULGARI ŞI SÂRBI

Relaţii cu vecinii de peste Dunăre am început să întreţin încă din 1906, când, numit fiind director al noului muzeu, am vizitat atât Sârbia cât şi Bulgaria, unde m-am întors de mai multe ori, legând prietenie cu colegi noi de specialitate, în afară de vechea amiciţie cu colegul de la Schewitz, Paraschiv Stoianoff, cu sentimente româneşti.

În conflictul balcanic din 1912, atitudinea bulgarilor nefiind clară, am crezut de cuviinţă să împrospătez unele mărturisiri nu prea îndepărtate prin menţionatul articol din Minerva din care redau aci, spre documentare unele pasaje: „Închinăciune se cuvine dinaintea scumpei Românii. Fie dânsa binecuvântată, să înflorească şi să se preamărească în secolii secolilor în fericire!... Închinăciune!"...

CAPCEFF

„Atitudinea viitoare a Bulgariei învingătoare faţă de vecina sa România e viu comentată, la noi ca şi în streinătate. Se apropie momentul ca aspiraţiunile noastre să fie oficial anunţate, iar intenţiunile Bulgariei de asemeni cunoscute. Pornind de la simple presupuneri, orice conjecturi sau sfaturi ar putea fi jignitoare pentru organele hotărâtoare ale celor două state interesate, care nu ş-au dat încă cuvântul.

Fără dar a prejudeca viitorul, să scrutăm trecutul. Căci, desigur, în rezolvarea unei asemenea chestiuni, un rol precumpănitor vor avea relaţiile mai vechi dintre cele două popoare. În cumpăna României vor atârna nu numai salvatoarea ei atitudine de acum, dar mai ales nepreţuitele ei servicii din trecut. Acestora o recunosc şi o mărturisesc însă vecinii noştri.

Sub chiar titlul din capul acestui articol, găsim un capitol întreg în cartea istoricului George Capceff: „Casa Muzeu Carol I, regele României, din satul

Poradin". Lucrarea este după cum însuşi autorul ne spune „adevărata expresie a recunoştinţei naţionale" bulgare faţă de noi.

Fiind de actualitate, mărturisirile lui Capceff merită să fie împrospătate, deoarece tratând despre evenimente de acum treizeci şi cinci de ani, părerile expuse au fost cernute prin sita vremei şi a sentimentalităţii. Pe de altă parte, scrierea datând din 1910 numai este prea învechită, pentru ca afirmaţiunile ce cuprinde să nu se mai poată referi şi la situaţiunea zilei de azi. Personalitatea autorului – jurist şi foarte apreciat istoric şi literat al Bulgariei contemporane – de asemenea ne inspiră toată încrederea, asigurându-ne judecata imparţială a omului de ştiinţă.

Fiind concepută sub auspiciile comitetului „Ţarul Liberator" din Sofia, publicaţia nu poate fi suspectată de părtinire faţă de România în dauna Rusiei. Mai ales că tot d. Capceff este şi autorul altor scrieri, parte în ruseşte chiar, arătând rolul imperiului moscovit în dezvoltarea patriei sale.

Traducerea românească a cărţii se datoreşte iniţiativei şi munificenţei d-lui Christu Poulieff, care a ţinut să-şi manifeste şi cu acest prilej recunoştinţa faţă de patria sa adoptivă.

Chezăşia atâtor patroni ne autoriză să credem că auzim nu glasul răzleţ al unui filoromân izolat, ci ecoul sentimentului general al poporului de peste Dunăre. Însuşi obiectul scrierii d-lui Capceff arată cât de adânc sădită este în inima bulgarilor recunoştinţa lor faţă de armata liberatoare a românilor. Înfiinţarea „Casei Muzeu Carol I" de la Poradin e însăşi dovada cea mai vorbitoare a sentimentului vecinilor noştri, care se mândresc cu această faptă a lor. Nu voi uita primirea măgulitoare ce mi s-a făcut, acum şase ani, de însuşi preşedintele comitetului, cu ocazia vizitării a acelor locuri sfinte nu numai pentru noi dar şi pentru fericiţii posesori actuali[8]. „Deşi necunoscând altă limbă decât cele balcanice, d. Zaimoff prin tălmaciul său – autorul chiar al scrierei de care e vorba aci – mi-a făcut cu multă afabilitate onorurile parcului şi Muzeului. În dorinţa ce-l anima de a întruchipa cât mai demn larga participare a armatei române la independenţa bulgară, d-sa regretă că guvernul nostru nu a trimis un număr mai mare de trofee, ca să corespundă enormelor noastre sacrificii în campania de la 1877. Respectul cu care se păstrează mica colibă ce a servit drept lagăr principelui Carol este cea mai bună dovadă cum înţeleg ei să slăvească pe «Acela care în momentul când se hotăra soarta patriei bulgare, n-a stat la cumpănă, ci cu maiestate, ca un adevărat cavaler, a apărut cu spada în câmpul de război».

Din scrierea lui Capceff constat cu plăcere că de atunci casa românească a fost mereu înfrumuseţată. S-au instalat în parc două cascade, din care una poartă numele «Griviţa». «Apa limpede care ţâşneşte de sus e simbolul lacrămilor pe care le varsă poporul bulgar pentru vitejii români căzuţi pe câmpul de război», ne spune autorul.

[8] Vezi *Recunoştinţa Bulgariei libere către România*, articol în *Minerva*, 27 nov. 1912. *Influenţe sârbeşti în arhitectura din România*. *Conv. lit.*, ian. 1912, p. 101-106.

Expunerea sa d. Capceff o încheie prin următoarea invocație: «Dea Dumnezeu ca această Casă-Muzeu să pomenească în generațiile viitoare de glorioasele amintiri ale eroilor români care, prin sângele lor vărsat, au cimentat legături frățești între cele două popoare vecine pentru o prietenie veșnică, ca să prospereze în pace pe câmpul cultural al omenirei». Asemenea mărturii ar fi de ajuns pentru ca, împreună cu autorul bulgar, să se înțeleagă «sublimul abnegației creștine care a dat impuls vitejilor români pe câmpul de război pentru liberarea patriei bulgare».

Lăsând nespicuite toate celelalte dovezi înșirate de autor în cele 198 de pagini, care «mărturisesc până la ce largi proporții mergea prietenia României față de Bulgaria», voi mai reda numai câteva pasaje în care scriitorul arată de ce: «poporul bulgar datorește recunoștința sa față de poporul român și de marele său căpitan regele Carol I, care în fruntea vitejilor români, destoinicii fii ai României, pe câmpiile patriei noastre și-au vărsat cu îmbelșugare sângele lor pentru libertatea țării noastre». Întărite sunt aceste sentimente și prin confirmarea lor de către însuși principele bulgar, în numele poporului său. El asigură pe regele nostru cu prilejul vizitei câmpiei de luptă că «cu credință vom păzi această amintire de recunoștință».

Mișcătoare, căci pornită din adâncul sufletului, este mai ales cuvântarea I. Pr. Sale Mitropolitul Vraței de la intrarea capelei din Grivița, care «a fost ascultată cu ochii înlăcrimați de către rugători și de către suveranii de față ai celor două popoare destinați pentru o viață ideală și pașnică».

Pe eroii români îngropați în pământul bulgăresc astfel îi evocă părintele bisericei bulgare: «sculați-vă să auziți adânca noastră recunoștință pentru jertfirea de sine ce ați făcut pentru libertatea noastră». Iară după ce urează sănătate și fericire regelui nostru «smerit îl roagă să încredințeze poporul român de aceeași credință cu noi, că noi nu vom uita niciodată jertfele pe care el le-a adus pentru Bulgaria, și că această Bulgarie, oricât de mică ar fi și oricât de tânără, fără experiență și săracă, ea totuși știe să prețuiască mult binefacerile ce i s-au făcut și cu nerăbdare se așteaptă ziua, când să poată răsplăti binefăcătorilor săi. Dea Dumnezeu ca această zi să facă parte din fericita domnie a majestății voastre. Aceasta și astfel sunt rugăciunile noatre. Heac Tibi vota senex, heac Tibi vota puer».

Nădăjduim că nu numai sfătosul păstor al Vraței, dar și fiii marei Bulgarii de mâine, împreună cu țarul lor, își vor aminti făgăduielile solemne date pe mormintele primilor liberatori ai țării lor. Victoriile de azi nu pot întuneca recunoștința lor așa vie până acum. De asemenea faptă urâtă nu sunt capabili eroii care țin să uimească lumea prin curagiul și tăria caracterului lor. Sacrificiul sângelui vărsat acum pentru propria țară, va stârni desigur în inima bulgarilor o mai trainică recunoștință și mai adâncă admirație pentru vitejii de la Grivița și de la Plevna".

În Sârbia am avut numai relații de specialitate cu colegii directori ai interesantului muzeu etnografic, care a suferit așa de tare prin transportarea sa la Viena învingătoare și reîntoarcerea sa la locul de origină.

Vechile relaţii artistice între cele două popoare le-am menţionat încă din 1908, cu prilejul descrierii mănăstirii Cozia, cu atâtea reminiscenţe de peste Dunăre, revenind acum prin darea de seamă asupra publicaţiei Societăţii „Arta românească" a colegului G. Balş, care arată asemănarea planului Coziei cu acel de la Druşevat, iar ornamentele cu acele de la Ravaniţa, după cum semnalasem odinioară. Prin numeroase detalii ale chenarelor ferestrelor – azi în parte mutilate prin reparaţii nepricepute – am dovedit aceste asemănări stabilind înrudirile. Cât de predominantă era influenţa bizantino-sârbă la curtea voievodului Mircea al nostru, reiese şi din costumul său, în pictura din absida bisericei celei mari; voievodul are chiar brodaţi pe genunchi vulturii bicefali împărăteşti. Din planul ce am ridicat în 1901 cu arhitectul Busuioc se dovedeşte asemănarea cu bisericile sârbe publicate de Balş.

Cu toate asemănările cu toate bisericile din Sârbia, Cozia nu-şi pierde însemnătatea ei, reprezentând unul din inelele de seamă ale evoluţiei arhitecturii noastre, care, după cum am arătat nu-şi capătă fizionomie proprie decât cu vreo patru veacuri mai târziu. Cozia ne mai este scumpă pentru că aci, sub o lespede ştearsă, se află osemintele marelui Mircea cel Bătrân, ce-şi întindea dominaţia şi peste Dobrogea de azi. Despre relaţiile cu vecinii sârbi şi vizitele lor la Muzeu va fi vorba la timpul său.

XCIX

CUM NE APRECIAZĂ STREINII

În legătură cu cele arătate despre relaţiile noastre cu bulgarii, credem neçesar a reproduce şi următorul articol, din păcate de actualitate oricând, nu numai în 1912[9].

„Nu o dată s-a arătat cât de puţin ne cunosc streinii şi cât de greşite sunt unele informaţiuni ce se dau despre ţara şi poporul românesc.

În timpuri normale, lipsa de ştiri exacte din partea streinilor poate trece nesemnalată, întrucât nu ne cauzează vreun prejudiciu mai mare, dovedind numai reaua credinţă sau insuficienţa cunoştinţelor celor de la care emană. Când însă, într-o atmosferă încordată, ca aceea prin care trecem acum, cu intenţia vădită se falsifică chiar fapte istorice bine stabilite, e de datoria noastră să protestăm, restabilind adevărul. Cu atât mai vârtos când atari mistificări, se fac în favoarea altora. Asemenea aprecieri vitrege ne dor încă mai tare, când ne vin de la persoane cu greutate, cum este în cazul de faţă d. L. de Launay, membru al Institutului Franţei şi autor al mai multor lucrări asupra Orientului european.

[9] În *Minerva* din 28 dec. 1912. Alarma dată a avut ecoul cuvenit în presa noastră. *La Politique* din 30 dec. a.a. şi alte ziare sub titlul de *Opiniuni de vânzare sau un academician de operetă* au descalificat cum se cuvine părerile eronate ale academicianului de Launay.

Într-un prim articol, apărut în nr. de la 28 dec. c. din vechea şi răspândita revistă politică şi literară: *Revue bleue*, autorul francez strecoară unele insinuări cu intenţiunea clară de a ne micşora în favoarea vecinilor de peste Dunăre. Vorbind de legendele şi tradiţiile Bulgariei, d. Launay găseşte cu cale să menţioneze o pretinsă poveste după care «Valahii» nu ar fi decât o corcitură de ţigani explicând astfel portul pletelor la ţăranul nostru spre deosebire de părul ras al bulgarilor.

Altfel gravă este însă denaturarea istorică de care d. de Launay se face culpabil, amintind bătălia de la Pleyna, unde, după d-sa, „bulgarii au combătut alături de ruşi pentru a cuceri independenţa lor". Despre români nici un cuvânt! Nu e nevoie să insistăm asupra grosolanei falsificări, care reiese pentru oricine are o cât de sumară cunoştinţă a războiului ruso-turc. Bulgarii înşişi recunosc enormele sacrificii cu care noi în special am plătit independenţa lor în luptele de la Plevna unde au ridicat monumente comemorative eroilor noştri căzuţi în 1877.

Autorul francez însă mistificând adevărul, vrea să dea proporţii şi mai mari eroismului de care bulgarii s-au arătat capabili în prezent, atribuindu-le glorii imaginare şi în trecut. Iar prin simpla înlăturare a românilor ca autori ai liberării Bulgariei de azi, el crede că şterge şi recunoştinţa la care ne dau drepturi necontestate faptele istorice. Buna credinţă a d-lui de Launay poate fi suspectată, deoarece nu e scuzată prin ignorarea adevărului istoric. Articolul său tendenţios de azi este în contrazicere cu propriile sale scrieri de acum cinci ani, când pare-se după d-sa, vecinii noştri nu aveau interes să dea uitării realitatea trecutului.

Astfel în cartea sa asupra Bulgariei, apărută în 1907, d. de Launay tratând despre războiul din '77, deşi nu recunoaşte rolul cuvenit armatei române, despre care nu pomeneşte nimic, totuşi ne face graţia de a ne înşira în rândul aliaţilor „ruşi şi bulgari". Dar aiurea mărturiseşte chiar că „am scos pentru alţii castanele din foc". Fără însă, bineînţeles, a ne atribui rolul ce într-adevăr am avut în liberarea Bulgariei. Întreaga sa carte nu este de altfel decât o pledoarie în favoarea vecinilor noştri din Balcani, ale căror calităţi, după el, întrec pe ale tuturor neamurilor din Orient. Curios este că, deşi recunoaşte că bulgarii fac parte dintr-o rasă inferioară, totuşi în concluzia cărţii sale, prezice că Sofia va trebui să fie centrul de gravitate al unui mare complex viitor, în sfera căruia s-ar cuprinde nu numai Grecia şi celelalte state balcanice, dar chiar şi România. Aprecierile şi concluziile autorilor streini însă nu avem pretenţia să le amendăm rezervându-ne numai datoria de a restabili adevărul, atunci când, fie prin neştiinţă sau prin rea voinţă, el este falsificat. Iar în cazul de faţă, care face parte dintr-o serie lungă cu exemple uneori mult mai grave, se cuvine să tragem în fine consecinţa cuvenită. El întăreşte constatarea, de mult făcută, că în genere suntem mult prea puţin cunoscuţi peste hotare. Vina căzând asupra noastră, se impune ca să reacţionăm fără întârziere. Azi mai ales când soarta ţărilor mai noi depinde adesea şi de părerea ce naţiunile mari au despre gradul de cultură şi puterea vitală a neamurilor mai mici, e nevoie să punem în adevărata lor lumină forţele şi însuşirile noastre. La insinuările răuvoitorilor sau geloşilor să răspundem prin fapte

concrete, ce trebuie ţinute în evidenţă, riscând altfel să fie date uitării, după cum văzurăm că s-a întâmplat cu vitejia noastră de la Plevna.

Informarea exactă a streinătăţii asupra stării noastre reale se poate realiza, pe lângă acţiunea diplomatică, prin publicaţiuni în limbi streine, în afară însă de presa zilnică. Aceasta pentru a menţine vie lupta dintre partide asigurându-le un control binefăcător şi stimulentul necesar spre progres, e nevoită adesea să se piardă în amănunte şi să exagereze chiar un pesimism factice. Alături de aceste organe locale, avem nevoie de publicaţiuni obiective şi strict documentate, redactate într-o limbă streină, care să ne permită a pune şi pe cei de peste hotare în curent cu mersul progresiv al stărei noastre economice şi culturale. Fără să îmbrăţişeze o singură specialitate, o asemenea revistă trebuie să fie cât mai variată şi atrăgătoare, pentru a-şi asigura o cât mai mare răspândire.

Neurmând nici un folos material, o întreprindere de acest fel ar trebui să fie sprijinită de stat, pentru a nu i se periclita existenţa. Lipsa de mijloace suficiente, nutrite numai din abonamente prea rare la început, trebuie să fi fost cauza neizbutirei diferitelor încercări efemere ce s-au făcut în aces sens, dintre care *La Revue roumaine* a d-lui Virgil Arion a fost desigur cea mai reuşită. Subvenţiunea ce ministerul cultelor a pus la dispoziţia Universităţii, într-un scop similar, nu va împlini golul aci menţionat; o revistă profesorală afectând un caracter mult prea special pentru a pătrunde în diferitele cercuri în care avem interes să se cunoască ţara şi poporul nostru în streinătate. Alături de propaganda prin scris şi o acţiune diplomatică bine organizată, ar trebui să dăm o mai mare atenţie şi conferinţelor sau expoziţiunilor prin care s-ar populariza ştiinţa şi arta românească peste hotare. Schimbul de profesori, practicat pe o scară foarte întinsă azi între universităţile cele mari atât din vechiul cât şi din noul continent, s-ar putea introduce cu folos şi la noi. Profitul, ce inevitabil am trage de pe urma savanţilor veniţi la noi, ar fi pe deplin răsplătit prin noutatea cunoştinţelor despre ţara şi cultura noastră ce specialişti recunoscuţi ai noştri ar răspândi în cercurile culturale din streinătate, doritoare de a-şi mări cercul cunoştinţelor. Universitatea din Paris ar fi foarte dispusă a inaugura acest schimb, rămâne numai ca din partea noastră să aderăm la propunerea făcută. Mijloacele de propagandă aci schiţate ar merita să fie luate în seamă de guvernanţii noştri, pe care neînsemnatele sacrificii băneşti nu ar trebui să-i oprească de a da urmare unor întreprinderi cu caracter esenţialmente patriotic. Astăzi când soarta beligeranţilor din Orient se hotărăşte nu pe câmpul de luptă, ci în jurul mesei verzi de la Londra, nu trebuie să ne fie indiferentă părerea ce streinătatea o are despre ţara şi poporul nostru. E de presupus cel puţin că statele cu o cultură mai înaintată şi cu garanţii mai serioase a unei îndrumări spre o politică paşnică vor fi de preferinţă favorizate şi ocrotite de areopagul european, animate de intenţiuni umanitare în primul rând.

Căci numai prin forţa brutală şi prin soarta armelor dar mai ales prin puterea morală şi civilizatoare se impune şi se înalţă un popor în ochii lumii. Şi România este

datoare să-şi merite acest rol preponderent în răsăritul Europei. Al. Tzigara-Samurcaş.

C

ACTIVITATEA ÎNCEPUTULUI DE AN

Spre deosebire de anii precedenţi, când expoziţiile mă mânau peste hotare, am rămas pe loc în anul cel nou împlinindu-mi obligaţiile faţă de reviste şi mai ales de *Minerva* în rândul colaboratorilor căreia am fost din oficiu, trecut împreună cu alţi colegi.

În nr. din ian. al *Co. v. lit.* am arătat peregrinările pictorului genovez Jean Etienne Liotard, care de la Istanbul fu adus de Constantin Mavrocordat la curtea sa din Iaşi, unde, între 1742-3, dete mai multe din minunatele sale pasteluri după voevod şi alţi curteni. Din nefericire nici unul din aceste portrete nu ne-a fost păstrat, iar autoportretul artistului, din Galeria Uffiziilor, reprodus ni-l reprezintă în portul boierilor moldoveni, cu işlic de samur, giubea de mătase albă şi anteriu gălbui.

Capodopera acestui „peintre de la vérité“, cum singur se intitula, este faimoasa „Chocolatière“ din Dresda şi alte portrete răspândite în întreaga Europă, pe unde a colindat acest vântură-lume, care pictase şi un grup de „brodeuses roumaines“, de asemeni dispărut ca şi atâtea alte comori ale trecutului nostru. În *Minerva* am dat în ian. un lung articol *Arta şi patriotismul* în care, după ce se constată că dincolo de Dunăre se dă artei o mai mare atenţie decât la noi, bugetul oficial al Bulgariei, pentru artă, în 1912 – anul de pregătiri militare – este de mai bine de trei ori superior bugetului nostru corespunzător, ceream ca această disproporţie, semnalată încă din 1906, să dispară. Dacă nu se dă importanţa cuvenită învăţământului artistic, monumentele străbune cel puţin să fie mai bine îngrijite, căci evocarea lor este cel mai bun ferment al redeşteptării simţului naţional şi deci cea mai înaltă şcoală a adevăratului patriotism. Prin monumentele trecutului se deşteaptă şi se oţeleşte sufletul poporului: nici un sacrificiu nu este deci de prisos în serviciul acestei educaţii curat naţionale.

În 27 febr. am revenit în *Minerva* cu noi dovezi asupra „inferiorităţii învăţământului artistic la noi faţă de streinătate. Pe când în lumea apuseană propaganda artistică predomină faţă de multe altele, întreaga educaţie bizuindu-se pe deşteptarea simţului estetic, iar morala alături de artă fiind cele două pârghii puternice ale şcoalei moderne, la noi asemenea preocupări nu sunt luate în seamă. Cu ajutorul nou-apărutului «Anuar al lumei savante», inferioritatea învăţământului artistic la noi poate fi mai bine pusă în relief. Dintre cele 268 universităţi de pe întreg pământul, după numărul studenţilor înscrişi, Bucureştii ocupă rangul al 43-lea, pe

când Iaşii al 175-lea. Pe când Universitatea din Bucureşti, cu 3 147 studenţi înscrişi nu are nici o catedră de istoria artei, Basel, care e de rangul Iaşilor. are nu mai puţin de trei reprezentanţi ai acestei specialităţi, în afară de doi profesori de arheologie! La fel în Germania, în Franţa, în Austria şi Italia, unde la universităţi de rang cu mult inferioare, ca frecvenţă, celei din Bucureşti, catedrele de istoria artei abundă, lipsind însă la noi! Chiar universităţile din Agram, din Ragusa, Kiev şi Odesa aveau câte o catedră de istoria artei pe lângă aceea de arheologie.

Nevoia unui curs de istoria artei – oficial consacrat la universitate – o dovedeşte prezenţa numeroşilor auditori ce se înghesuie în sala Fundaţiei Carol I la prelegerile cu proiecţiuni asupra acestei materii căreia tocmai universitarii nu vor să-i recunoască drepturile evidente".

Despre *Estetica Capitalei* scriam în *Minerva* din 28 martie, cu prilejul proiectului de lărgire şi îndreptare a Căii Victoriei. Azi, asemenea considerente nu mai sunt de actualitate faţă de neaşteptata prefacere a oraşului, deşi nu trebuie uitat aspectul pitoresc al „oraşului-grădină" de odinioară pe care ni-l evocă un Ion Ghica sau arhitectul D. Berindei, dar despre care nu găsim nici o urmă în istoria oficială a Bucureştilor de Gion sau de Frederic Damé, care, nefiind bucureşteni de baştină, n-au habar de farmecul oraşului din trecut. La 29 aprilie am analizat *Călăuza României*, de inginerul Stelian Petrescu, o carte frumos ilustrată cu vederi cu pricepere alese de autorul fotograf şi care azi încă mă bucur să o pot consulta. În *Rolul cultural al României* din 29 nov., scris în urma campaniei din Bulgaria, care ne-a asigurat nu numai o mărire de teritoriu, dar, mai ales, sporirea prestigiului moral, arătam că în trecut ca şi în prezent întâietatea poporului român se menţine faţă de vecinii de peste Dunăre. Arta noastră ţărănească, lipsită de copleşirea unei bogăţii orientale, şi-a păstrat individualitatea şi sobrietatea ei, semne ale superiorităţii unei arte de sine stătătoare. De asemeni nici unul din vecinii noştri nu s-a ilustrat prin vreun artist care să egaleze pe Grigorescul nostru. Căci Ivan Mestrovici, cu care sârbii vor să contrabalanseze vaza unui Grigorescu, e dalmatin din Spalato. Profitând de spaţiul ce i s-a oferit în pavilionul sârbesc de la Expoziţia din Roma, altfel destul de gol, Mestrovici a trecut sub firma sârbească cu care însă arta lui nu are vreo legătură.

Vecinii noştri rămân deci încă văduvi de o glorie pe care să o poată pune alături de acea a marelui nostru maestru, azi urmat de o pleiadă de artişti tineri cucerind succese tot mai vădite în streinătate chiar, unde transdunărenii sunt încă absenţi. Numai în săptămâna mare – după Florii – am rupt-o cu vraja sedentară însoţind pe principele Ferdinand care voia să arate fratelui său, Wilhem, mănăstirile din Vâlcea despre care urma să dau lămuririle cuvenite. Am plecat la 9 22 aprilie în automobilul condus de însuşi principele având alături pe fratele său, iar aghiotantul maiorul G. Manu cu mine ocupam locurile din fund. Deşi prefectul judeţului Vâlcea aviza pe principe că după recenta topire a zăpezilor şoselele nu fuseseră încă curăţate de pietroaiele aduse de noiane, alteţa sa, nepăsător, conducea maşina cu o viteză, care

atât pe fratele său cât şi pe noi doi din fund, ne înspăimânta. Din fericire toate piedicile fiind magistral ferite, am ajuns cu bine la mănăstirea Horezu cea fermecătoare unde, mulţumită binevoitoarei primire a stareţei – cu barbă dar foarte blândă şi înţelegătoare – şi a merindelor din a doua maşină, cu şoferul şi lacheul princiar; am petrecut minunat în cadrul încântător creat de artistul Constantin Brâncoveanu, lovit de aşa groaznică soartă, pârât fiind de pizmaşele sale rude. După vizitarea Bistriţei şi Arnotei, aşa de mutilată prin restaurarea de sub domnia domnitorului Ştirbey, pe valea Oltului s-a vizitat mănăstirea Cozia, de tip sârbesc, unde s-au admirat portretele lui Mircea cel Bătrân şi al fiului său în costume bizantine. Drumul întoarcerii se făcu prin Făgăraş, unde am avut prima pană de cauciuc. Pe când şoferul schimba roata, am fost înconjuraţi de un cârd de flăcăi, în haine de sărbătoare, care recunoscând pe prinţul Ferdinand l-au preamărit ca viitor împărat al tuturor românilor. Spontană şi impunătoare manifestare ardelenească, sub cerul liber, în vinerea mare a Patimilor Mântuitorului; s-a împlinit această urare mai curând decât era de aşteptat atunci. După un popas cu vizitarea tezaurilor din Biserica Neagră a Braşovului, ne-am întors la Bucureşti, cu plăcute amintiri şi înălţătoare prevestiri.

CI

ARTA ROMÂNEASCĂ LA EXPOZIŢIA DIN MÜNCHEN[10]

Asupra participării noastre la München redăm aci următoarele pasaje din *Convorbiri literare*, ian. 1914, p. 90-95 cu ilustraţii. Darea de seamă apărută după închiderea expoziţiei: „Punerea în evidenţă a artei româneşti dincolo de hotarele ţării se impunea demult, ca stimulentul cel mai puternic printre artiştii noştri. Numai în cadrul larg şi altfel obiectiv decât acel al expoziţiilor din ţară, se putea asigura o apreciere mai imparţială a valoarei artiştilor noştri. Convins de aceste avantaje reale încă din 1911 s-a asigurat participarea oficială a României la a XI-a Expozitie internaţională de artă, ce a avut loc în palatul de cristal din München de la 1 iunie până la sfârşitul lui octombrie 1913. Artiştii noştri participând pentru prima oară în mod colectiv şi oficial la un asemenea concurs internaţional, au fost din vreme invitaţi să se pregătească într-acest scop. Neîncrederea, însă, ce din nefericire inspiră încă hotărârile oficiale prea des revocate, a avut de urmare fatală că şi de astă dată, deşi anunţaţi cu doi ani înainte, nici unul din artişti nu s-a încumetat să conceapă vreo lucrare mai de seamă în vederea acestei expoziţii. Cu ruşine trebuie să constatăm, că neîncrederea artiştilor în protecţia oficială s-a dovedit şi de astă dată întemeiată. Căci deşi, încă din 1911 Ministerul Cultelor hotărâse în mod definitiv participarea noastră dând atât în ţară cât şi în München delegaţiile necesare,

[10] Preparată din anul trecut.

consfiinţite şi prin publicaţii în organele oficiale ale ministerului, totuşi, în ultimul moment, în ajunul expedierii operelor, toate măsurile luate au fost contramandate. Voi trece sub tăcere influenţele oculte şi pătimaşe care au putut decide pe urmaşul ministrului Arion să desconsidere toate hotărârile luate anterior, după ce însuşi le aprobase. Dezinteresarea subită şi nemotivată a Ministerului Cultelor ne crease o situaţie din cele mai penibile, silindu-ne să renunţăm, în ultimul moment, la rezultatul pozitiv ce reuşisem să obţinem. Neţinând angajamentul luat, ne expuneam nu numai la blamul streinătăţii, dar şi la pierderea oricărei încrederi în viitor. Prim-ministrul T. Maiorescu, apreciind nevoia de a se da urmarea cuvenită angajamentelor contractate de statul român în streinătate, a binevoit să ia asupra departamentului său realizarea expoziţiei, reînnoindu-mi, cu o lună înainte de deschidere, însărcinarea de delegat al României în acest scop.

România prezentându-se oficial la Expoziţia internaţională din capitala Bavariei, era datoare să fie cât mai demn înfăţişată, pentru a-şi asigura locul cuvenit în rândul naţiunilor civilizate. Succesul depindea în bună parte şi de locul de expoziţie ce ni se acorda. De aceea am stăruit să ni se schimbe sala, nepotrivită ca lumină şi cu totul lăturalnică ce la început ni se destinase, cedându-ni-se sala 63, aşezată în linia mediană a Palatului, deşi mai mică, ca cea propusă, sala obţinută în urmă era însă bine luminată şi în directă vecinătate cu Olanda, Rusia, Suedia şi Ungaria. Pe lângă aceasta ni s-a mai acordat un panou în sala internaţională (68), iar o parte din sculpturi au fost expuse în sala centrală anume rezervată plasticei. Operele artiştilor noştri destinate expoziţiei din München, conform hotărârii publicate încă din 1912, urmau să fie prealabil expuse în Bucureşti. Dezinteresarea Ministerului Cultelor, mai sus arătată, a împiedicat realizarea acestei măsuri.

Alegerea operelor produse s-a făcut cu cea mai mare îngrijire, având-se în vedere nu numărul lor, ci numai valoarea artistică. Pentru a ne asigura o participare cât mai largă, în afară de repetatele anunţuri din ziare, s-au trimis adrese speciale preşedinţilor diferitelor grupuri de artişti din ţară. Cei mai mulţi însă n-au răspuns la apel şi nici unul nu s-a preparat pentru expoziţie. Cu acest prilej s-a mai putut constata din nou, cât de slab sunt reprezentaţi artiştii noştri în colecţiile statului. Iar dacă amatori particulari, şi în special G. V. Morţun, nu ar fi binevoit să ne împrumute opere din colecţiile lor, secţiunea românească ar fi fost greu alcătuită.

Printr-o specială permisiune a profesorului von Peterson, primul preşedinte al Expoziţiei, ni s-a acordat favoarea de a expune şi din operele maestrului Grigorescu, deşi conform regulamentului, nu se primesc decât lucrările artiştilor în viaţă. Într-o secţiune românească însă, ce pentru prima oară se înfăţişa streinătăţii, locul de onoare al maestrului era absolut indicat. O mare parte a operelor sale au fost expuse în Casa românească de la Roma, cu prilejul expoziţiei din 1911, şi de aceea nu s-au dus la München decât trei din pânzele lui Grigorescu: „Ovreiul cu caftan" şi „Vasul cu trandafiri", ambele din pinoteca din Bucureşti şi „Întoarcerea de la fân" din colecţia m.s. reginei. Splendidul cap de evreu precum şi celelalte două admirabile

pânze din cea mai bună epocă a pictorului, au caracterizat îndeajuns opera artistului. stârnind admirația unanimă. Maestrul G. Mirea, directorul Școalei de arte frumoase a participat cu admirabilul „portret al lui C. Stâncescu" (din pinacotecă) și un alt portret al „Mitropolitului Gheorghian".

Dintre membrii Societății „Tinerimea artistică" au expus: Ștefan Popescu: „Peisaj de munte", „Înainte de furtună" și „Ulmii"; J. Steriadi: „Hamalii din Brăila" și „Vedere din portul Brăila"; Ștefan Luchian: „Autoportretul artistului" și „Flori"; A. Verona: „Toamna" și „Hora"; Alex. Simonidi: „Portret"; Ip. Strâmbu: „Lectură" și „Fete cosând"; A. Szathmary: „Interior de biserică"; d-ra Rodica Maniu: „Seceriș"; N. Vermont: „Restignirea"; K. Loghi: „A fost odată". Din partea „Societății artiștilor" nu a răspuns la apelul făcut decât președintele ei, Costin Petrescu care a expus „Portretul Mitropolitului Pimen". Individual, au participat: Oscar Obedeanu cu „Sfatul sătesc" și d-ra Ottilia Michael cu „Portretele mm. II. regelui și reginei, în pastel". Sculptura a fost reprezentată prin: O. Spaethe: „Bustul m. s. reginei", în marmoră; Fr. Storck: „Bustul A. s. r. principesei Maria", marmoră, D. Paciurea: „Sfinx", gips; I. Iordănescu: „Mumă cu copil", marmoră; C. Brâncuși: „Cap de expresie", bronz. În mijlocul sălii se afla expusă minunata „Carte a Cântărilor" a A. s. r. principesei României, al cărei talent subtil, îndeobște admirat în țară, a fost recunoscut și în streinătate.

Succesul secțiunei noastre se poate judeca în genere și după numărul recompenselor obținute, care, față mai ales cu puținele opere expuse, este destul de măgulitor. Din cauza numărului redus de expozanți români, subsemnatul, ca membru al juriului internațional pentru acordarea recompenselor, nu dispuneam decât de un singur vot, pe când alte state ne majorau cu câte trei și patru voturi. Totuși, acordarea a patru medalii poate satisface pe artiștii noștri, considerându-se că au fost declarați „hors concurs" maestrul Grigorescu și A. s. r. principesa Maria. Prin majoritatea voturilor juriului, s-a acordat medalia de aur cl. I. Directorului G. Mirea, și medalia de aur cl. II pictorilor J. Steriadi, Șt. Luchian și A. Verona.

Buna înfățișare și impresia armonică a Secțiunii românești a fost în genere remarcată de presa streină. Dintre numeroasele mențiuni făcute, reproducem aci numai părerea cunoscutului critic de artă William Ritter, din nr. de iulie al revistei *L'art et les artistes*: «Une petite section roumaine s'honore de trois Grigoresco première manière, de quelques bons Popesco et Steriadi, et d'un fastueux album où la princesse Marie s'est livrée, avec son sens coloriste accoutumé, aux fantaisies désormais caractéristiques de son goût néo-byzantin mondanisé et à sa passion pour les fleurs rares. Cette royale élève volontaire jadis du socialiste Walter Crane est arrivée, avec l'aisance et la grâce qui caractérisent ses moindres gestes, à créer et a développer une personalité complexe, mais avérée. Il faut bien se dire que le présent album, travail de trois années de minces loisirs princiers, est à l'image des appartements, des toilettes et de tous les objets de la composition de son altesse».

Prin participarea atât de reuşită la expoziţia internaţională din München, arta românească şi-a asigurat un loc demn în concertul naţiunilor culturale ale Europei. Căci dezvoltarea artistică este dovada cea mai evidentă a gradului înaintat de civilizaţie a unui popor."

Deschiderea expoziţiei s-a făcut în prezenţa regelui şi a reginei Bavariei, care cu acest prilej a amintit reprezentantului României neuitata vizită din anul precedent a reginei la Sinaia, reînnoind, spre a fi transmise, mulţumirile către Carmen Sylva. Primirea delegaţilor la Palatul regal şi prânzul ce li s-a oferit s-au desfăşurat cu un protocol deosebit de pompos faţă de sobrele festivităţi ale curţii noastre regale. Dar cu toată splendoarea saloanelor regale şi a desfăşurării numeroase a curtenilor bavarezi precedând sosirea în sală a suveranilor, înfăţişarea acestora nu se putea compara cu măreaţa, deşi sobra apariţie a regelui şi a reginei României, impunându-se prin distincţia fără seamăn a personalităţilor lor.

Cu ocazia călătoriei la München, am fost însărcinat de suveranul României să remit, la Sigmaringen, cadoul de nuntă destinat nepoatei sale, logodită cu Manuel, ex-rege al Portugaliei. Primirea la castelul strămoşilor regelui nostru a fost din cele mai cordiale, punându-ni-se la dispoziţie apartamentul japonez din cele 70 de amenajări pentru oaspeţi. De astă dată, mai bine decât cu prilejul primei mele vizite, ca student, mi-am putut da seama de amploarea impunătoare a cuibului, clădit pe stânca din malul Dunării născânde din care şi-a luat zborul spre a ajunge la gurile mândrului fluviu, făuritorul regatului român. Dunărea ce la Sigmaringen se trece cu piciorul, a fost subjugată în România de cel mai lung pod de fier al vremii sale, dovedind puterea noului ei stăpânitor originar din Sigmaringen.

CII

CATEDRALA ARGEŞEANĂ PÂNGĂRITĂ DE UN STREIN

Biserica episcopală din Curtea de Argeş a fost în toate vremurile foarte comentată: mult lăudată de cei mai mulţi, ea a fost rar numai criticată, mai ales întrucât priveşte proporţiile, prea reduse faţă de monumentalitatea turlelor care o cam strivesc. Nimeni însă, până aci, nu s-a încumetat, cu intenţie de a o lăuda, să o pângărească, cum se întâmplă cu lucrarea monumentală a arhitectului berlinez Franz Jaffé, de obârşie din Iaffa palestiniană[11] Jaffé dispunând de ample mijloace materiale, dar nu şi de consideraţia corespunzătoare, abilul om de afaceri şi-a propus

---

[11] *Die Bischofliche Klosterkirche zu Curtea de Argeş in Rumänien*. von Franz Jaffé, I folio mare, 134-54 pp Cu numeroase planşe şi desenuri. Wels & Comp. Berlin 1911, 150 MK. Vezi *Biserica episcopală din Curtea de Argeş cu prilejul unei publicaţii streine*, *Conv. lit.*, febr., 1913, p. 119-144 cu ilustrate şi în broşură, Göbl, 1913.

să capete şi de la noi decoraţiile râvnite, spre a spori un prestigiu ce altfel îi lipsea. Într-acest scop a propus întâi conferinţe în folosul „Vetrei luminoase" de sub patronajul reginei care nemaiştiind cum să se sustragă insistenţelor, susţinute şi de Kalinderu, îmi scrie pe dosul adresei lui Jaffe: „Wollen Sie die Güte haben, für Diesen zu sorgen!" ceea ce am şi făcut, înlăturând orice propunere în această direcţie. În înţelegere şi cu sprijinul lui Kalinderu, el se decide însă a edita o lucrare monumentală asupra Episcopiei din Argeş, pe care dedicând-o regelui, obţinerea decoraţiei râvnite era asigurată. Am crezut de cuviinţă să dau aci aceste lamuriri neconsemnate în articolul din 1913, spre a arăta amestecul nefast al omului devotat curţii, cum pretindea a fi faimosul Kalinderu, care de astă dată a patronat cea mai falsă publicaţie asupra Curţii de Argeş[1] .

Căci după cum am arătat amănunţit, nu numai textul, dar şi desenurile şi planurile din publicaţia lui Jaffé sunt toate falsificate, refăcându-se, fără a le fi înţeles lucrările anterioare ale lui Reissenberg din 1860, fotografiile lui Szathmary din 1866, precum şi publicaţia aceea compilată după alţii a lui Tocilescu din 1886, fără a fi citate de Jaffé.

Textul german şi francez pentru a ocupa cât mai multe pagini a lui Jaffé e nu numai fals, dovedind o nepermisă ignorare a termenilor tehnici, dar şi cu totul fantezist în părţile sale originale. Astfel, pe când însuşi Lecomte du Noüy recunoaşte că edificiul este „un peu court et trapu", Jaffé, dimpotrivă, lăuda: „l'aspect élancé du monument" comparând-o cu „l'apparition d'une jeune fille idéale, semblable à une fiancée celeste" (p. 84) după ce înainte (p. 58) vorbise de „l'aspect gracieux, elancé, virginal!" Trec asupra celorlalte aberaţiuni ale textului spre a arăta cât de grosolan falsificate sunt desenurile lui. Căci în afară de fotografii luate direct din biserică, toate celelalte planşe şi desenuri nu sunt decât prefaceri ale desenelor lui Reissenberg şi ale fotografiilor lui Szathmary, toate anterioare restaurării. Aşa încât ni se dau stări ale ornamentelor din 1866 care au fost cu totul schimbate prin restaurarea ulterioară. Astfel se redă chiar ţesătura de fier ce proteja unul din ornamentele destinse, care au fost înlăturate prin restaurare. Desenurile lui Reissenberg sunt falsificate suprimându-li-se secţiunile, iar fotografiile lui Szathmary sunt atât de tare mărite încât nu se mai recunosc. Din numeroasele exemple date în broşura menţionată se poate vedea cât de tare se deosebeau desenurile lui Jaffe de originalele redate după Lecomte du Noüy. Şi planul bisericei este fals, necorespunzând cu originalul, după cum se dovedeşte pe larg în analiza menţionată.

Întreaga lucrare aşa de somptuos prezentată e menită să arunce praf în ochii lumii, fără nici o preocupare de a reda adevărata stare a mănăstirii, ponegrită de nepriceputul şi fraudulosul autor. Critica din *Conv. lit.* a avut ecoul cuvenit: ziarul german din Bucureşti s-a sesizat de chestiune, publicând chiar o broşură intitulată: *Un fals prieten al României*, care răspândită în streinătate mi-a procurat scrisori ale

[1] Vezi *Ein falscher Freund Rumaniens, Sonderabdruck aus dem Rumanischer Lloyd* von 1 aprilie 1913.

specialiştilor streini cu felicitări de a fi demascat „crima ştiinţifică“ a prezumţiosului arhitect berlinez. Chiar şi bătrânul Solomon Reinach, membru al Institutului francez, a fost scandalizat, cerând crearea unui „syndicat de bibliothécaires pour boycotter ces malfaisants mastodontes“. În presa noastră articolul mai amănunţit al lui Gr. Tăuşan în *Viitorul* din 19 martie 1913, pune în cuvenită evidenţă necinstita manoperă a lui Jaffé. Tare contrariat a fost suveranul aflând adevărul numai după ce, în urma insistenţelor lui Kalinderu, autorul căpătase distincţiunea onorifică atât de mult râvnită. Şi astfel, din ambiţia bolnăvicioasă a unui individ lipsit de scrupule ştiinţifice, frumoasa noastră catedrală se prezintă streinătăţii mutilată şi lipsită de frumosul originalităţii, ce o clasează între monumentele de frunte ale pământului românesc.

CIII

VOLUNTAR ÎN CAMPANIA DIN BULGARIA

După scurgerea a treizeci de ani de la războiul Independenţei României, armata ţării a fost din nou mobilizată trecând Dunărea în Bulgaria.

Deşi scutit de serviciul militar[13], am luat totuşi parte la mobilizare în următoarele împrejurări: La repetatele mele cereri de a fi înrolat ca voluntar prin adresa 21/28 iunie 1913, Ministerul de război îmi face cunoscut că mi „s-a aprobat înrolarea în armată în trupa ministerului, în serviciul supravegherii ştirilor“. Aici aveam sarcina de a scrie articole, dându-mi-se ca primă temă: *Nu cruţaţi pe spioni* (*Presa* din 28 iunie 1913).

„Însufleţirea poporului român pentru război este astăzi dovedită. Într-această atmosferă de entuziasm şi de abnegaţie, o mişcare de expansiune şi de îngăduire mai mare pare că ne cuprinde faţă de semenii noştri.

Din această înălţătoare stare sufletească a mulţimei, vrăjmaşii însă caută să tragă foloase pentru ei. Şi tocmai de această primejdie să ne ferim. Căci, fără voie, în momentul de expansiune, devenind mai comunicativi ca de obicei, putem să fim ispitiţi să destăinuim şi ce nu trebuie să se cunoască de vrăjmaşii noştri. Şi cum niciodată nu putem şti până la cine ajung destăinuirile noastre, mult mai prudent este să nu divulgăm nimic din câte ni s-au spus, numai în interesul liniei noastre de conduită. Căci pe lângă aceia care împărtăşesc într-adevăr vederile şi sentimentele noastre, se mai găsesc şi din aceia care se prefac că se hrănesc de aceleaşi idealuri ca şi noi, deşi în realitate ne sunt duşmani. Asemenea nelegiuiţi, care caută să afle de la noi secrete care pe urmă să le divulge inamicilor noştri, sunt mai mulţi decât s-ar crede. În împrejurările de faţă mai ales, spionii mişună mai mult ca oricând. Ei

[13] Prin certificatul de dispensă al consiliului de revizie din 28 aprilie 1894.

reuşesc însă să se ascundă cu atât mai uşor, cu cât primiţi în mijlocul nostru, şi vorbind aceeaşi limbă cu noi, caută să nu se deosebească de adevăraţii fii ai Patriei. Faţă însă de marele rău ce ei ne pot face, trădând inamicilor intenţiunile şi planurile noastre, este de datoria oricărui român nu numai să se ferească de asemenea spioni, dar chiar să caute cu dinadinsul să-i descopere, împiedicându-i de a duce la îndeplinire intenţiunile lor criminale. Organele de supraveghere şi de siguranţă ale statului fiind neîndestulătoare, mai ales în împrejurări ca acelea prin care trecem, fiecare bun cetăţean e dator să dovedească pe spioni şi să-i dea pe mâna justiţiei ţării.

Nici o îngăduire sau iertare nu poate fi motivată. Fapta spionajului este atât de perfidă, încât autorul este nedemn de orice cruţare. Să fim generoşi cu inamicul leal şi făţiş, neînduplecaţi însă faţă de spionii care pe furiş, încearcă să ne trădeze. Căci nu este crimă mai ruşinoasă şi mai reprobabilă ca aceea a spionajului. De aceea ea se şi pedepseşte cu cea mai grea osândă. Şi la noi s-a votat de curând o lege trainică în contra spionajului. Orice legiuire însă nu poate decât să hotărască asupra cazurilor ce se aduc la cunoştinţa organelor însărcinate cu aplicarea ei. Dezlănţuirea cazurilor asupra cărora judecătorii sunt chemaţi să se pronunţe, depăşeşte prevederile oricăror legi. În ajutorul legiuitorului este dator să vie orice bun patriot denunţând pe cel ce s-ar face culpabil de trădare. Iar consideraţiuni de milă sau de sentimentalism rău înţelese nu-şi au loc aci. A cunoaşte pe spion şi a nu-l preda autorităţilor este nu numai o laşitate, dar chiar o crimă. Ea este cu atât mai mare cu cât răul ce poate decurge de pe urma trădătorului, se răsfrânge adesea asupra unei întregi naţiuni. Să nu pierdem dar din vedere că neglijenţa, ce am putea comite de a nu demasca pe spioni, poate să fie uneori fatală întregului popor.

Cea mai mare vigilenţă se impune dar în momentul de faţă, mai ales. Să fim atenţi, să nu ne lăsăm a fi amăgiţi de cursele ce ni se întind de asemenea perverşi. Căci ei sunt foarte dibaci în uneltirile lor. De cele mai multe ori se încearcă să afle ştirile ce îi interesează, provocându-ne prin afirmaţiuni anume astfel ticluite, ca să producă din partea noastră răspunsul dorit de ei. Când cu vorbe ademenitoare nu reuşesc, ei au îndrăzneala să momească pe cei slabi prin tot felul de făgăduieli. De toate aceste ispite să ne ferim, ca să nu cădem în cel mai groaznic păcat dintre toate.

Feriţi-vă dar de a face destăinuiri ce ar putea fi folosite de numeroşi spioni ce ne înconjură. Nu vă daţi în lături însă de a dibui pe aceşti mişei vrăjmaşi ai neamului nostru. Orice român e deci dator să denunţe persoanele suspecte de spionaj. Împlinindu-şi această sfântă datorie, cei nechemaţi sub arme se pot şi ei făli să contribuie la salvarea Patriei".

Nu cruţaţi pe spioni, care a apărut în mai toate ziarele cu data de 28 iunie, fiind găsit corespunzător scopului, articolul a fost din oficiu răspândit şi prin *Monitorul Oficial*, din 4 iunie (pag. 3 253). Un alt articol urmă despre: *Datoria acelora care nu se luptă*. Aglomeraţia de asemenea voluntari fiind mare la minister, am cerut trasferarea pe lângă Statul Major al armatei. Prin al său „Raport la majestatea sa regele", ministrul de război, general de divizie Hargeu, referă: „Sire d-l Tzigara-

Samurcaş profesor, Bibliotecarul Fundaţiei Carol I, director al Muzeului naţional, înrolat ca voluntar, deşi după vârstă nu făcea parte din clasele mobilizate, în ziua chiar când s-a declarat mobilizarea, Repartizat la Biroul Presei, el, în dorinţa de a fi cât mai folositor în războiul actual, şi-a exprimat în mai multe rânduri dorinţa vie de a fi trimis pe câmpul de luptă, pe lângă marele Quartier general, ca astfel fiind martor la scenele de pe câmpul de luptă, să poată să le eternizeze şi să contribuie prin cunoştinţele sale la formarea unei arhive nepreţuite a vitejiei româneşti.

În vederea scopului urmărit şi a avântului patriotic de care este inspirat acest fiu al Patriei, cunoscând şi aptitudinile sale în această direcţie, sunt de părere, dacă majestatea voastră aprobă, să se îndeplinească cererea". Raportul poartă apostila: „Se aprobă. Carol I".

Prin nr. 2 598/9 iulie 1913, Marele stat major către Marele Quartier general – Corabia, face cunoscut că „prin înalta apostilă pusă pe raportul d-lui ministru de război cu nr. 2 595/9 iulie a.c., alăturat în copie" mi s-a aprobat cererea, urmând a mă prezenta la cartierul corpului IV de armată.

Învestit de cuvintele permise de circulaţie am ajuns la Turnu-Măgurele, unde m-am prezentat principelui Ferdinand comandant de căpetenie al armatei, expunând intenţiile şi regretând că, potrivit ordinelor existente, nu puteam fotografia. De îndată principele îmi eliberă următorul permis, scris de însuşi alteţa sa: „Turnu-Măgurele 14/27 VII 1913.

Comandantul de căpetenie al armatei.

Domnul Tzigara-Samurcaş este autorizat de a face fotografie pe teatrul de operaţie. Comand. de căpetenie F. principe al României".

Am telegrafiat la Bucureşti să mi se trimită Kodakul şi cât mai multe pelicule. Acestea fiind însă vechi numai o parte au putut fi utilizate după cum am constatat cu disperare la developarea lor după întoarcerea la Bucureşti.

Primul popas în Bulgaria l-am făcut la corpul de armată al generalului Crăciunescu, având ca adjutant şi pe căpitanul Ionel Brătianu. Am fost găzduit în cortul maiorului D. Sturdza, unde ne-a vizitat şi Nicolae Filipescu, fotografiat pe când, cu degetul ameninţa, în discursul său, pe conducătorii politici potrivnici vederilor sale. În timp ce mă pregăteam să înaintez spre sud, mi-a ieşit în cale trăsura cu N. Iorga şi Ionaş Grădişteanu – cel cu cerceluş la ureche – care înspăimântaţi de cazurile de holeră de la Orhanie, o luaseră la fugă înspre ţară, îndemnându-mă să-i însoţesc. Neţinând seamă de îndemnul celor doi bravi, mi-am urmat calea trecând prin faimoasa localitate Orhania, unde, într-adevăr, în spitalul, condus cu atâta pricepere, de prietenul dr. Anibal Theohari erau numeroase cazuri de holerici, multe din ele fatale din cauza lipsei mijloacelor medicale necesare.

Seara am ajuns la comandamentul generalului Prezan, unde domnea liniştea cea mai perfectă, dându-mi-se sfatul însă de a nu mai întreprinde, după cum doream,

cercetări etnografice, populaţia fiindu-ne foarte ostilă şi putând da altă interpretare acţiunii mele. Am pornit deci mai departe spre brigada de cavalerie a generalului Mustaţă, de care nu se ştia unde se stabilise, deoarece spre a nu fi oprit de a înainta, tăiase firele telegrafice în urma sa. Seara târziu am dat de campamentul generalului, care de la fereastră, după o scurtă interogare, mă dete în primire fraţilor Olteanu cărora eram cunoscut.

Bine găzduit şi ospătat la popota generalului cu al său stab am petrecut două zile la Panaghirişte, admirând spiritul de camaraderească disciplină.

Ivindu-se şi aci cazuri de holeră, am mers împreună cu generalul la spital, unde medicul, ezitând a examina de aproape pe bolnavi, a fost aspru admonestat, arătându-i-se că el trebuie să înfrunte pericolul molimei, întocmai după cum orice ostaş înfruntă pe acel al glonţului. Sub directa supraveghere a generalului, s-au luat măsurile indicate pentru stăvilirea epidemiei.

Aflând scopul venirii mele, am fost trimis la o fabrică unde aflase generalul că se lucrau covoare pe o scară întinsă pentru streinătate.

De aci încolo transcriu din *Feuilles de route* ale locotenentului Henri Izvoranu, rudă cu Marghiloman, publicase în *Le Progrès*. Pe ziua de 21 iulie, el raportează: „A 11 heures du matin une automobile, venant de Pirdop, depose parmi nous Tzigara-Samurcaş qui nous apparait dans son accoutrement guerrier et, avec sa barbe légèrement broussailleuse qui émerge d'un bonnet trop petit. Il est venu pour prendre des photos. Nous l'assiégeons de questions. Quoique ayant été à Plevna avant de venir à Pirdop, il ne sait presque rien. Il a entendu dire que on discute des conditions de la paix, mais n'a aucun détail. Nous l'invitons à déjeuner et lui faisons les honneures des lieux en le menant visiter la fabrique de tapis, appartenant à une société américaine qui fait fabriquer des tapis dont les motifs sont copiés sur de vieilles tapisseries persanes et turques... La fabrique est dirigée par un sémite arménien qui se dit américain et nous reçoit avec des airs de dindon qu'un aurait dérangé de sa sieste". În vorbă cu conducătorul atelierului recunoscând modelele ce se copiau ca fiind din Muzeul din Viena, individul se înmoaie declarându-mi că într-adevăr el era numai supraveghetorul atelierului, condus de un american absent. La întrebările mele îmi răspunde că s-a ales acest colţ îndepărtat pentru fabricare, deoarece aci se găseşte mai ieftin nu numai lâna de bună calitate, dar şi mâna de lucru aşa de scumpă în America. Dar, mai presus de toate numai în Orient se mai găsesc boiangii care să întrebuinţeze culori vegetale, iar nu de anilină. În hambare imense se aflau spre uscare lânuri în cele mai frumoase tonuri ale covoarelor orientale. Covoarele, nu mai mici de 5 m se expediau în America, unde, se vindeau pe preţuri foarte ridicate. Cam aşa ceva, în proporţii mai reduse, am fi vrut să realizăm şi noi la Soc. „Domniţa Maria", în curs de dezvoltare.

Mulţumit de cele văzute şi aflate, am vrut să mă întorc la cartierul generalului Mustaţă; dar: „au moment ou notre hôte se prépare à nous quitter", adaugă cronicarul

ziarului francez, „grand émoi, son automobile, par suite d'un malentendu, est rentré à Pirdop! Comment rentrer? Tout ce que nous pouvons lui offrir c'est une charette. Un instant de réflexion suffit pour nous convaincre que s'il emploie ce moyen de locomotion, par la route en casse-cou qui traverse la montagne, il sera réduit en miettes. Il y a bien l'automobile du sémite-arménien – américain-tapissier, mais le chauffeur jure ses grands Dieux qu'il ne possède pas une goutte de benzine". Cu multă greutate se găseşte la primarul localităţii un depozit de benzină şi astfel putui pleca, cu automobilul pretinsului american, care descoperit ca spion a fost arestat. La Pirdop am aflat o splendidă casă turcească de lemn cu sacnasiu şi în sufragerie un admirabil plafon în formă de octogon cu raze în jurul unei proeminenţe din centrul tavanului din care atârnă muguri şi foi aurite acordându-se perfect cu culoarea galbenă a lemnului învechit, dar lăsat natural, fără vopsea. Mai multe exemplare la fel cunoşteam şi în Bucureştii noştri unde, curând m-am întors din glorioasa campanie din Bulgaria, acelora care, cu puţin înainte ne-au dat atâtea probe de vaşnica lor recunoştinţă, după cum am avut prilej să arăt mai sus. Dar ce se uită mai uşor ca recunoştinţa?

CIV

SENTIMENTUL ESTETIC AL ŢĂRANULUI ROMÂN

Fostul meu profesor de estetică din Berlin, Max Dessoir, transpunere franceză din Dessauer, organizând în capitala Germaniei primul congres de estetică, de la 7-9 oct. 1913, invitându-mă cu insistenţă, am luat parte ca reprezentant al României. Numărul comunicărilor fiind de 60 nu mi-a fost posibil, decât în şedinţa de deschidere să expun pe scurt simţământul estetic înnăscut al poporului nostru. Redau aci textul comunicării[14], care din numeroasele lucrări de specialitate apărute de atunci la noi, aprecierea asupra simţământului înnăscut al ţărancei române îşi păstrează încă veracitatea sa documentară.

„Als Delegierter Rumäniens bin ich derjenige aus der Trinität der lateinischen Länder hier anwesend, der die weiteste Reise zurücklegen müsste. Schon hier aus können Sie entnehmen, wie dankbar wir für die Aufforderung sind die uns zuteil geworden ist. Persönlich nahm ich mit Freude die Einladung des Professor Dessoir an, der vor langen Jahren auch mein Lehrer gewesen ist, und auch meine Regierung hat sich beeilt, dieser Einladung Folge zu leisten, in der Überzeugung, dass wir, als frühere Studenten der deutschen Alma mater, noch sehr viel hier werden lernen können. Welches grosse und schöne Gebiet sich uns in der Ästhetik und der Kunstwissenschaft dabieten wird, darüber hat sich unser Präsident in seiner

[14] Kongress für Aesthetik u. allegemeine Kunstwissenschaft, Stuttgart, 1914.

Begrüssungrede und nachher unser Kollege aus Paris eingehend und so glänzend geäussert, dass ich kaum noch etwas hinzuzufügen hätte. Freilich darf ich nicht verhehlen, dass die rumänische Regierung bei meiner Entsendung den Wunsch hegte, dass ich Ihnen hier etwas vortragen möchte. Es war aber wegen der knapp bemessenen Zeit nicht moglich, obgleich Herr Dessoir soeben versichert hat, dass die Pforten allen weit geöffnet worden sind Immerhin wird es Sie interessieren, zu erfahren, dass es auch in der rumänischen Wissenschaft nicht an ästhetischen Studien fehlt: so hat Dimitrescu-Iaşi, jetzt ein hervorragender Professor der Bukarester Universität, 1877 in Leipzig den Doktorgrad mit einer Dissertation über den „Schönheitsbegriff" erworben. Zumeist begnugen wir uns damit, die deutschen und französischen Werke uns anzueignen in der Erwartung einer eigenen Literatur. Daneben indessen gibt es noch etwas, was ich erwähnen muss. Gestatten Sie mir darüber ein paar Worte, tatsächlich nur ein paar Worte, denn ich will nicht, nachdem ich durch das grosse Tor nicht hineinkommen könnte, durchs Fenster springen und Ihnen einen unvorgesehenen Vortrag halten.

Während anderwärts über diegrossen Probleme der Ästhetik und der Kunstwissenschaft viel gedacht, geschrieben und gesprochen wird, ist bei uns die Ästhetik ein Bestandteil des Lebens. Bei uns treiben Ästhetik Leute, die selbst nicht wissen, das es eine Ästhetik gibt, und die Sie sehr verwundert anschauen würden, wenn Sie ihnen mit diesem Worte entgegenkämen. In den Kulturländern ist die Ästhetik eine philosophische Disziplin geworden; in Rumänien ist das Gefühl des Schönen noch nicht in die Wissenschaft aufgegangen, aber dafür mit grosster Intensität im Leben vorhanden. Sie würden bei uns wenig Professoren der Asthetik treffen; dagegen auf jedem Dorf, bei jedem Ausfluge im Gebirge würden Sie Bäuerinnen treffen die, ohne es zu ahnen, in ihrer Tracht und im ganzen Wesen von den besten ästhetischen Grundsätzen beseelt zu sein scheinen. Im Rhythmus des Schreitens, in der Musik der Sprache, in der wundervollen Harmonie ihrer eigenhändig gewebten Bekleidung bezeugt unsere Bäuerin, das sie in ihrer ganzen Art und Weise dem Schönen nachstrebt. Gewiss ganz unbewust und nur ihrem natürlichen Empfindem folgend. Die abstrakten Begriffe unserer Wissenschaft sind für sie selbstverständliche Realität. Nicht aus Büchern hat sie gelernt, was das Schöne ist, sondern ein natürlicher Trieb hat sie dazu gebracht, es zu empfinden, ohne es analysieren oder aussprechen zu können. Eine reine und gut erhaltene Tradition einerseits, der vetraute Umgang mit der gewaltigen Natur anderseits, sind ihre einzigen Lehrer gewesen. Mit einem Wort: der ästhetische Drang des rumänischen Bauern ist ein natürliches Bedürfnis seines ganzen Lebensgefühls.

Über die Wissenschaft von der bildenden Kunst, die mir durch meinen Beruf besonders nahe steht, möchte ich folgendes bemerken: Infolge seiner geographischen Lage hat Rumänien immer eine Art Trichter gebildet, durch den sich alle Ströme aus dem Orient nach dem Okzident ergossen haben. Schon in den ältesten, der prähistorischen Zeit. Dank der Arbeiten eines Berliner Forschers sind die letzten

Entdekungen aus Rumäniein zu den wichtigsten auf diesen Gebiete geworden. Aber damit wollen wir uns jetzt nicht länger aufhalten, so wie ich es auch ohne Erwähnung lasse, dass einer der schönsten Goldschätze der Goten bei uns im Lande, bei Pietroasa, gefunden ist. In der neuesten Zeit sind in diesem weit entfernten Lande auch die ganz entgegengesetzten Strömungen zusammengetroffen. Vom Orient ist der byzantinische Einfluss gekommen, und vom Westen aus haben sich auf sehr langem Wege und sehr spät gotische Einflusse bei uns eingefunden. Aus dieser Zusammenschmelzung byzantinischer und gotischer Einflüsse hat sich allmählich, allerdings sehr spät nach abendländischer Vorstellung, ein nationaler Still entwickelt, den wir jetzt rumänischen Stil zu nennen pflegen. Beide Strömungen sind historisch zu verfolgen und lassen sich an den zahlreichen und wundervollen rumänischen Klöstern gut erforschen. Vom Standpunkte der allgemeinen Kunstgeschichte ist das Problem nicht ohne Interesse. Ich darf daher vielleicht zum Schluss die Hoffnung aussprechen, dass der eine oder andre unter den hier versammelten Gelehrten bei einer Reise nach dem Orient sich auch in Rumänien aufhalten wird. Es würde uns eine grosse Freude bereiten ihnvon der lebendigen Ästhetik des Volkes zu überzeugen und ihm in unsern schönsten Klöstern die letzten Ausläufer der Gotik zu zeigen. Mit dem herzlichen Dank dafür, dass die Führer der deutschen ästhetischen Wissenschaft sich unser erinnert haben, verbinde ich den ebenso herzlichen Wunsch, dass die deutschen Forscher häufiger als bisher Rumänien kommen möchten".

CV

LA LOVRANA ŞI AIUREA

Drept răsplată a glorioasei campanii din Bulgaria, vacanţa de vară am petrecut-o cu întreaga familie la Lovrana din Quarnerul adriatic. În îngrijita pensiune Zipera (fost bucătar şef pe un vapor transatlantic norvegian), aerul de mare, băile şi buna bucătărie au fost de mare folos pentru sănătatea copiilor şi o plăcută diversiune nu numai pentru ei, dar şi, poate mai ales, pentru părinţii lor.Lăsând pentru câteva zile pe copii în paza surorii mele Marioara, am profitat de cursa vaporului austriac „Baron Gausch" pentru a ne avânta până la Bocche di Cattaro, cu oprire la Lussinpicolo, Ragusa, Spalato, Salona şi Trau, îmbătându-ne de frumuseţile naturale ale acestor localităţi cu aşa de interesante monumente. La Spalato am vizitat săpăturile romane, rămânând în corespondenţă cu directorul Muzeului, interesant, şi prin colecţiile etnografice din care am făcut schimb cu ale instituţiei noastre.

Lunga călătorie precum şi vizitarea împrejurimilor Lovranei – de la Fiume la Pola – apoi opririle la Budapesta au contribuit enorm la lărgirea orizontului copilaşilor, dintre care Sandu, cel mai mare, împlinise d-abia zece ani. N-aş mai putea reda acum ecoul bucuriei lor şi a mulţumirei noastre, lăsând să vorbească

numai fotografiile, în parte redate aci, şi completate prin notiţele scrise de mama în carnetul particular al fiecăruia dintre cei trei personagii importanţi. După o lună, de la 4/17 august la 1/14 sept., petrecută la mare, d-abia întors în ţară, am plecat la Berlin unde avea loc congresul de estetică, cu oprire la Frankfurt spre a lua parte la nunta vechiului prieten G. Kremnitz despre care e vorba în scrisoarea mamei lui reprodusă mai sus. La Berlin am avut prilej să am contact cu Maximilian Harden, care în răspândita lui revistă *Die Zukunft* ne-a atacat apoi aşa de crunt din cauza pretinsei persecuţii a evreilor, coreligionarii săi. Cu mare greutate am răzbit până la el şi numai faptului că eram partizan al lui P. P. Carp, despre care era bine informat, simpatizându-l, am fost primit. De altfel am putut constata o mare asemănare în felul de a fi al acestor doi adânci gânditori politici; aceleaşi incisive, prompte şi neaşteptate răspunsuri asupra marilor chestiuni ale vremii, şi izvorâte din aceleaşi vederi pesimiste. În felul de a se manifesta erau cu totul opuşi: liniştea olimpiană a Conului Petrache contrasta cu nervozitatea mimicei fostului actor, care, din nemăsurată ambiţie, părăsise cariera nu lipsită de succese. Înrâurire asupra ţinutei viitoare a lui Harden n-a avut vizita mea, dar m-am ales cu cunoştinţa unuia din oamenii de seamă ai timpului. Cu mult interes a ascultat istorisirea vizitei mele la popularul Max, Caragiale pe care după frumosul său bilet de invitare reprodus mai sus, l-am văzut de mai multe ori în ospitalitaliera sa locuinţă din Berlin, amintindu-ne de neuitatele taifasuri dobrogene de odinioară. Aci am cunoscut pe amicul de mai târziu Paul Zarifopol, ca şi pe întârziatul student Dim Gusti, de a cărui naivitate amfitrionul făcea mare haz.

Prietenul von Loga, a cărui carte asupra lui Goya se bucurase de mare succes, plănuia revenirea la Sinaia cu intenţia de a edita o lucrare de ansamblu asupra lui Greco, despre ale cărui opere din Galeria regală de la Peleş, publicase menţionatul studiu.

La întoarcerea în ţară am cercetat Academia de Arte frumoase din Dresda, condusă de rectorul ei prof. Lühring, fost profesor al principesei Sophie de Wied, care mi-l recomandase şi cu care apoi am făcut mai multe excursii de achiziţii muzeale în Oltenia, de unde a luat schiţe pentru viitoarele opere primite cu laude la Dresda, unde frumoasele noastre costume ţărăneşti erau puţin cunoscute. Audienţe repetate la Castelul Peleş şi apoi la Bucureşti prezentarea reginei, împreună cu I. Negruzzi şi Duiliu Zamfirescu, a omagiului din partea *Convorbirilor literare* la împlinirea a 70 de ani a Carmen Sylvei. Publicată şi în broşură: „M. s. regina Elisabeta la 70 de ani, 1 br. – 14 p. Carol Göbl, Bucureşti. Cu acelaşi prilej bătrânul Dim. Sturdza a trimis reginei următoarea scrisoare:

„Allergnädiste Königin,

Bucharest, den 16/24 Dez. 1913

Einen grossen Schmerz fühle ich heute, am Tage an welchem ganz Rumänien den siebenzisten Geburtstag Eurer Majestät feiert, doch ich nicht persönlich

erscheinen kann, im meine innigsten und warmsten Glückwünsche Darzubringen. Seitdem mein Alter stark herausgewachsen ist, denn ich vollende binnen kurzem die 81 Jahre, werden die Beschwerden desselben immer fühlbarer, und ich muss noch schonen, um den Meinea nicht noch grössere Sorgen zu verürsachen. Wenn ich mich nicht irre, so war es im Jahre 1851, als Eure Majestät in Bonn in des Vinea Domini mich als ersten Rumänen zu gesicht bekam. Seitdem sind 62 Jahre verflossen. Um so mehr schmerzt es mich aber dass ich meine Pflichten nicht erfollen kann, als Mitglied der Academia Română, deren Mitglied Carmen Sylva ist.

Wollen Eure Majestät allergnädigst diese Entschiswigungen gütigst entgegennehmen. In alter Treue, Bewundering und Ergebenheit: D. Sturdza".

Oda lui Zamfirescu se termina astfel:

Şi laolaltă toţi se-nchină,
Văzându-ţi tinereţea feţei
Şi-ţi zic: „Bine-ai venit Regină,
Pe pragul bătrâneţii".

CVI

INAUGURAREA FUNDAŢIEI CAROL I

Marele eveniment înviorător pe lângă cele triste ce vor urma, a fost inaugurarea noului Palat mărit al Fundaţiei Universitare Carol I.

Spre a-şi da seamă din vreme de clădirea ce oficial urma să fie inaugurată la 9 mai, regele însoţit numai de aghiotantul de serviciu şi de prinţul Barbu Ştirbey, administratorul Domeniilor regale, a vizitat în prealabil Fundaţia la 3/20 aprilie, condus fiind de arhitectul Gottereau şi de directorul instituţiei, care fusese înaintat pe ziua de 1 aprilie la acest grad prin I. D. R. nr. 1946 din aprilie 1914 (*Mon. of.*, nr. 28, 8 mai a. a.).

Timp de o oră regele vizită întreaga instituţie, acum de cel puţin trei ori mai mare ca prima clădire, interesându-se de aproape de noile instalaţii pneumatice pentru remiterea cărţilor din depozite în sălile de lectură, de rafturile metalice pentru cărţi, de mesele de lucru modificate după cele de la Berlin, de ceasornicele comandate de o pendulă electrică, bucurându-se şi de buna utilizare dată vitrourilor colorate şi lămpilor provenind din rămăşiţele prefacerilor de la castelul Peleş. În cancelaria directorului cerând să vadă unul din dosarele aliniate cronologic în dulap şi deschizându-l singur la o pagină cu recipisele scrisorilor recomandate, întreabă pe Barbu Ştirbey dacă şi la domeniul coroanei găsise aceeaşi minuţioasă orânduială.

Mulţumit, regele, la plecare semnă cu largă parafă în cartea de onoare a instituţiei. Festivitatea inaugurării din 9 mai, zi tradiţională pentru prezentarea anuală a raportului, s-a petrecut întocmai după protocolul prescris de suveran, care în afară de instrucţiile ce personal ne-a dat, a mai revenit şi prin biletele lui Basset, păstrate la dosar. Totul s-a petrecut în cea mai perfectă ordine: locurile oficialilor fiind prevăzute pe biletele de invitare. Grea a fost numai nepermiterea intrării în sală, potrivit înaltului ordin, a doamnelor palatului şi a soţiilor oficialilor invitaţi; altfel ordinea a fost perfect respectată.[1]

Intrarea curţii fu salutată cu imnul regal, intonat de corul Facultăţii de teologie, care însoţi şi serviciul religios oficiat de I. P. S. S. mitropolitul Conon, înconjurat de înaltul cler metropilitan. În loja regală se aflau pe lângă regele şi regina Elisabeta A. A. L. L. principii moştenitori şi A. SS. Principele de Waldeck şi Pyrmont.

Din loja regală, dominând sala, regele printr-un semn al arătătorului mă chemă; eram foarte îngrijorat bănuind că, cu privirea ageră, ar fi observat vreo derogare de la ordinele date, îmi spuse numai să comunic mitropolitului să scurteze slujba al cărui termen fusese depăşit şi să-l avizez că la descindere, suveranul ţinea să fie întâmpinat cu prezentarea sfintei cruci pe care o sărută, după descinderea din lojă, fiind prelung aplaudat de întreaga sală. Apoi dete cetire discursului său (pag. 21 din carte) neîntrebuinţând ochelari, deşi vederea îi era slăbită, regele ceti cu slabe reticenţe unele pasaje ale discursului, deşi scris cu caractere mari, după cum se vede din originalul păstrat în arhivă. Emoţia şi căldura pronunţării sfătosului său discurs impresionară adânc adunarea care, prin urale nesfârşite şi aplauze răsunătoare întâmpină înălţătoarea cuvântare sfârşită prin următoarea invocare a viitorului (pag. 22). Restabilindu-se liniştea la indicarea regelui, păşind din locul ce-mi fusese anume designat în preajma sa, am dat cetire actului de inaugurare al cărui original pe pergament veritabil, se află în cancelaria instituţiei. După discursul ministrului Duca (p. 23) şi al studentului Al. Slăvescu (p. 24) şi vizitarea instituţiei, regele şi întreaga curte se retraseră, fiind călduros aplaudaţi de imensa mulţime de studenţi. Cu acest prilej s-a distribuit medalia comemorativă efectuată de sculptorul H. Smegerle din München distins ca gravor în reputaţia internaţională, din anul precedent, în capitala Bavariei.

Cu prilejul inaugurării regele distinse, motu proprio, pe arhitectul şi pe directorul Fundaţiei, acestuia din urmă care poseda atât Benemerenti cl. I cât şi celelalte ordine cuvenite rangului său, egale cu ale noilor miniştri, i s-a conferit medalia pentru Bărbăţie şi credinţă, cl. I, remisă cu scrisoare specială a mareşalului curţii[2].

---

[1] Vezi *Fundaţia universitară Carol I*, 1891-1931, vol. 42, p. 167, Socec. 1933. p. 21-26.

[2] Prietenul Vasile Morţun, titular la interne, contrasemnând brevetul, mi-a confirmat rarele cazuri de acordarea civililor a medaliei ce primisem, ca o deosebită cinstire din partea suveranului, citându-mi cazul generalului Manu, căruia deşi posesor al Cordonului Stelei, i se acordase aceeaşi medalie, înainte de înfiinţarea ordinului Carol I.

La audienţa de mulţumire pentru distincţia primită, regele trecu din biroul său în alăturatul salon japonez de unde se vedea întreaga Fundaţie, de care era atât de mândru, de a o fi inaugurat în aşa de mulţumitoare condiţiuni. Clădirea Bibliotecii Fundaţiei şi a Castelului Peleş, cu Galeria de tablouri, erau creaţiile de care se simţea mai strâns legat. Din nefericire, satisfacţia nu i-a fost de lungă durată, după cum se va vedea îndată!

După inaugurarea Fundaţiei, regele şi regina cu toată curtea princiară au primit la Constanţa pe ţarul Rusiei, venit cu întreaga familie; se avea în vedere chiar probabila căsătorie viitoare a prinţului Carol cu una din fiicele imperiale. Dar prevăzătorul rege, încă de când i se înmânase bastonul de mareşal de către ţar, prevedea un nou război în care Rusia avea să aibă un mare rol – dezastruos pentru noi.

CVII

„LE ROI EST MORT – VIVE LE ROI!“

Năpraznica veste a încetării din viaţă a regelui Carol a înmărmurit întreaga suflare românească, trecând şi dincolo de hotarele ţării.

Potrivit formulei de mai sus, a statelor cu veche tradiţie monarhică, şi la noi succesiunea la tron s-a petrecut conform legilor şi protocolului, în chip aşa de normal, încât în aparenţă s-ar fi părut că nimic nu s-a schimbat. Şi totuşi câtă deosebire, chiar pentru un simplu cetăţean din al cărui punct de vedere restrâns trebuie considerate aceste însemnări fără vreo pretenţie de politică generală.

Carol I era suveranul prin excelenţă, expresia puterii supreme: un simbol personificat. Suveran este numai regele: greşit deci se întrebuinţează pluralul: suveranii, în loc de majestăţile lor, deoarece regina nu e suverană. El era omul datoriei, lucrând fără patimă şi având în vedere numai interesele ţării. N-avea prieteni şi prin urmare nici camarilă sau partizani[1]. Deşi după constituţie regele domneşte fără a guverna, totuşi regele reuşea să impună părerile sale în consiliile de miniştri ce regulat se ţineau sub a sa preşedenţie, la Palat. El reuşea chiar să schimbe, la nevoie, guvernele, şi drept pildă iată un caz, între altele: Din nov. 1891 prezida guvernul Lascăr Catargiu, având ca colegi pe Carp şi Marghiloman. După patru ani de guvernare, liberalii conduşi de D. Sturdza începură să reclame guvernarea prin întruniri zgomotoase la „Dacia“, şi cu intenţii de manifestare în faţa Palatului. Regele voind să evite noi scandaluri se înţelege cu Carp şi cu Marghiloman să provoace o

[1] Singur prezumţiosul Kalinderu încerca să se afişeze drept „amicul regelui“ deşi ecourile hazlii aflate la Curtea de la Sigmaringen, în 1913, mi-am putut da seamă de adevărata opinie a suveranului român despre administratorul Domeniilor regale

retragere a guvernului. Într-un proxim consiliu ei prezintă demisia în mâinile regelui. Vulpoiul Catargiu, presimţind lovitura, declară că se retrage şi el cu întreg guvernul. Regele încântat de a fi reuşit, ţine o cuvântare arătând că aşa ar trebui să se succeadă guvernele, fără scandal public, la care Carp adaugă: că ar ruga pe majestatea sa să recomande sistemul şi cumnatului său D. Sturdza, care urma să preia conducerea statului. Drept răspuns, regele, glumind, spune: „D-l Carp e incorigibil", şi astfel se termină cu bine acea memorabilă şedinţă din începutul lui oct. 1895 orânduită de şeful statului care de drept nu guverna. O tot atât de intempestivă schimbare de guvern s-a întâmplat la distanţă de treizeci şi doi de ani, sub regimul noului rege, în următoarele condiţii: Ion Brătianu constatând că starea sănătăţii regelui se tot agrava şi voind să prezideze în momentele grele prin care avea să treacă ţara în momentul catastrofei, hotărî înlăturarea de la guvern a generalului Averescu, care deţinea puterea din 30 martie 1926. Într-acest scop, deşi în opoziţie, Brătianu reuşi să izoleze pe rege de preşedintele său de consiliu, interzicând chiar acestuia, printr-un cordon militar în jurul reşedinţei regale de la Scrovişte, să vadă pe majestatea sa, de la care Averescu primi ordin să subscrie în locul său de prim-ministru decretul de numirea prinţului Barbu Ştirbey, care la 4 iunie 1927 fu învestit ca ministru preşedinte. Guvernarea acestui minister de pură tranziţie fu scurtă, căci la 21 ale aceleiaşi luni, Barbu Ştirbey cedă locul cumnatului său I. Brătianu, care-şi satisfăcu ambiţia de a fi în funcţie la 20 iulie 1927 la moartea regelui Ferdinand. Câtă deosebire între procedeul înţelegător al lui Lascăr Catargiu din 1895 şi cel atât de brutal de acum!

Politica externă o conducea aproape singur regele Carol I, şi despre alianţa cu puterile centrale nu erau în cunoştinţă decât preşedinţii de consiliu, până în ajunul războiului, când ea deveni publică. El apărea asemenea unui preot oficiind în odăjdii, deşi nu se arăta altfel decât în tunica de general de infanterie. Audienţele se petreceau după un ritual invariabil: solicitatorii trebuiau să se prezinte, la orice oră din zi, în frac şi cu decoraţii, supunându-se unui amănunţit interogatoriu ce nu le lăsa răgaz să puie la rândul lor vreo întrebare, atât era de intimidant suveranul. Unui român de origină franceză care venind cu mare întârziere la audienţa ce i se acordase, voind să se scuze adăugând că: „j'ai failli faire attendre Votre Majesté", regele i-a răspuns concediindu-l: „Votre audience est terminée". Regina Elisabeta însăşi ţinea seamă de protocolul prescris de rege, renunţând la realizarea multora din intenţiile ei, mai ales, în urma unor nefericite cazuri în care buna credinţă a Carmen Sylvei fusese abuziv speculată.

Superb – în adevăratul înţeles al cuvântului, însumând şi nuanţa de marţial – apărea regele Carol I când primea defilarea armatei în ziua de 10 mai, nemişcat şi impresionant pe calul său, alături de statuia în bronz a vijeliosului Mihai Viteazul. Regele, aşa de oficial în mai toate împrejurările vieţii, se arăta afabil când prezida prânzurile de la Castelul Peleş, căutînd să atragă în convorbire pe numeroşii comeseni ce se perindau la masa regală in timpul şederii curţii la Sinaia.

Cu totul opus unchiului era nepotul, regele Ferdinand I, în fața căruia uitai pe suveran, descoperind pe omul blând, afabil, mulțumit să lase pe alții să vorbească, repetându-le chiar ultimele cuvinte, pare-se spre o tragere aminte asupra celor spuse, având aerul că-i aprobă, chiar când nu era de aceeași părere. Avea parcă pudoarea de a nu etala cunoștințele sale chiar în domenii în care era foarte bine informat, făcând haz de aceia care, lăsați să vorbească, se încurcau în propriile lor ițe. În intimitate era dimpotrivă, comunicativ, glumeț, interesându-se de tot ce i se raporta, fără a pune o stavilă protocolară în audiențele ce se țineau șezând, iar nu în picioare, ca la Carol. Desele sale excursii prin țară erau făcute pe neașteptate fără prevenirea autorităților, căror rar numai se adresa[2]. Modestia noului rege ceda adesea pasul majestoasei regina Maria, care, spre deosebire de Carmen Sylva, ținea să-și afirme în toate împrejurările, ca și în politică, părerile sale, întotdeauna categoric, clar formulate și cu persistență urmărite. Mândră era regina comandant al regimentului de Roșiori în a cărui uniformă veselă îi plăcea să apară în ocazii oficiale. Așa s-a înfățișat capitalei întorcându-se din retragerea de la Iași, alături de suveranul țării urmat de generalul Berthelot și de ceilalți conducători victorioși. Căci regina fusese și ea, ca și Elisabeta, Mama răniților din 1877-78, pe câmpul combatanților, alinându-le suferințele și însuflețindu-i pentru victoria finală. Bunele relații ale reginei Maria cu diplomația streină, în special din Anglia, erau bine cunoscute și nu puțin au contribuit la fericitul rezultat al războiului.

Marile merite ale celor doi regi ai țării rămânând necontestate, lor datorându-se România de azi. Conducând personal mica dar viteza sa oștire pe câmpiile întroienite ale Bulgariei, domnitorul Carol a câștigat independența țării, ridicată apoi la rangul de regat, rămânând întemeietorul României moderne și cu a cărui coroană, din oțelul tunurilor turcești, s-a încununat ca prim rege al României, în mai 1881.

Urmașul său, Ferdinand, în urma victoriilor din Modova și a ocupării Budapestei, a întins hotarele țării de la Nistru până la Tisa, încoronându-se la Alba-Iulia, cu nespusa fală și mare alai, alături de regina Maria, care-și făurise o somptuoasă coroană din aurul Munților Apuseni acum dezrobiți.

Astfel se încheie istoria glorioasă a celor doi regi binecuvântați de întreaga suflare românească. Cu ei s-a închegat dinastia descendenților Hohenzollern în România.

---

[2] Spre deosebire de Carol I care chiar excursiilor le da un caracter oficial în vederea popularizării dinastiei în cele mai largi cercuri din țară. Multe din excursiile sale au fost eternizate de către pictorul Preziosi, după cum s-a specificat mai sus. Popularitatea dinastiei fiind asigurată, după cum s-a dovedit cu ocazia bolii principelui moștenitor, aceasta nu mai era ținut să se producă oficial în țară.

CVIII

DOLIUL NAȚIUNEI

Inaugurarea Fundației fu pentru regele Carol, cel împovărat de apăsarea celor 75 de ani, din care 48 închinați noii sale patrii, cea din urmă bucurie. De aci încolo, urmară zilele grele ale consiliilor de coroană în vederea situației României în conflictul european, în care se văzu părăsit de toți supușii săi, cu excepția credinciosului P. P. Carp, pe care intrigile unor foști prieteni reușiseră să-l înlăture din jurul suveranului. În zilele grele ei se regăsiră și regele mulțumit, sărută pe singurul său loial colaborator din vremuri în care izolații de azi erau adulați de aceia pe care îi crease. Pentru martorii zilnici, mai ales în timpul meselor, oboseala fizică și morală a regelui era vizibilă, nu mai lua parte, ca altădată, la conversația generală, fiind absent, cufundat în gânduri, distrându-se cu o scobitoare pe care o trecea prin inelul prea larg pentru slăbitul deget. Urma un regim sever; iaurt și orez, pe când conmesenilor se serveau cele nouă feluri prevăzute în menu, ca și înainte.

Sub greaua povară a atâtor suferințe și mai ales a grijilor pentru viitorul țării sale, mai mult decât a anilor, regele își dete pe neașteptate obștescul sfârșit, în zorii zilei (ora 5 dimineața) de 27 septembrie. În seara premergătoare, starea sănătății regelui părea atât de satisfăcătoare încât crezând că nu va avea nevoie de îngrijirile devotatului său doctor Mamulea, suveranul îl sfătui să se ducă peste noapte la spitalul său. În zori de zi însă, alături de regina, fără vreo manifestare prevenitoare, inima-i încetă subit a mai funcționa, punând sfârșit unei așa îmbelșugate vieți. Apăsător de grele i-au fost regelui, în afară de ședințele consiliilor de coroană, momentele în care, împreună cu regina au conceput scrisorile către cei doi împărați, zis aliați, care, fără a-l fi consultat au dezlănțuit războiul, la care el nu se putea hotărî împotriva voinței și aspirațiunilor poporului său.

Consemnările doctorului Mamulea[1], aceste consemnări, asupra ultimelor clipe ale augustului dispărut mi-au fost întărite de afirmările reginei, încât cu indignare trebuie respinse insinuările celor interesați a învălui în mister sfârșitul marelui rege. Strâns de aproape să se explice asupra originei zvonurilor senzaționale răspândite prin necrologul său, scriitorul berlinez Paul Lindenberg, a recunoscut că știrile erau de el inventate, spre a da notă senzațională, fără de care istorisirea nu s-ar fi bucurat de reclama de care autorul avea nevoie.

Rămâne deci bine stabilit că în cea mai senină liniște s-a stins acela care o viață întreagă se străduise să împrăștie în jurul său numai pacea de care era animat în adâncul sufletului său. Această tendință spre bine și credință îl caracterizează încă

---

[1] În volumul *Din viața regelui Carol I*, închinat regelui, în 1939, la împlinirea unui veac de la nașterea sa, p. 152-171.

din cea mai fragedă copilărie, când gândul călugăriei îl tentase, după cum reiese din reprezentarea sa în haina de copil al corului. cu o lumânare înflorată în mână, în procesiunea din fresca mânăstirei Beuron, ctitorie a familiei Hohenzollern[2]. Deşi mai târziu sub haina de ostaş, pe care eroic a cinstit-o pe câmpul de luptă, purtarea în viaţă a primului nostru rege a fost la înălţimea celor mai riguroase cerinţe ale moralei şi credinţei creştine. Animat de asemenea sentimente, viaţa sa de familie a fost cea mai strălucită pildă de abnegaţie şi cinste pentru poporul său, rezistând tentaţiilor ce i s-au ivit în cale, înlăturând cu tact bine intenţionatele oferte de serviciu ce, fără ştirea sa, doctorul Davila angajase pentru orânduirea garderobei tânărului principe, necăsătorit încă. De aceea apare ca o infamie apropierea făcută de un pretins moralist[3], apropiere între rege şi T. Maiorescu, acesta fiind antipodul din punct de vedere moral al aceluia ce poate fi trecut ca sfânt, în şirul marilor domnitori ai Ţărilor Româneşti. Ca atare se înfăţişează acelora care au avut fericirea să-l apropie şi ca atare va fi transmisă generaţiilor viitoare figura măreaţă a celuia care alături de marii Basarabi ai ţării, odihneşte sub lespedea de marmură din catedrala Curţii de Argeş. Dintr-un prea subtil sentiment faţă de biserica ortodoxă. căreia nu-i aparţinea decât prin înalta-i situaţie în stat, regele n-a năzuit să fie înmormântat în chiar catedrala de la Argeş, rezervându-şi pentru vecie capela din palatul reşedinţei regale, după cum specifică în testamentul său din 1899: „doresc ca corpul meu să fie îngropat lângă biserica Curţii de Argeş”, adăogând ca atunci „când capitala Regatului va cere ca cenuşele mele să rămână în mijlocul iubiţilor mei bucureşteni, atunci înmormântarea la Curtea de Argeş va fi provizorie, până ce se va clădi un masoleu pe o înălţime împrejurul oraşului”[4]. Capela din reşedinţă fiind ocupată de schelele în vederea picturii. s-a trecut peste gingaşa rezervă a suveranului, dându-se locul de cinste în străvechea necropolă a Basarabilor, ridicată astfel la rangul de capelă mortuară regală. Aci Carol I repauzează alături de regina Elisabeta, iar între cele două lespezi, s-a aşezat sicriul cu osemintele domniţei Maria, adusă din parcul Cotrocenilor la dorinţa Carmen Sylvei. În catedrala de el restaurată, odihnesc în pace primul suveran cu a sa regină, pururea binecuvântaţi de întreaga suflare românească de acum şi în vecii vecilor, căci veşnică le va fi amintirea!

Avizat telefonic de la Castelul Peleş de nenorocirea cea mare, am plecat imediat ajungând la Sinaia tocmai când se terminase îmbălsămarea de către dr. Minovici. Corpul suveranului zăcea în sicriu. faţa-i senină şi frumoasă nemaifiind chinuită de gândurile grele ale ultimelor zile, m-am pomenit sărutându-i cu toată recunoştinţa şi afecţiunea mâna cea nobilă şi binefăcătoare şi apoi împreună cu aghiotanţii şi dr. Mamulea, pe umeri. am adus sicriul în aula Castelului, aşezându-l pe catafalcul păzit de garda de onoare a patru aghiotanţi. Principele Ferdinand fiind

---

[2] A se vedea fotografia din *Viata regelui Carol I*, p. 48.

[3] S. Mehedinţi, *Terra*, publicată sub auspiciile Academiei Române!

[4] Testamentului apărut în *Monit. of.* nr. 147, 29 IX 1914, p. 7022, extras şi în broşură separată cu anexele înmormântării. Vezi *Mormântul regelui Carol I* în *Conv. lit.* A se vedea şi *Bibliografia domniei regelui Carol I* de I. Băncilă, lucrare publicată de Fundaţia Carol I, 1 vol 8, 37 pp Flacăra, 1916.

plecat la Bucureşti spre a depune jurământul de rege al României, nu s-a întors la Sinaia decât spre seară, când l-am întâmpinat în faţa catafalcului. Tot timpul am fost ocupat de îndurerata regină Elisabeta, cu răspunsurile la telegramele de condoleanţe venite din toate părţile lumii. Luni 29 sept., după un serviciu religios, sicriul regal aşezat pe un afet de tun de la Plevna, tras de şase cai a pornit spre gara Sinaia, urmat fiind de regele Ferdinand şi cei doi fii ai săi, miniştri şi autorităţi civile şi militare.

Dintr-un balcon al Castelului, regina, în mijlocul curtenilor ei, a asistat la pogorârea cortegiului pe şosea spre gară. Goarnele umplând valea cu ecourile lor sfâşietoare, sub cerul acoperit din care cădeau primii fulgi de zăpadă (*Monit. of.*, 2 oct. p. 1 071). În după-prânzul aceleiaşi zile, regina însoţită de vechea ei curte, se instală în capitală. În seara de joi 2 oct. cortegiul mortuar a sosit în curtea palatului din Bucureşti, unde după oficierea serviciilor religioase de către arhiepiscopul catolic mgr. Netzhammer, după cel ortodox, publicul a fost îngăduit a defila în faţa marelui rege benecuvântându-l. Deşi directorul Fundaţiei Universitare Carol I era prevăzut în orânduirea cortegiului ce urma carul mortuar, publicat în *Monit. of.*, eu am fost reţinut pe lângă inconsolabila regină Elisabeta ocupată încă cu răspunsurile condoleanţelor venite din toate părţile. În fine joi 2/15 oct. fiind hotărâtă transportarea la Curtea de Argeş, după serviciile religioase, catolic şi ortodox, sicriul regal ridicat de pe catafalc şi purtat pe umeri de aghiotanţi, dr. Mamulea şi de mine, după cum se vede în fotografie, a fost depus pe un afet de tun şi pornit la gară, şi apoi la Curtea de Argeş. Aci, după serviciul divin, săvârşit sub aghiazmătorul din faţa intrării, rămăşiţele pământeşti ale regelui au fost coborâte în cavoul anume pregătit. După oficierea unei scurte slujbe aci, în faţa membrilor familiei regale îngenunchiaţi, curtea a părăsit catedrala însărcinaţi a rămâne, până la definitiva pecetluire a cavoului, mareşalul curţii, administratorul domeniilor regale, B. Ştirbey, ministrul Cultelor, I. G. Duca, şi cu mine. Golul lăsat de plecarea majestăţilor lor şi a oficialilor a fost îndată ocupat de ţărani din regiune, care voiau să pătrundă în biserică, împiedicând pe arhitect şi ajutoarele sale de a aduce materialele necesare la zidirea bolţei şi închiderea cavoului. Ministrul Duca permiţând unora din ţărani să pătrundă în biserică, mulţimea rămasă afară începu să protesteze cerând să fie admisă în catedrală. Ofiţerul de serviciu prevenit de mareşalul general Mavrocordat că nu putea stăpâni mulţimea ceru voie să şarjeze spre a înlătura invadarea bisericei. Faţă de ezitarea măsurilor de luat, m-am repezit afară şi de pe înălţimea treptelor bisericei, adresându-mă ţăranilor i-am îndemnat ca împreună să îngenunchem înălţând rugăciuni de slavă în cinstea marelui nostru rege şi pentru odihna sufletului celui ce s-a jertfit pentru propăşirea şi mărirea poporului său. Mi-amintesc şi acum încordarea ce m-a stăpânit în clipa improvizării: parcă un curent electric mi-a străbătut întreaga fiinţă, zbârlindu-mi părul, atât eram de emoţionat.

Arhitectul italian mulţumit de a putea încheia bolta cavoului, m-a îmbrăţişat, iar ceilalţi membri satisfăcuţi de paşnica aplanare a conflictului.

A fost din parte-mi un neprevăzut pios omagiu public de adâncă recunoştinţă adus suveranului ţării şi prea generosului meu înalt protector.

Întors în biserică am fost izbit la lumina făcliilor, de silueta mândră a lui Barbu Ştirbey alături de figura mototolită a mareşalului şi de neastâmpăratul „copil Duca", care se întreţinea cu ţăranii-alegători introduşi „per nefas" în acele momente. Iar după pecetluirea cavoului, ieşind în bezna de afară, gloata ţăranilor amestecată cu batalionul de vânători regrupându-se spre plecare şi clacsoanele nerăbdătoare ale automobilelor dau imaginea haosului desăvârşit. Se simţea, de pe aci, că lumina farului de care ţara fusese călăuzită aproape o jumătate de veac se stinsese de-a pururi.

CIX

COMEMORAREA MARELUI REGE

În presa din ţară, de toate nuanţele, au apărut atâtea înălţătoare articole şi cuvântări întru preamărirea marelui dispărut, încât ar fi prea lung chiar a le rezuma numai aci. Discursurile ţinute la Fundaţia Carol I sunt pe larg redate în cartea asupra instituţiei p. 26-31. Mai puţin cunoscute fiind aprecierile străine se vor reproduce aci unele dintre ele. Astfel, principele Bülow, fost ministru la Bucureşti şi ajuns cancelar al împăratului Wilhelm II, pe care îl critică foarte sever, în vol. IV al memoriilor sale citate şi cu acest prilej, spune că regele Carol I: „era unul din cei mai buni oameni şi din cei mai înţelepţi domnitori din câţi am întâlnit, şi am avut a face în viaţă cu mulţi suverani... El nu s-a tulburat niciodată de atacurile, suspiciunile şi calomniile, de care mai ales în primele timpuri ale guvernării sale, a fost copleşit în ţară. El trata deopotrivă pe toţi oamenii politici români: fără simpatie, nici antipatie, ci numai după utilitatea lor politică, primind ca miniştri chiar pe aceia dintre oamenii politici care îl combătuseră şi-l ofensaseră personal. Dar fără ezitare, când credea nimerit din punct de vedere politic, îl lăsa să cadă chiar pe Brătianu, căruia îi datora coroana. El guverna strict parlamentar şi totuşi exercita o foarte puternică influenţă, nu numai asupra mersului afacerilor externe, ci chiar asupra politicii din lăuntrul ţării". Contele Bogdan Hutten-Czapski, polon de origină, confident al lui Wilhelm II, arată pe regele Carol, pe care îl vizitase în vara 1914, în memoriile sale apărute în 1916, ca: „pe unul din cei mai înţelepţi şi mai nobili oameni". Gabriel Puaux, ministrul Franţei la Bucureşti, în conferinţa ţinută în amfiteatrul Fundaţiei, în ajunul comemorării celei a 70-a aniversări a Unirii Principatelor Române, despre amiciţia franco-română, încheie evocând pe regele Carol ca: „un des souverains dont le bon régime apparaîtra de plus en plus, avec le recul de l'histoire, comme un très grand règne".

Chiar şi sanchiul Haret, habotnic liberal, care în 1895 boicotase Fundaţia, a recunoscut-o în cele din urmă, ca: „una din instituţiile cele mai frumoase, dacă nu

chiar cea mai frumoasă instituţie culturală din ţara noastră, care nu are pereche în multe alte ţări mai înaintate decât noi şi care se datoreşte acelui suveran, care în lunga sa domnie, de aproape jumătate de veac, a ştiut să întrupeze în persoana sa toate aspiraţiunile mari şi frumoase ale neamului românesc[5]".

Istoricul domniei regelui Carol I ne-a fost dăruit de însuşi suveranul, prin publicaţia *Aus dem Leben König von Rumänien*[6].

Memoriile au fost întâi editate ca: *Aufzeichnungen eines Augenzeigen*, iar în a doua ediţie sub numele scriitoarei Mite Kremnitz, care, după notele şi actele puse la dispoziţie de însuşi regele, a dat la lumină câte patru volume, cuprinzând viaţa şi activitatea regelui de la 1866-1881. Primul volum apărut în 1894 ne dă în introducere o expunere a tinereţii principelui, înainte de a fi ales, iar volumul al 4-lea apărut în 1900, conţine un epilog, încheind istoria României cu încoronarea din 1881. Un registru de 54 pp. al persoanelor citate încheie lucrarea. În vederea redactării, Mite Kremnitz primea de la rege carnetele sale de notiţe zilnice, mărunt scrise şi de aceea nu uşor de descifrat şi pe lângă ele i se dau volumele respective din *Monitorul oficial*, cuprinzând legile sau discursurile la care se referă notiţele din carnete, înlesnind autoarei traducerea din româneşte a discursurilor. Am fost dintre foarte rarele persoane care am cunoscut notiţele regale, care de la regele Ferdinand au trecut apoi în posesia regelui Carol II. Cererea ce i-am făcut acestuia de a relua publicarea evenimentelor după 1881, mi-a fost acordată dar întârziată din cauza intervenţiei generalului N. Condiescu, care voind a se impune ca colaborator – deşi necunoscător al limbei germane - a tot întârziat execuţia planului. Urmaşul Mihai nu mai ştia de existenţa carnetelor, care presupun că au rămas în mâinile fostului rege Carol II.

Mare ar fi pierderea acestor notiţe în care se oglindeşte întreaga istorie politică a României moderne; oprirea publicaţiei la anul 1881 motivată prin supravieţuirea numeroaselor personalităţi încă în viaţă atunci, nu ar mai fi o piedică pentru vremea noastră. Oricare ar fi însă soarta memoriilor marelui rege, numele său, în istoria neamului rămâne înscris prin atâtea fapte măreţe, încât în vecii vecilor, el va fi cinstit ca întemeietorul regatului românesc care, sub a lui glorioasă şi bine cumpănită oblăduire a atins dezvoltarea şi prestigiul unui adevărat şi independent Stat european.

Carol I va fi veşnic sfinţit ca al României „Pater Patriae".

---

[5] Cartea asupra Fundaţiei p. 33.

[6] 4 vol. 4 apărute în editura Cotta din Stuttgart. Ziarul *l'Indépendance roumaine* şi *Universul* au început traducerea memoriilor în franţuzeşte şi româneşte fără a termina însă câte patru volume, fiecare de circa 400 pp. Mite Kremnitz a publicat un scurt rezumat al memoriilor regale, tradus după a doua ediţie germană din 1904 de Casa Şcoalelor şi publicată în traducere nu prea fericită sub titlul de *Regele Carol al României*, o biografie de Mite Kremnitz, un vol. 4, 120 p. Tipografia Cărţilor bisericeşti, Bucureşti, 1904.

CX

TESTAMENTUL REGELUI CAROL I

Cea mai sobră, cea mai sinceră caracterizare a personalităţii sale şi-a dat-o regele Carol el însuşi prin testamentul său, redat aci în întregime neputând fi rezumat fără a se pierde din farmecul şi însemnătatea lui.

Impresionanta spovedanie este cea mai limpede oglindă a sufletului suveranului: mărinimos către cei buni, iertător faţă de cei care l-au jignit, cruţător faţă de cei indiferenţi, recunoscător celor care l-au servit. Toate aceste nuanţe sunt aşa de clar exprimate, încât orice comentar ar fi de prisos. După exprimarea sentimentelor înalte faţă de „această binecuvântată ţară", testatorul intră în cele mai mărunte dispoziţii pentru executarea ultimelor sale dorinţi. Aşa a fost întreaga sa fiinţă alături de interesele generale, el niciodată n-a dispreţuit cele mai mici amănunte în executarea lor.

Întreaga lui avere agonisită printr-o cuminte administrare a fost lăsată în ţară prin donaţiile făcute diferitelor instituţii, o minimă parte fiind atribuită unor persoane credincioase, fără a fi uitat, de pildă, nici pe autoarea memoriilor sale şi chiar pe copiii ei. Dat să lăsăm să glăsuiască însuşi regele prin acest document în care, într-o aşa de neaoşă limbă românească, ce pe nedrept de unii contestată, şi-a mărturisit gândurile cele mai intime.

„Bucureşti 28 septembrie 1914

Monitorul Oficial

TESTAMENTUL MEU

Scris şi iscălit de propria mea mână la 14 26 februarie 1899 în capitala mea Bucureşti.

TESTAMENTUL MEU

Scris de mine în luna februarie 1899 pentru a fi publicat prin „Monitor" după moartea mea, cu rugăminte ca ultima mea voinţă şi dorinţă să fie urmate tocmai cum le-am descris aci de propria mea mână fiind încă voinic şi sănătos.

Având aproape 60 de ani, privesc ca o datorie, ca să mă hotărăsc a lua cele din urmă dispoziţii. Alcătuind acest testament, mă gândesc înainte de toate la iubitul meu popor, pentru care inima mea a bătut neîncetat şi care a avut deplină încredere în mine. Viaţa mea era aşa de strâns legată de această de Dumnezeu binecuvântată Ţară, că doresc să îi las, şi după moartea mea, dovezi vădite de adâncă simpatie şi de viu interes, pe care le-am avut pentru dânsa. Zi şi noapte m-am gândit la fericirea României, care a ajuns să ocupe acum o poziţie vrednică între statele europene; m-am silit ca simţământul religios să fie ridicat şi dezvoltat în toate straturile

societății și ca fiecare să împlinească datoria sa, având ca țintă numai interesele Statului.

Cu toate greutățile pe care le-am întâlnit, cu toate bănuielile care s-au ridicat, mai ales în începutul domniei mele în contra mea, expunându-mă la atacurile cele mai violente, am pășit fără frică și fără șovăire, înainte pe calea dreaptă, având nemărginită încredere în Dumnezeu și în bunul simț al credinciosului meu popor. Înconjurat și sprijinit de fruntașii țării pentru care am avut totdeauna o recunoștință și o vie afecțiune, am reușit să ridic la gurile Dunării, și pe Marea Neagră un Stat înzestrat cu o bună armată și cu toate mijloacele spre a putea menține frumoasa sa poziție și realiza odată înaltele sale aspirațiuni.

Succesorul meu la tron primește o moștenire de care el va fi mândru și pe care el o va cârmui; am toată speranța în spiritul meu, călăuzit fiind de deviza:

„*Tot pentru țară*
Nimic pentru mine"

Mulțumesc din suflet tuturor, care au lucrat cu mine și care m-au servit cu credință, iert acelora care au scris și au vorbit în contra mea, căutând a mă calomnia sau a arunca îndoieli asupra bunelor mele intențiuni. – Trimițând tuturor o ultimă salutare plină de dragoste, rog ca și generațiile viitoare să-și amintească, din când în când, de acela care s-a închinat cu tot sufletul iubitului său popor, în mijlocul căruia el s-a simțit așa de fericit. Pronia cerească a voit ca să sfârșesc bogata mea viață, am trăit și mor cu deviza mea, care strălucește în armele României:

„*Nihil sine Deo!*"

Doresc a fi îmbrăcat în uniforma de general (mică ținută, cum am purtat-o toate zilele), cu decorațiile de război și numai Steaua României și Crucea de Hohenzollern pe piept. Am rămas credincios religiunii mele, însă am avut și o deosebită dragoste pentru biserica răsăriteană, în care scumpa mea fiică Maria era botezată. Binecuvântarea corpului meu se va face de un preot catolic, însă doresc ca clerul amândoror biserici să facă rugăciuni la sicriul meu, care trebuie să fie foarte simplu. Corpul meu va fi expus în sala tronului, înconjurat de flori și verdeață. Rog foarte mult să nu fie cunune, afară de câteva de flori naturale, și aceasta numai cât înmormântarea mea va fi în lunile florilor, altmintrelea vor fi numai ramuri de brazi. Coroana de oțel, făurită dintr-un tun luat pe câmpul de luptă și stropit cu sângele vitejilor mei ostași, trebuie să fie depusă lângă mine, purtată până la cel din urmă locaș al meu și readusă atunci la palat. Sicriul meu, închis, va fi pus pe afetul unui tun biruit (dacă se poate) la Plevna și tras de șase cai din grajdurile mele, fără văluri negre. Toate steagurile care au fâlfâit pe câmpurile de bătaie, vor fi purtate înaintea și în urma sicriului meu, ca semn că scumpa mea armată a jurat credință steagului său și șefului său suprem, care, prin voința lui Dumnezeu nu mai este în mijlocul credincioșilor săi ostași. Tunurile vor bubui din toate forturile din București, Focșani și Galați, ridicate de mine ca un scut puternic al vetrei strămoșești în timpuri de grele

încercări de care cerul să păzească ţara. Trimit armatei mele, pe care am îngrijit-o cu dragoste şi cărei i-am închinat toată inima, cea din urmă salutare, rugând-o a-mi păstra o amintire caldă.

Doresc ca corpul meu să fie îngropat lângă biserica Curţei-de-Argeş, reclădită de mine, şi care poate deveni mormântul dinastiei române; însă când Capitala Regatului va cere, ca cenuşele mele să rămână în mijlocul iubiţilor mei bucureşteni, atunci înmormântarea la Curtea-de-Argeş va fi provizorie, până ce se va clădi un mausoleum pe o înălţime împrejurul oraşului, unde se poate deschide un bulevard (mă gândesc la înălţimea, înainte de biserica Cărămidari, unde se găseşte astăzi un pavilion al institutului geografic militar).

Recomand pe regina Elisabeta poporului meu, sigur fiind că toţi românii vor înconjura cu dragoste şi credinţă pe prea iubita mea soţie. Am hotărât ca regina Elisabeta să se folosească, cât va trăi, de toate veniturile moşiilor mele: Broşteni, Sinaia-Predeal şi Monastirea care dau împreună o sumă de patru sute de mii lei cel puţin; în cazul că veniturile vor scade sub suma aci indicată, atunci succesorul meu va completa ce lipseşte. Sper că apartamentele din palatul regal de la Bucureşti ocupate astăzi de regina, vor rămâne la dispoziţia sa. Castelul Peleş îl hotărăsc ca reşedinţă de vară pentru mult iubita mea soţie. Întreţinerea acestei reşedinţe este sarcina succesorului meu, căruia las în moştenire Castelul împreună cu întreaga moşie „Sinaia-Predeal" cu toate clădirile şi stabilimentele. Moşia mea Broşteni din judeţul Suceava revine asemenea viitorului rege al României din casa de Hohenzollern. Moşia mea Monastirea din judeţul Ilfov va deveni proprietatea strănepotului şi finului meu, principele Carol al României, din ziua majorităţii sale; din veniturile acestei moşii însă nu se poate dispune înainte de moartea reginei Elisabeta. Moşia mea Slobozia-Zorleni din judeţul Tutova, cumpărată din moştenirea mea părintească, am destinat-o printr-un act deosebit, iubitului meu nepot, principele Carol de Hohenzollern: Orfelinatul agricol Ferdinand va rămâne neatins, pe moşie şi întreţinut de viitorul rege al României.

Casele şi terenurile mele împrejurul palatului Capitalei trec în posesiunea viitorului rege al României.

Galeria mea de tablouri, tocmai cum este descrisă în catalogul ilustrat al bibliotecarului meu Bachelin, va rămâne pentru totdeauna şi de-a întregul în ţară ca proprietate a coroanei României.

Succesorul meu (principele Ferdinand al României) va plăti din economiile mele de un milion de lei ca dar din partea mea reginei Elisabeta care poate dispune de această sumă cum ea va voi. Dăruiesc asemenea şase sute mii lei nepoatei mele, principesa Maria a României, rugând totodată ca viitoarea regină să combată luxul, care aduce, prin cheltuieli nemăsurate, atâtea nenorociri în familii.

Hotărăsc ca zestre pentru strănepoata mea, principesa Elisabeta a României, opt sute de mii lei, această sumă va fi depusă în fondurile Statului român la Casa de

depuneri din Bucureşti şi nu poate fi atinsă (nici chiar dobânzile) până la căsătoria sau la vârsta de 21 ani ai tinerei principese.

Prin o bună gospodărire şi o severă rânduială, fără a micşora numeroasele ajutoare, cerute din toate părţile, averea mea a crescut din an în an, veniturile domeniului coroanei au contribuit, mai ales, la această creştere, mulţumită unei administraţii foarte bune şi prevăzătoare a d-lui Kalenderu, care s-a închinat, cu un devotament nemărginit, la această instituţiune, devenită aşa de folositoare pentru ţara întreagă; asemenea credinciosul meu secretar L. Basset a condus trebile mele cu atâta circumspecţie, că pot dispune astăzi de sume însemnate în folosul scumpei mele Românii şi pentru binefaceri.

Am hotărât dar o sumă de douăsprezece milioane lei pentru diferite aşezăminte, noi fundaţiuni şi ajutoare, în fondurile Statului şi publice, în acţiuni sau bani; această sumă va fi distribuită precum urmează:

1. Academiei Române, şase sute mii lei ca capital pentru publicaţiuni;

2. Fundaţiunii mele universitare pentru sporirea capitalului, şase sute mii lei.

3. Orfelinatul Ferdinand din Zorleni, lângă Bârlad, pentru sporirea capitalului, cinci sute mii lei;

4. Pentru întemeierea unui internat de fete de ofiţeri din armata mea, ca un institut de educaţiune cu un învăţământ practic (ca August-Stift la Charlottenburg), la Craiova, două milioane lei;

5. Pentru întemeierea unei şcoale industriale la Bucureşti (organizarea sa aproape ca aceea de la Münich), trei milioane;

Suma de cinci milioane (pentru nr. 4 şi 5) va fi depusă în fondurile Statului la Casa de depuneri, dobânzile vor fi întrebuinţate numai la sporirea capitalului până la deschiderea acestor două aşezăminte; 1/3 din capital este pentru clădire, 2/3 pentru întreţinerea lor. Dobânzile banilor în timpul clădirii vor fi plătite de succesorul meu şi terenurile pe care se vor aceste instituţii, rog, foarte mult a le da fără plată.

6. Societăţii de binefacere „Elisabeta" pentru sporirea capitalului, patru sute mii lei.

7. Societăţii geografice fondată de mine trei sute mii lei ca capital;

8. Surorilor de caritate, fondate de regina Elisabeta, trei sute mii lei ca capital;

9. Pentru întemeierea unui fond spre a veni în ajutor ofiţerilor, care sunt în strâmtoare, un milion lei ca capital, depus în rentă română la casa de depuneri; se poate da ofiţerilor din armata mea, din capital, împrumuturi până la 5 000 lei, cu patru la sută, însă această sumă trebuie înapoiată treptat după patru sau cinci ani;

10. Pentru întemeierea unui fond, ca ajutor pentru studenţii săraci, cinci sute mii lei capital depus în fonduri de stat la casa de depuneri; în fiecare an dobânzile acestui capital vor fi împărţite între 50 studenţi săraci;

11. Pentru burse în străinătate spre a pregăti pe tineri pentru şcoala industrială ca profesori, 500 mii lei ca capital;

12. Pentru biserica naţională, şase sute mii lei ca capital, dobânzile vor fi întrebuinţate ca ajutor pentru biserici sărace în reparaţii sau începute şi care nu pot fi isprăvite din cauza lipsei de mijloace;

13. Pentru cantinele şcolare, capital trei sute mii lei;

14. Pentru distribuirea la diferite societăţi de binefacere şi de încurajare, recunoscute ca persoane juridice, cinci sute mii lei;

15. Pentru sporirea capitalului „Casei de ajutor", înfiinţată de mine, în amintirea a 25-a aniversare a căsătoriei mele, 1894, pentru muncitorii rurali în anii de secetă, patru sute mii lei;

16. Pentru biserica catolică din România, patru sute mii lei;

17. Pentru biserica protestantă din Bucureşti, una sută mii lei;

I. Distribuirea acestor douăsprezece milioane va fi începută numai un an după moartea mea, astfel ca toate dobânzile acestei sume (aproape cinci sute mii lei) să rămână disponibile. Hotărăsc ca aceşti bani să fie întrebuinţaţi în modul următor:

Întregul personal superior şi inferior al curţei regale, al casei şi administraţiei mele va primi lefile, cum sunt prevăzute pentru dânsul în bugetul meu, încă un an întreg după moartea mea, adică 12 luni, suma acestor lefi se urcă aproape la 240 000 lei, restul va fi distribuit astfel, ca pomană pentru săraci:

La Bucureşti, cincizeci de mii lei – la Galaţi zece mii lei – la Brăila zece mii lei – la Focşani opt mii lei – la Botoşani zece mii lei – Bârlad zece mii lei – la Ploieşti zece mii lei – la Iaşi treizeci mii lei – la Craiova, douăzeci mii lei – la Piteşti opt mii lei – pentru fiecare din celelalte oraşe, capitale de judeţ, cinci mii lei.

Dacă milostivirea lui Dumnezeu îmi va dărui încă câţiva ani, am dorinţa a prevede, în codicile, alte legate în folosul ţării, stăruiesc însă ca acest testament, scris de propria mea mână, care conţine tot ce doresc astăzi în anul 1899, să fie urmat şi executat întocmai cum l-am alcătuit.

Înălţând rugăciuni fierbinţi către Atotputernicul ca să ocrotească de-a pururea România şi să răspândească toate harurile asupra scumpului meu popor, mă închin cu smerenie înaintea voinţei lui Dumnezeu şi iscălesc cea din urmă hotărâre a mea: în numele Tatălui şi al Fiului şi al Sfântului Duh, Amin.

Făcut în Bucureşti

la 14/26 februarie 1899

CAROL

Am scris şi am iscălit de propria mea mână acest testament, pe două coale, formând opt pagini legate cu un fir roşu şi am pus sigiliul meu.

CAROL"

„CODICIL LA TESTAMENTUL MEU

DIN

14/26 FEBRUARIE 1899

SCRIS ŞI ISCĂLIT DE PROPRIA MEA MÂNĂ ÎN DECEMBRIE 1911

Hotărăsc încă din averea mea să fie depus un capital de un milion de lei în bani sau în renta Statului (cu minimum 4 la sută) pentru strănepotul meu, principele Nicolae al României, care se va bucura de dobânda acestui capital din ziua majorităţii sale.

Asemenea strănepoatelor mele Maria şi Ileana a României vor primi fiecare cinci sute mii lei în bani sau în rentă de Stat (cu minimum 4 la sută) a căror dobândă va fi plătită din ziua majorităţii lor sau când ele se vor căsători.

Strănepoţilor mei, principele moştenitor şi fratele său Francisc Iosif de Hohenzollern vor primi fiecare ca dar suma de trei sute mii lei.

Asemenea toate rudele mele (cumnate, nepoate, nepoţi, strănepoate, strănepoţi) vor primi fiecare un dar, care trebuie să aibă cel puţin un preţ de opt sute până la o mie lei.

Doresc ca toate persoanele care m-au servit în timpul domniei mele, ca miniştri, adjutanţi regali, funcţionari ai casei regale şi princiare, dame de onoare etc., să primească fiecare un dar, consistând în un obiect de artă, un tablou, o miniatură, un ac, un ceasornic, un inel etc.Cele din urmă obiecte vor fi luate din cutiile mele, care conţin bijuterii destinate ca daruri.

Fondul de trei sute mii lei, care l-am destinat în anul acesta pentru Universitatea de la Iaşi, va fi sporit încă cu un capital de trei sute mii lei şi întrebuinţat pentru un cămin studenţesc. În cazul că nu s-a cumpărat o casă pentru studenţi, atunci o sută mii lei va fi luată pentru îndeplinirea acestui scop. Dobânda de la două sute mii lei va fi pentru întreţinerea acestei case.

Colecţiunea mea de arme din Castelul Peleş va rămâne în întregul său acolo ca proprietate a Coroanei României. Această colecţiune are un catalog detaliat.

Moşia mea „Umkirch", situată în Marele Ducat de Baden, va primi un capital, ca fond, de trei sute mii lei, care să dea un venit de cel puţin douăsprezece mii lei pe an. Acest venit este destinat jumătate pentru binefaceri în folosul satului şi jumătate pentru îmbunătăţirea acestei moşii şi a clădirilor sale. Se poate lua o sumă de optzeci mii lei pentru aducerea apei în castel şi în sat, suma aceasta va fi amortizată, luând de fiecare jumătate trei mii de lei pe an, adică de binefacere şi de îmbunătăţire şi întreţinerea castelului (şase mii lei).

Acest fond va purta numele meu, va fi administrat de un comitet compus de administratorul moşiei, de preot şi de primar. El va hotărî întrebuinţarea venitului acestui capitol.

Dacă iubita mea soţie, regina Elisabeta, este încă în viaţă, ea va primi o sumă de două milioane lei spre a dispune, cum va crede de aceşti bani (poate că ea va dori a întrebuinţa din această sumă o sută de mii lei pentru îmbunătăţirea casei sale „Segenhaus", lângă Neu-Wied) – Asemenea ea va dori să facă legate şi donaţiuni la diferite fundaţiuni înfiinţate de regina.

Strănepoata mea principesa Elisabeta a României va primi încă două sute mii lei capital, astfel zestrea, care am prevăzut-o în testamentul meu din 14/26 februarie 1899, pentru principesă, va fi de un milion de lei. Venitul acestui capital trebuie să fie cel puţin patru şi jumătate la sută.

Iubita mea nepoată principesa Maria a României va primi şase sute mii lei, sumă de care ea poate dispune cum va crede.

Toată averea mea în bani, acţiuni, obligaţii, fonduri de Stat, după plata tuturor legatelor, va rămâne iubitului meu nepot, principele Ferdinand al României, sumă care, doresc, să fie păstrat ca capital.

Domnul Basset, secretarul meu, va primi o pensie de o mie de lei pe lună, care va fi plătită chiar dacă el va urma serviciul său lângă moştenitorul meu. Ca un semn al mulţumirii mele pentru serviciile sale, el va primi un legat de o sută mii lei, dacă el va fi încă în viaţă. Văduva lui va primi o pensie de şase mii lei pe an.

Fiii doctorului Kremnitz vor primi fiecare patruzeci mii lei ca dar şi vor da din această sumă patru mii lei mumii lor, a cărei pensiune de douăsprezece mii lei, dată până acum,va fi plătită până la moartea sa.

Scris şi iscălit de propria mea mână.

Bucureşti

14/27 decembrie 1911

Carol I"

CXI

RESTAURATORUL BISERICILOR NOASTRE

André Lecomte du Noüy

Curând după părăsirea lumei acesteia de către augustul său protector, s-a stins (la 11/24 nov. 1914) şi arhitectul care şi-a consacrat întreaga viaţă la restaurarea principalelor biserici sub domnia şi din îndemnul regelui Carol.

Personalitatea arhitectului André Lecomte du Noüy este prea strâns legată de ţara noastră, devenită, prin lunga-i şedere, a doua patrie, pentru a nu i se consacra un omagiu cuvenit atât figurei dispărutului şi activităţii sale, aşa de aprig discutată de unii dintre contimporanii săi. Pentru ca să nu planeze în viitorul îndepărtat acelaşi mister ca asupra legendarului Meşter Manole (legenda, în imagini, este reprezentată în fresca din Marea Cameră a Reşedinţei regale din Curtea de Argeş) a cărui operă a reînviat-o artistul venit din depărtata Franţă, voi da aci lămuririle cuvenite.

Emile-André Lecomte s-a născut la Paris la 7 sept. 1844, amplificându-şi, mai târziu, numele după acel al mamei sale Dunouy, pe care l-a ortografiat după cum se vede. La 5 febr. 1877, el se căsători cu fiica pictorului Oudinot care a lucrat şi la decoraţia, pe sticlă, a bisericilor noastre.

Hermine-Auguste-Eugénie Lecomte, soţia arhitectului, este cunoscută ca autoare a mai multor romane semnate: „par l'auteur de *l'Amitié amoureuse*" prima ei lucrare, în colaborare, pare-se, cu Guy de Maupassant.

Studiile Lecomte le-a desăvârşit în atelierul arhitectului Vandremer, şi în 1864 conduse lucrările palatului din Monaco timp de doi ani. Întorcându-se la Paris, lucrează sub direcţia celebrului Viollet-le-Duc, care-i încredinţă restaurarea Capelei din Cahors, datând din sec. XIII-lea, în 1868 i se încredinţă ridicarea monumentului funebru al principesei de la Tour d'Auvergne, pe muntele Măslinilor de lângă Ierusalim[1].

Întorcându-se la Paris, Lecomte fu numit inspector al Comisiei monumentelor istorice, şi ca atare restaură Capela din Vincennes. În 1870 îşi făcu datoria ca sergent voluntar în arma geniului, fiind decorat ca atare. În 1873 el plecă din nou în Orient, fiind ataşat la misiunea arheologică a savantului Clermont-Ganneau, în Palestina[2]. S-au înşirat aceste prime lucrări pentru a se răspunde acelora, care l-au acuzat de a fi lipsit de orice pregătire specială, deşi, după cum se vede era, poate, singurul arhitect care, în afară din Franţa, lucrase şi în Orientul, ale cărui tehnice se apropie mai mult de felul de construcţie al monumentelor ce avea de restaurat la noi. Căci după cum adesea mi-a explicat Lecomte modul chiar de a ciopli piatra este cu totul altul în Occident decât în Răsărit şi deci şi la noi. Chemarea lui Lecomte se datoreşte regelui, care, după cum am arătat mai sus, îndemnă pe ministrul T. Maiorescu să se adreseze celui mai renumit restaurator al vremii, Viollet-le-Duc, de la care ministrul român primi următorul răspuns:

„Monsieur le Ministre,

Si honorable – pour moi, – que soit la proposition que vous avez pris la peine de me transmettre de la part de votre gouvernement, il me serait impossible cette

[1] Victor Guerin *Jerusalem*. Paris. Plon. 1889 pp. 476 A se vedea *Indépendance roumaine*. 18 nov./1 dec 1914: *Une conférence de Al Tz.-S. sur Lecomte du Noüy. La Roumanie. Quelques notes sur Lecomte du Noüy*. 12/25 Avril 1915. de Jules Brun

[2] *Recherches archéologiques en Palestine*. Londres. 1896. cu ilustraţii de Lecomte.

année de me transporter en Valachie. Les engagements pris, les travaux en cours d'exécution, ne me laissent pas huit jours de liberté pendant tout le cours de cet automne et de l'hiver.

Mais je crois qu'il me serait facile de remplir les désirs que vous m'avez manifesté, d'une façon si gracieuse, en envoyant à Kurtea d'Argiş un de mes seconds qui pourrait relever les dessins exacts du monument en question, examiner les choses de près suivant les méthodes que j'emploie et me rendre un compte exact de l'état des choses de façon a me mettre à même de vous adresser un travail préparatoire necéssaire, en tout état de cause, pour commencer une restauration. Je procède souvent de cette manière, ayant formé des architectes en état de me seconder efficacement et de me rendre un compte fidèle de l'état des constructions.

La personne que j'enverrais me rapportant des relevés très exacts et un procès verbal très detaillé et raisonné de l'état des choses, je pourrais, à coup sûr, vous remettre un projet de restauration avec mémoire indiquant la marche à suivre pour obtenir le résultat le meilleur, et le moins dispendieux.

Les frais qu'entrainerait ce premier travail, se borneraient au paiement des frais de voyage et de séjour de la personne que j'enverrais, plus d'une indemnité de 50 francs par jour d'absence de Paris. Cette dépense ne serait donc pas considérable.

La rédaction du projet de restauration ne pourrait, non plus, vu le peu d'étendue de l'édifice, entrainer une dépense notable et ces dépenses ensemble atteindraient à peine, me semble-t-il, la somme de 5000 francs dont vous m'avez parlé.

Pour suivre les travaux sur place, j'ai un homme sûr, qui pourrait je crois s'en charger. Il est en ce moment en Syrie, mais doit revenir cet automne. Si ces propositions sont acceptées, je désignerais le second que je pense envoyer là-bas et vous mettrais en rapport avec lui. Il partirait muni de mes instructions. Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'expression de mes sentiments très distingués. (ss) Viollet-le-Duc.

6 rue Condorcet."

Scrisoarea, inedită până acum, mi-a fost dată de doamna Livia Dymsza, fiica lui Maiorescu.

Venind în ţară, Lecomte s-a identificat cu lucrările încredinţate, consacrându-li-se într-atâta, încât şi-a zdruncinat sănătatea, neputând lecui reumatismul deformant ce l-a chinuit în ultimii ani. În afară de suferinţele trupeşti el a mai fost tare amărât de criticile înverşunate ce s-au dus împotrivă-i. Semnalul l-au dat doi din colaboratorii români, care, după ce l-au prea stimat, după cum reiese din numeroasele lor scrisori, păstrate de fostul lor şef, au încercat să-l înlăture, spre a-i lua locul, deşi lipsiţi de capacitatea de a conduce lucrările. Mijloacele înscenate de G. Sterian prin publicarea scrisorilor unor autorităţi din Paris, a căror bună credinţă a fost surprinsă, fură calificate chiar de autorii lor ca: „Vulgare infamii", după cum

reiese din textul scrisorilor publicate mai sus, cap... Din păcate însă, aceste infamii au găsit ecou până în Parlament. Cu prilejul prezentării bugetului restaurărilor în Cameră, deputatul G. D. Paladi, fost ministru, punând temei pe zvonurile răspândite, afirmă: „arhitecţii noştri s-au deşteptat, şi au văzut că în loc de o restaurare se face o distrugere; ei au văzut că aci este o mână aproape impie din punct de vedere (sic) al monumentelor noastre istorice, care pune distrugerea cu dinamită, în loc de restaurare; atunci arhitecţii români au deşteptat opinia publică, prin broşuri şi memorii şi au făcut apel la Cameră să înceteze de a mai continua astfel de restaurări"[3]. Rezultatul a fost retragerea proiectului reluat de guvernul următor cu succes. Pe urma demagogului „Dom Paladu" s-au ivit şi alte interpelări: N. Iorga, autorul celor două articole din *Semănătorul*[4], în care titlul singur vorbeşte de restaurări, a fost şi mai vehement contra arhitectului francez fără însă a indica cum ar fi trebuit să procedeze.

În mai multe pagini îmbâcsite din *Dezb. Parl.*[5] marele specialist în restaurări după ce ne asigură că „mă feresc a vorbi de artă" şi după ce ne citează „prafuri de insecte mari", „o bivoliţă" şi alte asemenea argumente specifice referitoare la restaurări, sfârşeşte fără alt profit decât apostrofa „energicului şi spiritualului preşedinte al Camerei", amintind numai că „tarde venientibus ossa"! Îndârjit însă cum era, marele specialist reveni asupra chestiunii restaurărilor în 1913, când, spre deosebire de savantele sale reţete din trecut, în şedinţa din 12 martie 1913[6], declară că Lecomte „a sacrificat toate monumentele în mod condamnabil de ştiinţa modernă", şi atacă chiar persoana arhitectului cerând ministrului Dissescu: „a înlătura o persoană, din nenorocire bolnavă, prin care se menţine un sistem stricător" (p. 470, columna 3). La această umană cerere, i-am dat răspunsul cuvenit prin *Noua revistă română*, din 17 martie, arătând cât de jignitor ar fi considerat însuşi N. Iorga, dacă s-ar fi cerut să se aplice aceeaşi măsură cumnatului său prof. I. Bogdan, care, tot din cauză de boală, nu a putut termina lucrarea asupra lui Ştefan cel Mare, angajat să o dea încă din 1904.

Invocând, în favoarea lucrărilor executate de Lecomte, chezăşia lui Ion Ghika, Al. Odobescu, D. Berindei, D. Sturdza, Th. Rosetti, T. Maiorescu, precum şi a specialiştilor străini, citaţi cu alt prilej, respingem acuzaţiile nefundate ale marelui nostru istoric, lipsit însă de simţul artistic necesar pentru a judeca asemenea chestiuni.

Din nefericire însă Iorga a avut suprema satisfacţie aflând, după cererea sa de înlăturare că Lecomte de Noüy, a părăsit pe veci ţara, căreia îi consacrase ştiinţa şi viaţa sa. Stingându-se părăsit de ai săi, m-am ocupat de ultimele obligaţii faţă de cel

---

[3] Dezbaterile Adunării deputaţilor din 31 iulie 1891, p. 1295

[4] *Semănătorul* din 1904: *Cum s-au restaurat vechile monumente* şi altul *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice*.

[5] Monitorul Oficial: *Dezbateri parlamentare*, din 16 martie 1910, p. 962-967

[6] Monitorul Oficial, *Dezbateri parlamentare*, din 12 martie 1913, p. 470-471.

aşa de prigonit, deşi lăsa în urma sa splendidele monumente restaurate care pe veci vor onora numele său.

La propunerea reginei, aprobată de regele Ferdinand, rămăşiţele trupeşti ale arhitectului fură transportate la Curtea de Argeş, sădindu-i-se un locaş de veci la Bolniţa Bisericei Episcopale, în axa altarului, de unde se profilează în toată măreţia ei Catedrala reînflorită prin îndemânarea artistică a celui dispărut; într-un cadru de marmură albă, o cruce de granit negru pecetluieşte mormântul nu arareori înflorit de Carmen Sylva, care nu uita nici plăcuta ei colaborare cu artistul iscusit în toate ramurile artei. În afară de numeroase inedite, citez: „Monsieur Hampelmann" von Carmen Sylva u. Lecomte du Noüy, text în limbile germană, română (Domnul Pulcinel), franceză (Mr. Polichinelle) şi engleză (The story of Mr. Jumping Jack) cu desenurile colorate de Lecomte du Noüy, 1 vol. 4°, 34 pp., Carol Göbl, Bucureşti.

Şi regele Carol consulta pe Lecomte pentru adaosurile, modificările aduse Castelului Peleş, unde arhitectul avea camera sa, fiind îndelung oaspetele suveranului. Tot el e autorul interesantei bisericuţe a familiei Ştirbey din Craiova; statuia domnitorului Ştirbey e de fratele lui André.

Arhitectul restaurator este autorul frumoasei şi originalei capele cu criptă ce servă drept mausoleu familiei Brătianu, la Florica. E o foarte reuşită alcătuire în piatră într-un stil inspirat din monumentele din ţară.

Pentru clădirile de la Florica Brătienilor, Lecomte a fost de mult consultat, după cum reiese dintr-o scrisoare din Valea Mare, Via Brătianu, din 31 aug. 1879, prin care Eugeniu Carada îi comunică: „Veuillez bien agréer les remerciements de Mme Brătianu et les miens, pour les renseignements et les instructions que vous avez bien voulu nous donner relativement à la terrasse. Nous suivrons toutes vos indications dans l'exécution de ce travail que nous commencerons demain et nous vous préviendrons du jour où l'ouvrier plombier doit venir... Je vous serais obligé si vous vouliez bien nous donner votre avis sur la question de l'escalier, que je voudrais refaire en même temps que la terrasse... (ss) Eugène Carada".

Fiul său, Pierre Lecomte du Noüy, de pe câmpul de luptă din ..., mi-a mulţumit.

CXII

ISTORICUL RESTAURĂRII BISERICILOR NOASTRE

După cele spuse asupra restauratorului monumentelor noastre se cuvine a se expune şi istoricul precum şi principiile de care a fost călăuzit acel pe nedrept aşa de groaznic defăimat de unii şi lăudat de alţii[7].

Chestiunea poate fi uşor dezbătută deoarece toate actele şi rapoartele oficiale relative la restaurarea monumentelor istorice, de la 1865–1890 au fost publicate de Ministerul Cultelor, fără însă să fi fost consultate de istoricul ieşean Nicolae Ionescu şi nici de colegul său bucureştean Nicolae Iorga, ambii, alături de deputatul G. Paladi, cei mai aprigi vrăjmaşi a lui Lecomte du Noüy. Şi câte n-ar fi putut învăţa prezumţioşii critici din acele rapoarte!

Astfel în documentul al 12-lea al volumului oficial citat alcătuind raportul Comisiunii române, din 18 martie 1874, Al. Odobescu, principalul membru, ne dă, la pag. 23, un admirabil rezumat asupra termenilor „reparării“ şi „restituirii“ sau cum zicem azi a „restaurării unui monument“. „Repararea e reînfiinţarea solidă a părţilor slăbite sau vătămate“, pe când „restituirea e expurgarea monumentului de toate elementele bastarde ce i s-au alipit, este o reînviere a adevăratului monument primitiv, constituind o deplină eflorescenţă a stilului ce caracterizează edificiul“. Comisiunea, adaogă raportul, „s-a pronunţat în favoarea unei restituiri a monumentului în toate părţile alterate sau suprimate“. Ar fi prea lung să redau aci dezvoltarea acestor teorii, aşa de lămurit expuse în raport, trecându-se la concluzii. „datoria restauratorului modern este... a reda monumentului un aspect cât se va putea mai identic sau cel puţin mai asemuit cu înfăţişarea lui primitivă“.

Şi raportul adaogă: „documente scrise pozitive şi chiar urme plastice pe corpul edificiului ne dovedesc oarecari alteraţiuni şi mai ales câteva suprimări regretabile în detaliurile ornamentale ale monumentului“.

Se enumeră apoi părţile alterate şi lipsurile edificiului, care trebuiesc restaurate şi anume: 1. Galeria împrejmuitoare sau terasa, cu 318 balustrade sculptate care „necontestabil încingea toată clădirea încă pe la 1645, şi care dă o bază mai bine proporţionată, un aşezământ (assiete) mai falnic şi mai în acord cu acoperemântul masiv, complicat şi mult împodobit“.

2. Scara şi portalul, păstrate într-o restauraţie grosolană şi informă, cu un dizgraţios acoperiş de lemn deasupra portalului. 3. Reînfiinţarea cantharului sau baptisterului desfăcut şi scos din loc. 4. Ornamentul sculptural la turlele spirale, care a dispărut cu totul la turlele cele mici. 5. Polychromia ornamentelor exterioare (pervazurile ferestrelor, brâul, rosacele mari şi mici, friza şi bazele turlelor) au fost

---

[7] A se vedea capitolele precedente referitoare la acelaşi subiect

colorate cu aur, pe fund albastru, verde şi roşu, după cum se vede prin „rămăşiţele foarte distincte în multe locuri sculptate". 6. Decorarea şi mobilarea interiorului „este tot nu de restaurat ci de creat din nou şi după planuri pentru care lipsesc elemente vechi locale".

Picturile păreţilor, pavimentul, altarul cu prestolul, proscomidia şi diaconicul trebuie refăcut după rămăşiţele existente şi descripţiile în document. De asemeni pentru tâmplă, amvon, mobilamentul cer a fi „concepute şi executate într-un stil care să le facă a concorda între ele".

Din al doilea capitol, mai lung, asupra „restaurării din punctul de vedere al consolidării construcţiunii" voi cita numai cele mai grave deteriorări constatate mai ales la turle. Dintre ornamentele sculpturale, colonetele din alabastru „reduse azi în cea mai deplorabilă stare, trebuiesc neapărat înlocuite prin pietre de aceeaşi formă, dar de o natură mai puţin stricăcioasă". Turlele care au suferit de cutremur, şi mai ales după cel mare din 1802, şi n-au fost supuse decât la „oarecare meremeturi parţiale care dezonoră monumentul şi reclamă neapărat a dispare în restaurarea ce se proiectează". La turla cea mare despre răsărit zguduielile cutremurilor au clătinat-o aşa de tare, încât „unele straturi de piatră calcă acum cu opt şi zece centimetri afară de cele inferioare, iară dezgrădinarea ce s-a produs între pietrele exterioare şi zidăria de cărămidă a interiorului este aşa de pronunţată, încât se văd crăpături foarte notabile, atât în cilindrul interior cât şi chiar în boltă". Deteriorările turlei se văd chiar în fotografia lui Hausen, de pe la 1860, publicată în broşura mea, p. 27, asupra bisericei din Curtea de Argeş, Göbl, 1913. „Această turlă octogonală şi bolta ei sunt aşa de vătămate încât desfacerea totală a lor va fi inevitabilă". „Învelitoarea trebuie făcută din nou cu material de o mai bună calitate". Se mai recomandă ca piatra de carieră, „înainte de a fi pusă în lucru să stea expusă cel puţin un an la variaţiunile temperaturii".

Urmează concluziile comisiei şi organizarea necesară pentru lucrările de restaurare, prevăzând mai multe chiar decât instalaţiile ulterioare ale lui Lecomte du Noüy, atât de criticate pe nedrept.

Din rezumatul raportului comisiunii – prezidată de arhitectul Al. Orăscu – se vede cât de dărăpănată era catedrala de la Argeş şi cât de urgent era impusă restaurarea ei. Arhitectul Montoreanu nevoind a se conforma hotărârilor comisiunii, ministerul îl desărcinează din misiunea ce-i fusese încredinţată, adresându-se, după cum s-a arătat mai sus, lui Viollet-le-Duc, care împreună cu arhitectul A. de Baudot prezintă, la 22 dec. 1874, un amănunţit raport. publicat în amintita publicaţie oficială, pp. 45–53.

Raportul confirmă în totul pe acela al comisiei române semnalând în interior la arcurile care suportă turla cea mare. „une lézarde qui se prolonge presque verticalement sur une longueur de 2 mètres environ". Schiţe însoţesc descrierea care

conchide chiar la unele „remaniements qui pourront se faire aisément sous la direction de la personne chargée de conduire les travaux".

În privința picturilor concede a „composer à nouveau sans le caractère général des parties qui sont à refaire complètement". Prin a doua scrisoare a sa din 8 febr. 1874, Viollet-le-Duc propune „de faire conduire les travaux de l'église d'Argeş par M. Lecomte architecte, mon élève et ami", fixând condițiile în care el ar putea fi angajat, care la rândul lor sunt aprobate de ministrul T. Maiorescu, la 22 mai 1875. Urmează apoi o lungă serie de raporturi ale noului angajat arhitect precum şi a prelungirii contractului până la dec. 1878, aprobată de domnul Carol, care nu încetează a se interesa îndeaproape de mersul lucrărilor. La 3 nov. 1879, o comisie compusă din Th. Aman, Th. Ştefănescu (?), K. Storck, sculptorul şi Alex. Săvulescu, arhitect, prezintă un raport (nr. 35) prin care după ce se afirmă că „lucrările sculpturale sunt imitate cu multă fidelitate şi acuratețã, însă în cea ce se atinge de valoarea artistică a acestei prețioase antichități, d. arhitect Lecomte a introdus oarecare modificări regretabile, căci în restaurări nu este permis să se facă cea mai mică inovațiune, fiindcă aceasta alterează caracterul primitiv al operei şi aduce anomalii în mersul regulat al istoriei artelor!" Prin raportul său detaliat din 10 dec. 1879 (nr. 39) Lecomte respinge, cu succes, toate eronatele afirmații ale nu prea competintei comisiuni, care în cele mai multe cazuri este în contrazicere cu autoritatea lui Viollet-le-Duc şi Baudot. Ca urmare, Consiliul de miniştri, la 29 nov. 79, aprobă reînnoirea contractului încă pe un an cu arhitectul Lecomte.

Trecând asupra numeroaselor rapoarte şi proteste ale unor persoane nu totdeauna calificate a se pronunța asupra chestiunii restaurării lucrărilor încredințate arhitectului lecomte du Noüy, Catedrala de la Argeş fu sfințită la 12 oct. 1886 în prezența regelui şi reginei „cu o pompă neasemuită şi vrednică de monumentul cel mai strălucit al Regatului României", după cum reiese din splendida publicație festivă, bogat ilustrată, apărută cu acest prilej[8].

În cuvântarea sa, regele proclama în fața mulțimei ce-l înconjura: „Monumentele lor se ridică pe ele înşile, căci pretutindeni monumentele sunt povestirea vie a istoriei, oglinda trecutului, semnele vederate pentru generațiunile viitoare". Astfel cu mare alai s-a redat cultului splendida Catedrală a Curții de Argeş reînviată sub mâna maestră a arhitectului Lecomte, care, împreună cu ajutorul său N. Gabrielescu, fură distinşi de rege, pentru străduințele lor. S-ar crede că succesul obținut, arhitectul a căpătat şi liniştea necesară pentru noile însărcinări date cu restaurările de la Iaşi, Târgovişte şi Craiova, toate începute. Campania însă deveni şi mai intensă, condusă de doi din colaboratorii săi, pe care fusese nevoit să-i

[8] *Biserica Episcopală a Mănăstirei Curtea de Argeş* 1 vol 4° mare. 100 pp cu 19 ilustrații şi 13 heliografii. Socec & Comp Bucureşti. Textul poartă la sfârşit numele lui Gr. G. Tocilescu. În afară de istoricul mănăstirei fundată de Neagoe Basarab, publicația înşiră restaurările sub Şerban Cantacuzino precum şi noile lucrări de la 1875–1885, urmată de o amplă dare de seamă a serbărilor şi discursurilor precum şi publicarea Odei şi Legendei sfințirei de V. Alecsandri

concedieze, pentru a răspunde economiilor ce i se cereau, şi anume pe N. Gabrielescu, care deşi numai picher cl. III de la Şcoala de Poduri şi şosele din Bucureşti, şi G. Sterian, neisprăvit al Şcoalei de Beaux-Arts din Paris, după cum certifică directorul Şcoalei, ambii zicându-se însă pe nedrept arhitecţi şi dovedindu-se incapabili într-un serviciu aşa de migălos ca acel al restaurării în care se menţinuseră graţie îngăduinţei şefului lor, pe care-l măguleau prin numeroasele scrisori existente şi dovedind pretinsul lor ataşament.

Broşurilor celor doi amintite mai sus – le-a urmat la 20 aprilie 1890 un nou protest semnat de nu mai puţin de 20 de arhitecţi şi pictori, printre care N. Gabrielescu şi G. Sterian, prin care se cerea o nouă revizuire a lucrărilor lui Lecomte. Cererea lor venea însă după prim decretul regal anterior, din 14 aprilie 1890, prin care se instituise Comisia onorifică pentru monumentele publice, compusă din. Mitropolitul Primat, M. Kogălniceanu, D. Sturdza, T. Maiorescu şi M. Suţu, care sub preşedenţia lui Th. Rosetti decise ca pentru lămurirea arhitectului defăimat să se ceară ultimul cuvânt unei autorităţi streine, adăogând întrucât priveşte biserica din Curtea de Argeş „nu a fost vorba numai de a împiedica să nu se surpe, nu era vorba de a se susţine o ruină ca să nu cază, ci o clădire veche stricată, să fie redată serviciului religios". Prevederile arhitectului de Baudot, care declarase că biserica se poate restaura cu suma de 280 000, erau numai pentru apărarea bisericei de ruină. „Suma totală este mai mică decât aceea care s-a cheltuit pentru restaurarea bisericei Mitropoliei din Iaşi", făcută de arhitecţii din ţară, contra cărora însă nu s-a ridicat vreun protest ca împotriva francezului Lecomte du Noüy. În şedinţa din 10 iunie 1890, comisiunea decide a se chema pentru examinarea lucrărilor de restaurare arhitectul H. Révoil, la autoritatea căruia „au recurs în polemicile lor chiar arhitecţii noştri". Prin scrisoarea sa din 20 iulie 1890, H. Révoil, arhitect al guvernului francez şi membru corespondent al Institutului francez, arată mai întâi deosebirea - ce am semnalat-o mai sus, între cuvintele de conservare şi restaurare, înaintând un voluminos raport de 23 pagini, în care expune părerile sale admirative asupra tuturor lucrărilor executate de Lecomte, în aşa de grele împrejurări.

Raportul asupra Curţii de Argeş se încheie prin următoarea mărturisire a expertului Révoil: „Ştiu bine, domnule ministru, că unii, citind acest raport vor zice că am venit în România numai şi numai pentru a face apologia unui confrate francez: puţin îmi pasă! N-am ascultat decât de vocea conştiinţei mele, forte prin îndelungata mea experienţă dobândită prin numeroase lucrări şi ca judecător, sclav înainte de toate al datoriei mele, mă simt fericit că noul şi eminentul arhitect de la Curtea de Argeş a uşurat atât de mult judecata mea, pentru că dânsul este scutit de orice imputare şi poate declara sus şi în toată sinceritatea că în această lucrare a binemeritat nu numai de la România, dar şi de la Franţa, patria sa, care trebuie să se simtă mândră de a număra pe un astfel de artist printre arhitecţii săi cei mai învăţaţi şi cei mai îndemânatici". Raportul asupra restaurării de la Trei Ierarhi se termină prin mărturisirea: „Încheind acest raport, trebuie să declarăm că în această restaurare a

bisericei Trei Ierarhi, d-l Lecomte du Noüy şi-a împlinit sarcina cu tot atâta talent şi îndemânare ca şi la Curtea de Argeş: aceste două opere îi fac cea mai mare onoare sub toate privinţele. O spunem cu tărie pentru respectul dreptăţii şi suntem siguri că decoraţiunea murală la care lucrează cu un zel şi cu o ştiinţă demnă de laudă, va corespunde din toate punctele de vedere cu bogăţia şi cu stilul original şi grandios al exteriorului acestui monument". În privinţa bisericei Sf. Dumitru din Craiova, Révoil citează ca încheiere următorul pasaj din scrisoarea adresată de N. Gabrielescu şeful său Lecomte du Noüy, la 19/31 mai 1886: „Am văzut ori mai bine revăzut (sic) biserica din Craiova: ea este foarte dărăpănată, şi este aproape cu neputinţă de a păstra măcar o cărămidă din ea(sic); trebuie a o reface cu desăvârşire". Aşadar, d. Lecomte du Noüy pe nedrept a fost învinovăţit din pricina acestei dărâmări. Ea este justificată chiar prin mărturisirea acelora care-l atacă astăzi.

La fel de aprobative sunt şi celelalte referate pe care şi le-a însuşit şi Comisia românească, fără, însă, ca să fi încetat campania contra lui Lecomte, după cum dovedeşte interpelarea lui Iorga din 16 martie 1910, la distanţă de 20 de ani! Ignorarea acestor documente oficial publicate, este tot atât de suspectă ca şi buna credinţă a istoricului nostru. Cinstea, buna credinţă ca şi înalta ştiinţă şi competenţă a defăimatului arhitect Lecomte du Noüy rămân însă stabilite, ceea ce voiam să demonstrăm înainte de a trece la argumentele aduse de metodele cele mai noi de restaurare în favoarea celor executate odinioară în ţara noastră.

CXIII

NORMELE RESTAURĂRII MONUMENTELOR ISTORICE

În privinţa metodelor întrebuinţate de L. d. N. la restaurarea monumentelor noastre, cel mai bun aliat şi apărător pe lângă colegul său Révoil, s-a dovedit a fi timpul, care cu scurgerea vremii îi dă tot mai multă dreptate. A trecut moda ruinelor pitoreşti, de care se entuziasmau unii naivi, preferând verdeaţa sau chiar pomii crescuţi între crăpăturile unor ziduri, ducând indubitabil la ruinarea monumentelor cărora li se respectă vetustatea fără a se da grija cuvenită contra dezastrului ce le pândeşte.

A propos de la Cathédrale de Reims: („Arts", 8 Avril 1949, Paris „... la Comission des Monuments Historiques a pris les décisions suivantes: Les éléments anciens doivent être descendus et conservés dans un musée lapidaire, consacré à la cathédrale. En outre elle a admis en principe, l'éxécution de répliques des statues du gâble du portail royal très profondément endommagées et la réalisation de statues nouvelles pour le gâble du portail sud où il ne subsiste plus que les parties de sculptures mal restaurées du XVIII-e siècle...

Les diverses solutions-envisagées:

Les services de M. Huignard, architecte en chef des Monuments Historiques ont rassemblé une abondante documentation photographique: ces photos, dont certaines datent de prés d'un siècle, donnent des renseignements très précieux sur la sculpture avant la maladie de la pierre...

Une solution dictée par l'art moderne:

...La Cathédrale de Reims n'est ni une ruine, ni un temple abandonné, nous a-t-on dit avec raison, mais c'est un édifice vivant, qui participe à notre époque; la cathédrale elle même est une oeuvre qui se continue et dont la construction se prolonge à travers les siècles. Nous ne ferons que suivre l'exemple des siècles passés, en ajoutant par cette statuaire moderne la marque de notre époque.

Les architectes qui ont conçu la cathédrale, l'ont fait en pensant à certaines volumes, à certains effets. Il est évident que l'ensemble de la nouvelle statuaire sera établi en fonction du cadre donné, en respectant les valeurs de masses et d'équilibre. C'est là que doit intervenir le rôle de coordonateur de l'architecture, maître d'oeuvre actuel. Il n'est pas question de placer une sculpture d'avant-garde sur la façade de Reims. A quel artiste confier une telle tâche? En 1920, Bourdelle s'était offert. A l'heure actuelle, la France ne possède-t-elle pas assez de sculpteurs au talent affirmé? Celui-ci sera choisi en raison de ses affinités avec le sujet proposé. Il pourra alors donner libre cours à sa sensibilité et à son talent.

Des exemples de sculpture moderne, servant à décorer des édifices anciens, ont donné des résultats satisfaisants à la cathédrale de Saint-Flour, à l'église de Laigle: citons encore certaines expériences de vitraux modernes complétant des vitraux anciens, à la cathédrale de Poitiers et à la cathédrale d'Angers; ces exemples sont des oeuvres contemporaines qui n'ont rien d'une copie, mais sont belles en elles-mêmes et ne jurent pas avec l'ensemble ancien.

Cette solution d'une statuaire moderne est la seule qui ne soit pas une renonciation de notre temps. «On doit à notre époque, nous a affirmé M. de Segogne, de croire en elle, et faire confiance à un artiste».

L'oeuvre d'art et le «sacré»

La perspective d'une sculpture moderne ne sera pas sans inquiéter certains. Nous voudrions enfin exposer le point de vue de Mme de Maillé qui invoque le caractère «sacré» d'une oeuvre telle que la cathédrale de Reims. Opposée au pastiche, opposée à la sculpture moderne, elle insiste sur le fait que le caractère émouvant de la cathédrale vient en partie de sa mutilation même. La situation la meilleure ne serait-elle pas de fixer l'état de la statuaire tel qu'il se présente aujourd'hui? Elle propose donc de replacer dans les gâbles des pierres reconstituées et moulées reproduissant ce qui reste des sculptures. Mais remettre des moignons en pierre reconstituée nous semble assez peu souhaitable.

Cependant Mme de Maillé préconise une autre solution qui nous semble digne d'attention. Quand les statues seront déposées, ne peut-on conserver les gâbles dépouillés sans remettre de statuaires? Au moins les gâbles dépouillés auront-ils le mérite d'une franchise totale et les générations à venir n'auront à nous reprocher aucune nouveauté malheureuse. Solution hésitante, certes, mais dans le fond la plus respectueuse du passé.

Mais le caractère de l'oeuvre sera-t-il vraiment préservé? L'architecte nous objecte que ces gâbles dépouillés de leurs statues ne joueront plus le même rôle dans le projet de la façade, et que l'harmonie générale en sera troublée. Quelle solution apporter à la reconstruction de la cathédrale parmi toutes celles qui s'offrent à nous et que nous venons d'exposer? Nous nous heurtons une fois de plus à un problème extrêmement délicat que les services compétents sauront, nous l'espérons, régler au mieux de la beauté de Reims, éternelle martyre."

CXIV

WILHELM I MBRET AL ALBANIEI

Dacă n-ar fi avut un sfârşit atât de tragic, candidatura prinţului de Wied ar fi rămas un incident mai mult comic al vieţii nepotului de frate al reginei Elisabeta a României.

Vina nu este atât a lui, cât a soţiei sale, Sophia născută Schönburg-Waldenburg, proprietara moşiei Fântânelele, din jud. Bacău, moştenire de la bunica sa, din neamul Cantacuzinilor moldoveni.

De o ambiţie nemăsurată, Sophia, îndată ce află că marile puteri erau înţelese să elibereze Albania de sub apăsătorul regim turcesc, dându-i un conducător de neam occidental, se şi văzu regină. Ajutată de regina Elisabeta reuşi să câştige şi pe regele Carol I pentru acest fantastic proiect.

Pentru a-l face cunoscut albanezilor, Carmen Sylva concepu un apel, în care lăuda pe nepotul ei preamărindu-l pe el şi pe iluştrii săi înaintaşi.

„Ţara poveştilor vrea să aibă un rege! Astfel umblă zvonul prin lume. Ţara care a ţinut piept atâtor furtuni, vrea să potolească acum furtuna din pieptul său, dându-şi un conducător care, în sfârşit, să-i aducă pacea.

Lumea a prins zvonul dar nu voia să-i dea crezământ.

Atunci se ridică bătrânul rege de la Dunărea cea măreaţă, pe care El o trecuse cu întreaga sa armată în câteva ore. Liniştit şi cumpătat, cu barba-i albă. cu înfăţişarea-i mândră şi cu privirea de vultur, el vorbi cu aceeaşi limpezime cu care dictase pacea Balcanului în flăcări: «La Rhin, în taina pădurii stă încă bătrânul

trunchi din care am smuls, odinioară, pe soția mea, el are încă vlăstare puternice. Pe unul din ele am să vi-l trimit vouă; el poate să vă fie conducător. Se trage în linie dreaptă din Wilhelm de Orania marele Taciturn și este strănepotul regelui Wilhelm al III-lea și al reginei Luisa, nepot și fin al împăratului Wilhelm al II-lea». Și după ce făcu elogiul savanților din neamul Wied, după ce pune în evidență calitățile superioare ale soției nepotului ei, regina Elisabeta încheie: „Fiți încredințați că vine omul care vă înțelege, care vă iubește și care a învățat de la bătrânul său unchi cum se conduce un popor la victorie și la prosperitate".

Nu ușor a fost de tradus acest inimos apel pe limba albaneză, deoarece puțini dintre cei aflați în capitală erau cărturari. Traducând în românește textul reginei am aflat pe unul dintre numeroșii Balamace de la noi care îmi dete versiunea albaneză. Spre a fi sigur că traducerea era fidelă, am găsit un alt albanez care-mi dete versiunea românească a textului lui Balamace; ambii potrivindu-se, dovada exactitudinei traducerii era făcută și a putut fi tipărită în broșură: „Cili esht'ay (cine-i?)" de 10 pagini la *Flacăra*, care într-acest scop a turnat semnele particulare limbei albaneze.

De trucul controlului traducerilor a fost mulțumit regele, care spre marea mea mirare, se interesa de mersul candidaturii, recomandând chiar personal lui Panaitescu[1], șeful siguranței statului, să-mi dea tot concursul său în propaganda ce trebuia făcută în colonia albaneză din țară. Un mare serviciu mi-a făcut mie și cauzei, punându-mă în contact cu încă tânărul Faïk bey Konitza, naționalist înfocat, dorind să reînvie vremea de glorie a eroului Skanderbeg turcesc. Regina Elisabeta apreciind patriotismul luminat al lui Faïk Konitza precum și vasta cultură politică și chiar literară, îl recomandă nepotului la Potsdam căruia reprezentantul albanez îi prezintă. la 12 dec. 1913, un voluminos „aide-mémoire", din care extrag următorul pasagiu: „...L'étude minutieuse de notre mouvement national dans les dix huit dernières années, et la connaissance de ceux qui y ont joué le rôle de champions de la patrie albanaise ou d'espions de l'administration turque, sont indispensables pour se former une idée correcte des caractères. Il est important de ne point perdre de vue deux faits: d'abord, que les nationalistes seuls, en réveillant la conscience albanaise et en créant un mouvement d'indépendance au prix de mille sacrifices, ont permis à l'Autriche de défendre, devant l'Europe, la thèse de l'existance d'une nation albanaise; ensuite, l'élection du prince de Wied a été rendue possible seulement par l'action vigureuse des nationalistes qui, dans leurs journaux, dans leurs meetings, et au fameux Congrès de Trieste en mars 1913, ont affirmé le principe que le Prince doit être européen et chrétien. Le peuple s'attend donc à voir les nationalistes jouir,

[1] Pe temeiul acestei intervenții, neobișnuită a regelui, Panaitescu mi-a fost de mare ajutor și, împrietenindu-ne, am aflat mijloacele prin care el reușise să fie menținut în slujbă sub diferite guverne, anume – având fișe despre viața intimă, familială și mai ales extrafamilială, a tuturor oamenilor noștri politici, știa să se folosească de ele, câștigând pe unii, amenințând pe alții, căci nimeni nu voia să fie compromis prin destăinuiri de acest fel, făcându-și un punct de onoare, mai ales, să nu se dea în vileag numele persoanelor relațiilor oculte.

de préférence aux partis vieux-turc et jeune-turc, de l'estime et de la confiance du souverain. Il y a trois points à noter dans le programme des nationalistes: 1. La langue albanaise doit être la seule autorisée dans l'administration du pays; 2. Le pays doit être gouverné avec un parlament; 3. La liberté absolue de la presse doit être garantie. – Le premier point n'a pas besoin d'être defendu, il va de soi. Sur la deuxième question il est à craindre que l'Autriche et l'Italie, d'ailleurs dans une bonne intention, ne donne le conseil de gouverner l'Albanie un peu despotiquement: mais ce conseil basé sur la croyance fausse qu'il n'existe pas d'opinion publique en Albanie, est un conseil déplorable et extrémement dangereux à suivre. L'Albanie a besoin de justice et de fermeté dans le gouvernement, et nullement de despotisme. Il est vrai cependant que dans les premières années un sénat, assemblee consultative nommée par le Price, mais choisie avec soin, pourra le remplacer et préparer le régime parlamentaire qui, avec ses défauts notoires, est le seul moyen de canaliser le mécontentement et, bien manié, offre de sérieuses garanties pour la dynastie. Sur la troisième question, celle de la liberté de la presse, il est à noter toute tentative de restriction aurait pour rézultat de faire paraître des journaux d'opposition dans les capitales des petits états voisins. – Cette opposition, organisée, chez des ennemis de l'Albanie, serait bien plus dangereuse que si elle se manifestait dans le pays même, où il serait facile de la maintenir dans des limites correctes par une loi, sérieuse sur la diffamation, comme c'est le cas en Angleterre.

Si le souverain prend en considération ces vues, la dynastie est assurée d'une solide et durable popularité. – ...Il serait utile que le Prince ne débarquât pas en Albanie sans y être invité par le pays. – S'il s'y rendait seulement comme l'élu des puissances, son autorité morale pourrait en souffrir. ...La convocation d'une assemblée nationale, pour faire ratifier le choix des puissances, serait dangereuse à cause du caractère anticatholique que la presse italienne, les agents italiens, les missionnaires protestants de l'Albanie, et Essad Pacha lui-même, ont malheureusement attribué à la candidature du Prince de Wied". ...Din nefericire, prințul Wilhelm, preocupat de viitorul său costum și de confecționarea unei decorații, la care lucra ambițioasa sa soție, n-a ascultat de sfaturile date.

După o debarcare destul de lamentabilă, în noua sa țară, prințul terorizat de influența lui Essad Pașa, n-a avut curajul să impuie o direcție nouă și sănătoasă guvernării sale. La 13 febr. 1914, Faïk Konitza îmi scrie din Viena: „Dans les milieux albanais on est très pessimiste sur la capacités du Prince de Wied, et l'on croit que, rebuté par les difficultés de la tâche, il cherche un pretexte honorable pour se retirer. – Ainsi l'argent gaspillé par M. Take Ionescu servirait a éloigner du Prince quelques albanais qui ne souffrent pas les intrigues levantines. Je n'ai pas écrit au Prince à ce sujet. Il vaut mieux qu'il apprenne seul à connaitre le caractère et les méthodes des gens qui continuent à l'entourer".

Iar la 1 martie a.a. mulțumindu-mi pentru ziarele și scrisoarea trimisă, el continuă într-o lungă epistolă din Triest în care regretând că prințul nu știe sa se

scape de intrigile turceşti, el adaogă: „si ces gens-là parvenaient à s'emparer de l'administration, nous organiserions une opposition, mais ce sera „His Majesty's Opposition" et notre souverain finira par comprendre que c'est la meilleure manière de servir ses intérêts et ceux de la nation". Din nefericire însă, toate sfaturile date prinţului nu au rezultatele aşteptate: catastrofa s-a produs şi tot printr-o scrisoare a aceluiaşi din 7 sept. 1914, ea este mai bine rezumată şi de aceea o redau aci în întregime: „Trieste, 7 sept. 1914. Cher Professeur Samurcaş, je ne vous ai pas écrit depuis six mois. Nous avions épuisé notre conversation sur le Prince Guillaume et la Princesse Sophie, et, de ma part, je n'avais rien à y ajouter. Mais aujourd'hui j'ai un sourire de triomphe amer en constant la réalisation de tout ce que j'avais prévu. Rappelez-vous nos entretiens, relisez le mémoire que j'ai adressé au Price le 19 déc. 1913, – et vous verrez que la fin lamentable et ridicule de cette pseudo-dynastie d'Albanie était inévitable. Il ne faut pas en faire de reproches aux pauvres albanais, qui avaient reçu le nouveau souverain avec une sympathie respectueuse et qui ne sont que des victimes. On ne se moque pas inpunément de l'honneur d'un peuple, qui vous reçoit comme un organisateur européen et comme un soldat actif et honnête, et qui s'apperçoit que vous voulez tout simplement continuer l'anarchie turque en vous entourant de gens sans aveu, assassins, escrocs et traitres, ou ignorants et stupides. Chose curieuse ce prince doux, incapable de haïr, n'avait réservé sa haine qu'aux lettrés et aux civilisés qui, voulant une Albanie libre et bien gouvernée, étaient les alliés naturels de la nouvelle dynastie! Ce qui peut-être a le plus contribué à perdu cette dynastie à peine établie, c'est la incapacité absolue du souverain de distinguer ses amis et ses ennemis. Et maintenant le long scandale de ce règne d'operette est heureusement fini. Il ne laisse aucune trace dans le pays, il n'en laissera aucune dans l'histoire: pas une monnaie pas un timbre poste, pas un document d archives, pas un décret n'ateste son existence. Car ce prince allemand, fils d'une nation si merveilleusement organisée, a régné au jour le jour, à la manière d'un chef tartare ou d'un roi africain. S'il y a des reproches à faire, il n'en doit faire qu'à lui-même. Quant à moi, je puis vous assurer que j'ai travaillé pendant six mois d'un côté à rendre la dynastie plus populaire, de l'autre à faire revenir le Prince à une vue plus claire de ses devoirs de souverain. Mais c'était tenter l'imposible, et je suis parti écoeuré, poursuivi par la bave haineuse de votre grotesque Burghele, qui doit être un fou, ou un agent salarié des puissances qui désirent la perte de l'Albanie[2]. J'espére que le Prince et la Princesse, libérés des intrigues, depuis leur abdication, comprendront maintenant tout ce que j'ai fait pour eux tant qu'il en était temps, et quelle carrière splendide s'ouvrait devant eux s'ils avaient su s'y prendre. Recevez, cher Professeur, l'assurance de ma haute considération. Faïk Konitza".

Şi astfel, mai degrabă decât se aştepta, s-a încheiat aventura albaneză, în ciuda atâtor auguste şi alte binevoitoare dovezi ale unui neprecupeţit ajutor. Nu mi-a fost

[2] Judecata asupra lui Mihai Burghele, ministrul României în Albania este prea severă, lealitatea lui ca şi a Prinţului nu au fost în stare să dejoace intrigile turceşti

dat să asist la o mai tristă încheiere a unei aşa de bine înjghebate şi susţinute afaceri, în favoarea căreia mult m-am străduit.

Cât mai incertă, dat cât de splendidă reuşită a fost aventura lui Carol I, căci nu-i destul să tragi căciula pe-o ureche, ca să izbuteşti; depinde de ce e sub căciulă.

CXV

LA ISTANBUL ÎN INTERESUL BISERICEI DIN IERUSALIM

În vederea intenţionatei sărbători, în 1916, a împlinirii celor 50 de ani de domnie a regelui Carol I, s-au alcătuit diferite proiecte, printre care înălţarea unei biserici române la Ierusalim. Într-acest scop s-a ales un comitet în cap cu mitropoliţii ţării şi sub preşedenţia reginei, care a lansat următorul apel:

„Cu voia lui Dumnezeu, fiind a se împlini în curând cincizeci de ani de domnie a Regelui Carol I, dorinţa mea se uneşte cu aceea a poporului meu iubit, ca, prin înălţarea unui locaş de rugăciune în însăşi Cetatea Ierusalimului, să aducem prinosul nostru de recunoştinţă către Atotputernicul.

Într-acest templu, ridicat în preajma chiar a mormântului Mântuitorului nostru, poporul credincios va putea slăvi pe Dumnezeu în limba românească şi potrivit cu datina străbună.

Pentru înfăptuirea sfântului locaş şi a adăpostului pentru închinători, va fi primit atât obolul celui sărman cât şi talentul celui avut, dând fiecare dovadă de iubirea creştinească a neamului românesc". Elisabeta.

Încă din 1906, Theodor Burada închiriase şi apoi cumpărase pentru biserica română din Ierusalim, un loc pe care urma să-l preschimbăm acum, împreună cu prof. teolog Dragomir Demetrescu, mare nomofilax al Patriarhiei din Constantinopol, am fost însărcinat să interviu ca, în schimbul unui teren aparţinând României la Ierusalim, să mi se cedeze de guvernul turcesc o parcelă mai proprie pentru ridicarea unui sfânt locaş. Într-acest scop, după o vizită la regina Elisabeta în pavilionul de pe digul Constanţei, m-am îmbarcat la 14/27 iunie pe vaporul „Împăratul Traian" spre Constantinopol. Puţin înainte de plecare, comandorul Graçosky veni să mă anunţe că regina primise din Sinaia ştirea asasinării moştenitorului Austriei, şi că în vederea complicaţiilor ce se aşteptau, ni se recomanda să nu ne absentăm prea mult. Călătoria pe mare a fost din cele mai liniştite. Nu voi insista aci asupra impresiei ce ne produce apropierea de Bosforul cel atât de lăudat de antici ca şi de autorii din zilele noastre. Panorama este din cele mai variate, cu perspective largi, animate de amintirile ce fiecare nutreşte în sufletul său. Intrarea în Istanbul pe o zi însorită ca aceea de care ne-am bucurat, oferă unul din măreţele spectacole ce îmbogăţesc viaţa. Cu asemenea sentimente de înviorare am

întreprins împlinirea misiunii ce ne aducea în acest oraş minunat cum nu ni-l putem închipui, oricât de bogate ne-ar fi fost descrierile unui Loti, Claude Farrère sau Noëlle Roger, pentru a nu cita decât ultimele lucrări asupra oraşului de care pe noi românii ne mai leagă şi atâtea amintiri. Introducerea la autorităţile locale ne-a fost uşoară, deoarece noul ministru de interne Tallat bey, care ne mai vizitase Fundaţia, despre care s-a întreţinut cu regele Carol, mă recunoscu de îndată promiţându-ne tot concursul posibil. Nu fără emoţie am trecut în complexul de clădiri ale ministerului prin aşa-zisă „Sublima Poartă", care în realitate nu era decât o monumentală, dar simplă poartă de lemn, bine păzită însă.

Cu ajutorul ministrului nostru Constantin Manu şi a directorului de cabinet al lui Tallat, Fehmy bey Zaim Zadé, vorbind perfect franţuzeşte, s-au luat măsurile necesare în vederea schimbului de terenuri, din care unul era grevat de un fideicomis, în vederea lichidării căruia erau măsuri suplimentare de luat, cu aprobarea marelui vizir, la care de asemenea am fost introdus. Vizita la marele vizir merită să fie istorisită prin caracterul ei de o neaşteptată familiaritate. După regulile noului regim, portul bărbii, odinioară obligator pentru toţi înalţii demnitari, numai vizirul, şeful bisericei otomane mai avea dreptul acestei distincţiuni. Din nefericire însă, barba vizirului fiind puţin arătoasă, el se minună şi mă felicită pentru amploarea bărbii ce-mi încadra figura. La complimentele ce-mi făcu în această privinţă răspunsei prin admirarea splendidului rubin al inelului său, şi la acest schimb de politeţe, într-o franţuzească destul de redusă a marelui turc, s-a limitat conversaţia noastră urmată cu Chevki bey, directorul său de cabinet, un parizian perfect în toate privinţele.La Patriarhie, profesorul Demetrescu pe care l-am însoţit obţinând aprobările necesare, afacerea era pe calea favorabilei rezolvări, în aşteptarea răspunsurilor, cam tărăgănate, de la Cetatea Sfântă.

În adăstarea împlinirii formalităţilor preliminarii am căutat să cunosc, pe cât mai bine posibil, nespusele monumente şi tezaure de artă din muzee precum şi din moschee, nu fără a acorda o deosebită atenţie celor cu caracter românesc, şi în primul rând a ruinelor Palatului zis Bogdan-Serai[1], întemeiat de Tăutul Logofătul lui Bogdan Vodă, pe la 1513. Această reşedinţă a voievozilor moldoveni, ca şi Vlah-Seray, a celor munteni, au fost distruse prin incendiul din 25 iunie 1784, nerămânând decât capela în ruină din mahalaua Fanarului de odinioară. Sesizat printr-o telegramă a Ministerului afacerilor străine să mă ocup de aceste ruine, am înaintat un raport propunând cumpărarea terenului şi întreprinderea unor săpături sistematice. Neaflând nimic important, terenul s-ar fi putut revinde spre acoperirea spezelor ocazionate de săpături. Paspati, în ale sale *Études byzantines* (p. 300), descrie, la 1877, capela bizantină a palatului moldovenesc, arătând că pe zidurile capelei se mai vedeau urme de zugrăveli de sfinţi; clădirea era, după moda bizantină, din straturi de cărămidă alternând cu alte patru rânduri de zidărie de piatră, groasă de 85 cm. Sub paraclis se află o criptă cu mai multe sarcofagii de piatră, toate devastate.

---

[1] *Ruine româneşti in Ţarigrad Conv. lit.* din sept. 1914, pp. 935-938.

În preajma ruinelor s-au găsit fragmente de coloane şi capitele de marmoră depuse azi în muzeul imperial, lăsând a se presupune că bisericuţa moldovenească a fost ridicată pe o temelie mai veche, bizantină, ca şi palatul lui Tăutu.

Profitând de bunele dispoziţii ale guvernului turc faţă de noi, ne-am asigurat privilegiul de a nu se permite explorarea Bogdan-Seraiului, decât cu învoirea prealabilă a autorităţilor româneşti. Şi un schimb în vederea recuperării metopei de la monumentul din Adamklissi, aflate în Muzeul imperial, a fost prevăzut cu prevenitoarele autorităţi turceşti.

Prin intervenţia războiului din anii următori călătoriei mele, aşa de bine inaugurată, toate planurile au fost părăsite. M-am ales însă cu buna cunoaştere a numeroaselor nepreţuite tezaure din muzeele şi moscheele fără de pereche, ce nu pot fi nici enumerate aci. Îndeosebi interesante pentru noi sunt şi colecţiile de costume, care le-am împrumutat, din muzeul militar fuzionat cu al ianisarilor din celebra clădire a Sfintei Irine.

Cu o permisie specială – nefiind încă accesibile publicului – am putut vizita şi vechiul serail imperial, unde am fost întâmpinaţi cu cafele turceşti bineînţeles – servite însă în ceşti din Meissen, cu binecunoscutele, plăcute desenuri albastre, la care se adăogase însă decoraţiuni bogate de aur pentru a corespunde fastului oriental de la curtea sultanului, atât de stranii mobilate prin amestecul atâtor stiluri disparate.

Din fericire vechile moschee cu ale lor splendide pavimente şi plăci de mozaicuri admirabil colorate precum şi cu covoarele de rugăciuni, au rămas neatinse. Pe noi ne interesa, îndeosebi, vechea mănăstire Chora, azi Kahrie-Djami renumită prin mozaicurile şi frescele ei, păstrate încă, din al 14-lea secol şi asemănătoare cu picturile din vechile noastre biserici.

Prin binevoitoarea atenţie a colegului Hamsi-Bey, director al Şcoalei de Bele-Arte şi al Muzeului, mi s-a dăruit, în urma unei reparaţii la Moscheea Albastră, o placă care, cu un colţ ştirbit, înveseleşte însă prin strălucirea culorilor sale, chilia mea, ca şi singurul covor procurat din bogatul bazar al armeanului Beghian care deşi ştia că aleasa bucată de „kulă" era dată ca model în cărţile de covoare, mi-a lăsat-o ieftin, spre a nu-mi răpi bucuria ce vădit îmi procurase acea frumoasă piesă ce azi încă mă înviorează, amintindu-mi îndepărtata dar nu neuitata-mi călătorie la Istanbul.

Ca accentuare a generalei bune primiri în feericul oraş oriental, să-mi fie îngăduit a menţiona că în ţara de obârşie a bacşişului, acesta mi-a fost refuzat din partea unui localnic, ceea ce nu mi s-a întâmplat decât la unul din muzeele Berlinului occidental. În afară de oficialităţi, am mai vizitat în încântătoarea-i retragere, de la Terapia, pe „Le grand Logothète d'Aristarchi" cu înrudiri la noi în ţară, precum şi pe senatorul Mavroyeni-Bey, descendent al domnitorului nostru şi ctitor al bisericei din Bucureşti ce-i poartă numele. L-am cunoscut ca ministru al Turciei la Viena şi procurându-i unele documente de la Academia noastră pentru publicaţia sa asupra familiei Mavrogheni, s-a crezut obligat să mă invite la restaurante turceşti sadea, nu

ca cel franţuzit de la hotelul Tokatlian, unde locuiam. Am mâncat în acele modeste restaurante: pilaf cu stafide şi coconari, plachie de peşte cu măsline verzi, chebaburi de straturi de diferite cărnuri suprapuse, cum de pildă berbec alături de căprioară, toate împreună câştigând un gust neaşteptat dar plăcut. Vinul, oprit de religia lor, nu se debita în restaurantele cu tradiţii, dar se putea procura din cârciumile ce mai totdeauna se aflau, din întâmplare, în preajma lor; baclavalele, cataifurile şi alte prăjituri pregătite cu miere reclamând altă băutură decât apa goală sau siropurile îndulcite şi ele. Plăcut surprins am fost în aceste localuri de aparenţa modestă, de curăţenia lor care altfel se manifestă în întreg oraşul de curând liberat şi de haitele de câini pe care i-am găsit izolaţi pe insule diferite de la Prinkipo, unde-şi găseau exterminarea lentă.

În Asia nu am trecut decât până la Scutari pe celălalt mal al Bosforului, spre a vizita frumoasele-i catedrale şi grădini cu chiparoşi mai falnici decât cei bătrâni şi bătuţi de vânt ai cimitirelor din Istanbul cu al lor pitoresc fără seamăn. Desigur că prea scurtă mi-a fost şederea de cincisprezece zile numai în vechea cetate a Bosforului. dar impresiile Haghiei Sophia şi ale atâtor alte măreţe monumente bizantine s-au întipărit aşa de puternic, încât oricare altele, chiar ale Italiei sau Spaniei, pot servi ca puncte de comparaţie, fără însă a le trece în umbră pe acestea de care ne simţim strâns legaţi nu numai prin vicisitudinile istorice ale ultimilor vremi, cât mai ales cu străvechile splendori ale artei bizantine cu ecouri atât de multiple în viaţa noastră artistică ca şi în acea religioasă cu patriarhia eucumenică de care atâta vreme am fost dependenţi. Misiunea mi-a fost, neaşteptat, răsplătită de Carmen Sylva prin dăruirea splendidului Coran ce-i fusese oferit de unul din miniştrii turci acreditaţi la noi.

CXVI

PROIECTAREA UNEI SĂRBĂTORI NEÎMPLINITE

În aşteptarea celui al cincizecilea an de domnie al regelui Carol, din vreme se puneau la cale şi alte proiecte pentru sărbătorirea acestei dorite aniversări. Soarta, neţinând seamă de aspiraţiile noastre, a decis, din nefericire, altfel. Pe scurt voi menţiona aci propunerile făcute în două articole din *Minerva*, din 30 aprilie şi 1 iunie 1914 sub titlul de *Sărbătorirea cincuantenarului primului nostru rege*. „Înlăturând ideea unei noi expoziţii, la distanţă la numai zece ani de la ultima, propuneam împlinirea frescei pentru care, de atâta timp se tot rezerva locul anume destinat în Palatul Ateneului Român. Lăsându-l să persiste, acest gol, constituie cel mai flagrant brevet de incapacitate al generaţiei actuale. Să nu aşteptăm naşterea, problematică de altfel, a unui Puvis de Chavannes român, ci să avem curajul de a însărcina pe pictorii contemporani să ne dea, în imagini, pe cei 70 metri rezervaţi frescei, oglinda vremii

noastre rezumată prin glorioasa domnie a regelui atât pe câmpul de luptă cât şi prin realizările în domeniul cultural şi artistic. Pentru ca fresca să poată fi terminată în 1916, ar trebui să se instituie de pe acum o comisie, care să fixeze programul şi să aleagă pe artiştii cărora să se încredinţeze lucrarea." Măsurile propuse n-au fost luate în seamă şi fresca s-a executat mult mai târziu de Costin Petrescu.

În al doilea articol propuneam editarea unei Evanghelii româneşti a vremurilor noastre după cum avem pe aceea Cantacuzinească din 1688. „Într-acest scop ar urma să se reproducă splendida Evanghelie scrisă şi ornată de Carmen Sylva pentru catedrala Curţii de Argeş. Prin mijloacele tehnice de azi, lucrarea reginei poate fi reprodusă în culori, iar între facsimilile originalelor s-ar intercala acelaşi text în litere latine şi chirilice, ca o ultimă amintire a buchelor care atâta vreme, şi chiar sub domnia regelui Carol I, au fost în serviciul bisericei. Cartea ar urma să fie dedicată regelui. de către «mama răniţilor», care prin operele sale a popularizat dincolo de hotare legendele şi poezia română. În afară de interesul ce ar prezenta, pentru contemporani, o asemenea carte ar mai căpăta o necontestată valoare istorică în decursul vremurilor, fiind considerată de urmaşii noştri cu aceeaşi evlavie cu care noi preţuim azi ceasloavele frumos tipărite ale voievozilor. Şi pentru ca interesul cărţii să fie mereu sporit, s-ar putea adăoga la sfârşitul volumului câteva câteva file albe pe care generaţiile succesive să însemne rând pe rând evenimentele principale ale vremii lor alcătuind un preţios tezaur pentru istoricul viitorimei."

„Fiecare parohie ar trebui să aibă această evanghelie a regelui Carol I. din care s-ar citi numai în săptămâna patimilor, înscriindu-se în fiecare an evenimentele principale decurse. Printr-o legătură ferecată spre a fi pusă la adăpost de deteriorări s-ar putea face din această Evanghelie o operă de artă comparabilă cu cartea de rugăciuni ilustrată de Dürer pentru împăratul Maximilian, sau un «Breviarium Grimani», sau acel minunat «Livre d'heures» al reginei Anna de Bretania."

„Cu ajutorul unei minime subscrieri oficiale a celor câteva mii de parohii din ţară realizarea unei asemenea evanghelii comemorative ar putea fi asigurată". Încă o propunere neîmplinită, care ar putea totuşi fi reluată oricând.

CXVII

ARTA ROMÂNEASCĂ ÎN ULTIMII 50 DE ANI

Asociaţia pentru cultură din Sibiu organizând un ciclu de conferinţe, mi-a rezervat ultima prelegere asupra artei româneşti în ultimii 50 de ani, despre care în *Luceafărul* din 1 mai 1914 se da următorul rezumat:

„În introducerea sa conferenţiarul arată că, în mod firesc organizatorul acestor cursuri a lăsat la urmă conferinţa asupra artei româneşti din ultimii 50 de ani. căci

printr-însa mai clar şi mai obiectiv se va putea da oglinda acestor vremuri. Într-adevăr istoria artei cu documentele originale ale epocelor respective este mai veridică, mai imediată decât istoria, care ne dă interpretarea unor fapte, pe care nu le cunoşteam decât tot prin relaţii, uneori de a doua sau a treia mână. Prin documentele artistice ce le-a arătat, s-a dat într-adevăr o bucată din viaţa şi aspectul epocei ce se trata. Şi asemenea opere de artă mai au avantajul de a vorbi o limbă pricepută de toţi acei care au ochi să vadă, fără a fi nevoie de vreun interpret ca la operele literare din alte limbi, ca aceea pe care o vorbim. După documentarea superiorităţii istoriei artei, conferenţiarul trece la istoricul dezvoltării ei în ultimii 50 de ani. Când zicem dezvoltare, afirmăm chiar existenţa artei înainte de această epocă. Şi într-adevăr am avut în trecut o artă foarte frumoasă şi cu un caracter propriu, pe care din nefericire prefacerile moderne au pus-o în umbră, dând-o chiar uitării. Era natural ca în epoca de prefacere a neamului românesc, aspirând la viaţa modernă, şi arta să fie supusă unor schimbări. Din nefericire în domeniul artistic prefacerea s-a făcu în detrimentul celei existente: nu s-a ţinut seamă de tradiţie. O dată cu părăsirea scrierii chirilice am avut să dăm şi manifestărilor artei o haină nouă. Pornind din intenţiuni foarte lăudabile, încercările au fost însă funeste dezvoltării artei româneşti. Tipurile d-abia stabilite în urma unei foarte lente dezvoltări au fost desconsiderate. Efortul lung şi lăudabil al generaţiilor trecute de a îmbina din diferitele curente de artă un stil propriu cerinţelor şi spiritului nostru a fost părăsit tocmai când a dat roadele cele mai frumoase. Astfel, în arhitectură, după minunata mănăstire a Horezului avem acele hibride restaurări ale mănăstirilor Bistriţa, Tismana şi Arnota, care sunt îmbrăcate de meşteri străini în haina internaţională a unui stil gotic cu totul bastard.

Casele particulare, cu aspectul lor atât de plăcut şi corespunzător climei şi vieţii patriarhale, au fost de asemenea prefăcute şi înlocuite prin stiluri aduse din alte ţări. Din existenţa clădirilor vechi nu ne-au rămas decât prea puţine dovezi, în original şi de aceea cu atât mai preţioase sunt desenurile unui Raffet, Bouquet, Doussault, Trenk şi alţii.

O stavilă binefăcătoare la acel curent de prefacere a vechilor noastre monumente s-a pus tot de către acela care a aşezat toate temeliile statului românesc. Principele Carol, cu toate preocupările politice care-l absorbeau, ştiu din vreme să aprecieze şi importanţa acestor dovezi ale credinţei şi culturii trecutului. Din a sa proprie iniţiativă se începu restaurarea ştiinţifică a principalelor noastre mănăstiri şi graţie solicitudinii sale numai a scăpat de o ruină sigură odoare arhitecturale ca Curtea de Argeş, Trei Ierarhi, Sf. Niculae Domnesc, Mitropolia din Târgovişte şi Sf. Dumitru din Craiova. Arhitectul Lecomte du Noüy, elev al lui Viollet-le-Duc, a aplicat sistemele cele mai bune ale vremii sale, respectând, pe cât a fost posibil, formele originale, pe care le-a întocmit atunci când vremea şi nepăsarea părinţilor noştri le ruinaseră.

În legătură cu restaurarea vechilor biserici s-a ivit şi problema refacerii arhitecturii civile. Curentul sănătos în această direcţie l-a dat răposatul I. Mincu,

care, utilizând tezaurul de forme vechi din ţară şi conformându-se cerinţelor noi ale vremurilor de azi, a creat – conform tradiţiei – tipuri noi de arhitectură românească. Direcţia sănătoasă inaugurată de maestrul Mincu este azi urmată de o pleiadă de foşti elevi ai lui, tineri arhitecţi de talent. Preocupările arhitectonice au avut ca urmare şi studierea din nou a picturii religioase. Asupra rolului zugrăvirii bisericilor din vremurile cele mai vechi şi până azi, atât în biserica orientală cât şi în cea catolică, conferenţiarul s-a întins cu argumente pe care nu le vom putea rezuma în spaţiul restrâns de care dispunem. Ne vom mulţumi a menţiona numai diferitele puncte ce au fost atinse. Luând ca punct de plecare zugrăvirea cupolei mitropolitane, precum şi comunicarea ce în acea zi se făcuse conferenţiarului asupra sfinţilor în costum naţional din biserica din Vârşeţ, dl. Tzigara-Samurcaş insistă asupra rolului adevărat al zugrăvirii, combătând cu argumente bine întemeiate diferitele curente ce, vrând să inoveze, se depărtează de scopul acelei picturi, fără a o înlocui, prin ceva corespunzător.

Aducând elogii binemeritate regretatului nostru Smigelchi, conferenţiarul arată greşeala ce el a comis prin întrebuinţarea motivelor din ornamentica ţesătoriei pentru decorarea bisericei. Luând drept motiv scoarţa ce împodobea catedra, documentarea conferenţiarului se făcu evidentă chiar pentru cei care înainte aprobau sistemul inovat de Smigelschi.

Comentând părerile pictorului apărute în ultimul număr din *Luceafărul*, conferenţiarul dovedeşte că însuşi artistul, cu care a avut ocazie a discuta această chestie la Roma, se convinsese de rătăcirea sistemului preconizat la început şi laudă preocupările noi cărora el a consacrat ultimele momente ale vieţii sale din nefericire pentru noi aşa de curând curmată.

După un istoric amănunţit al evoluării picturii bisericeşti şi a degenerării ei, în vremurile din urmă, conferenţiarul trece la pictura laică, după ce ne dă o enumerare a principalilor zugravi din vremurile cele mai îndepărtate până la modernul Tătărescu, şi şcoala creată conform tradiţiei de Lecomte du Noüy. D-sa arată că primul nostru mare maestru pictor N. Grigorescu a fost şi ultimul zugrav adevărat. Picturile sale de la mănăstirile Zamfira şi Agapia ş.a. dovedesc sentimentul adânc ce însufleţeşte figurile sfinţilor acestui zugrav pătruns încă de credinţa vechilor decoratori ai mănăstirilor. Acelaşi sentiment, caracteristic numai marilor artişti, îl regăsim de altfel şi în opera ulterioară a lui Grigorescu, care i-a făcut faima binemeritată în streinătate. O scurtă dar documentată caracterizare a artistului pune în evidenţă locul de frunte ce-i revine în mişcarea universală a artei secolului trecut. Analiza operelor proiectate a completat studiul asupra lui Grigorescu. O altă figură evocată de conferenţiar este a lui Theodor Aman, despre care azi se vorbeşte mai puţin. D-l Tzigara-Samurcaş arată însă rolul cultural pe care el l-a avut, fiind promotorul şi creatorul învăţământului artistic în România. O paralelă între personalitatea puternică a lui Grigorescu şi diversitatea talentului lui Aman fac să reiasă şi mai bine meritele celor doi primi mari artişti români.

Ideile expuse asupra lor se regăsesc mai bine decât le-am putea rezuma aci în studiile ce conferenţiarul a publicat asupra acestor artişti, şi anume: în *Convorbiri literare* şi în *Catalogul Muzeului Aman*, de care am amintit.

O scurtă privire asupra evoluţiei picturii şi sculpturii moderne, ilustrată prin proiectarea operelor lui Mirea, Şt. Popescu, Luchian, Steriadi, Verona etc. şi a sculptorilor mai de seamă termină această parte a conferinţei. Alături de aceste preschimbări ale artei mari, conferenţiarul ne mai relevă persistenţa unei alte manifestări artistice, a artei populare, care a continuat să se menţie fără a fi supusă influenţelor din oraşe. Cu acest prilej d-sa ne relevă profundul sentiment artistic al poporului român de pretutindeni, arătând caracteristicile manifestărilor sale, care-l pun mai presus de multe alte neamuri. Ca întemeietor al Muzeului de artă naţională din Bucureşti, unde sunt reunite atâtea tezaure ale producerei estetice ale românilor, conferenţiarul este cel mai autorizat specialist în materie. Cu bucurie am auzit marea stimă de care arta ţăranilor noştri şi în special a celor din comitatul Sibiului se bucură în Ţară până şi în înaltele sfere ale reginei Carmen Sylva şi ale principesei moştenitoare, pe ale căror opere originale le analizează îndeosebi.

Bazat pe acest sentiment artistic înnăscut la poporul român, conferenţiarul încheie exprimând încrederea ce o are într-o proprie dezvoltare artistică a poporului românesc. Conferinţa d-lui Tzigara-Samurcaş a fost ascultată cu adevărată pietate artistică de numerosul public întrunit în sala festivă a Muzeului Asociaţiunii. Conferenţiarul a expus într-o formă uşoară şi spirituală subiectul vast ce-l avea de tratat, stăruind numai asupra monumentelor mai importante şi mai caracteristice. Cu toate acestea ne-a dat o icoană completă despre dezvoltarea artei româneşti în jumătatea a doua a veacului trecut. Trebuie să-i mulţumim d-lui Tzigara-Samurcaş şi la acest loc pentru clipele de plăcere artistică ce le-a procurat publicului sibian şi să-l rugăm să vină cât mai des la noi. Îl vom primi cu toată dragostea."

CXVIII

UNE OEUVRE ROUMAINE SUR L'ART FRANÇAIS

În afară de colaborarea la *Conv. lit.* şi la *Minerva*, anul 1914 îmi procură ocazia de a da concursul noului organ, impus de evenimentele ce se desfăşurau în jurul nostru, *Le journal des Balkans*. În nr. din 15/26 iulie am dat următoarea dare de seamă, de actualitate încă:

Une oeuvre roumaine sur l'art français

L'Académie française vient de couronner les «Mélanges sur l'art français», de Mlle Marie Bengesco[1]. Cet honneur est d'autant plus grand qu'il avait en Roumanie que deux lauréates: Carmen Sylva et Hélène Vacaresco. Nous ne pouvons que nous féliciter de l'hommage que la France rend aux représentants féminins des lettres roumaines, après avoir su bien aprécier et honorer les plus illustres des savants de ce pays. Par ses études spéciales, appartenant au domaine de l'art plus qu'à celui de la littérature proprement dite, la troisième des lauréates roumaines sert de trait d'union entre le groupe des savants austère et celui des poètes enchanteurs. La sécheresse d'une documentation précise, qui forcément doit former la base de toute oeuvre d'érudition, est amplement compensée par la forme gracieuse et attrayante que revêtent les études de Mlle Bengesco.

C'est à cette double qualité du sérieux joint à l'élégance, que nous devons l'heureux choix fait par l'Académie française. Et nous ne pouvons qu'être enchantés de voir que l'oeuvre d'une Roumaine, traitant précisément de l'art français, est tant appréciée sous la Coupole de la plus haute institution de l'Europe. Bien qu'encore tributaire de la civilisation occidentale, l'Orient commence cependant à se faire remarquer, même dans les pays où jusqu'à présent il ne pouvait que puiser sans rien donner. L'ouvrage de Mlle Bengesco est, dans cet ordre d'idées, un hommage rendu par la jeune et renaissante Roumanie à sa soeur ainée et son educatrice durant des siècles.

Il nous est d'ailleurs d'autant plus facile de mettre en relief les vrais mérites du livre, que maints éloges lui furent décernés par des personnalités faisant autorité dans la matière, en France même.

Dans la *Revue des deux Mondes*, ce fut Perrot, défunt secrétaire de l'Académie des inscriptions et belles-lettres qui recommanda le livre, en vantant, ainsi que Potier, l'érudition de Mlle Bengesco. Et ce ne fut certes point par simple galanterie envers une étrangère. Les jugements de Mlle Bengesco sur l'art français sont appréciés surtout parce qu'ils viennent de la part d'une étrangère. Et lorsque les étrangers parlent de l'art français, – nous assure l'autorité d'un Emile Mâle – il vaut la peine de prêter l'oreille, car leur admiration, quand elle est éclairée, a plus de prix que tous les éloges qu'on se donne soi-même. Le critique parisien, dans l'analyse de l'étude sur le mobilier français, affirme même que Mlle Bengesco a fait en ce domaine «ce que Molinier n'a pas toujours su faire», en découvrant les vraies causes de la supériorité du meuble français, quand il n'est point soumis à des influences étrangères. «Servie par le goût le plus fin et par un sur instinct», la lauréate possède en outre, nous assure le même Emile Mâle «l'élégance et la grâce que beaucoup de français pourraient lui envier».

[1] Maria Bengescu, sora fostului ministru al Cultelor era. ca şi fratele ei, copil al lui Gh Samurcaş frate cu străbunicul meu. La despărţirea părinţilor. copiii rămaşi la mama lor au luat numele ei de familie Autoarea era deci îndepărtată vară a mea, după cum recunoaşte şi autoarea în dedicaţie cand mi-a oferit cartea sa.

Il est inutile, après ces quelques citations, prises au hasard, de glaner encore dans les autres nombreux comptes rendus élogieux qui ont précédé le succès final de l'ouvrage récemment couronné.

En dehors de ces qualités, tant vantées par la critique étrangère, les «Mélanges» de Mlle Bengesco ont aussi un intérêt tout particulier pour les Roumains. Dans l'étude consacrée à Carpeaux nous apprenons en effet que le prince Ştirbey fut non seulement un grand admirateur de ce talent longtemps méconnu, mais qu'il a su protéger à temps le grand sculpteur. C'est à cet amateur avisé et noble que le Louvre et l'École des Beaux-Arts doivent les albums de charmants croquis de Carpeaux, faits pendant l'occupation prussienne. Et lorsque, en 1874, Carpeaux se vit cloué sur son lit de douleur, ce fut encore le même prince roumain qui soulagea les dernières soufrances du génial artiste oublié par les siens. Carpeaux fut installé dans la villa du prince Stirbey à Nice, où il se remis à «dessiner au bord de la mer», écrivant à ses amis l'enchantement dans lequel il vivait. Au printemps, c'est à Courbevoie et au château de Bécon que le prince donna l'hospitalité à Carpeaux, et c'est ainsi «qu'il endormit dans la paix cet homme de génie, qui était resté simple comme un enfant». Cette page touchante sur les relations du boyard roumain et du génie français méritait bien d'être ici relevée. Celles-ci nous prouvent que les descendants du prince Stirbey ont de qui tenir cet amour pour les beaux-arts, dont ils ne cessent de donner des preuves.

Le premier volume des «Mélanges d'art» de Mlle Bengesco ne comprenant que des chapitres sur l'arts français, Raffet, la Tour, Carpeaux, Morceaux, Rançon et le mobilier français – nous nous abstenons d'en faire une analyse plus détaillée, après les éloges que la critique française, autrement autorisée, lui a décernés. Nous espérons cependant que ce premier volume sera bientôt suivi d'un second, nous donnant un recueil des intéressantes études de l'auteur sur l'art roumain et ses manifestations à l'étranger. En dehors de son importance pour l'histoire de l'art en général, ce volume d'études roumaines rendrait des gros services de mieux faire connaître les Roumains au delà de leur frontières." O lucrare neterminată a autoarei, toată despre Capela română din Paris... Îmi rămâne să adaog că autoarea volumului premiat de Academia franceză, era verişoara mea: Alexandru Samurcaş, frate mai mic al marelui vornic Costache Samurcaş, se căsătorise cu Maria Bengescu, de care s-a despărţit iar fiul lor Grigore a adoptat numele mamei sale, şi din căsătoria sa cu Elena Golescu a avut pe Georges, Achille, Maria Bengescu şi pe Elena Racoviţă. Georges Bengescu, fost ministru plenipotenţiar, este cunoscutul autor asupra lui Voltaire, iar sora sa Maria, autoarea volumului de faţă.

La route de l'Orient

Un alt volum interesant, acesta asupra României a fost recenzat în nr. din 24 mai, este *La route de l'Orient* al doamnei Noëlle Roger, soţia antropologului Eugène Pittard, autorul savantei *Anthropologie de la Peninsule des Balkans*, cuprinzând şi România. În prima parte a volumului *La route de l'Orient* facem cunoştinţă cu

populațiile așa de amestecate de la Serajevo până la Scutari din Albania. Apoi vine rândul nostru.

„Les types et les paysages de la Roumanie et le mélange des races de la Dobroudja occupent la plus forte partie de l'ouvrage. Nous ne saurions être assez reconnaissants à l'auteur pour la sympathie sincère qu'elle éprouve à notre égard. Aussitôt après avoir franchi la frontière dans «le royaume de Carmen Sylva», Noëlle Roger est agréablement surprise par «un sourire épars dans l'atmosphère et qu'on respire continuellement ...une sensation de bien-être», que d'ailleurs maints étrangers nous assurent avoir éprouvé parmi nous.

Le chapitre consacré à notre Reine-poète est un hymne d'admiration d'une admirable envolée. Et même après avoir fermé le beau livre, on demeure sous le charme de la figure «voilée de douleur humaine et rayonnante de joie divine, la figure de Carmen Sylva. Toujours jeune sous la couronne de cheveux blancs, non pas blancs, mais poudrés de la poudre magique, qui perment de voir le dedans et le dessous de toute chose». Fort intéressants et dépeints sur le vif sont les portraits de nos paysans et de leurs beaux costumes ainsi que des Tziganes et autres nationalités qui peuplent surtout la Dobrogea. Partout les descriptions des hommes et de leur façon de vivre sont soutenues de données anthropologiques et etnographiques qui échappent à l'observateur ordinaire. Pour beaucoup d'entre nous les remarques documentées sont des révélations toutes nouvelles. Espérons aussi que les bons conseils concernant le maintien du vieux costume roumain, venus d'une personne autorisée dans la matière, auront un écho salutaire parmi nous. La description d'une descente en radeau sur la Bistritza dans des conditions très défavorables est d'un intérêt tout palpitant, tandis que les visites aux monastères nous redonnent le charme paisible qui caractérise nos cloîtres que l'auteur, avec raison, compare aux béguinages flamands. La fin du volume est consacré à Constantinople, qui apparaît à l'aurore plus belle que tous les rêves. La fine analyse de l'âme de la femme turque nous la rend très sympathique et tout ce chapitre forme un digne pendant aux belles pages consacrées par Loti à ce brave peuple, qu'à tort on croit méchant alors qu'on l'ignore.

Non seulement par ses qualités supérieures mais aussi à cause de son actualité, le volume sera certainement la lecture préférée de cet été des Orientaux aussi bien que des Occidentaux, qui voudraient mieux connaître leurs frères du Levant. Car jamais jusqu'ici ne nous a été donnée une image plus fidèle et colorée de cet orient fascinateur, que les progrès de la civilisation n'ont pas encore réussi à uniformiser jusqu'à lui faire perdre son cachet particulier qui fait encore son grand charme."

Articolul mai lung: *Esquisse sur l'art roumain*, apărut la Paris în nr. 3 5, 1914 din *Les annales des Nationalités* consacrat României cu o introducere de Gh. Seignobos, fiind reprodus nu numai în *Journal des Balkans* dar și în *Indépendance Roumaine*, 22 iulie, ar fi prea lung pentru a mai fi redat aci. Tot astfel se întâmplă cu primul articol din *J. des Balkans* din 17/31 mai: *Préhistoire et actualités* din care

vom reda numai concluzia că „ayant échappé au miracle oriental, l'Europe est fière de pouvoir se dire le berceau de sa propre civilisation qu'on croyait jadis d'origine asiatique", şi mai la vale: „Parmi les nombreuses populations habitant les confins de l'ancien empire Thrace, les Roumains sont les seuls qui puissent se dire leurs vrais descendants. Car eux seuls n'ont jamais quitté le sol ancestral: les Getes ou Daces servant de trait d'union entre nous et nos ancêtres neólithiques. Si les argumentations de la préhistoire faisaient loi, une aussi longue descendance nous assurerait maints droits de propriété vis-à.vis de tant de voisins venus plus tard et de bien loin nos contrées. Voilà comment en partant des discussions du domaine de la préhistoire, on aboutit à des questions de la plus ardente actualité l'art ayant franchi toutes les frontières politiques qui séparent les états. Car de tous temps la vraie production artistique de même que la haute pensée humaine n'ont point connu de contrainte à leur essort et ne se soucient guère d'autres préocupations. *Ars una, species mille.*"

CXIX

PICTORUL SMIGHELSKI ŞI ZUGRĂVIREA BISERICEASCĂ

Cu ocazia decedării pictorului Octav Smighelski[1]. Acest pictor, născut în jurul Sibiului, la 9 martie 1866, dintr-un tată polonez şi o mamă româncă, am dat câteva consideraţii generale asupra artei din Ardeal. Arătam că deşi măiestria neîntrecută a crestăturilor ciobanilor ca şi minunatele varietăţi ale alesăturilor dovedesc un adânc sentiment artistic susţinut de o veche tradiţie, lipsa manifestărilor picturale se explică numai prin lipsa unei vieţi sociale mai intense. De aci şi bisericuţele de lemn ca şi şcoala de la Nicula, cu icoanele pe sticlă, care n-au depăşit stilul redus şi rustic al bisericuţelor. La aceste condiţii se mai adaugă şi lipsa ocrotirii oficiale a statului.

Inovatorul unei picturi bisericeşti mai dezvoltate a fost Smighelski, căruia i se prezintă ocazia picturii din noua Catedrală a Sibiului, pentru care însuşi părintele Miron Cristea, patriarhul României de mai târziu, pledase într-o lucrare prezentată la premiul Academiei Române. Deşi această inovatoare propunere s-a bucurat de mare popularitate la fraţii ardeleni, o cred totuşi nepotrivită deoarece nu trebuie amestecate tehnicele speciale ale diferitelor materiale. În cazul de faţă motivele geometrice ale ţesăturilor născute în mod firesc din împletirea firelor urzite în război nu dau acelaşi efect când sunt mărit pictate pe suprafeţele Cupolei. Aceste critici nu trebuie interpretate ca o nesocotire a tendinţei de utilizare a tezaurilor de artă naţională, pe care o susţinem însă cu respectarea unor principii fundamentale proprii fiecărei tehnici. Efectele dezastruoase ale izvoadelor de ţesături mărite de pe bolta

[1] *Artiştii dispăruţi: O. Smighelski şi chestiunea picturii religioase. Conv. lit.*, aug. 1914, p. 557–566, cu mai multe ilustraţii.

catedralei, sau acele de pe firidele şi coloanele din dosul evangheliştilor sunt cea mai elocventă dovadă a aserţiunilor noastre.

Dar nu numai în partea curat decorativă constă pictura bisericilor, ci în figurile şi scenele religioase care trebuie să îmbrace zidurile: o biblie pictată pentru acei care nu ştiu să citească, cum ne învaţă Erminia cea veche.

Din nefericire şi această tradiţie a fost nesocotită în pictura catedralei şi, după cum am demonstrat în faţa autorităţilor locale care mă însoţeau, mi s-a recunoscut dreptatea argumentării. De altfel însuşi recenzentul din *Luceafărul* al conferinţei ţinute la Sibiu, a fost de părerea mea. Smighelski ne-a dat sfinţi diferiţi de tradiţie, monumentali şi decorativi, depărtându-se de tradiţie şi apropiindu-se de portretele ţăranilor din zilele noastre. Ne-a dat pretinşi sfinţi în opinci şi straie naţionale cărora nu le lipseşte decât expresia evlaviei ce se aşteaptă de la aşa-zisele icoane, căci zugravirea sfinţilor a fost şi trebuie să rămâie un simbol. Şi încercări de renovarea tehnicei se datoresc laboriosului pictor pe care l-am văzut străduindu-se, în atelierul său din Roma, să găsească, soluţii între mozaicurile vechi şi pictura în ulei a zilelor noastre. O moarte prea timpurie a întrerupt aceste interesante încercări. De la el ne rămân picturile bisericei din Vârşeţ şi ale catedralei din Sibiu, care putea servi drept imbold la cercetări mai aprofundate.

Un alt pictor dispărut, despre care e vorba în cronica din martie a *Conv. lit.*, este I. Stăncescu, fost profesor la liceul oraşului său natal, Craiova, după ce frecventase şcoale de Bele-Arte din Veneţia. Ne-au rămas de la el o serie întreagă de mici peisaje şi remarcabile desenuri remise toate Liceului Carol I unde a funcţionat până în 1912, stimat de colegi şi iubit de elevi cărora le insuflase dragostea artei în genere.

În amintirea lui Grigorescu e închinată cronica din *Minerva* din 31 martie 1914, pledând pentru un muzeu al operelor lui. Bisericuţei lui Aman, inaugurată în 1908 se cuvine să i se opună o catedrală a lui Grigorescu.

CXX

NOUA NEIZBUTITĂ COLABORARE CU N. IORGA

Activitatea anului începe prin reluarea colaborării cu N. Iorga la primul nr. al *Bulletin de l'Institut pour l'Europe sud-Orientale* condusă de el împreună cu G. Murgoci şi V. Pârvan. Căci, după ruperea de mai multe ori a relaţiilor din partea finului meu, acesta, fără vreun motiv de întrerupere, ca'şi fără alte preambule de împăcare, relua contactul ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat între timp, binevoind a trece cu uitarea campania, spre pildă, dusă împotriva catedrei de istoria artei la care candidasem.

Dându-i la insistenta-i cerere o amplă dare de seamă despre „l'art roumain d'après les dernières publications" ale anului în curs, 1914, Iorga, fără a mă aviza a suprimat o parte din aprecieri, în special acele asupra lucrărilor, aşa de compromise prin plagiate ale colegului său G. Murnu. Procedeul neauzit al directorului a avut ca urmare oprirea colaborării la acest număr în care se menţionau toate publicaţiile anului: dările de seamă ale preistoricului Habert Schmidt la Cucuteni, precum şi *Dacia preistorică* a lui N. Densuşianu, cu ale sale fantezii, după care Prometeu ar fi fost legat în lanţuri pe Parângul din Oltenia şi alte asemenea enormităţi. Din domeniul artistic se mai recenzau publicaţiile academicianilor M. Soutzo despre *Monedele inedite din oraşele noastre pontice*, lămurite din punct de vedere politic şi economic de Episcopul Raymund Netzhammer în ale sale două volume *Aus Rumänien Streifzuge durch des Land u. seine Geschichte*, în care se găsesc atâtea alte comunicări interesante. Un loc de frunte se acordă articolului savantului Strzygowski asupra mănăstirilor din Bucovina, despre care e vorba şi aiurea. Se critică lipsa de documentare a profesorului François Benoît, care ignorează influenţa artei occidentale în bisericile moldovene, pe care le înglobează în grupul „moldovalaque" aşa de confuz. Despre falsa lucrare a lui Jaffé se dă numai un rezumat, punându-se dimpotrivă în evidenţă cercetările lui Romstorfer asupra *Cetăţii Suceava* şi albumul lui E. Kolbenhayer cu *Motive der Haus industrialen Stikerei in der Bucovina*, în care sunt puse în valoare cuvenită frumuseţile broderiilor ţărancelor noastre.

CXXI

TEZAURILE ARTISTICE ALE BUCOVINEI

Din articolul cu titlul de mai sus, apărut în *Minerva* din 2 martie 1914, redăm următoarele pagini: „Entuziasmul stârnit acum câţiva ani în urmă pentru monumentele străbune a început să cam scadă. E consecinţă fatală a lipsei de încredere, ce în genere avem faţă de acţiunile noastre şi mai ales a lipsei de criteriu sigur în judecată. Se simţea nevoie ca o autoritate în afară de mediul nostru să restabilească adevărul, înviorând entuziasmul celor puţini şi deşteptând interesul maselor. Acest stimulent atât de dorit ne-a venit de astă-dată din partea profesorului I. Strzygowski de la Universitatea din Viena. Într-un admirabil articol, în ziarul *Die Zeit* din 13 aug. 1913, marele estetician şi profund cunoscător al artei orientale vorbeşte de tezaurele artistice ale României, însufleţit de un entuziasm ce merită să fie mai departe comunicat. Comisiunea monumentelor istorice, apreciind importanţa acelui articol, a avut buna intenţie de a ni-l reda în Buletinul său. Din nefericire însă traducerea datorită d-lui Murnu de o servilitate de începător, este neînţeleasă şi după părerea chiar a colegilor d-sale, ar trebui să fie răstălmăcită în româneşte, pentru ca

să fie pe înțelesul tuturor. Organele oficiale ar trebui dimpotrivă să dea o cât mai bună și largă publicitate unei așa de măgulitoare și totodată așa de competente aprecieri, ca acele ale savantului austriac. Mai mult încă, s-ar impune ca asemenea autorități să fie oficial invitate să vadă mai de aproape toate monumentele țării noastre, pentru controlul propriilor lor păreri. Căci de cele mai multe ori cunoștințele străinilor despre țara noastră sunt foarte incomplete. În cazul de față însuși Strzygowski nu a cunoscut decât mănăstirile din Bucovina. Aprecierile lui însă se referă și la marele număr de biserici și mănăstiri din țară, care se datoresc acelorași autori care au ridicat pe cele din Bucovina trecută Austriei.

Despre toate aceste așezăminte ale voievozilor moldoveni, renumitul critic de artă nu are decât cuvinte de laudă. El afirmă chiar că o impresie așa de puternică și armonioasă ca aceste biserici «nu ne oferă nici o țară din lume». Asemenea comori nu se pot găsi aiurea, adaogă el; iar fațadele zugrăvite ale bisericuțelor noastre nu sunt, după el, comparabile decât cu San Marco din Veneția sau cu Domul din Orvieto.

Odoarele, podoabele și celelalte odăjdii ale strămoșilor noștri stârnesc de asemenea admirația vecinului nostru. El le consideră superioare chiar faimoaselor colecții similare din Tezaurul imperial din Viena. Adunate la un loc, odoarele din bisericile românești ar alcătui, după părerea autorului, pentru arta orientală din secolul XVI-lea și al XVII-lea un muzeu, cum nu se poate închipui un altul mai prețios.

Dar nu numai valoarea materială a acestor produse artistice ale trecutului nostru este apreciată. Strzygowski pune în evidență și marea originalitate a acestei arte particulare. El nici nu admite, ca până aci, că influența de la sud să ne fi stăpânit; ci dimpotrivă, e de părere că noi am avut înrâurirea asupra artei de la Sf. Munte. În așteptarea ca această teză, enunțată numai, să fie mai de aproape documentată ne putem mulțumi cu celelalte îmbucurătoare aprecieri de fapt ale savantului vienez. Ele sunt de natură a îmbărbăta pe toți aceia, care luptă pentru respectarea vechilor noastre monumente, cerând a lor restaurare... Orice sume întrebuințate într-acest scop și pentru colecționarea în muzee a rămășițelor străbune servesc celei mai înalte cauze naționale. Căci nu numai prin instrucție, dar și prin educarea sentimentelor, și a celui național în primul rând, se dezvoltă și se întăresc popoarele. Aceia dar care nu prețuiesc valoarea curat artistică a monumentelor noastre de artă, să învețe a le respecta din punct de vedere educativ cel puțin. Căci după cum am arătat cât de mult ne laudă, chiar streinii, tezaurile noastre, sper că vor amuți criticile nesăbuite ale câtorva nepricepuți. Cu toții să contribuim la salvarea acestui patrimoniu național, cu care ne mândrim față de vecinii noștri[1]. „Colecția Kalinderu și drepturile Statului", alcătuiesc obiectul a două articole[2], în care după ce se arată inegalitatea valoarei obiectelor adunate, de Ion Kalinderu, se cere să nu se comită greșala ca statul din

[1] În *Minerva* din 2 martie 1914.
[2] *Minerva* din 30 dec. 1913 și din 27 ian. 1914, reproduse și în *Muz. Rom.*, pag. 185–193.

nepăsare, să lase ca obiectele de preţ să nu fie rechiziţionate pentru colecţiile oficiale. Să avem în vedere mai ales picturile lui Grigorescu, precum şi desenurile lui, provenite, în bună parte, din colecţia fratelui fostului administrator al Domeniilor Coroanei, a doctorului N. Kalinderu, de la el provin şi desenurile de interes naţional ale lui Raffet, Trenk, Volkers şi alţii.

Statul poate revendica întreaga moştenire artistică a lui I. Kalinderu, deoarece acesta în diferite împrejurări a arătat că aceasta era intenţia sa. Dar simpla afirmare verbală nu ar fi de ajuns, mai ales după ce cunoscut este că aceeaşi moştenire mai fusese oferită şi Academiei Române, pe care, în urmă, s-a supărat; în vederea doritei sale alegeri ca preşedinte al Societăţii de geografie, şiretul Conu Iancu zvonise aceleaşi intenţiuni de care nu a mai fost vorba în urma nereuşitei sale candidaturi. Pot confirma aceste procedee ale răposatului, deoarece la un moment, când i s-a părut că favoarea regelui faţă de el era în descreştere, mi-a măsturisit şi mie, ca director al Fundaţiei, că intenţiona să lase acesteia întreaga sa avere. Raportând generoasa sa intenţiune regelui, fui autorizat a comunica ofertantului că, avându-se în vedere îmbucurătoarea bunăstare a sănătăţii acestuia, oferta sa nu era de actualitate. Soarta, şugubeaţă, a hotărât ca acela care a tot jonglat cu moştenirea sa, să fi dispărut fără a fi lăsat nici o indicaţie asupra moştenirii sale, deşi din anterioare numeroase intervenţii scrise ale sale reiese că statului era destinat muzeul său. Dintre dovezi citez numai următoarele: cererea de autorizaţie de clădire cerând scutirea de taxe, „pentru un muzeu de bele-arte pe care-l destin ţării“. La 21 dec. 1911 cere Ministerului de Finanţe scutirea de taxele de succesiune a celor 610 000 lei lăsaţi de vărul său Eustatiadis şi pe care are intenţiunea de a-i întrebuinţa la „înfiinţarea unei colecţii de arte frumoase pentru studiul artiştilor noştri“ cu intenţiunea de „a transmite Fundaţiei Statului român“. Considerând Fundaţia ca şi aparţinând statului, el mai cere şi „scutirea de taxele de înregistrare a succesiunei, el nefiind decât un intermediar pentru facerea unui bine obştesc. Cererile sunt aprobate în aşteptarea transmiterii statului a instituţiei create din moştenirea Eustatiadis, ceea ce nu s-a făcut! În afară de aceste sustrageri de la dările către stat, Kalinderu a mai beneficiat şi de scutiri regulate pentru reproduceri în gips sau chiar mobile aduse din streinătate, specificându-se că erau „pentru muzeul ce înfiinţez“. Scutirile se acordau în virtutea art. 10 al. 6 din legea vămilor, care prevede „obiectele de artă destinate muzeelor publice“. Statul însă, în loc să încerce a recupera cel puţin taxarea de care fusese frustat, printr-un proiect de lege votat de Parlament (*Monit. Of.*, 286 din 22 martie 1914, p. 3307) încheie o tranzacţie cu moştenitorii, ministrul I. G. Duca afirmând că moştenitorii oferă ministerului toate colecţiile artistice şi cele două imobile din str. Renaşterii. I. G. Duca mai adaogă că „aprobând această tranzacţie se aduce, cu sacrificii relativ reduse, un real serviciu culturii şi artei naţionale“.

Am insistat la vremea sa ca şi acum, asupra procedeelor cu totul ciudate ce au prezidat la răscumpărarea unei moşteniri ce, de drept, revenea statului, în orice caz, trebuia despăgubit de taxele neîncasate pe baza unor declaraţii nerealizate. Uşurinţa

încheierii „tranzacţiei“ este condamnabilă şi prin faptul că s-a înglobat în patrimoniul statului o sumă de obiecte cu autenticitate foarte dubioasă, chiar atunci când purtau semnăturile presupuşilor artişti. Căci nu numai din zvon, dar din propriile notiţe manuscrise din carnetul de cheltuieli rămase de la I. Kalinderu se constată plata făcută prietenului D. Serafim „pentru iscălitura“ pe diferite tablouri! Dar despre numeroase asemenea isprăvi ale ilustrului personaj va fi vorba în afară de această cronică, a anului în curs, menită să puie în evidenţă cuvenită şi uşurinţa – ca să nu zicem altfel – cu care oficialitatea a procedat în asemenea împrejurare.

CXXII

LA LOVRANA ŞI MONTE MAGGIORE

Presupunând că şederea mea la Constantinopol şi eventual în Palestina va fi mai lungă, iar cuibul de la Cătina fiind înlocuit prin via „Crucea Albă“ de la Merei, mi-am transportat la 3 iunie familia la Lovrana, unde le-a priit aşa de bine vara trecută. Liniştea ne-a fost însă tulburată prin declararea războiului mondial. Avizat din timp de regina, am putut pleca din ţară la vreme, aflând groaznica ştire a mobilizării Austriei la trecerea prin Zagreb-Agram. La sosire, dimineaţa, la Fiume toţi vilegiaturiştii se îndreptau spre căminele lor într-o îmbulzeală de nedescris. Deşi familia era de asemenea gata de plecare, am amânat-o spre a evita aglomerarea din trenuri. Rămaşi singurii oaspeţi străini în Lovrana, prezenţa noastră se păru suspectă poliţiei locale, liniştită numai în urma răspunsului reginei de la Castelul Peleş la o telegramă transmisă de mine cu înţelegerea autorităţilor austriece. Căldura devenind supărătoare pe malul mării, ne-am refugiat la Monte Maggiore la 950 m unde stăpânul hotelului fugise. În singurătatea localităţii eram ca stăpâni, bucurându-ne de cele mai frumoase camere, rezervate de obicei Erzherzogin-nelor, ale căror certificate de mulţumire către hotelier erau etalate pe ziduri. Aci Mitzi a noastră fu botezată Herz - Erzogin, pe când Sandu era Gran Duca, iar Ancuţa din cauza siluetei zvelte şi a vorbirii ei răsunătoare fu asemuită şi numită „il Campanile“. De aci făcui excursie în Istria ajungând până la Gradisca, unde copiii jucând boccia numărau româneşte.

CXXIII

LA NOUA CURTE REGALĂ

În 1915, relaţiile cu Curtea regală au fost mai împovărătoare ca oricând: pe lângă serviciile reginei văduve, se adăogau şi acele reclamate de noii stăpâni pentru

care făceam legătura, fiind sfătuit să rămân pe lângă vechea curte. Astfel, pe când regina Elisabeta aprobase, numai după desenele prezentate, placa mormântală a regelui Carol, m. lor au ţinut să vadă la 4 ian., chiar proiectul în atelierul lui Spaethe, aprobându-l, bineînţeles. După parastasele de la Argeş – cel de la 8/21 ian. – s-a vizitat mormântul lui Lecomte, a cărui impunătoare simplicitate a fost de asemeni aprobată. Profitând de prezenţa regelui, la parastasele în memoria regelui Carol, episcopul exprimă dorinţa ca în onoarea primului suveran, întreg tacâmul care servea la aceste ceremonii să fie de argint, fiindu-mi dată însărcinarea împlinirii acestei cereri, trimiţând meşterului Gillard, din Viena (care executase şi candela), modele, combinate după izvoarele vechi,a unui potir, a două cădelniţi. un sfeşnicar, un disc, o linguriţă şi o solniţă. Cu ocazia vizitelor de la Curtea-de-Argeş, regina Maria ţinea să cerceteze. fie bisericile din împrejurimi, cea din Valea Danului în special, sau vreunul din schiturile părăsite ale judeţului, cele mai multe prezentând interes mai mult pitoresc. fiind căzute în ruină. Zălătrucul a impresionat-o într-atât, încât la 3 iunie am vizitat din nou vechea ruină, de astă dată în mai mare societate.

Gospodăria de la Şuici cu frumoasa-i capelă, acum înconjurată de cocină şi staul de vite, a avut de asemenea mare succes. Dar repetate au fost vizitele la bisericuţa din Fundenii Doamnei, unde se admirau, cu drept cuvânt, sobrele, dar aşa de interesantele reliefuri, ce o îmbracă pe dinafară, care deşi estompate de vreme, condamnau, ca şi resturile cu vopseli de la Potlogi, stucaturile aurite din apartamentul reginei de la Cotroceni. Din fericire, asemenea îndrăzneţe, dar nereuşite inovaţii personale au fost părăsite, mărirea din urmă a apartamentului regal constând în imitarea frumoaselor exemple de la Horezu. Reuşită îndeosebi era sufrageria reproducând paraclisul cel mic al Horezului, a cărui boltă elegantă se acomoda perfect cu masa rotundă, în jurul căreia se adunau atâţi oaspeţi veseli sub preşedinţia perechei regale, veşnic bine dispusă. Succesul înnădirilor lui Gr. Cerkez avu ca urmare însărcinarea ce mi se dete de a amenaja clădirile de pe malul lacului Scroviştea, pitite în pădure, ca refugiu contra bombardamentelor, în eventualul război, după cum a şi servit, fiind chiar instalat aci, vremelnic, marele cartier regal. Refacerile ce nu trebuiau fi costisitoare, au fost executate cu meşteri din Cocioc şi Periş. Ca şi mobilierul draperiile fiind numai din ţesături româneşti. Mare haz a făcut regele Ferdinand de sobele de diferite forme gospodăreşti, precum şi de firida din sufragerie pentru prepararea cafelei turceşti.

Fiind lăsate în paza Domnului, la retragerea marelui cartier, am avut surpriza de a mi se aduce la Poliţie femei din împrejurimile refugiului, care, croise lenjerie din rufele cu stema ţării, rămase în părăsire şi devastate.

La timpul restaurărilor de la Scroviştea am făcut la 27 aug. şi excursie la vechea biserică din Bălteni, din apropiere, unde deşi preveniţi numai prin apariţia automobilului regal, s-au adunat ţăranii, în ţinuta zilei, adică desculţi, miraţi de a vedea regele lor în civil. Câtă deosebire între vizitele principelui Carol, şi cele de acum arată, fără nevoie de comentarii, alăturatele fotografii. Dar fără fastul de care

principele şi apoi regele Carol I însoţea vizitele sale prin care s-a stabilit popularitatea suveranului, urmaşul său n-ar fi putut să se arate, acum, aşa de neoficial în faţa poporului său.

La 25 sept./8 oct. venind în ţară principele E. de Hohenlohe, cumnatul reginei Maria, regele m-a luat ca însoţitor în excursiile de la Horez şi Curtea de Argeş, unde s-au admirat vechile fresce de la Sf. Niculae în special.

Şi la ceaiurile cu ofiţeri şi diplomaţi germani în care oarecare rezervă trebuia respectată, eram ţinut să asist, uneori cu Barbu Ştirbey, ca în cazul audienţei, cu insistenţă cerută, de ataşatul militar Bronsard von Schellendorf, la 26 dec. La sfârşitul audienţei regele îşi freca mâinile de bucurie, prinţul Ştirbey dând semnalul plecării, a fost silit să o şteargă şi ataşatul militar fără să fi aflat nimic din câte ar fi vrut să raporteze la Berlin.

Cu totul altfel, mai cu moţ, s-a petrecut cu anunţata vizită la 4/11 sept. a marelui duce Albrecht von Meklemburg, emisarul Kaiserului, care după ce, venind din Istanbul, capacitase, ca să zic aşa, pe Ferdinand al Bulgariei să nu intre în război contra Germaniei, venea cu aceeaşi intenţie la Ferdinand al României, unde îşi fixase o şedere de două zile. Înţeleptul preşedinte al Consiliului însă, hotărât să împiedice asemenea prelungă convorbire, marele duce a trebuit să alerge după rege la Brăila şi la Măcin; întrevederea fiind redusă şi fără rezultat. Găzduit fiind la regina Elisabeta la Sinaia, mie mi-a fost dat să întreţin pe înaltul oaspete în timpul liber, ceea ce mi-a fost de mare folos, după cum se va arăta la timpul său.

A ghicit trimisul împăratului ibrişinul răsucit al şiretlicului brătienist, graţie căruia scopul fusese atins. Regele a fost scutit de insistenţe cu reminiscenţe familiale, care l-ar fi tulburat din nou, după ce cu greu se hotărâse, nu fără mari sacrificii, a uita originea sa germană, devenind bun român, aşa cum jurase în faţa Parlamentului, la urcarea sa pe tron.

Din toate aceste întâlniri cu regele Ferdinand am păstrat cea mai vie şi impunătoare impresie a sufletului nobil, bun şi neprefăcut al aceluia care, deşi nu croit pentru covârşitoarea sarcină ce-l apăsa, a ştiut totuşi, ocolind atâtea dificultăţi, să prezideze cu mai frumoasă glorie a armatei şi totodată să înfăptuiască mărirea, dorită de atâtea generaţii, a ţării româneşti. La regina Maria de asemenea audienţele deveneau tot mai dese. Cu ocazia prefacerii parcului de la Cotroceni, regina dorind să aibă câteva cruci de piatră ca acelea pe care le văzuse la Muzeu, am ocolit împrejurimele Capitalei, găsind două frumoase exemplare pe care, în schimbul arvunei date, proprietarul trebuia să le predea a doua zi chiar, la Cotroceni. Regina nerăbdătoare, neprimind crucile, nevoit am fost să revin la vânzător, care aflând cui erau destinate, voia să le cureţe bine de muşchii verzi ai vremii, care tocmai dau farmecul vechimii fără de care nici n-ar fi fost primite de regină. Publicând în *Conv. lit.* (mai 1915) „Povestea unui dor nestins", şi prin cetirea celorlalte lucrări ca „Visătorul de vise" şi „Ilderim" audienţele se înmulţeau primiţi fiind cu traducătorul

Panaitescu, chiar când suferindă, regina repauza pe culcuşul strâmt şi lung, între coloane susţinând o boltă, la capătul căreia era suspendat un corb de metal. Curioasă piesă pseudo-bizantină modernă, acest iatac contrastând cu simplicitatea banală a dormitorului regelui. Tare dorită şi grăbită era regina să fie cunoscută şi ca scriitoare, după cum arată următoarea scrisoare din care reiese marea bucurie ce-i procura credinţa că „poporul ei" o va ceti cu plăcere. Se va reproduce originalul, paginile 1 şi 4 din original:

„So wäre das Ubrige ordentlich gedrucht werde schickeinches nach.

Hier sende ich den Anfang von «Warum», in der Hoffnung dass Sie es übersetzen wollen es wurde nir grosse Freude machen und ich glaube dass «mon peuple» es gern lesen wird da aus irgend einem Grund meine bescheidenen Geschichten Auklang finden bei gross und klein alt und jung. – Den theil den ich abgesondest habe, liegt dabei – mit der Bitte ihn zuerst zu übersetzen vomöglich bald und ihn als Bruchstuck wie aler in die *Convorbiri literare* erscheinen zu lassen- wenn sie ihn lesen werden Sie vielleicht versteben warum ich gerne möchte dass es jetzt erscheint. Vielleicht könnten Sie ein Paar worte dazu schreiben und zu erklären dass es mir ein Bruchstuck ist und dass das Ganze später als Buch erscheinen wird. Verzeihen Sie dass ich so eilig schreibe aber wie immer ist die Zeit zu kurz! Maria."

Relaţiile cu noua curte regală nu se reduc numai la cele din anul în curs, după cum se va vedea.

CXXIV

CELE DOUĂ REGINE

Comparând pe cele două regine n-am deloc gândul ca, preferând pe una, să exclud pe cealaltă, că şi a alege nu înseamnă a sacrifica.

Contrastul semnalat dintre primii noştri regi se verifică şi între cele dintâi regine ale ţării făpturi cu totul deosebite atât ca obârşie cât şi ca mentalitate şi educaţie. Greu se poate compara descendenţa micului principat de Wied, pe malurile poetice ale Rinului, cu înrudiri îndepărtate cu împăratul Frederic Barbarossa şi alte apropiate în câmpul literilor şi al explorărilor iar nu cu actualii potentaţi, pe când principesa Maria, nepoată a reginei Victoria a Angliei era ca atare vară primară cu regele George V şi cu împăratul Wilhelm II, iar prin mama ei, Maria, unica soră a lui Alexandru III, tot vară primară cu ţarul Nicolae II. Tatăl ei ca Duce de Edinburg a fost amiral englez, înainte de a moşteni de la unchiul său tronul Marelui Ducat de Saxa-Coburg-Gotha.

După cum singură istoriseşte, pe larg, în „Mein Penatenwinkel"[1], educaţia tinerii Elisabeta a fost din cele mai severe şi complete cuprinzând şi lecţii de latineşte şi greceşte, „Über die Massen interessierte mich aber Kunstgeschichte, die zuerten dem zwalften und dreizchnten ahre begann und die für mich zu einem wahren Entzuchen wurden" (p. 268). Regina Maria, la aceeaşi vârstă, mărturiseşte în *Povestea vieţii mele*: „Niciodată nu voi uita încântarea «Entzucken» fără seamăn ce o simţeam când porneam călare" (p. 99). Şi tot în Londra, la aceeaşi epocă, tânăra Maria ne spune că pe când stăpânii casei erau la masă: „era ceasul în care puteam să mă joc de-a regina cât îmi poftea inima. Găseam vreo perdea de culoare vie, sau vreo învelitoare de masă pe care o prindeam în jurul mijlocului şi atârna falnic în urma mea pe podele, îmi plăcea să mă numesc regina Spaniei" (p. 105). Şi pe când fetiţa Maria visa la tronul Spaniei, fetiţa Elisabeta, în *Panatenwinkel* (tot la distanţă de câteva pagini numai, ca şi între mărturisirile din *Povestea vieţii mele* ne asigură „Ich hatte drei Schrecken in meinem Leben von der frühesten Kindheit an: einen Thron, ein kinderlehren Haus u. die meinen zu überleben durch ein hohes einsames Alter. Und die drei Dinge warenmein Schicksal, als hätte ich es in einem Spiegel vorhergesehen". Mai fericită regina Maria a putut să-şi încheie *Povestea vieţii mele* în 3 vol. la editura „Adevărul", în româneşte de Mărgărita Miller-Verghy. Volumele nu-s datate, din introducere reiese că au fost scrise după moartea regelui Ferdinand, deci după 1927.

Şi la câteva rânduri mai la vale (scrie regina Elisabeta) „und wenn meine Freudinnen sagten, ich passe nur für einen Thron, dann schrie ich immer: Nur das nicht! O! nur das nicht!" (p. 270). Opresc aci comparaţiile căci contrastul este destul de vădit; el se poate urmări îndelungul vieţilor celor două regine, soarta lor fiind aşa de diferită.

Cu toate aceste deosebiri, ambele regine au meritat binecuvântarea poporului, căci fiecare în felul ei, una prin sacrificarea personalităţii ei, cealaltă dimpotrivă prin punerea în evidenţă a individualităţii sale hotărâte şi perseverente, au servit în împrejurări aşa de deosebite pe domnitorii lor şi deci ţara şi poporul. După întâlnirea de la Colonia, când prinţul Carol peţi tânăra prinţesă, ea îşi amintea încă, la Curtea de Argeş, că fusese „demühting u. stolz zugleich", umilită şi mândră totodată, aşa cum a fost toată viaţa, de altfel. Principesa de Wied a fost dintr-un început avertizată de datoriile ce-i incumbau în noua ţară în care era solicitată: „Keine Liebestendeleien sondern ernste Pflichten", avea de împărţit cu acela pe care urma să-l însoţească în noua lor patrie. Iar văduvia de la Curtea de Argeş în rarele ei momente de reculegere, regina Elisabeta mărturiseşte cât de greu i-a fost să fie soţia unui asemenea rege, pentru care totul se reducea la împlinirea datoriei sale de suveran. Iar cele câteva ori când, rău sfătuită de alţii, a încercat să activeze fără prealabila autorizaţie a soţului, a trebuit să ispăşească veleităţile de independenţă.

---

[1] Din această interesantă lucrare a reginei n-a apărut decât vol. I. la Frankfurt a.M. în 1908. 1 vol. 8° de 352 p.

Neamestecându-se în politica ţării şi neavând norocul nu din vina ei – să-i dea moştenitorul atât de mult dorit, Carmen Sylva s-a consacrat cu totul lucrărilor sale literare, răspândind prin traduceri peste hotare faima operelor româneşti şi asigurându-ne şi un loc respectabil în literatura universală prin diversele sale opere în proză şi în versuri ca şi prin gândurile filozofice. Iar în timpul războiului, pe când principele conducea el însuşi armata sa în câmpiile înzăpezite ale Bulgariei, regina îngrijea pe cei veniţi de pe front, dobândindu-şi pe drept cuvânt numele de „Mama răniţilor". Din punct de vedere naţional incontestabilele merite ale reginei au fost de a pune în evidenţă însuşirile de seamă ale poporului românesc: a redat viaţă portului, poeziei şi cântecului curat românesc; a prezidat sărbători la Palat în costum ţărănesc, a tradus legende strămoşeşti, traducând pe Alecsandri, şi a exaltat talentul lui George Enescu.

Cutreierând în lung şi lat masivul Bucegilor s-a înfrăţit într-atât cu pământul ţării, încât redând în *Legendele Peleşului* aşa de viu caracterul specific al acestor meleaguri, plăsmuirile ei proprii sunt considerate ca legende străvechi, pe care le-ar fi cules numai, iar nu întruchipări ale imaginaţiei sale. Înăbuşind pornirile sentimentale şi preocupată numai de gândul de a fi folositoare iubitului ei soţ şi de ai noii sale patrii, fiica Rinului şi-a cucerit renumele necontestat de prima mare regină de la Gurile Dunării.

Cu totul altfel se prezintă soarta reginei Maria. Pe principele moştenitor al României l-a întâlnit pentru prima oară ca vecin de masă la împărăteasa Augusta Victoria a lui Wilhelm II, şi ne spune în ale ei memorii că: era tânăr, frumos şi sfios, care încerca să-şi ascundă sfiala, râzând mereu" (p. 328). A doua întâlnire avu loc la München – primăvara: „parcă plutea în văzduh o tainică însufleţire. Întâlnirea fusese cu grijă plănuită, dar nu ştiam nimic... Tânărul prinţ era de o sfială chinuitoare şi râdea, mai mult ca de obicei, pentru a o ascunde. Lucru ciudat, tocmai această nemaipomenită timiditate mă atrăgea; era într-însul ceva atât de tineresc, îl simţeam plin de aşa stăpânită lăcomie de viaţă şi poate şi de oarecare slăbiciune. Parcă-ţi venea să-i netezeşti calea, să-l faci să se simtă la largul lui; deştepta în tine o duioşie de mamă şi te cuprindea dorinţa să-i vii în ajutor... Despre întâlnirea noastră la München nu mi-a rămas altă amintire decât câteva frânturi de convorbiri, ce nu cuprindeau nimic deosebit, un buchet de trandafiri şi luna... şi pe urmă, ceva mai târziu, „in wunderschönen Monat Mai" se făcu şi logodna noastră, – cine ar fi crezut? – în Palatul nou de la Potsdam" (p. 335).

La prinţul Carol numai simţământul datoriei, la nepotul său numai sfială chinuitoare şi oarecare slăbiciune ascunsă prin râs. La noua pereche regală, contrariu celei dintâi, a dominat deci elementul feminin, luând exemplul datoriei neclintite în serviciul ţării de la regele Carol şi inspirându-se de sentimentul abnegaţiei de la îndurătoarea şi veşnic modesta regina Elisabeta, tânăra crăiasă multe a învăţat şi stăpânindu-şi temperamentul, prea cavaleresc şi în sine încrezător, a dat măsura cea mai justă a frumoaselor sale însuşiri fireşti. Partea hotărâtoare pe care regina Maria a

avut-o în campania diplomatică a războiului reiese din corespondenţa cu puternicii ei veri englezi şi ruşi, mai sus menţionaţi, ale căror scrisori sunt cuprinse în vol. III al *Pov. v. m.* care redă o vie expunere a campaniei la care atâta a contribuit regina ca soră de caritate celor răniţi, ca înviorătoare celor valizi, susţinând moralul şi pe toţi îmbărbătându-i, de la vodă până la cel din urmă ostaş.

O ultimă victorie a reginei a fost însuşi Tigrul-Preşedinte Clémenceau la care rănit într-un atentat şi neprimind vizite, reprezentanta României se înfăţişează ca infirmieră: iar la întrebarea de ce venise, i se răspunde: „Pour que la Roumanie ait une belle figure à Paris", unde se discutau condiţiile tratatelor de pace la care soarta României trebuia lămurită.

Iată cum izbândei domnitorului Carol din 1878 îi corespunde aceea a reginei Maria din 1918. Pe teren literar activitatea celor două regine se compensează astfel. Pe când excursionista Elisabeta, în costume de ea inventate şi popularizate până peste hotare, cutreiera pe jos munţii culegând floricele imortalizate în ilustraţiile Evangheliei şi atâtor alte minunate lucrări, călăreaţa Maria mărturiseşte că din fuga calului a cunoscut şi iubit noua patrie. *Legendele Peleşului* atârnă în balanţă cu *Ţara mea*, iar la prodigioasa şi romanţioasa producţie literară aşa de variată a Carmen Sylvei se opun nu mai puţin fantasticele istorisiri ale reginei Maria.

Într-altă măsură, dar cu aceleaşi neprihănite cugete fiecare din blagoslovitele noastre regine s-a sacrificat pentru propăşirea şi fericirea ţării lor adoptive, una prin resemnare, alta prin dăruire, binemeritând veşnica recunoştinţă a fiilor României de acum şi al veacurilor ce vor urma.

CXXV

DIN TRAIUL REGINEI VĂDUVE

Prin mărinimosul său testament regele Carol I a legat văduvei sale donaţii şi venituri larg suficiente pentru a putea întreţine o curte corespunzând rangului ei şi pentru binefacerile de care nu se putea lipsi. La Curtea de Argeş dăruia anual la două perechi de însurăţei un car cu boi şi veşminte; tot aci plănuia să facă o şcoală model pentru copii, al căror teren era chiar asigurat; iar cu inginerul specialist Ghermani, cu regina chiar am şi vizitat, la 5 aprilie 1915, izvorul de la Oineşti, de unde se hotărâse aducerea apei la Curtea de Argeş. Deşi prin testament „Castelul Peleş era hotărât ca rezidenţă de vară a văduvei, întreţinerea reşedinţei fiind în sarcina succesorului", regina Elisabeta se instală în Foişorul, zis şi Casa de vânătoare unde cu adaosul unei terase spre pădure pentru regină mi se rezervase şi mie o odăiţă cu balcon şi cu vedere spre sud. La Curtea de Argeş regina ocupa aripa stângă a reşedinţei regale, având în catul superior apartamentele sale şi ale oaspeţilor regali precum şi plăcutul

atelier, tot în lemn şi decorat cu două mari pânze de Grigorescu; aci se retrăgea regina pe când îi făceam lecturi din filozofii şi literaţii germani şi francezi. La parter era sala cea mare, ce se putea despărţi printr-o perdea în sala de mâncare şi salonul cu o mare „cheminée" şi cu fresca legendei lui Manole, pictată în simeză de Lecomte du Noüy. Aci se primeau vizitele şi se petreceau serile în jurul îndureratei regine. Aripa dreaptă a reşedinţei, separată printr-o lungă colonadă la mijlocul căreia se ridica Capela neterminată şi înaltă clopotniţă, era destinată doamnelor de onoare, doctorului Mamulea şi mie, cu balconul de sus.

Doamna Olga Mavrogheni „Grande Maîtresse de la Cour de la Reine Elisabeth" încă sub regele Carol I, a rămas în această calitate până la trecerea din viaţă la Argeş, în 28 martie 1915. Născută Catargiu, decedata se bucura de încrederea regelui Carol şi de mare autoritate pe lângă regina, dominând întreg personalul Curţii, compus din doamnele de onoare Maria general Poenaru şi sora sa, Sofia general Băicoianu, căreia în intimitate i se zicea „Grosmann"; mai venea din timp în timp d-ra pictoriţă, Otilia Mihail, măritată Oteteleşianu, fostă bursieră a reginei în streinătate. Administrator era amiralul N. Grazosky, aghiotant regal detaşat pe lângă regina Elisabeta, şi care se considera, fără vreo numire specială, mareşal al micei curţi. Zelosul, aşa-zis mareşal, pregătind bugetul casei pe 1915 îmi propuse să mă înglobeze şi pe mine, deşi până aci nu fusesem trecut printre salariaţii palatului, regina manifestându-şi gratitudinea prin diferite daruri făcute familiei şi mie. La insistenţa mareşalului am refuzat, răspunzându-i în scris şi propunându-mi să expun cazul chiar majestăţii sale. Ambiţiosul mareşal însă se grăbi să supună singur propunerea reginei, care, neştiind de refuzul meu, a aprobat, să mi se fixeze onorariul propus, după cum reiese din alăturata scrisoare perfidă a amiralului, pe care ţin să o reproduc în facsimile ca document al micilor intrigi ce nu lipseau nici de la aşa de redusă Curte regală, mai adaug ca supliment asigurarea doamnei Poenaru, că regina îmi fixase ca onorar suma de 600 lei redusă de mareşal din propria iniţiativă – drept mică răzbunare probabil. Dar în afară de aceste incidente, mai mult hazlii şi trecătoare, viaţa la Curtea de Argeş se scurgea în tihnă, după cum descrie şi regina Maria în ale sale memorii: „Învăluită în văluri de crep negru, regina Elisabeta e o arătare impunătoare. Înfăţişează chipul clasic al văduvei şi s-a adaptat acestui rol cu deplinătatea pe care o pusese de-a lungul vieţii în fiece întruchipare a ei. Într-un mic cărucior tras de un ponei, în fiecare dimineaţă regina se ducea la catedrală, „La El", îngenunchind, în rugăciune la căpătâiul celui atât regretat. Restul zilei primea vizite şi uneori se plimba cu automobilul prin împrejurimi câteodată însoţindu-mă până la Trivala, când luam drumul spre Bucureşti. Călătoria în automobil la Curtea de Argeş de Sf. Gheorghe a fost întreruptă în acest an printr-un „déjeuner sur l'herbe" pe un luminiş adăpostit vederii din marginea drumului. Regina realizând astfel o veche a ei dorinţă, pe care, sub regimul sever al regelui Carol, nu şi-o putuse realiza. Ca urmare a dejunului, regina compuse următoarele versuri „închinate celui ce repauzează în mănăstire":

Curtea de Argeş, 9/22 mai 1915

Die Schwalben jauchzen und der Kukuk ruft,
Die Amsel schmettert an des Grabesstätte,
Du aber schläfst im hehren Blumenbette,
Ein Wunderbau ist deine stille Gruft.

Europa steht in Flammen, deine Hand
Am Steuer fehlt, du treuer starker Hüter,
Du ernster Leiter Tobender Gemüther.
Sie tasten irr, es wankt dein armes Land.

Du schweigst, das golden Leichten deiner Worte
Erlösch, nun stehen alle sie versteint.
Der Schmerzen Regensiurm ist fortgeweint,
Du gingst hinweg es schweigt des Grabes Pforte.

Es lobt die Welt, sie morden u. sie hassen
Und wissen nicht warum und keine Macht
Greift Kuhn und Ruhe in die Fürste Nacht.
Gott sicht's und schweigt und du hast uns verlassen.

Începând seria pelerinajelor la Argeş, regina binevoi a primi la 19 mai şi pe soţia mea cu Sandu, căruia, la plecare îi scrise în album următoarele versuri concepute fără altă pregătire, chiar în timpul audienţei, căci după uşurinţa cu care versifica, s-ar putea spune că vorbea în versuri. După audienţă binevoi a mă măguli cu următoarele cuvinte: „Je suis encore sous le charme de votre femme et son fils, on voit combien elle est bonne et comment elle couvait de son regard, son cher fils.“ Iată versurile:

So voller Schönheit ist die ganze Erde,
Jed' Blümchen, jedes Kind, der Wald, die Herde
Und der Gedanken Schar, die Schaffens Kraft,
Am schönsten aber Gottes heilig: Werde!

Mama regina 19 mai/1 iunie 1915

Lungile şedinţe de cetire în atelierul cel luminos erau întrerupte de regină prin amintiri şi uneori de critică a propriilor sale opere din care ar fi dorit ca numai o selecţiune să fie transmisă posterităţii şi într-acest scop, la 9/22 iulie 1915, m-a onorat cu următoarea scrisoare prin care, la trecerea sa din viaţă, să mi se încredinţeze toate manuscrisele spre liberă dispoziţie. În caz că ar fi atinsă de o boală

ce i-ar răpi posibilitatea de lucru, această predare să fie imediat executată. După hotărârile verbale eram ţinut a şti cum să dispun de hârtiile ei.

ABSCHRIFT

HERRN

TZIGARA-SAMURCAŞ

Curtea de Argeş

8/22 iulie 1915

Ich wünsche dass Alles was an Manuscripten nach meinem Ableben sich verfindet Herrn Tzigara-Samurcaş übergeben werde, mit freir Verfungung.

Sollte mich eine Krankheit treffen, die mich Arbeitsunfähig macht, so soll das sofortgeschehen.

Nach mundlichen Bestimmungen weiss Herr Tzigara genau wie er über mein Papiere zu verfugen hat.

(ss) ELISABETH

CARMEN SYLVA

Das amtlich eingetragen Original des Briefes ist mit dieser Abschrift verglichen worden und ihre Richtig keit wird hier mit bestätigt.

Politische Abteilung

A. B.

(iscălitura germanului din timpul ocupaţiei)

Aci pecetia cu armele germane: Hauptmann

Politische Abteilung. Der Militärverwaltung in Rumänien.

Deşi înregistrată la Tribunal prin traducerea autorizată a Ministerului afacerilor streine, nici această dispoziţie nu a putut fi adusă întocmai la îndeplinire din cauza amestecului ilicit al unor nechemaţi, deşi chiar regina Maria în ale sale memorii arată că pe lângă doctorul Mamulea, regina Elisabeta era înconjurată „de interesantul profesor Tzigara-Samurcaş, cu care putea discuta despre operele ei literare cu înţelegere şi simpatie" (Vol. III, p. 23).

La Bucureşti regina nu s-a mai instalat în apartamentele odinioară locuite, retrăgându-se în chiliile amenajate în fostele mansarde, încât eram la nivelul vârfurilor plopilor din jur. Tot aci era şi aşa-numitul „Spitzenparadies", o odăiţă în care, afară de jelţul reginei, nu era decât un scaun, deoarece nu voia să stea de vorbă decât cu o singură persoană în această încăpere peste tot drapată numai cu dantele albe de diferite stiluri şi provenienţe. Deşi în fiecare dimineaţă eram primit în această cămăruţă, totuşi printr-un bilet regina îmi scrise: „Mein Feenzimmerchen lasst

grussen u. verlangt auch einmal am Nachmittag gesehen zu werden! Es ist reizend! Tausend, Tausend Dank! Elisabeth".

Seara, de la Fundaţie, treceam peste drum, găseam pe regina singură. în a ei „Chaise longue" cu inscripţia la picioare: „Quies", aşa cum a reprezentat-o şi Spaethe în marmoră, lucrând, la acoperemântul în „frivolităţi" destinat mormântului regelui Carol, cu suveica de fildeş sau cu cea de sidef. De cele mai multe ori mă ţinea până după ce-şi lua simpla cină: mere coapte, pâine cu unt şi un pahar de lapte; rareori avea şi castane prăjite. Întru târziu apărea camerista, întrebând „Komme ich zu früh?" O lăsa să mai aştepte sau o poftea pe un scaun să asiste la convorbirea noastră. După care regina, regretând, se retrăgea, invitându-mă pe a doua zi. Şedinţele prelungindu-se, regina hotărî ca înainte de a mă urca la dânsa, să mi se servească masa la palat, încât mă putea reţine fără mustrare de cuget, iar automobilul palatului mă ducea acasă. Cunoscându-mi de la Argeş, preferinţa pentru icrele proaspete, ele mi se serveau de două ori pe săptămână. La Curtea de Argeş, aflând că deşi mă sculam de dimineaţă trebuia să aştept până la ora nouă când se servea tuturor cafeaua, ordonă să mi se aducă şi mie în odaia mea, mica gustare cu tot felul de bunătăţi.

La 20 oct./2 nov. regina fiind operată la ochi de dr. Landolt din Paris, fu nevoită să stea câtva timp într-o încăpere cu totul lipsită de lumină, în care pe rând, cei din jurul ei, veneau să-i ţie de urât, deşi conducea conversaţia cu obişnuita-i vioiciune. Multe destăinuiri din bogata dar şi zbuciumata-i viaţă ne-a făcut regina, care începea să resimtă oboseala singurătăţii. Îşi amintea de puţin plăcutele prime lecţii de româneşte pentru care era propusă profesoara Tincheta Golescu. dar şi de atâtea interesante şi devotate familii boiereşti, care i-au uşurat izolarea în care se găsea, neavând pe lângă dânsa decât pe mult mai vârstnica baroană von Witzleben, cu căţeluşul ei pleşuv atât de antipatic prinţesei; încântată era şi de înfăţişarea unora dintre oamenii politici ai vremii, cu excepţia însă a bătrânului Brătianu, fără însă a face vreo aluzie regelui spre a nu-l influenţa în relaţiile sale cu colaboratorii săi. Singurul bărbat care a încercat să depăşească limitele respectului datorit ar fi fost T. Maiorescu. Profitând de doliul prinţesei, după iubita sa copilă, corespundea cu pierderea fiului său, filozoful căuta să stabilească asemănarea unor stări sufleteşti, cărora Carmen Sylva le-a pus sfârşit întrerupând brusc plimbarea pe galeria chiliilor mănăstirii din Sinaia în aşteptarea terminării audienţei la principele Carol a celuilalt ministru venit împreună cu Maiorescu, cu trăsura de la Ploieşti unde se oprea pe atunci calea ferată. Antipatic i-a fost prinţesei şi divorţul de mai târziu al fostului ministru de Culte în urma căruia a trebuit să se despartă de favorita ei domnişoară de onoare, Livia, fiica lui, surghiunită cu mama-sa la Berlin, pe când în chiar catedrala de la Curtea de Argeş se sfinţea căsătoria lui Maiorescu cu d-ra Maria Rosetti.

Anul se sfârşi pentru mine prin prea plăcuta surprindere procurată de regina, întâi prin darul de Crăciun al splendidei *Biblii* al lui Luther din 1541, constând din două volume folio (36 × 25 cm.) cu foaia de titlu de Lucas Cranach, şi numeroase

ilustrații în text de același. Titlul este cu caractere majore: „Biblia: das ist die ganze heilige Schrift: deutsch auffs neue zugerichtet D. Mart. Luth., Begnadet mit Kurfürtlicher zu Sachsen Freiheit, Gedrück zu Wittenberg durch Hans Lufft. M. D. XLI". Pe contrapagina titlului regina îmi scrise următoarea dedicație: „In dankbarer Erinnerung an viele gedankenreiche Stunden, in denen die Einsamkeit hell wurden u. das müde Herz rühte.

Während dem furchtbarsten Jahre des Weltkriegs, wo uns unser grosser Steuermann entrissen war.

(ss) Elisabeth

Königin witwe von Rumänien

Carmen Sylva

Herrn Tzigara-Samurcaș, Bucarest, Weinachten 1915".

Pentru mine dedicația valorează mai mult decât textul învechit al ceasloavelor; iar cele două semnături regale concurează pe acelea ale lui Luther și Cranach. „Recunoscătoare amintire a ceasurilor bogate în gândiri în care se lumina singurătatea și se odihnea inima obosită." Sunt aluzii la lecturile ce făceam din marii gânditori germani, mai ales. Neuitată îmi este bucuria reginei când s-a lămurit asupra înțelesului ce-l aveau „das Ding an sich, Urgrund aller Wrklichkeit" și alte asemenea probleme ale gândirii omenești.

În seara ajunului de Anul nou, Fundația fiind închisă, m-am prezentat mai devreme la regina, care mă întâmpină cu daruri mai scumpe decât *Biblia* cea de la Crăciun. Exprimând speranța că la mine vor fi mai bine păstrate și venerate, îmi predă inelul și ceasul regelui Carol. Pe fața exterioară a capacului remontoarului de aur e incizată lozinca regală: „Tot înainte", iar în interior gravat în caractere gotice, următorul quatrain de îmbărbătare dedicat viteazului ei soț:

Stehst Du auch auf schwanken Borde
Türmen sich such Wogenwünde
Immer sei, mein Held, am Steuer
Unverzaget bis an's Ende.

Despărțindu-se de aceste scumpe amintiri, prevedea oare, sau chiar își dorea, regina, prea apropiatu-i obștesc sfârșit? Eu însă, prin asemenea dovezi de măgulitoare încredere, mă simțeam și mai robit și adânc recunoscător față de neprețuiții mei regești binefăcători. Grea povară mi-a încredințat, fără să bănuiască – Mama regina – căci mare mi-a fost grija păstrării acestui tezaur pe care de-abia ai mei l-au cunoscut. Niciodată n-am pus la deget inelul, nici ceasul la brâu. O dată numai am scos odoarele din tainița lor spre a le arăta descendentului în a patra generație a celuia căruia aparținuseră,iar atunci aprecierile date mai mult pe nas

decât prin viu grai m-au convins că păganii de acum nu mai au priceperea valorilor de odinioară. Dar să nu întinăm cele scumpe, despre celelalte va fi vorba la locul lor.

CXXVI

RĂGAZ ÎN SÂNUL FAMILIEI DE 1 IANUARIE

Doliul național nu se sfârșise; tradiționalul bal de la Curte neavând loc, am putut petrece sărbătorile nestingherit în sânul familiei. Pomul de Crăciun, mai redus ca în alți ani, fu sărbătorit de astă dată prin cântecul franțuzesc procurat de d-ra Bonnard, noua profesoară de franceză a copiilor. Versiunea franceză fiind mult mai puțin răspândită decât prea popularul „O Tannenbaum, o Tannenbaum wie treu sind deine Blätter", redăm aci primele versuri:

„Mon beau sapin, roi des forêts
Que j'aime ta verdure!
Quand par l'hiver bois et guérets
Sont dépouillés de leurs attraits
Mon beau sapin, roi des forêts,
Tu gardes ta parure".

În jurul pomului se aflau nu numai darurile părinților și ale rudelor, dar și acele ale Carmen Sylvei: o bicicletă și un mecano pentru Sandu, păpuși și bomboane pentru fetițe; părinților, o întreagă bibliotecă de elzevire (9 × 0,5 m.) a lui William Pickering, din 1830, London, cuprinzând operele lui Shakespeare, Dante etc., toate volumele purtând dedicații semnate. Pe volumul lui Dante: „Non lasciate Speranza, viene il Cielo! Elisabeth, Bucarest 30 dec. 1914 pentru Tzigara-Samurcaș"; iar pe *La Gerusaleme liberata*, di Torquato. Tasso, domnului Tzigara-Samurcaș: „Canto: larmi pietose – avec toutes mes larmes! Bucarest 30 dec. 1914". Marea bucurie o produceau însă numeroasele cărți ilustrate cu cântece și povești în franțuzește și în nemțește, mare parte aduse din vreme din călătoriile noastre în streinătate. Așa-zisul „Réveillon" ne-a găsit citind lui Sandu din „Les contes de Shakespeare" în renumita „adaptare" de la începutul veacului al 19-lea a lui Charles Lamb în versiunea lui Theodore de Wyzewa, cu frumoase ilustrații de Morin, I vol. 4°, Laurents, Paris. Oricât de atent era băiețelul nostru de 12 ani, totuși numai cu lingurița se poate doza o așa de serioasă lectură compensată prin celelalte numeroase cărți cu povești și cântece ilustrate, pe care cu toții în cor le intonam sub conducerea glasului argintiu al stăpânei casei, căreia cu drag, mari și mici se supuneau.

Mitzica lecuită de difteria avută este mai dulce ca oricând, vioii ei ochi albaștri lucind de bunătate și de grație. Ea este cea mai curajoasă, nesperiind-se cu

amenințarea sosirii sergentului ca să o decidă să mănânce. Când acesta, adică bucătăreasa mascată se arată seara la fereastra sufrageriei în loc de a se impresiona, ea repeta: „Er soll kommen", vorba de sfidare ce ne-a rămas până azi.

Ancuța, cea mai micuță se topește de dragoste pentru mama ei care era plină de grijă pentru Benjamina ei așa de plăpândă, cu trupul prea zvelt pentru cei șapte anișori așa de precoci în desenuri.

Cu bagheta magică invizibilă iubitoarea mamă știa să conducă într-o perfectă armonie acest trio de încântători îngerași căutând să le prefacă într-un adevărat paradis copilăria lor pământească, de care ei și noi cu drag și jind ne amintim, ca de minuni ce nu se mai pot realiza. Fericite „tempi passati!".

Din marea dragoste față de puișorii ei, pe care atâta îi clocea, geloasa mamă renunță chiar a mă însoți în călătoriile peste hotare care totuși ne făceau așa de nespusă plăcere, liberându-ne de numeroasele juguri din țară.

Din maldărul de cărți, din care ne adăpam cu toții, voi cita numai pe cele mai iubite: *Pour filles et garçons*, de Anatole France, cu ilustrații de Boutet de Monvel; *L'ancien testament raconté aux enfants*, par l'abbé Pinault, cu numeroase ilustrații, apărut la Mâme-Tours; *Les races humaines*, ilustrate; precum și atunci tocmai apăruta revistă „Qui? Pourquoi? Comment?", *Encyclopédie de la jeunesse*, editată de Terquem; sau în fine mult adorata de copii *La guerre des animaux de Jacquin*, cu hazlii ilustrații de Thompson. La aceste noutăți se adăogau volumele de mult cetite ale contesei de Ségur din „Bibliothèque Rose" și fermecătoarele invențiuni ale lui Jules Verne sau clasicele *Contes* de Perrault, sau basmele lui Andersen splendid ilustrate de S. Dulac, în editura lui Dietrich din München, în fine veșnic înviorătoare și așa de lin cugetătoare *Fables de La Fontaine*. Toate aceste cărți sunt azi încă în bună stare, servind și nepoților mei, cărora părinții le explică cu plăcutele amintiri de altădată. Căci neuitate sunt pentru noi ca și pentru copilașii noștri serile petrecute cu aceste cărți prietene, ca și ceasurile de muzică după tratatele speciale ca acel al doamnelor Delauay și Girardel sau acel intitulat: „Dansez, chantez", al lui Chavannes, cu prefață de academicianul E. Pottier, recomandând, în spiritul clasicismului grec de a „lier les jeux à la cadence et au rythme", așa de folositoare educației fizice ca și celei morale.

Mai uzat dintre toate caietele este: „Les vieilles chansons", ilustrate de Boutet de Monvel, cuprinzând clasicele bucăți ca *Au clair de la lune, Le Pont d'Avignon, A la queue Leu-Leu; Frère Jacques* etc., volum ce l-am dăruit încă din 1906. Am enumerat o parte din cărțile citite de copiii noștri deoarece ele au avut o vădită influență asupra dezvoltării lor intelectuale, în afară de educația strict școlară. Nici educația fizică nu era neglijată, copiii urmând la Turnverein, sub direcția îndemânatecului maestru Richter, lecțiile de gimnastică și de dans, luând parte chiar la o piesă mimică costumată, după cum se vede în fotografie: Sandu făcând pe pajul, iar fetițele în japoneze.

Ecourile citirilor extraşcolare se regăsesc nu numai în naivele versificări ale celor nutriţi cu atâta poezie din primii lor ani, dar şi în lucrările lor ulterioare; la vârsta de 14 ani Sandu, după alte încercări versificate mai puţin reuşite compune următorul

RONDEAU

Les oiseaux dans le bocage
Chantent de jolies chansons
Joyeux nous les écoutons,
En admirant le paysage.

Les saules laissent leurs feuillages
Toucher le vert gazon
Les oiseaux dans le bocage
Chantent de jolies chansons.

Entre deux roches sauvages
Dans le loitain, à l'horizon,
Scintillent les derniers rayons
Du soleil entre des nuages.
Les oiseaux dans le bocage
Chantent de jolies chansons.

Sandou, 1917 fevr., Bucarest.

Dar binefăcătoarea înrâurire a lecturilor din copilărie nu a fost numai trecătoare, în ale sale *Préambule* de Sandu Tzigara-Samurcaş. 1 vol. cu 12 ilustraţii, Tip. Bucovina, Buc 1944. Un al doilea volum de poeme franceze este în manuscris; în româneşte a apărut de acelaşi *Recital de pian*, poeme muzicale. 1941; *Culesul de apoi*, în ediţia Casei Şcoalelor, 1943; *Cartea sângelui* din 1946. Câmpulung; *Măştile gândului*, 1947, Ed. Bucovina.

În *Préambule* Sandu îşi aminteşte de acele timpuri fericite ale copilăriei enumerând. în prefaţă lecturile mai sus citate. fără a uita glasul argintiu al mămiţei care prin neobosite citiri însoţite de imediate traduceri, a reuşit să-i familiarizeze cu limba franceză ca şi cu cea italiană.

Ochii albaştri ai lui Sandu şi mai ales ai Mitzii străluceau aşa încât lor li se pot aplica versurile de nu mai ştiu cine:

Jamais des yeux plus doux n'ont du ciel le plus pur
Sondé les profondeurs et réfléchi l'azur.

Pe când ochişorii negri şi vioi ai Ancuţei seamănă cu ai mamei pe care într-un portret copilăresc Ancuţa i-a indicat prin două mure!

PRÉAMBULE

Douce langue de la douce France
Tu as été la fée de mon enfance,
Celle
Qui allume les primes étincelles.

Toi, langue magique, clé d'or,
Seule tu m'as ouvert le trésor
Des contes
Merveilleux qu'aux enfants on raconte.

Le premier soupir d'émoi que j'ai poussé
Ne fut-il pas pour le Petit Poucet?
N'ai-je
Pas aimé d'abord Blanche-Neige?

Et les légendes bretonnes si étranges,
Où le sol embrumé au ciel se mélangé,
N'ont-elles pas
Fait cheminer dans le songe mes premiers pas?

Et nous chantions tous, au seuil de la cadence,
„Sur le Pont d'Avignon" avec des révérences,
Et „Les
Lauriers sont coupés", cet air ailé.

C'est la même voix maternelle
Qui me lisait la parole éternelle
De Celui
Dont la Croix éclaire notre nuit;

Et puis, plus tard, l'histoire des grands rois,
Que je voyais dans leurs armures tout droits,
Et celle
De Jeanne la Sainte Pucelle.

N'ai-je pas fêté, à peine adolescent, mes épousailles

Avec la muse dans le langage d'Anna de Noailles,
Couteau
Dont l'autre dangereux tranchant est Cocteau?

Car j'ai choisi pour chanter mes premiers pleurs,
Mes nostalgies frissonnantes d'ardeurs
Vaines
La lyre d'or de Vigny et de Verlaine...

Voici, il est rentré le triste enfant prodigue,
Allons, vaisseau français, romps les digues,
Fais voile
Vers mon coeur, guidé par les étoiles!

Sandou Tzigara-Samurcaş.

Şi mai pregnant se răsfrânge atmosfera de muzică şi poezie în volumul *Recital de pian*, apărut în 1941, în care preocupările din copilărie sunt magistral redate. Pe doctorul în drept şi magistratul de mai apoi l-au subjugat deci poezia şi muzica pe care, sub conducerea profesoarei Moreau-Leroi, a cultivat-o cu patimă, până ce un defect la mână l-a silit să se despartă de pianul său iubit.

Pe Mitzi a captat-o muzica pe care o practică şi azi cântând din vioară la Filarmonica şi la alte asociaţii. Nici literatura nu i-a fost streină: la vârsta de nouă ani şi jumătate *L'indépendance roumaine* din 14/27 martie 1916 publică sub titlul: „*Nos premiers Souverains dans la Légende*", părerile de rău produse de dispariţia „du Roi Soleil et de la reine Etoile que tous, tous, riches, mendiants, vieillards, jeunes et enfants ont beaucoup regrettés". Şi Mitzica a comis versuri, cu prilejul mutării în casa nouă de la Muzeu, cu odaia zugrăvită în roz, ea scrie:

Vous avez une belle chambre rose
Où il ne faut pas être morose
Il faut vous parler en belle prose
Et ne pas dire pour chaque chose:
Ceci est à moi
Vite donne-le moi.
Il faut vous céder l'une à l'autre,
Pensez: votre mère veut vous faire des apôtres.
Soyes gentilles car votre chambrette
Ne reçoit que de très sages fillettes

Mitzi, Juin 1917.

A ma mère

Oh! Ma mère chérie
Je n'ai rien de plus cher dans mon coeur,
Que mon cher papa et toi
Que j'aime, et respecte plus que tous les rois
Oh! Ma mère chérie
Tu portes le doux nom de Marie
Et tu es bénie par la Ste Marie et Dieu
Qui demeure dans les cieux.
Quand le soir je prie avec ardeur
Dieu qu'avec sa puissante grandeur
Te laisse plus avec moi,
Car je t'aime plus que tu ne le crois.
Quand par malheur une fois
Dieu te prendra de chez moi
J'irai me retirer dans un couvent
Pleurer en écoutant le vent!

Mitzi, 1917.

Ancuța nicidecum mai puțin afectuoasă și drăgăstoasă față de părinți, nu a prea comis poezii, în afară de următoarea, la vârsta de 9 ani:

Rien de plus doux sur terre
Que ma mère!
J'aime ma soeur
De tout mon coeur.
Rien de plus doux sur la terre
Que mon père.
J'aime mon frère
Du fond du Coeur.

În schimb avem de la ea foarte precoce portrete, unele foarte simboliste – ca d. p. acel al mamei. Căci Ancuța a fost subjugată de formele plastice: o încântau desenurile pe care la început le colora și apoi căuta să le imite în nenumărate variante, tot mai glumețe. Teancuri întregi de foi volante sunt mâzgălite de ea dovedind o prea bogată imaginație. Căutând să-i dezvoltăm aceste aptitudini îi procuram tot felul de cărți ilustrate. Dându-i volumul despre Botticelli, cu reproduceri în culori, din colecția lui Poujon, ea fu dezolată constatând că câteva din planșele în culori lipseau, rămânând numai indicația ilustrațiilor lipsă; sora ei Mitzi,

spre a o consola, îi istorisi, după proiecţiunile ce le văzuse la cursul meu de la Fundaţie, cam cum erau scenele dezlipite de carte, iar Ancuţa căută să le împlinească numai pe baza descrierilor surioarei sale. Redau aci câteva din aceste substituiri remarcabile prin a lor naivitate şi totuşi adâncă comprehensiune şi prea bogată invenţiune. Completate de ea pe foaia rămasă vergină, după dezlipirea reproducerilor colorate, sunt: „La naissance de Vénus", „Le couronnement de la Vierge", „La madonne à la Grenade", „L'Annonciation". Frumoasele ei începuturi s-au dezvoltat la Şcoala de Bele-Arte din Bucureşti, pe care a absolvit-o cu succes, apoi la Paris, unde a expus la Salon, apoi la Şcoala română din Roma unde de asemenea a avut o expoziţie de la care chiar regele Italiei a achiziţionat două lucrări. Activitatea ei picturală a încetat o dată cu crearea celor doi îngeraşi de copilaşi, care-i absorbi toată activitatea de mamă iubitoare. Studiile şcolare se făceau în casă sub supravegherea surorii mele Marioara, profesoară şi ea la Călugăriţele de la S-ta Maria, iar limba germană o exersau cu madamele care erau sau beme sau săsoaice din Ardeal. Dar niciodată copilaşii n-au fost lăsaţi numai în paza acestora: noaptea mămica era îngerul lor protector, nelăsându-i în seama altora. Astfel se şi explică acea minunată atmosferă de perfectă încredere şi iubire ce unea pe copil de părinţii lor.

Mult răspândita carte a pictorului Carol Larsen *Das Haus in der Sonne* din 1908, dă oglinda, pe altă paralelă, a armoniei dominând gospodăria noastră. Cu diferenţa, bineînţeles, între cele două lumi atât de osebite în partea materială, nu însă în cea sentimentală, căci relaţiile între părinţi şi copii nu diferă după regiuni. Dragostea copiilor către mama lor e exprimată în poezia de mai târziu a lui Sandu din volumul său *Culesul de apoi* pe care o redăm aci, deosebindu-se de ale altor poeţi pe vechea temă: o mamă, dulce mamă...

MAMA

Adevărat, moarte, adevărat e?
Chipul tău o să se arate
Şi în faţa ei?

Tu, prietena mea, vrei
Să ne legăm să n-o iei
De mână, până nu-mi vei
Strânge şi mie mâna?

Vezi eu nu ştiu unde,
Prin ce portiţe scunde,
Spre care-nalt prag
O vei duce cu drag,
Şi unde-i vor înflori mângâierile?

Căci încotro s-o caut?
Pe care vrăjit flaut
Răsuna-va glasul
Ce-a desmerdat ceasul
Cel dintâi şi le-alina pe celelalte?

În ce codru de vis,
Lângă ce paradis
Vor adia printre ramuri
Nevăzute flamuri
Din calda-i suflare dăruită nouă?

La ce pârâu de munte
Voi răcori a mea frunte
Cu sărutul ei dulce?
Tristeţea cin' s-o culce?
Lacrimele-n care cuib le-a strâns?

Moarte, mă-nţelegi?
Soarta să mi-o legi
Şi să nu-mi dezlegi
Nodul,
Pân' ce nu vom trece,
Mâna-ţi de umbra-ţi rece,
Împreună podul.

– Copile, grăi moartea, degeaba ţi-e teamă.
Fiecare porneşte când toaca mea îl cheamă.
Tu uiţi că nimic nu-i veşnic pe pământ.
Dar ascultă! Aceasta-i al meu legământ:

Vreodată sunt şi eu miloasă,
Nu te voi răni
Cu lunga mea coasă,
Iar când oi veni
S-o chem, îi voi pune-n desag
Tot cei va fi mai drag:

Basmele copilăriei cu pletele ca mălaiul.

Visele ciripite, dorul lor, bălaiul,
Şi râsetele ce pocneau însorite,
Şi ceata oftaturilor în piept sădite,
Cu pulberea de aur ninsă,
În stingherele clipe înstelate,
Când pâlpâia în inimă candela aprinsă,
Până şi harfele tale îndrăgite
Toate le voi aşeza-n traista ei,
Că tot ce-i
Al tău e şi-al ei:
Sufletele voastre prea strâns sunt împletite
Desculţ, cu inima golită, orb,
Vei aştepta, înmărmurit, trupul să ţi-l sorbi!

CXXVII

BLANCBULAJUL ACADEMIEI

În ale sale memorii[1], N. Iorga scrie: „s-a propus candidatura ca membru corespondent a fostului prefect de poliţie al ocupaţiei, profesorul Tzigara-Samurcaş... dar bilele negre (care mi-au inspirat titlul de mai sus) covârşitoare am arătat că..." Se situează deci după război candidatura ce alţii mi-au pus la Academia Română, deşi faptul s-a petrecut „ante bellum" după cum se constată din oficialele *Anale* ale Academiei Române[2]. În şedinţa de la 28 mai 1915, p. 198, „la ordinea zilei propunerea secţiunilor literare de a se alege membri corespondenţi d-nii Artur Gorovei şi Al. Tzigara-Samurcaş, aleşi în şedinţa din 27 mai 1915, cu unanimitatea voturilor secţiunii literare. Iar la pag. 199 „d-l Duiliu Zamfirescu ceteşte următoarea expunere asupra lucrărilor şi activităţii d-lui Al Tzigara-Samurcaş" din care extragem următoarele pasaje: „... noul candidat este unul dintre românii cei mai folositori neamului lor, prin munca inteligentă în care a ştiut să dezgărdineze, din întuneric, cadrul atât de interesant al artei casnice româneşti, al iconografiei şi arhitecturii noastre... Trebuie o mare pregătire şi un simţ artistic foarte dezvoltat, ca pe de o parte să dovedeşti existenţa unei arte specifice româneşti, iar pe de alta să te fereşti de exagerarea acelora care vor să declare de naţionale toate cioburile aflate în cuprinsul ţării noastre... Arta, curat românească,. păstrată prin ţesăturile,

[1] N. Iorga: *Orizonturile mele. O viaţă de om – aşa cum a fost*. vol. III, spre însemnare, pag. II. 3 vol. 8, Editura Stroilă, 1934.
[2] *Analele Academiei Române*. XXXVII – *Dezbaterile* Şedinţa de la 28 mai/11 iunie 1915 p. 199.

încondeietura, olăria şi în general produsele ţăranilor noştri, are o valoare tot aşa de mare, ca doinele, horele şi poezia poporană. Acela care s-a însărcinat, cu atâta dragoste, s-o salveze şi s-o scoată la lumină, merită să intre în Academie. Eu mă mir chiar că el nu este de mult colegul nostru." Rezultatul votului a fost 23 votanţi, dintre care pentru: 12, contra: 11. Propunerea neîntrunind două treimi, urmează a se pune la vot a doua oară. La pag. 209: „la a doua votare din 22 membri sunt pentru: 9, iar contra: 13". Propunerea mea deci nu s-a admis, pe când colegul Gorovei a fost admis cu unanimitatea plenului de la primul scrutin. Prietenul Bianu care asistase la atâtea alegeri, mi-a mărturisit că era singurul caz în care un candidat ales în unanimitate să fi fost respins de plenul confirmând de obicei alegerile secţiilor respective. Iorga vrând să puie nereuşita în seama curentelor politice, îi falsifică data (în memorii) cu următoarea explicaţie: „funcţia de prefect de poliţie", pe care am îndeplinit-o un an mai târziu în 1916! Având ocazia să-şi mai răzbune o dată contra naşului său, finul Niculae, prin ameninţări sau făgăduieli a reuşit să terorizeze pe colegii săi din secţia istorică într-atât încât să nu mi se dea nici un vot. Dr. Istrati pe de altă parte, şi acesta pe drept cuvânt, amintindu-şi de cele păţite la Expoziţia din 1906, a obţinut abţinerea membrilor secţiei ştiinţifice. Astfel numai se explică „bilele negre" cu care am fost întâmpinat de către cei mai curajoşi şi independenţi membri ai Academiei (!) unde, pe neaşteptate am fost propus de Duiliu Zamfirescu şi Anton Naum. După mai bine de un sfert de veac numai (!), profitând de absenţa din ţară a lui N. Iorga şi aflând preşedintele Academiei, probul C. Rădulescu-Motru, pe baza propunerii lui Al. Brătescu-Voineşti, în şedinţa din 3 iunie 1938 a propus fără a mă consulta şi am fost ales cu 22 voturi pentru, 8 fiind contra. Prin adresa nr. 2019/21 iunie 1938, preşedintele făcându-mi cunoscut alegerea, am mulţumit adeverind că astfel se „definitiva propunerea unanimă a aceleiaşi secţiuni din 1915". Între timp intervenind Iorga şi aflând de acest răspuns, a cerut ca secretarul general, G. Ţiţeica să-mi comunice că „această scrisoare nu poate fi păstrată în arhiva Academiei şi de aceea avem onoare a vă ruga să binevoiţi a o întocmi cu o altă scrisoare de mulţumire", ceea ce nu am făcut însă.

La şedinţele Academiei am asistat foarte rar, şi atunci când aveam daruri de prezentat pentru care mi s-au adreşat mulţumirile cuvenite. În afară de cărţi vechi şi fotografii ale familiei regale, am dăruit şi o parte din scrisorile primite de la Bianu, în timpul ocupaţiei germane, dovedind serviciile ce am putut aduce Instituţiei în fosta-mi calitate de Prefect al poliţiei în acel timp. Prin scrisoarea mea din 12 ian. 1939 adresată Preşedintelui Academiei m-am văzut nevoit a-i comunica următoarele: „deoarece sunt informat că d. N. Iorga a pus cazul Wolbe în discuţie într-una din şedinţele intime ale Academiei, am onoare a vă ruga să binevoiţi a dispune ca aci alăturata mea întâmpinare să fie depusă la dosarul chestiunii, pentru ca să nu planeze asupra colegului dv. acuzaţia de ucigaş proferată pe nedrept de d-l N. Iorga". Am alăturat extractul din *Conv. lit.*, nov-dec. 1938, intitulat: *Pretinsa ucidere a istoricului Wolbe*, înfierând astfel şi această nouă şi neîntemeiată acuzaţie a pătimaşului finişor, de la care, puţină vreme înainte primisem următoarea cerere:

„Scumpe prietene, De Paşti fiind închise bibliotecile, caut lucrări noi prin ceva cărţi împrumutate, pe care nu le-am văzut încă. Aş avea timp însă a-ţi vedea şi documentele, în care aş putea să găsesc ceva. Dacă feciorul îţi are spinare robustă, şi ai în mine o încredere tot atât de robustă, poţi să mi le trimiţi. Şi cu asta, vă salutăm prieteneşte pe amândoi. N. Iorga". Eu am avut în el o „încredere robustă", dar el?! A se reproduce originalul scrisorii.

CXXVIII

DE LA CONVORBIRI LITERARE

Intrând în al 50-lea an de apariţie, revista junimistă a sărbătorit în anul acesta ziua zămislirii ei cu un fast deosebit.

(În ziarul *Steagul* al lui C. C. Bacalbaşa). În acelaşi număr al ziarului, pe pag. I se relatează: „Anarhia de la ministerul Cultelor", atrăgându-se atenţia noului ministru, Duca, „fără pricepere şi fără energie, asupra abuzurilor Gârbovicenilor", contra cărora am avut ocazia de a mă plânge şi eu. Iată următoarea dare de seamă din *Steagul*, a banchetului: „Sâmbătă seara, 14 februarie 1915 a avut loc la restaurantul Enescu masa anuală a cercului «Convorbirilor literare», care intră în al 50-lea an al existenţei sale. Au luat parte d-nii: „Simion Mehedinţi, Duiliu Zamfirescu, Rădulescu-Pogoneanu, I. A. Bassarabescu, Al. Tzigara-Samurcaş, I. Bianu, Evolceanu, Ramiro-Ortiz, I. Atanasiu, Giurescu, M. Corteanu, M. Djuvara, Al. Papacostea, D. Nanu, E. Ciuchi, A. Mîndru, D. I. Bujor, I. Zemide, I. Răducan, Em. Panaitescu, M. Florian, Al. Florescu, Litzica, Nigrim, G. Lazăr, Anghel Marinescu, dr. Burnea, V. Drăchiceanu, Crupenski, M. Murgoci, G. T. Kirileanu, C. Stoianovici, I. Al. George, Artur Enăşescu, Preot Popescu-Mălăeşti etc. Cel dintâi a luat cuvântul d. Simion Mehedinţi, directorul, care a făcut istoricul revistei, a cărui origină după părerea întemeietorilor se pierde în noaptea vremurilor.

Întrerupt mereu de d-l Tzigara-Samurcaş cu delicioasele sale cuvinte rituale de spirit, d. Mehedinţi continuă într-o atmosferă plină de haz, să spună că graţie tinerii generaţii, revista deşi calcă pe al 50-lea an, întinereşte mereu. Desăvârşirea «Convorbirilor» e în continuu progres, şi ca orice creaţie primordială, va fi fără sfârşit. La un moment dat, d. Bassarabescu se ridică şi scoţând mucalit o foaie ruptă dintr-o revistă nemţească, dovedeşte că nu d. Maiorescu e întemeietorul «Convorbirilor» ci fiziologul «Rozenthal». Şi, cu umorul său caracteristic, arată «documentul» pe care erau pozele d-lui Maiorescu şi a lui Rozenthal, dedesubtul cărora, din greşeală de tipar, numele celor două personaje erau schimbate. A urmat un hohot de râs în cea mai prielnică atmosferă; d. Florescu, pune în relief meritul foştilor colaboratori, care nu mai colaborează decât anual... şi atunci... la

banchet!... A urmat apoi o ploaie de epigrame ad-hoc şi ad-hominem, între care cităm pe aceea făcută de un anonim «la botu calului»:

Ziarele ne ignorează.
Dar asta nu-i vreun prăpăd:
Suntem atât de sus, pesemne,
Că... muritorii nu ne văd!...

D. Al. Tzigara-Samurcaş, strălucitul spirit epigramatic în proză, a fost de data asta obiectul epigramelor în versuri (Aluzie la donaţiile pentru Biblioteca Fundaţiei Carol I).

Al. Tzigara cel turbulent,
De astă dată s-a calmat:
Ori a captat vreun testament
Ori Kalinderu a înviat!
Mai ieri c-o damă, Tzigara,
Vorbea încet..., cu sentiment;
Nu credeţi însă că flirta:
Afacere de testament!...

D. dr. I. Bujor, răspunde d-lui Mehedinţi la închinarea făcută tineretului, aducând prinos de recunoştinţă întemeietorilor şi premergătorilor actualei generaţii. Observă însă, că vremurile de acum fiind mai grele, punctul de vedere al generaţiei de acum şi al celei viitoare, va trebui să fie sever în judecarea împrejurărilor şi a oamenilor. D. Nanu îi trânteşte o epigramă:

Eu nu-nţeleg pe orator
Prea are gustul cilibiu:
Cum poţi să te numeşti Bujor
Şi să nu vezi trandafiriu!...

Urmează epigrama d-lui Artur Enăşescu:

Convorbirilor

La «Convorbiri», o, domnii mei,
Trecutu-i veşnic permanent;
De viitor se pomeneşte –
Dar... niciodată de prezent!

Poetul Ciuchi face, apoi, elogiul generaţiei care a întemeiat revista, făcând astfel cu putinţă manifestarea oricărei idei bine gândite, şi oricărei creaţiuni în adevăr

frumoasă. Au mai vorbit d-nii Murgoci şi Atanasiu; iar d. Duiliu Zamfirescu, cu eleganţa-i într-adevăr clasică, arată tineretului cum şi anume când trebuie să ia sfârşit orice masă, spirituală chiar. Cu aceasta, ospăţul tradiţional se încheie, fiecare plecând cu sufletul plin de cea mai curată poezie a spiritului cu adevăr intelectual. Păcat numai, că nu-i în toate zilele Paştele!" În 1915 colaborarea mea la *Conv. lit.* a fost mai redusă, s-a rezumat la *Ultima medalie a regelui Carol I*, reprodus şi în volumul dedicat regelui, la pag. 338; urmează un necrolog al pictorului Oscar Obedeanu (pag. 223–233), «copilul maestru» pe care-l prezicea Delavrancea în *Revista nouă* încă din febr. 1889, şi pe care-l felicita însuşi marele Meissonier pentru pânzele expuse la Expoziţia universală din Paris din 1889. O lucrare însemnată a sa este portretul regelui Carol I călare, în momentul când, la 30 aug. 1877, la Griviţa, o bombă a explodat în imediata apropiere a suveranului, lucrare mult lăudată de criticul de artă V. Ostivi, care-i prezicea viitorul cel mai strălucit. Asemenea elogii îi aduce şi dr. Otto în *Algemeine Zeitung*, arătând valoarea într-adevăr mare din toate punctele de vedere a acestei opere. Faţă de aceste valoroase aprecieri, cu atât mai mult deplângem dispariţia atât de neaşteptată şi de timpurie a artistului Oscar Obedeanu".

În nr. din dec. (p. 1101–1106) cu prilejul împlinirii a două decenii de când maestrul meu Odobescu părăsise această lume am publicat un rezumat al minunatei sale activităţi, de o neaşteptată desfăşurare. Ministru la 29 de ani, Odobescu sfârşeşte scriind abecedare pentru copiii claselor elementare. Această neobişnuită intervertire a soartei trebuie atribuită voinţei sale de a-şi consacra activitatea unui ideal mai folositor decât al politicei. În 1863, ca ministru al Cultelor având în privinţa mănăstirilor închinate alte păreri decât ale marilor zilei, el demisionează, publicând un interesant memoriu, iar de aci încolo se închină numai ştiinţei. Enumerând o parte din lucrările sale, închei arătând că binefăcătoarea înrâurire a lui Odobescu nu se limita numai la vremea ce a petrecut între noi, ci se va repercuta mai departe în decursul vremurilor, după cum dovedesc de altfel numeroasele ediţii ale operelor sale până în ziua de azi. În continuare am dat fragmente din ineditele lui şi anume din călătoria sa din Paris la Londra – al cărui manuscris cu chirilice l-am dăruit Academiei Române – precum şi al altor călătorii în ţară şi în streinătate (p. 1107–1158). Personalitatea veneratului meu maestru, despre care a mai fost vorba, a fost redată şi în broşura apărută cu prilejul împlinirii unui veac de la naşterea lui, în 1934, prin broşura apărută în editura „Cartea românească" sub nr. 53 al seriei „Cunoştinţe folositoare" în care pentru prima dată s-au dat relaţii asupra tragicului sfârşit al acestui nepreţuit fiu al neamului nostru. O ediţie completă a operelor fecundului şi atât de variatului scriitor rămâne încă de realizat şi am marele regret a nu o fi putut îndeplini, ca un ultim omagiu adus veneratului şi neuitatului meu maestru.

CXXIX

POLITICE ŞI CURSURILE DOAMNELOR ROMÂNE

În toate domeniile o activitate febrilă caracterizează anul 1915. În primul plan sunt zbuciumările politice, care neintrând în cadrul acestor însemnări personale ale unui a-politic, nu vor fi înregistrate aci. Ca ceva extraordinar însă fie-ne îngăduit să semnalăm apariţia unei gazete noi: *Moldova* a grupului de sub obedienţa Conului Petrache Carp, care, pare-se, nu da numai directivele dar uneori chiar articole semnate de o stea cu 5 colţuri. Caracteristic este un asemenea articol din 28 martie 1915, intitulat: „Politica şovăitoare şi politica de scărăbuş" având ca motto: „Bate toba la Craiova şi s-aude la Moldova". Plecând de la nişte întruniri la Craiova – care au răsunet pân' la Ţibăneşti – Carp critică acţiunea lui Filipescu care, nevrând să ştie de nimic: „biruieşte, dictează pacea şi se mai urcă la Capitoliu cu Marghiloman pe jos lângă carul triumfal a acestui fenomen de autosugestiune ce s-a mai manifestat la d-l Filipescu. Cu impertinenţa elegantă care caracterizează pe aristocratul bine crescut, d-sa a tratat pe adversarii săi de ticăloşi; dar deşi d-sa este aspru, recunoaştem că este totdeauna şi drept. El admite o gradaţie în ticăloşie şi creează speciile ştiinţifice ale ticăloşilor cu argumente: pentru cei dintâi, din cauza poate a unei afinităţi intelectuale, d-sa are oarecare indulgenţă, pe ceilalţi însă îi dedică zeilor infernali..." Şi olimpianul Conu Petrache încheie astfel articolul său, aşa deosebit de tonul general al presei acelor vremuri: „Se apropie primăvara şi vom asista din nou la zborurile dezordonate ale scărăbuşilor care se lovesc de toţi copacii, care nu vor să ştie de nimic, care se ridică iar ca să se lovească iar din nou. Spre fericirea ţării, aceasta va fi soarta d-lui Filipescu. Întrucât priveşte actele de matador în care se complace suntem convinşi că d-sa nu posedă îndestul literatura latină ca să fi citit vreodată comedia *Miles Gloriosus*. Păcat! Ar fi putut profita de dânsa".

Cu această placidă concluzie a unor vremuri aşa de tulburi încheiem incursiunea neobişnuită în domeniul politic, trecând la frământările ce şi pe doamnele române le cuprinsese. Sub înalta preşedinţie a M. S. Reginei, un comitet de doamne compus din singura titrată Sarmisegetuza Alimăneşteanu, neastâmpărata Sabina Cantacuzino, Ana Haret, Maria N. Filipescu etc., organizează o serie de cursuri – de trei ani, nu mai puţin – pentru aceia care: „fără a fi înscrişi la Universitate, simt nevoia de a găsi undeva îndrumarea necesară dorinţelor lor de cultură; o întreagă lume feminină aflându-se la noi într-o asemenea situaţie". Programul, iniţiat printr-un curs de muzică de Nona Otescu, cuprinde pe mai toţi profesorii universitari: de la Iorga până la Tafrali ieşeanul, rezervându-mi-se şi mie arta din România, cu proiecţiuni. Nu era alt decât sistematizarea conferinţelor libere ce s-au mai ţinut tot la Casa Şcoalelor, fără program aşa de rigid şi fără contribuţia bănească a auditorilor. Poate că tocmai aceste noi condiţii restrictive cu intrare cu cărţi nominale au contribuit la nereuşita întreprinderii. Cursurile începute la 1 ian.

1915 au fost în genere de scurtă durată, întreaga naţiune preocupată fiind de celelalte mari probleme politice ale zilei, care n-au locul lor aci.

CXXX

CERCUL BIBLIOFIL ROMÂN

În diferite audienţe private, în afară de cele oficiale, acordate de principele Ferdinand, dându-mi seama de aprecierea şi iubirea sa pentru tipăriturile vechi, din care poseda unele frumoase exemplare, am propus crearea unui cerc de bibliofili, sub înalta sa preşedinţie, având de scop strângerea amatorilor de acest fel şi, mai ales, promovarea unei mişcări în favoarea unor publicaţii româneşti cu caracter artistic. Propunerea fiind aprobată, o primă convocare a unor cunoscuţi bibliofili a avut loc la 19 dec. 1914, la Fundaţia Universitară Carol I, când s-a citit şi primul proiect de statut al viitorului cerc.

În a doua şedinţă din 23 dec. a. a. s-a luat cunoştinţă de aderarea domnilor: Take Ionescu, Dr. I. Cantacuzino, Barbu Ştirbey, N. Titulescu, A. Marghiloman, Al. Bellu, C. Argetoianu, C. Krupenski, A. Simu, Dr. Al. Slătineanu, S. Rosental, N. Ioanidi, D. Bogdan, C. Brancovan, Aristide Blank, V. G. Mortzun, Tilică Ioanid, A. Davila, Em. Pantazi, Dim. Burileanu, C. Sărăţeanu, G. Balş, Gr. Cerckez, Dr. C. Angelescu, Em. Văcăreanu, Al. Tzigara-Samurcaş. Adunarea sub preşedinţia d-lui Al. Bellu a discutat şi votat statutele, hotărând că ultim termen de aderare ca membru fondator data de 10 ian. 1915 când cercul va alege primul său comitet. În întocmirea fixată la 4 ian. 1916 s-a ales primul comitet, compus din d-nii Al. Bellu şi C. Sărăţeanu ca vicepreşedinţi; Al. Tzigara Samurcaş, secretar general; A. Davila, director. Em. Pantazi casier, Em. Văcăreanu secretar, A. Simu şi S. Rosental cenzori. În locul d-lui Davila bolnav, a fost însărcinat cu suplinirea secretarul general. La 31 ian. 1916, tot la Fundaţia Carol s-a ţinut o şedinţă sub preşedinţia de onoare a M. S. regelui Ferdinand, prezenţi fiind a.s.r. principele Carol, domnii Al. Bellu, A. Simu, Al. Marghiloman, C. Argetoianu, S. Rosental, Aristide Blank, Em. Pantazi, Al. Tzigara-Samurcaş şi Em. Văcăreanu. M. s. regele a deschis şedinţa arătând menirea cercului de a strânge relaţiile între bibliofilii din ţară şi a contribui prin publicaţii cât mai îngrijite la propăşirea cărţii frumoase atât ca conţinut cât şi ca formă de prezentare. Secretarul general supune membrilor proiectele de alfabet ce ar urma să admită Cercul în publicaţiile sale, dând preferinţă propunerii arhitectului Zagoriţ, ca mai simplu şi mai citeţ deşi cu aspect vetust.

Se ivesc mai multe critice. D-l Argetoianu este împotriva unui alfabet tip impus de societate; d-l Pantazi este pentru excluderea vechilor tipărituri ca viitoare modele, menţinându-se alfabetul modern cel mai artistic. D-l Rosental propune a se ţine seamă de tradiţia locală în privinţa reeditării unor opere vechi, iar pentru tipăriturile

contemporane să se recurgă la caracterele zilelor noastre, alegându-se cele mai artistice. D. Marghiloman propune să se provoace emulaţie între tipografi şi editori prin concursuri publice, este pentru menţinerea caracterului latin al alfabetului. După explicările date de secretarul general, se primeşte proiectul Zagoriţ cu condiţie de a atenua caracterul prea arhaic al unor litere. Se proclamă ca membre de onoare m.s. regina Elisabeta şi m.s. regina Maria, iar ca membri asociaţi d-nii Zagoriţ şi Creţoiu. D. Pantazi arată că 28 membri au plătit cotizaţia de fondatori, de 500 lei, găsindu-se în casă 9775 lei din care urmează a se achita executarea proiectelor prezentate. Evenimentele ce au urmat în 1916 au împiedicat activitatea societăţii aşa de entuziast pornită.

Mult timp după război, veşnicul profitor şi plagiator, nătângul G. Oprescu, a reluat planul cercului publicând, ca şi în propunerea inginerului Creţoiu, aprobată de Cerc, „Cântarea României“ într-o ediţie fără vreun caracter propriu şi inferioară chiar publicaţiilor existente, aşa încât problema bibliofilă pusă în 1915 este încă de realizat.

CXXXI

ADORMIREA REGINEI ELISABETA

Pe răbojul anului 1916 sunt două adânci crestături: decedarea reginei Elisabeta şi intrarea României în războiul mondial.

Părăsind Curtea de Argeş, unde zilnic înfăţişarea „La El“ era o mângâiere, o retrăire a trecutului, regina se simţea, în chiliile de la Bucureşti, obosită de viaţă, „furtunile fără de număr bolnava inimă i-au frânt“, cum singură mărturiseşte în poezia *Ultimul ram* din 23 ian. 1916, în mai puţin de o lună înainte de obştescul sfârşit. Cu toată tristeţa ce o copleşea, regina se interesa de mersul războiului şi în optimismul ce o caracteriza, tot credea: „es wird gut enden die Engel haben es mir gesagt“. Alteori însă mărturisea că are să-şi ia lucru la subţioară şi să se ducă la Dumnezeu, să-i spuie să o ia la El, căci a trăit destul. Iar în 31 ian. mă întâmpină cu aci reprodusa foaie cu următoarele două versuri rezumând gândurile ce o preocupau:

„War Gott wollte Dank für jede Wohltat sagen,
Der fände garnicht Zeit, noch über Leid zu klagen.“

Bucurându-se de neaşteptata vreme primăvăratică, regina, veşnic însetată de cât mai mult aer, abuzând să respire la fereastra larg deschisă, căpătă o pneumonie, de care nici devotata îngrijire a doctorului Mamulea nu o putu salva. După câteva zile de suferinţă, la 1 februarie telefonul de la Palat mă anunţă la 4,30 dimineaţa că regina era rău. Regele, regina şi Brătianu erau acolo. Mamulea ne avertiză că

plămânul stâng era prins şi că inima ceda. Îi spunea lui Mamulea: „Pourquoi ne me laissez-vous pas déguerpir?“ Iar reginei Maria: „Ils m'ont encore tirée d'afaire.“ Gemetele ei ne sfâşiau inima. Erau tot mai puţine speranţe de scăpare. A doua zi joi 2/18 februarie fui chemat telefonic la 7 1/2 la palat. Regina somnolând număra tare pe nemţeşte, ca la lucru de frivolităţi. Nu mai recunoştea pe nimeni; la 8,25 adormise pe veci. Mâna-i era încă caldă când am sărutat-o cu toată afecţiunea şi durerea. Puţin după aceea regina, plângând, îmi spuse: „Ce păcat că nu erai aci, la 7 a întrebat de dumneata, vorbindu-mi nemţeşte, dovedind astfel că nu mă mai recunoştea“.

Pe seară împreună cu doctorul Mamulea şi aghiotanţii am transportat pe regina în salonul, unde se făcu un prim serviciu proptestant şi altul ortodox. Pe rând toţi din jurul ei făcurăm de gardă. Am chemat pe Artachino şi pe Bulgăraş care au desenat figura reginei, iar Spaethe a mulat mâna, frumoasa, neobosita ei mână. A doua zi sicriul a fost expus pe un soclu la intrarea sălii tronului unde se oficiară din nou cele două servicii religioase.

Der letzte Ast

Sie steht vom Blitz getroffen
Geborsten bis zum Grund,
Den wüsten Wettern offen,
Herzkrank und Todeswund.

Nur hat die alte Eiche
Noch immer einen Ast,
Der war, der Saftereiche,
Von manchem Sturm umrast

Doch geht das Frühlings säuseln
Jung durch die junge Welt,
Rotlippger Blätter Kräuseln
Hat da den Ast umsehwellt.

Und bin auch gespalten
Ins Mark bei Sturmesnacht,
Ein Ast blied nur erhalten,
Der ist nun aufgewacht.

Der träumt von Frühlingstagen,
Von siedern Sonnenschein,
Von Wagen, Jubeln, Klagen,
Er schaut soganz allein

Wie oft der Wald gefallen,
Saubschatten aufersteht,
Und lauscht der Ast Verhallen,
Das ihm vorübergeht.

Ultimul ram

Stejarul stă lovit de trăsnet
Şi despicat până-n pământ:
Furtunile fără de număr
Bolnava-i inimă i-au frânt.

Dar i-a rămas un ram – şi verde,
Din nimicita lui cunună –
Se-nalţă plin de sevă-n soare,
Scăpat de apriga furtună.

Iar şopotul primăvăratec
Întinerind prin lume trece
Şi pune scânteieri de aur
Pe ramul despoiat şi rece.

Şi dacă-n noaptea cea grozavă
S-a prăbuşit viaţa-mi toată,
Mi-a mai rămas un ram, şi ramul
Se smulge morţii înc-odată.

Visează zile înflorite,
Cântări, străfulgerări de soare
Şi plânsete înnăbuşite
De veselii... Şi i se pare

C-ascultă solitar la zborul
Îndepărtatelor murmure,
Cum trunchiul cel căzut ascultă
O nouă, tânără pădure.

Traducere de Ion Al. George, *Conv. lit.*
(Martie 1916, p. 241)

Duminică 21 febr./5 martie, după alte două serviciuri religioase şi „La Marche triomphale“ orchestrată de Enescu, după Schubert, potrivit dorinţei reginei, sicriul fu închis; cu dr. Mamulea şi aghiotanţii îl purtăm pe umeri până la carul funebru şi-l urmarăm la gară, ducându-ne cu toată casa civilă în vagonul mortuar. Programul a fost cam acelaşi ca la regele Carol, fără aceeaşi desfăşurare militară. La Curtea de Argeş urcuşul la mănăstire fu îngreuiat de drumul desfundat de ploi. Când sicriul înconjurat de familia regală, poposi pentru ultima oară sub baptisteriul marmorean, cerul, posomorât până aci, se deschise şi ultimele raze ale apusului de soare luminară întreg firmamentul, învăluind într-o splendidă ultimă aureolă sicriul, dând totodată o şi mai mare strălucire odăjdiilor vlădicilor pe treptele episcopale, psalmodiind veşnica pomenire cu ale ei sfâşietoare reveniri. Pentru ultima oară trupul neînsufleţit al aceleia ce de atâtea ori urcase „la El“, trece acum sub intrarea în boltă, cu icoana, încrustată în mozaic, a Maicei Domnului, cu Mântuitorul în braţe, fără putinţă de a se întoarce!

Pe fundul criptei, încă deschise, regina Maria presără flori înainte de scufundarea în întuneric a sicriului.

Între cele două lespezi ale părinţilor s-au depus, potrivit dorinţei răposatei, osemintele principesei Maria, aduse de la Cotroceni într-o casetă sigilată, cei trei reprezentanţi ai primei noastre dinastii fiind acum reuniţi pe vecie.

Astfel s-a încheiat bogata viaţă, la 72 de ani şi două luni a aceleia care, de la venirea ei în ţară la 12 nov. 1869, s-a călăuzit de următoarea deviză, ce singură şi-a dat: „Nu e decât o fericire: datoria; o singură mângâiere: munca; o singură plăcere: frumosul“.

Oricât de mare ne este durerea cauzată de pierderea primei noastre regine, nu ne e îngăduit să o jelim ci numai să o proslăvim ca pe o eroină ce ne-a părăsit lăsând în urmă atâtea opere de valoare şi aşa măreţe fapte ce pe veci îi asigură nemurirea. Nu aci, între aceste amintiri personale, e locul să se dea o caracterizare generală a prodigioasei activităţi a dispărutei; după acele scrise în *Conv. lit.* din martie 1916 (p. 259–280 cu numeroase planşe în text) în care se arată că „pe toate tărâmurile Carmen Sylva a înviorat şi împrospătat viaţa culturală a românilor, opera ei fiind tot atât de temeinică ca şi a augustului făuritor al României“[1].

---

[1] Acelaşi număr al revistei cuprinde o serie de articole şi amintiri asupra reginei Elisabeta, începând cu o scrisoare a lui V. Alecsandri din 1877, articole de Maiorescu, Negruzzi etc. A se consulta: G. Bengescu: *Carmen Sylva intime*, 1 vol. 8°, Paris Juven, 1905, 292 pp. G. Bengesco: *Bibliographie et extraits des oeuvres de Carmen Sylva*, 1 vol. 8°, Paris, *Le Sondier*, 1904, v. Stackelberg: *Aus Carmen Sylva's Leben*, 1 vol. 8°, Heidelberg, 1885. Mite Kremnitz: *Carmen Sylva*, eine Biographie, 1 vol. Haberland Leipzig f.d. (probabil 1903). *Revista germaniştilor*, nr. 1 din 1936, cuprinde o serie de amintiri şi articole despre regina. *Revista Fundaţiilor regale*, nr. din dec. 1943, aduce un omagiu Carmen Sylvei, publicând amintiri ale maestrului G. Enescu; o bună bibliografie a operelor sale de D. R. Mazilu, şi alte contribuţii. L. Carandino-Platamone: *Carmen Sylva*, 1. vol. 8°, Buc. Universul, 1936.

Reluând şirul evenimentelor zilnice, agenda-mi indică audienţa la regina Maria, care la 25 febr. îmi dăruieşte styloul reginei Elisabeta, amânându-se pentru mai târziu regularea hârtiilor ce mi-au fost încredinţate prin scrisoarea mai sus menţionată. La 27 febr., parastas la Argeş; iar la dejunul de la 28 în care am adus desenurile capului răposatei, regina mă anunţă că regele a găsit în arhivele reginei Elisabeta scrisori din care ar reieşi că ar fi încercat o căsătorie a Elenei Văcărescu cu un Bernadotte, pentru a o vedea împărăteasă a Franţei şi alte tot aşa de năzdrăvane combinaţii, puţin probabile. În tot cazul constat cu acest prilej, că arhiva ce-mi era destinată a fost răvăşită.

La 4 martie comisia pentru regularea succesiunei reginei Elisabeta, refuză a aproba 6000 lei pentru reproducerea ce plănuiam a Evangheliei de la Argeş. Ies la iveală geloziile mocnite până acum! Dispărând zâna protectoare, era firesc să îndur răzbunările năbuşite până aci! Din fericire la aceste păcate omeneşti nu mai asistă aceea pentru care, cum singură de mult dorea, sosise „acel ceas binecuvântat când, într-o lumină strălucitoare şi desfăcută de orice legătură pământească, voi privi fără nici un văl veşnica fericire“ ce atât i se cuvenea. Iar eu, trecând peste micimile sufleteşti ale acelora ce acum căutau să-şi răzbune de favorurile de care m-am bucurat, îmi voi împrospăta „amintirile recunoscătoare pentru ceasurile împlinite de cugetări în care se lumina singurătatea şi se odihnea inima cea obosită“ după cum glăsuieşte dedicaţia de pe *Biblie*, pe care regina mi-a dăruit-o de Sf. Sărbători. Împotriva oricărei încercări de a se micşora măreaţa apariţie printre noi a Mamei regina, ea va rămânea, ca un simbol viu al bunătăţii şi mărinimiei în seculu seculorum.

CXXXII

CARMEN SYLVA ŞI AI EI CONTIMPORANI

În vasta-i şi atât de variata-i operă, Carmen Sylva s-a bucurat de puţine colaborări numai. Dintre aceştia cel mai constant a rămas „regele poeziei“, care în vremea din urmă avea vara reşedinţa la Castelul Peleş. Prin Alecsandri Carmen Sylva a cunoscut mai de aproape vechea literatură şi cântecele şi mai ales legendele poporului român, pe care apoi le-a tradus în limba germană[1]. Colaborarea consta mai ales prin procurarea de către Alecsandri a legendelor ce propunea ca subiecte Carmen Sylva, care, însă, după cum scrie poetului, în 25 nov. 1880“: „Je vous supplie faites-moi la légende ques vous m'avez donnés, je vous assure que j'aime mieux la traduire“. În aceeaşi lungă scrisoare, de vreo zece pagini, după ce expune pe larg o lucrare proprie, adaogă. „depuis deux jours je suis plongée dans

[1] *Rumänische Dichtungen*, în colaborare cu Mite Kremnitz, I vol. 8°, Leipzig, 1881 şi alte edit'

«Ciocârlia»! J'oublie travail, peine, efforts, fatigue dans l'extase de chaque vers! Comme vous êtes heureux d'avoir écrit cela! C'est trop beau! Ça vaut la peine de soigner chaque vers pour moi, car je le déguste mot à mot. Je travaille fiévreusement, pourvu que le dégoût ne survienne pas, pour que je ne trouve pas que mes vers sont plats et que mes rimes se répètent toujours. Ah! Que Dieu me donne la force de montrer à l'Europe quel poète vous êtes! Quelquefois cela m'effraye de penser que moi je suis le refleteur qui montrera vos chefs-d'oeuvre!... Je vous prie faites-moi la lègende que vous m'avez si généreusement donné, mais vite, dans quinze jours, tant que ma veine dure!

J'ai pensé qu'il faut l'appeler Duduia Zâna, c'est doux et joli... Où! Je vous prie faites-les en vers alexandrins, ils donnent plus de latitude au traducteur. Faites-le ardent et passionné, dramatique, comme Anna Doamna... Je vous assure que cela ne vous prendra pas beaucoup de temps, et je pourrai de nouveau déguster vos vers, au lieu d'en faire de médiocres moi-même... Je n'ai aucune jalousie d'auteur, au contraire, ma joie est pure et sans aloi et je ne redoute aucune peine, du moment où cela vaut la peine! Maintenant ne venez pas me dire que vous n'êtes pas inspiré, que je le ferai aussi bien que vous etc; parce que ce n'est pas vrai, il me le faut de votre pinceau et de votre palette!... Mes chambres sont très jolies, un peu trop d'ombre pour vous, mais si vous voyiez l'horrible masure qu'on bâtit devant mon nez, vous comprendriez que je barricade mes fenêtres pour ne pas trop fatiguer mon imagination à me représenter la *lunca* ou le foişor! J'aime mieux ma cellule avec mon bout de ciel, que le mauvais goût, s'étalant devant mes yeux, en me fermant la vue sur Dealu Spirii, qui ne manquait pas de charme surtout de grand matin. A présent j'ai l'ombre de mon palmier et mon magnifique Ribera, pour rafraîchir ma vue et mon imagination. Avec tout cela j'ai le frisson quand on parle d'un nouveau palais; celui-ci menace de crouler sur moi et sous moi, cela m'est égal! Onze ans de ma vie se sont écoulés là, et quelles années! Peut-être pourrait-on soutenir les murs et changer les poutres vermoulues et y rester encore malgré la maison d'Olbrich devant mon nez!

Faites-moi «Duduia Zâna!» Je vous prie, ce sera si beau! Je me prends quelquefois à réver à la scène du lac!

Maintenant je retourne à «Ciocârlia», je vois l'aube qui grisonne à travers mes rideaux baissés et vous savez que je déteste le gris du matin; c'est l'heure la plus triste que je connaisse. J'avais besoin de vous écrire, je rattraperai bien vite le temps que j'ai volé à mon travail.

Après demain nous ouvrons les chambres, aujoud'hui nous déménageons, je visite des écoles, des expositions. «Ciocârlia» forme une voile entre le monde et moi, que je tâche d'épaissir, pour ne pas perdre mes ailes!

Adieu, au revoir! Ne faites jamais de politique! Je ne finis ma lettre que pour causer avec vous d'une autre manière!

(ss) Elisabeth".

La 2 dec. bardul se grăbeşte să răspundă, de la Mirceşti: „Parmi ces souffrances, celle qui me tourmente le plus c'est l'impossibilité de profiter de cette visite pour entendre la fin de votre admirable traduction de la «Legenda Ciocârliei»". E singura copie de o mână streină – a uneia din numeroasele epistole ale reginei, judecând după numărul mare al scrisorilor poetului către augusta corespondentă. Dintre aceste voi rezuma aci pe aceea din 20 aprilie 1887, din Paris, cuprinzând nu mai puţin de opt pagini împlinite cu microscopicul scris al poetului, care istoriseşte corespondentei sale canavaua legendei lui Timur, tâlharul cu degetul retezat de tânăra fecioară Mariuca. Dar iată începutul acestei tipice scrisori, de compoziţie la fel cu aceea de mai sus a reginei.

„Paris, 20 avril, 1887

Madame,

Je ne sais pas où commencer cette lettre, par l'expression de mes sentiments de reconnaissance pour l'honneur que Votre Majesté m'a fait en me dédiant un de ses ouvrages, ou par la manifestation de la joie que j'ai éprouvée en voyant dans le courant de votre lettre combien vous étiez contente du succès obtenu en Allemagne par le volume intitulé: „A travers les siècles". Cet écrin de bijoux littéraires frappé au coin du génie des légendes populaires de notre pays, a été également apprécié en France par les quelques personnes qui savent lire et comprendre l'allemand. L'une d'elle, une charmante Anglaise-Parisienne, m'a avoué que pendant la lecture de cet ouvrage, il lui avait semblé respirer un air embaumé de senteurs inconnues, aussi a-t-elle demandé si l'encre dont Votre Majesté se servait était composée d'essence de fleurs des Carpathes? Je lui ai répondu que Votre Majesté avait l'habitude de tremper ses cheveux dans la rosée matinale de Sinaia et que du même coup ses idées s'impregnaient des parfums particuliers aux fleurs de nos montagnes.

«Et vous? a-t-elle répliqué malicieusement». «Moi, madame, je crains les rhumes de cerveau». – «Comment fait-vous alors? » – «Je me lave les yeux avec de la rosée pour voir tout en rose... tout, même votre gracieuse malice.»

Cette réponse quintessenciée m'a valu une bonne poignée de main, à l'anglaise, qui m'a légèrment démis le bras. C'est donc avec des doigts endoloris que je vais essayer de tracer l'histoire du brigand aux doigts coupés."

Şi după ce, pe următoarele şase pagini în 4° dă rezumatul legendei, sfârşeşte astfel: „Voilà, Madame, la légende de Mariuca, c'est à dire le canevas sur lequel Votre Majesté brodera des dessins aux couleurs splendides. Il me reste à demander humblement excuse à Votre Majesté pour la longueur et l'incohérence de cette lettre écrite après un accès de fièvre... En ma qualité de Ministre j'ai dû assister à la messe du minuit célébrée dans notre fameuse chapelle, et cela m'a valu des fêtes de Pâques peu réjouissantes.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect de Votre Majesté le très dévoué et très obéissant serviteur, V. Alecsandri".

Interesante sunt şi celelalte scrisori. O scrisoare din 12 sept. 1879, însoţită de unele stihuri cerute de regina pentru foişorul ce a precedat Castelul Peleş din Sinaia, au fost publicate în *C. l.* din mai 1916, p. 481–495.

Dintre variantele propuse a fost aleasă următoarea:

Aici oricine
Sosit e cu bine
La vorbă, în casă,
La foc şi la masă.

Printr-o *n. r.* se menţionează scrisoarea testamentară prin care regina mi-a încredinţat manuscrisele sale. Probabil în *Conv. lit.* din mai 1916.

Dar spaţiul nepermiţându-mi reproducerea scrisorilor, voi da numai unele rezumate. Din Mirceşti, 19 sept. 1875: „Altesse, Il y a dans votre lettre une phrase qui renferme tout un monde d'idées et de sentiments poétiques: «oh! si j'avais les sapins en ville!" Elle m'a donné l'idée d'une romance intitulée intitulée «Dorul de brazi» que je prends la liberté d'envoyer à votre Altesse. C'est écrit au courant de la plume et sans doute elle aura besoin d'être revue et corrigée plus tard. En attendant, la voici telle qu'elle ést venue au monde, du premier jet, et je prie Votre Altesse de vouloir bien daigner l'agréer comme un souvenir de Sinaia. Les anciens auteurs dramatiques terminaient leurs pièces par cette phrase: «Excusez les fautes de l'auteur». Je les imite en priant votre Altesse d'être indulgente pour ma romance écrite dans les mois de stérilité poétique". Neştiind dacă e sau nu inedită, dau aci o primă strofă:

De-aş avea brazi lângă mine
Când stau închisă într-un palat
Şi viul Peleş care vine
De sus, din muntele Carpat,
Ah! eu n-aş şti cum iarna trece
Căci brazii mei cu frunza lor
Ar acoperi zăpada rece
Ş-ar îngâna tristul meu dor.

………………………………

(Şi se sfârşeşte astfel):
Atunci, din inimă senină
Vor înflori cântece dragi,
Cum înfloresc la rădăcină
Pe lângă voi, rumene fragi.

Despre relaţiile Carmen Sylvei cu autorii streini aflăm următoarele din scrisoarea bardului, de la Paris, din 20 dec. 1888: „Madame, Faire des chefs d'oeuvre, c'est bien, faire des heureux, c'est mieux. La Providence a généreusement octroyé à Votre Majesté ce double lot. Les Camille Doucet, Legouvé, Sully Prudhomme, Leconte de l'Isle etc., tous ces esprits supérieurs de la France sont actuellement en extase devant les préciuex autographes et tous sont à vos genoux. Pour ma part j'éprouve un noble orgueil à les voir dans cette attitude devant la gracieuse Souveraine de mon pays. Ils m'ont envoyé des lettres de remerciements avec prière de déposer aux pieds de Votre Majesté leurs sentiments de gratitude et leurs hommages de profond respect. C'est là une des prérogatives de ma charge que j'apprécie le plus..."

De la Sully Prudhomme există chiar următoarea scrisoare din 13 dec. 1888: „– Madame, Monsieur Alecsandri m'a remis de la part de Votre Majesté, les deux autographes si précieux de la traduction qu'elle a daigné faire de mes sonnets intitulés *Cri perdu* et *Chez l'antiquaire.* J'ai reçu avec la plus vive gratitude ce royal présent de Votre Majesté comme un témoignage de Son estime plus flatteur que je n'eusse osé le rêver et comme un insigne honneur à mes vers. Mon ignorance de l'allemand me prive, hélas! de jouir entièrement et par moi-même de cette grande faveur, mais, je me suis fait expliquer la traduction mot à mot par un professeur de langue allemande afin d'en pouvoir constater la fidélité qui m'a émerveillé et ravi.

Je conserverai avec un soin pieux ces autographes signé d'un nom qui est, aujoud'hui plus que jamais, consacré parmi les plus chers aux lecteurs français et qui, sous un voile généreusement modeste, permet aux écrivains français à l'égard d'une souveraine les sentiments d'une confraternité qui les élève. J'ai l'honneur d'être, Madame, de Votre Majesté le très humble et très reconnaissant serviteur (ss) Sully Prudhomme."

Alecsandri vorbeşte apoi de intenţia de a compune „un hymne a *l'âme du monde*, hymne que mon coeur m'a dicté et que j'espère faire suivre de toute une série de poésies destinées à paraître sous le titre de: *Jours de soleil...*

Au grand opéra une de nos compatriotes, Mme Hartoulary, vient de débuter avec un grand et légitime succès dans le rôle de Marquerite de *Faust*. Gounod en est aux anges. Il est vrai que Mme Darclée a obtenu un véritable triomphe par sa voix électrisante. Les enthousiastes vont même jusqu'à dire que la jolie roumaine est destinée à remplacer la Patti, alors qu'elle sera plus familiarisée avec la scène. – Tant mieux! elle afirmera à son tour que les femmes de son pays sont supérieures aux hommes. En effet nous avons déjà la Barsesco, la Theodorini, la Leria qui plus ou moins atteint les sommets de l'art dramatique et ont passé à l'état d'étoiles... Votre Majesté travaille beaucoup, beaucoup, preuve incontestable d'une excellente santé et d'une esprit qui plane toujours sur les hauteurs, dans la sérénité de l'azur. Je me réjouis au fond du coeur à l'idée de voir l'année prochaine de nouvelles perles sans prix à Votre diadème littéraire".

Iată în ce constă colaborarea între Carmen Sylva şi bardul de la Mirceşti: o reciprocă încurajare şi admirare binefăcătoare pentru fiecare. În semn de adânc devotament, Alecsandri oferă reginei operele sale scrise de el însuşi şi cu elogioase dedicaţii. De o valoare deosebită este manuscrisul „Înşiră-te, mărgărite“, caligrafiat în caractere gotice, bogat şi splendid ilustrat cu chenare colorate; executate, presupun, de doamna Sturdza-Scheianu, volumul 8°, admirabil legat în „maroquin“ şi cu „fers speciaux“ de la Paris, e datat din Mirceşti 1886. Favoarea de care Alecsandri se bucura la Curtea regală a excitat, fireşte, gelozia colegilor săi din corpul diplomatic şi în special al fiului fostului ministru la Constantinopoli, Bălăceanu (Tintin), om chipeş şi cu pretenţii literare pe baza cărora ar fi vrut să ajungă şi el la colaborarea cu Carmen Sylvá, care, drept primă condiţie a cerut să i se comunice pretinsele opere. Răspunsul închipuitului autor e prea nostim pentru a nu fi redat în întregime aci:

Vous avez voulu voir, Madame
Quelle figure avaient mes vers:
Hélas, ce que sent bien mon âme
Ma plume l'écrit de travers.
Ma pauvre plume intimidée
De cet honneur, autant que moi,
Rougit hésitante et troublée,
Balbutiant je ne sais quoi.
Pourtant elle voudrait vous dire,
Madame, qu'il est noble et doux
De captiver par un sourire
Tous ceux qui s'approchent de Vous;
Que lorsqu'on est Princesse et Reine,
C'est un bien glorieux honneur
De pouvoir être Souveraine
En ne régnant que par le coeur.
....
Croyez ma Muse, elle est sincère
N'ayant jamais jusqu'à ce jour,
Trempé sa main craintive et fière
Dans de l'eau bénite de Cour,
En terminant, je m'aperçois
Qu'elle Vous a dit „Altesse"
Ce titre avec une Déesse
Ne s'employait pas autrefois –

D'ailleurs, avec un peu d'audace,
Le seul qu'elle voudrait Vous voir,
Qui Vous peindrait comme un miroir,
Serait celui de „Votre Grace"

(ss) Constantin Balatchano

Cu toată a sa fals modestă îndrăzneală, autorul, ca şi alţi pretendenţi, n-a reuşit a înlocui pe veşnic bine intenţionatul şi prea cuviinciosul curtean V. Alecsandri. În afară de această colaborare ideală, Carmen Sylva a publicat versuri, nuvele şi romane cu Mite Kremnitz, sub pseudonimele de Dito & Idem, a căror înşirare se găseşte în bibliografiile menţionate. În domeniul muzicei a fost ajutată de polonezul Zdislaw Lubicz, căruia se datoreşte cântecul „Vârful cu Dor" şi altele. Despre colaborarea cu compozitorul Bungert şi cu artistul Lecomte du Noüy a fost vorba aiurea. Rămâne să menţionăm aci cartea cu scoarţă de lemn şi ferecături, intitulată „Mein Buch" tipărită pe foi groase de pergament îngălbenit, având pe fiecare pagină o poezie de Carmen Sylva, cu slove gotice, reprodusă în facsimile şi prinsă în chenare ilustrate cu subiecte egiptene de C. M. Seypel, I vol. 4°, Verlag von Felix Bagel Amsgrahungs Geschäft in Dusseldorf. Opresc aci enumerarea, lăsând în seama bibliofililor înşirarea numeroaselor opere ale Carmen Sylvei, precum şi traducerile din româneşte în cele cinci limbi pe care autoarea le vorbea cu aceeaşi uşurinţă şi muzicalitate, traducând curent fără prealabilă cetire a diferitelor texte.

CXXXIII

CARMEN SYLVA, ANIMATOAREA ARTEI ROMÂNEŞTI

Minunat dar i-a fost hărăzit principesei Elisabeta de pe malurile Rinului de a se fi adaptat aşa de lesne şi de integral la noul fel de viaţă de pe malurile Dunării, încât să fie cea mai aprigă reprezentantă a naţionalismului românesc al vremii sale. Căci nu e manifestare curat românească în fruntea căreia să nu o găsim. Prin legendele Peleşului, Carmen Sylva, cea dintâi, a pus în evidenţă farmecul pământului românesc şi al puterii sale de poetică inspirare, atrăgând atenţia streinătăţii asupra unei ţări ignorate şi din punct de vedere al pitorescului ei. Însuşindu-şi graiul românesc pe care cu o muzicalitate rară îl vorbea, regina poetă a introdus în domeniul literaturii mondiale poemele şi cânturile româneşti, ignorate peste graniţă până aci. Apreciind subtilul simţ estetic, înnăscut, al ţărancei colinelor noastre, manifestat în portul naţional cu valorile sale vii dar armonioase şi mai ales prin maramele amintind vălurile fecioarelor ateniene, Carmen Sylva prin introducerea acestui port la festivităţile de la Curte i-a dat viaţă nouă întreţinută şi prin numeroasele Societăţi întemeiate şi prezidate de majestatea sa. Pasionată mai presus de toate de muzică de

a cărei superioritate artistică şi binefăcătoare înrâurire era pătrunsă, a reuşit să creeze curentul muzical de azi, ce numai ei se datoreşte. Ea s-a bucurat de facultatea nu numai de a se împărtăşi singură de acţiunea binefăcătoare a unei opere, ci de a comunica şi altora entuziasmul ce-l resimţea în faţa unor asemenea frumuseţi, împărtăşind astfel cu alţii binefăcătorul balsam ce se desprinde din orice operă sau manifestare artistică.

Carmen Sylva a fost o adevărată animatoare a frumosului în toate direcţiile în noua sa patrie. Din scrisoarea mai sus citată către Alecsandri, se vede nemăsurata admiraţie pentru opera bardului şi inimosul ei îndemn de a dărui şi mai departe ţara cu asemenea nestemate opere.

Şi mai elocventă, în această privinţă, este lunga scrisoare adresată la 10 febr. 1900 lui G. Enescu[1]. Pe Enescu îl numeşte „drag copil al sufletului meu", comunicându-i: „Patria se aşteaptă nemărginit de mult de la puterea-ţi creatoare, şi te preţuim ca pe cea mai nestemată a noastră comoară..." Şi pe Grigorescu regina a căutat să şi-l apropie, contrar opiniei generale că maestrul nu era bine văzut la Curte. De fapt regele Carol a însărcinat pe pictor să-l însoţească în campania din Bulgaria de unde ne-a dat cunoscutele sale desenuri şi tablouri; iar Carmen Sylva i-a servit de model în faimosul portret în grădina de iarnă a Palatului.

Printr-o scrisoare de la Paris din 17 aug. 1880, pictorul se scuză: „de n'avoir pas pu me rendre à Sinaia pendant le séjour que votre Altesse Royale y a fait cet été" dând totodată detalii asupra unei însărcinări ce i se încredinţase la Paris. Se observă că scrisoarea e de o mână streină, semnătura fiind a lui Grigorescu. Greutatea de a corespunde în franţuzeşte – dovedită prin imperfecţia unor bilete ale pictorului publicase în acea limbă – poate fi cauza rezervei lui Grigorescu în relaţiile sale cu Curtea. În scrisoarea citată către Enescu, regina revine asupra pictorului, comunicând corespondentului ei: „Grigorescu iar a expus pânze minunate", dovadă a interesului ce-i purta. La Curtea de Argeş două mari pânze ale maestrului erau obiectul zilnicei admirare a Carmen Sylvei, în afară de alte opere ale aceluiaşi în apartamentele regale. Caracterului puţin comunicativ şi a traiului retras al pictorului, iar nu desconsideraţiei regale, se datoreşte deci neapropierea lui de cercul artistic al Carmen Sylvei. (Reluăm scrisoarea către Enescu.) „Ieri seară am avut ca singur oaspe, pe Grigorescu, scrie regina, era fericit şi încântat peste măsură. I-am spus, că numai doi oameni au înţeles scumpa noastră ţară, el şi Alecsandri şi că acum sper că vom avea şi pe al treilea, care va fi Enescu. Aşa-i că n-o să mă dai de ruşine? Nu uita farmecul nespus ce pluteşte asupra şesurilor noastre şi nici puterea năprasnică a munţilor noştri... Dacă Alecsandri nu ar fi găsit decât *Mioriţa* şi *Toma Alimoş* – tot ar fi făcut destul. Cred că ar trebui să te apuci odată să faci din *Mioriţa* o pastorală propriu-zisă, cu coruri, soli, orchestră, solo de flaut şi celelalte părţi caracteristice...

---

[1] Un întreg pachet de asemenea scrisori, primite de Enescu, mi-au fost încredinţate spre păstrare, la Fundaţia Carol I, unde le-am predat, cu inventar, succesorului meu. Dintre ele am publicat pe aceea menţionată aci, în *Conv. lit.* din iunie 1924, p. 419–431.

Până acum n-ai început încă să te adăpi din sorgintele pământului nostru, care ţi se oferă de-a întregul. Din solul ţării să te îndestulezi necontenit şi eu te voi pune în legătură cu marele nostru poet. Cu el am trăit şi ne-am înţeles sufleteşte. El aducea duhul şi frăgezimea ţarinei cu miros de busuioc şi de mieluşei şi te făcea să întrevezi întregul cuprins românesc cu soarele lui strălucitor, pe care cei din apus nici nu şi-l pot închipui!

Poet adevărat poate fi numai acela, care îşi poartă în suflet ţara sa; căci ea dă, mai mult chiar decât i se cere, aceluia care o iubeşte şi o înţelege şi nu se apropie de ea numai din simplă curiozitate şi fără iubire... Nu din întâmplare te-ai născut pe pământul românesc. – Compune într-un mănunchi *Mioriţa* şi toate celelalte bucăţi populare; le poţi avea oricând cu uşurinţă... Şlefuieşte pe cât poţi diamantul şi te vei minuna singur de strălucirea lui. Apucă-te de *Mioriţa*. Alecsandri îmi spunea, că pentru întâia oară în viaţa lui i-a fost frică să nu moară înainte de a fi ajuns acasă, atunci când trecea munţii purtând cu el nepreţuita baladă ce tocmai găsise; într-atât avea simţământul că descoperise un bulgăr de aur... Eu consider ca o mare fericire faptul că soarta m-a aruncat într-o ţară cu atâtea frumuseţi primitive şi nebănuite. Numai cei săraci cu duhul nu se pot îndestula din aceste frumuseţi; iar noi ne putem adăpa la acest izvor curat, având totodată sentimentul că el aparţine numai nouă. De aceea rămâi, rogu-te, copilul ţării tale, cu miresmele câmpului în port şi păr, cu oglindirea şesului în priviri şi cu furtună în cântece... O Pinx, de-ai şti câtă bucurie îmi faci! Eşti mângâierea mea toată pentru câte-mi lipsesc în viaţă şi mi-ai lipsit întotdeauna, oricât am căutat să mă amăgesc pe mine însămi de aceste lipsuri prin muncă încordată. Lasă, rogu-te, pe marele maestru invizibil să-ţi călească şi cioplească sufletul, până ce o ajunge aşa cum el voieşte, şi nu te îndoi că vei rămâne fără îndrumare.

Cunoşti ţara aceasta; caută de scoate din ea cât mai mult, e o adevărată mină de aur ca efecte, sunete, visuri şi culoare..."

Un imn mai măreţ, o glorificare mai caldă şi sinceră nu se puteau aduce ţării româneşti şi nici îndemnuri mai părinteşti unui tânăr artist.

De aceea Carmen Sylva, pe care maestrul Enescu, în ale sale amintiri, o consideră ca „o reîncarnare a Sfintei Elisabeta", va rămâne, desigur, cea mai elocventă animatoare a artei româneşti.

CXXXIV

LA CRUCEA ALBĂ

Cuibul de la Cătina a fost vândut ca fiind prea departe de capitală, iar în schimb Coana Coraliţa a cumpărat via din Merei, zisă la Crucea Albă, departe numai de doi

kilometri de staţia Monteoru a CFR şi de Şoseaua naţională. Noua achiziţie mai prezenta marele avantaj a unei case foarte încăpătoare, cu o mulţime de odăi în jurul unui hall de 9 × 6 m, având şi un vast pod asfaltat. Căci prima proprietară, soţia colonelului Simion Marcovici, fostul meu coleg la Schewitz, acum comandant al garnizoanei din Buzău, la 12 km departe de vie, clădise casa după modelul celor văzute în călătoria de nuntă, în Italia, adică fără alt acoperiş decât o balustradă în jurul terasei asfaltate. Troienele de zăpadă – necunoscute în Italia – au silit pe neprevăzătoarea proprietară să adaoge ulterior un acoperiş cu pantele cuvenite pentru scurgerea apelor şi a zăpezilor, dând astfel clădirii o înfăţişare şi mai măreaţă, în mijlocul dreptunghiului de vie de 20 hectare, cuprinse între două şosele şi izolate de vecinii din sat. Nerăbdătoare de a ne avea la dânsa, soacră-mea îmi scrie la 15 mai 1915: „Castelul e gata aranjat, complet mobilat, gospodăria funcţionând. Aveţi aer răcoros, apa din puţ abureşte paharul; grădină cu trandafiri şi brazi. Este un rai! Veniţi, nu mai treceţi cu copiii peste graniţă unde nu veţi fi mai bine ca aci". Realitatea corespunzând celor scrise, am renunţat la vilegiatura plănuită la Braşov şi ne-am stabilit pe vară în aşa-zisul „Castel" al bunicuţei unde copiii puteau evolua cu patine cu roate în podul-terasă, când vremea nu îngăduia şederea în grădina cu trandafiri sau la umbra copacilor din preajma casei. Scoarţele naţionale, cu ale lor culori vii pe zidul spoit în alb, icoanele vechi, străchinele multicolore ca şi fotele pe canapele şi pe mese dau un aspect înviorător vastei odăi centrale, unde familia reunită se retrăgea de dogoreala soarelui de amiazi când nu se putea îndeletnici afară cu jocul de bile-boccia, cu prinsul cercurilor sau cu partidele de crochet aşa de antrenante. Terasa deschisă a podului deasupra colonadei pretenţioase din lunga faţadă a clădirii, era rezervată tragerii la ţintă cu armele Flaubert sau cu săgeţile aduse din Norvegia. Putea fi într-adevăr mândră bunica de aşezarea ei gospodărească unde am adus, din împrejurimi, şi două troiţe de piatră spre mai bună legitimare a numelui dat viei. Şi de vecini plăcuţi aveam norocul. De cealaltă parte a gării, spre sud, în comuna Stâlpu, gospodărea vechea moşie a Ghiculeştilor Paul Teodoru, fost secretar general la Interne, care neavând copii, venea des la ai noştri aducându-le brânză şi smântână de la îmbelşugata lui gospodărie, iar în zile de sărbătoare venea cu brecul lui la care erau înhămaţi trei telegari, pe care mândru îi mâna singur, ducându-se pe la mânăstirile din împrejurimi sau la băile Monteoru, la distanţă de vreo 6 km., unde duminicele erau serbări cu muzică şi tombolă pentru numeroşii vizitatori ai, pe atunci, renumitei staţiuni balneare.

Spre nord, la începutul colindelor era via lui Miron Morţun, văr al prietenului V. G. Morţun; iar mai sus aceea a lui Titu Constantinescu, un fel de aghiotant electoral al ministrului C. Angelescu, care, după moartea prietenului Teodoru, a cumpărat, mărindu-l, domeniul din Stâlpu. Legăturile feroviare fiind foarte bune şi ameliorate încă prin favoarea opririi unui accelerat mă puteam deplasa altfel de des decât la Cătina, distanţă de mai bine de o poştă de ultima staţie CFR. Din alăturatele fotografii se vede, în parte, plăcuta amenajare a odăilor în care mă simţeam aşa de bine, recreindu-mă într-adevăr de căldura şi plictisul oraşului. Copiii, preparaţi în

casă, depuneau examenele la şcolile respective din Buzău, obţinând binemeritate succese.

În această idilică atmosferă, pe când cu copiii jucam crochet în dumineca de 14 august, cimotia noastră, C. Obedeanu, veni de la via sa de la Valea Puţului, anunţându-ne mobilizarea decretată pentru a doua zi, Sf. Maria, când am şi plecat spre Bucureşti, lăsând întreaga familie sub ocrotirea bunicuţei, înviorătoare prin veşnicul ei optimism şi nestrămutata-i încredere în voinţa Celui de Sus.

CXXXV

ACALMIE APĂSĂTOARE

În aşteptarea celuilalt mare eveniment al anului 1916, viaţa şi-a reluat cursul normal, cu toată întristarea celor petrecute şi preocuparea celor viitoare. La cursul de istoria artei, la Fundaţie, am crezut de cuviinţă să-l preced de câteva cuvinte asupra celei de curând plecată dintre noi; persoanele care s-au ridicat văzând că, prinţesele, din loja regală, nu mişcă, s-au aşezat, şi în această atmosferă deprimantă am încheiat prelegerea. La Casa Şcoalelor, la conferinţele Asociaţiei doamnelor române, publicul a ascultat în picioare cuvintele în onoarea reginei Elisabeta. La parastasul de 40 de zile la Argeş, Curtea n-a fost reprezentată decât de d-na Maria Poenaru şi de mine! În casa acestei foste devotate damă de onoare ne-am mai întrunit de câteva ori cu dr. Mamulea amintindu-ne cu smerenie şi drag de marele suflet ce ne părăsise.

În conferinţele de la Roman şi cea de la Turnu-Severin, de Florii, am vorbit despre regina Elisabeta şi arta românească, proiectând numeroasele lucrări datorite mâinii ei maestre spre marele interes al publicului.

În ajun de Paşti mi s-au predat două lăzi cu manuscrisele reginei Elisabeta, după ce au fost tare purificate, retrăgându-se o bună parte; iar d-ra Burin, mi-a mărturisit a fi ars, din ordin, şi caiete de memorii ale reginei, mi-a mai predat maşina de scris Yost, a reginei, iar d-na Poenaru spunându-mi în mare confidenţă că M.M. L.L. au oprit-o de a preda soţiei mele unele obiecte mai scumpe pe care defuncta i le-ar fi rezervat. Oficial, prin scrisoarea mareşalului H. Catargi, mi s-a predat, rezervate tot de Regina Elisabeta, sfeşnicul de argint cu cifrul regelui Carol precum şi orologiul, care erau pe masa sa de noapte. Pentru copii mai multe obiecte japoneze, iar pentru Mariţica o statuetă în bronz şi fildeş. La Cotroceni invitaţiile la dejun precum şi lecturile de seara, cu Panaitescu, deveniră tot mai dese. La 24 aprilie, ziua Sfintei Elisabeta, am convocat la Fundaţie pe persoanele din jurul fostei regine şi sub preşedinţia prinţesei Sophie de Wied s-a decis întemeierea unei societăţi pentru perpetuarea cultului Carmen Sylva, semnându-se un act în acest sens. Evenimentele următoare au împiedicat această iniţiativă, nerămânând decât

pergamentul cu semnăturile. Au semnat: Sophie, Ecaterina Ghica, Elena Perticari, Olga Brăiloiu, Viorica Filitty, Maria Mavrocordat, Simona Magheru, col. adj. A. Magheru, generalul Mavrocordat, Maria Poenaru, Frosi Băicoianu, Sophie Vălleanu, Lisette Bengescu, dr. Mamulea, Otilia Michail Oteteleşianu, Maria Assan, Fany Szeculici, Amiral Gracoski, Al. Tzigara-Samurcaş.

Respectând tradiţia riguros stabilită de regele Carol I, am prezentat regelui Ferdinand bugetul Fundaţiei Carol, iar la 9 mai a avut loc în instituţia regală şedinţa solemnă sub preşedinţia ministrului Ducu, care prin a sa cuvântare a preamărit pe regina Elisabeta, „tovarăşa nedespărţită a tuturor grijilor ca şi a tuturor bucuriilor lungi şi binecuvântatei lui domnii“. Cu acest prilej am arătat că prin testamentul său, regina Elisabeta a legat Fundaţiei suma de 10 000 lei din venitul său căreia se va institui o bursă care se va da la 2 ani unei românce, doctor în medicină a Facultăţii din Bucureşti. Bursa urmând a se da alternativ „pentru obstetrică şi boale de copii“.

Prin darea de seamă din 9 mai 1916 s-a încheiat seria rapoartelor ca rezultat fără vreo întrerupere, am prezentat asupra dezvoltării succesive a Fundaţiei insistând, de la început, asupra insuficienţei localului faţă de numărul mereu crescând al cititorilor, ceea ce a şi hotărât pe regele Carol să mărească clădirea din nou, inaugurată în 1914.

Serile la Cotroceni se continuau, lectura traducerii din „Povestea unui dor nestins“ regina încântată şi de ilustraţiile lui N. Grant, alteori dineu pe noua terasă în stilul de la Horezu.

D-na Maria dr. Toma Ionescu, cerând reginei un articol pentru marea lucrare ce intenţiona să editeze la Paris asupra tezaurilor de artă românească, sunt însărcinat să comunic precis asupra intenţiilor autoarei, care în 1922 numai a reuşit să editeze la Paris (fără nici o altă indicaţie) un luxos în 4^0 cuprinzând un articol al reginei, altul de Tache Ionescu şi de N. Iorga şi ultimul al editoarei. Profitând de această intervenţie, d-na Ionescu mi-a cerut o serie de fotografii pe cale le-a reprodus, iar articolul asupra artei româneşti nu l-a putut publica. Iorga ameninţând că în acest caz retrage pe al său intitulat „La terre roumaine“. Şi astfel prea elegantul volum, din care mai bine de trei părţi cuprinde fotografii ale tezaurilor artistice din ţară, a rămas fără vreo lămurire asupra artei! Ţin să adaog că volumul purtând pe cotor: „La Roumanie, Maria Ionescu“, 1922, a revenit scump statului „român“. Astfel interesante au fost consfătuirile asupra lucrărilor sale cu prinţesa Martha Bibescu, în palatul căreia, la Mogoşoaia, am fost adesea oaspete.

La 5/18 iulie mi-a venit din Berlin trista ştire a încetării din viaţă a fostei colaboratoare a Carmen Sylvei, a scriitoarei fecunde şi autoare a *Memoriilor* regelui Carol I, Mite Kremnitz, căreia după cum s-a arătat, îi eram adânc recunoscător.

La telegrama de felicitare de ziua sa la 22 iulie/4 august regina îmi răspunse de la Castelul Peleş: „Tausend Dank für Glückwunsche die mir ganz besonders zu Herz

gehen. Marie". Încheind astfel răstimpul înfrigurat dinaintea declarării războiului la ziua de Sf. Maria, la 15/28 aug. 1916.

CXXXVI

ÎN SERVICIUL ARMATEI ŞI AL ARTEI

N-am intenţia nici posibilitatea de altfel, de a expune cazul şi desfăşurarea războiului de întregire, ci numai de a arăta partea redusă în care mi-a fost dat să particip la acest însemnat eveniment al istoriei poporului nostru.

Sosit în Bucureşti în ziua declarării mobilizării, în 17/30 august, am adresat Ministerului de Război cererea prin care, deşi dispensat de serviciul militar, dar ca fost voluntar în campania din 1913, să mi se dea delegaţia ca: „pe lângă autorităţile militare să mă ocup de punerea în posesia şi buna pază a colecţiilor de artă din muzeele şi bibliotecile ţinuturilor ocupate, constatând eventuale dosiri de obiecte şi procedând la restituirea lor".

Aristide Blank, de la secretariatul general al Ministerului de Război, îmi scrie, la 22 aug., că atât ministerul cât şi Marele cartier au aprobat cererea mea, dându-se totodată şi profesorului I. Bogdan însărcinarea pentru arhive. Iar la 31 aug. Marele cartier general cu nr. 1063 mi-a înmânat un ordin permis de liberă circulaţie, fiind autorizat a călători în zona armatei în orice tren, cu automobilul sau trăsura, fiind însărcinat „a lua măsuri de conservarea obiectelor şi colecţiilor de artă din muzeele, colecţiile publice, bisericele şi bibliotecile din ţinuturile ocupate de noi".

Între timp avioanele şi cu Zeppelin îşi făceau apariţia noaptea. Sinistră era apariţia monstrului în formă de navă plutind în întunericul nopţii şi pe care se străduiau să-l prindă, în razele lor luminoase, posturile noastre antiaeriene. La 22 aug. au căzut bombe în grădina Palatului, în Cişmigiu, la Ministerul de Război şi la Cotroceni, fără să producă pagube. Cu Zlate, intendentul Muzeului, vegheam noaptea, primind chiar la 25 sept. ghiuleaua goală a bateriilor noastre antiaeriene, în curtea muzeului din Calea Griviţei nr. 5, de unde obiectele preţioase fuseseră duse la adăpost în pivniţele mai ferite ale Fundaţiei Carol I. Duca îmi ordonase să pregătesc lăzi pentru eventuala transportare a Muzeului la Iaşi! În aşteptarea ordinului am profitat de plecarea în automobil a ministrului C. Angelescu la Monteoru, proprietatea cumnatului său L. Catargiu, spre a vizita şi linişti familia încă la vie. Pe drum, dr. Angelescu, însărcinat în conducerea serviciului sanitar, ne istorisea dezorganizarea produsă în serviciile militare: spitalul şi depozitul de medicamente al corp. 8 de armată, luptând la Feldioara, era la Valea Călugărească!

La 2 sept. având toate actele necesare, am pornit cu automobilul lt. Turnescu la Marele cartier general de unde cu căp. ing. Ionescu am ajuns seara la Sinaia, fiind

găzduit în vila Pulief. La 3 sept. mă prezentai la Braşov generalului Cottescu, primarului Băiulescu şi comandantului Pieţii Braşov: maior de rezervă C. Sărăţeanu (regentul de mai târziu) începând a mă interesa de tezaurul de covoare şi alte obiecte de artă, bine cunoscute; din nou zisa „Biserică Neagră", biserică parohială. Prezentându-ne cu colonelul Racoviţă şi cu primarul Băiulescu cu parohul bisericei, dr. Herfurt, acesta, deşi îi declarasem că nu am intenţie de a ridica vreun obiect, ci numai a asigura paza lor, ne-a comunicat că afară de cristelniţa din biserică, mai toate celelalte odoare se găseau la Budapesta unde au fost trimise în vederea unei expoziţii, care s-a consumat în procesul-verbal nr. 1. Alţi membri ai parohiei asigurându-mă că declaraţia preotului era falsă; prezentându-ne a doua zi, 4/17 sept., am încheiat un nou proces-verbal prin care se constata că „se aflau în fiinţă obiectele indicate în inventariile subscrise de cei prezenţi. Toate aceste obiecte s-au lăsat mai departe în zisa casierie a Bisericei şi în paza membrilor parohiali semnatari ai procesului-verbal, autoritatea ocupantă punând la dispoziţie paza militară a depozitului". Din partea noastră a semnat căpitanul Baranga, ca substitut de comisar regal, şi cu mine ca delegat; iar din partea saşilor: dr. Herfurt, Stadtpfarrer, şi alţi membri ai parohiei. După inventarul alcătuit în 1910 de prof. Kühlbrandt (cel care mă avizase de existenţa la Braşov a tezaurului) s-au numărat şi s-au lăsat în depozitul casierie 157 covoare orientale, cu lipsa a câteva bucăţi trimise cu chitanţă la Muzeul industrial din Budapesta, care urmau a fi restituite. Aceste covoare au fost revendicate şi personal le-am predat bisericilor cărora aparţineau după cum se va specifica la cap. referitor revendicărilor. S-au alăturat listele odăjdiilor şi ale altor obiecte preţioase ale Bisericei Negre şi ale altor biserici filiale; iar preotul Herfurt, care a căutat să ne inducă în eroare a fost trimis zălog la Bucureşti de către comandantul militar al oraşului. Covoarele cunoscute în literatura artistică ca: „siebenbürgische orientalische Teppiche" datează din secolul 17 şi 18 şi în afară de valoarea artistică necontestată, ele prezintă în total suma de peste un milion de lei. Aceste covoare au fost reproduse în parte, în culori, în faimosul album, în – folio al braşoveanului Schmutzlec în editura K. W. Hiersemann din Leipzig cu titlul *Orientalische Teppiche in Siebenbürgen*. Nu prin mărimea lor, în genere nu peste 180 × 130 cm, dar prin desenurile cu totul particulare şi mai ales prin splendidul lor colorit, aceste covoare, din care nu se cunosc decât vreo 450 de exemplare, au dobândit valoarea ce li se atribuie. De la biserica evanghelică Sf. Bartolomeu am ridicat 10 covoare ce s-au adăugat celorlalte din Biserica Neagră. De la biserica evanghelică din Râşnov, unde n-am găsit decât servitori, am ridicat cele şapte covoare rămase după ce preotul luase cu sine odoarele, şi le-am adăugat, contra chitanţă la celelalte din Bis. Neagră, avizând totodată şi pe notarul-învăţător Iosef Renghea de operaţia executată. La fel s-a procedat şi la Muzeul Ţării Bârsei semnându-se inventariile existente spre neschimbare a foarte interesantelor şi preţioaselor colecţii diverse, a 4500 obiecte preistorice, medievale şi contemporane. În arhivul municipal al oraşului Braşov, negăsind pe nimeni, iar pe un coridor, aruncate, mai multe mape de documente, pe care bănuindu-le a fi originalele celor

publicate – în parte – de I. Bogdan, le-am ridicat şi depus provizoriu la Direcţia generală a Arhivelor Statului, obţinând chitanţa nr. 357/30 sept. 1916 semnată de însuşi directorul general D. Onciul, pentru depunerea a 1942 documente de la domnitorii Ţării Româneşti dintre anii 1379 şi 1721. Cele mai multe din aceste documente de o necontestată importanţă pentru noi sunt scrisori ale voievozilor Mircea Basarab, Constantin Brâncoveanu etc. către pârcălabii Braşovului. Generalul Crăiniceanu, la a cărui popotă eram zilnic invitat, încântat de ridicarea documentelor, insista grozav să duc la Bucureşti covoarele, oferindu-mi camioanele şi personalul necesar. Argumentele mele nu l-au convins că în caz de rămânere în Braşov se va organiza aci un frumos muzeu cu aceste obiecte; iar în caz de părăsirea oraşului şi ducerea obiectelor la Bucureşti, ele vor trebui restituite, luându-ne şi obiectele din muzeele noastre. Nici chiar argumentele altor autorităţi nu l-au convins. Întorcându-mă din Bucureşti i-am adus chiar citate din Bonfils, *Droit international* (p. 559) prin care se specifică că: „ les monuments publics, palais, musées, bibliothèques doivent être respectés ainsi que les églises et les hôpitaux". Iar sub f. 1150 se insistă că: „la destruction ou l'enlèvement des richesses renfermées dans les musees... ne doivent pas être enlevées à l'Etat vaincu ou à l'Etat envahi". Prin regulamentul de la Haga, art. 56 se prevedea că: „toute saisie, destruction ou dégradation intentionnelle des monuments historiques, d'oeuvres d'art et de science est interdite et doit être pousuivie". Bluntschli, în *Droit international codifié* de asemeni prevede: „La destruction ou la dégradation des monuments et des oeuvres d'art par les troupes d'occupation du territoire ennemi ne sont plus permises en temps de guerre et sont considérées aujourd'hui comme des actes de barbarie", art. 648, Paris 1866. Persistând, totuşi, generalul a întrebat pe substitutul de comisar regal, căp. Baranga dacă, în lipsa mea, obiectele din Biserica Neagră n-ar putea fi trimise la Bucureşti, iar căpitanul, avocat de meserie, a invocat însărcinarea personală ce aveam de la M.C.G. peste care greu s-ar fi putut trece, liniştind astfel pe prea aprigul amator de artă, comandantul Crăiniceanu, preocupat mai mult de operele de artă decât de observaţiile militare care din nefericire nu erau în tot aşa de bună postură.

Tot în Braşov am mai inventariat odoarele, icoanele şi odăjdiile Bisericei Sf. Nicolae din Şcheiu precum şi acele ale bisericei greceşti între care se află şi două portrete ale fundatorului Brâncoveanu. Terminând lucrările din Braşov, am plecat spre Bucureşti spre a cere un permis de călătorie în zona militară pentru secretarul Muzeului A. Filimon.

Având o pană de automobil la Băicoi, am fost luat de maiorul Slan... al cărui automobil era supraîncărcat cu baloturi şi suluri de stofe ce pretindea a fi cumpărat din Braşov. După Tâncăbeşti şi maşina aceasta fiind defectă, am fost îmbarcat în splendida limuzină a lui N. Butculescu, care se angajase ca şofer cu maşină la generalul I. Popovici. Pe când generalul purta chipiul, şoferul era cu coiful metalic în cap temându-se de bombardament.

La Bucureşti, aşa-zisele Taube făcuseră mari ravagii şi atmosfera era mult mai deprimantă ca la Braşov din cauza dezastrului de la Turtucaia, de unde fiul prietenului meu, dr. Slătineanu, a scăpat trecând Dunărea înot, având numai binoclul de gât! Primit fiind în audienţă de ministrul de război, i-am spus primul raport asupra operaţiilor de la Braşov şi totodată confirmându-mi-se lăsarea pe loc a obiectelor contra opiniei generalului Crăiniceanu. După o scurtă şedere la vie spre liniştea familiei aflate încă acolo, am sosit în dimineaţa de 15 sept. la Braşov, de unde cu secretarul Filimon, cunoscând limba maghiară, am pornit la Sf. Gheorghe, de unde maiorul ing. Petrescu mi-a adus mai multe monede de bronz de la Muzeul secuiesc, ce fusese devastat în parte. Din procesul-verbal încheiat cu comandantul garnizoanei Septi Szt Gyorgy şi locotenent Nichifor s-a constatat că printr-o fereastră spartă s-au introdus indivizi care au răvăşit prin lăzile pregătite să fie transportate dar rămase pe loc. S-au ridicat veşminte, din bibliotecă documente ale familiilor săseşti, iar din casa de fier monede de bronz la fel cu acele aduse de colonelul Petrescu. Ridicarea documentelor săseşti lăsa să se presupună că infractorii nu erau români după cum s-a insinuat. Cele 105 monede de bronz au fost restituite ministrului Austro-Ungariei din Bucureşti, B. v. Wodianer după cum se constată prin chitanţa din 23 aprilie 1927 în care adăuga că predarea s-a făcut fără prealabilă cerere: „ohne vorher gegangene Aufforderung". În dimineaţa de 23 sept. secretarul muzeului, Filimon, a plecat o dată cu evacuarea trupelor româneşti lăsând la gazda sa inventarul lucrurilor pe care le ridicase spre a le cerceta mai de aproape, după cum reiese din raportul ce mi-a adresat la 27 sept. în Bucureşti. Misiunea mea fiind terminată, am plecat spre Bucureşti. Trecând dis-de-dimineaţă la M.C.G. spre a anunţa plecarea, am găsit în faţa clădirii comandantului, două camioane încărcate cu mobile, pianine şi chiar păsări împăiate. Întrebând pe soldaţi destinaţia camioanelor, mi s-a răspuns că se duceau la Bucureşti. Şobolanii părăsesc corabia faţă de primejdia ameninţătoare. La 25 sept. am fost invitat la dejun la M.C. de la Scrovişte[1]. Regele ocupa odăile ce amenajase în stil românesc cu firida de preparat cafeaua de care făcea mare haz. Soarele strălucitor reflectându-se pe suprafaţa liniştită a lacului ce se întinde în faţa locuinţelor ascunse în pădure, fără să se dea uitării momentele grele prin care trece ţara.

Enumerând documentele şi obiectele Muzeului săsesc, suveranul aprobând măsurile luate a regretat totuşi paloşul judecătorului săsesc cu data de 1511 gravată în ornamentul de aur al splendidului mâner, m-am oferit să plec din nou dacă Braşovul nu este ocupat de inamic. De la Marele cartier general, răspunzându-se că oraşul era liber, regele hotărî să mi se puie la dispoziţie noul automobil scos tocmai din rodaj spre a pleca la Braşov. Aşa de contrariat a fost regele că nu i-am adus spada judelui săsesc din Braşov, încât mult mai târziu în audienţa ce a avut la palat în 25 oct., i s-a plâns lui Marghiloman de această lipsă de atenţie din partea mea, deşi

[1] Reproducem invitaţia ca dovadă a formalismului ce domnea la Curte chiar în acele momente prescriindu-se portul redingotei.

acesta nu ştia nimic de acest mistic „glaive saxon" despre care nu-i vorbisem. La Cartierul de la Periş am dat peste veşnic veselul Eracle Nicoleanu, care insinua că afirmările mele despre situaţia desperată de la Braşov erau dictate de a mai pleca într-acolo, deoarece el ştia precis că oraşul era încă în stăpânirea armatei române.

De la Periş am fost nevoit a mă întoarce în prealabil la Bucureşti spre a schimba redingota cu şuba impusă de timpul rece, am ajuns pe înserate numai la Sinaia, împânată de refugiaţi din Braşov. Ajuns la Buşteni, colonelul G. Berindei, care în debandadă părăsise poziţiile de la graniţă, invadate de inamic, m-a împiedicat să trec mai departe, Predealul chiar fiind ocupat. Se vede cât de bine era informat M.C.G., pretinzând cu câteva ore mai înainte, că Braşovul era încă în mâinile noastre. Aflând că lupte se dau şi la Gura Buzăului, m-am dus la vie de unde la 1 oct. într-un vagon special, graţie vecinului Teodoru, mi-am adus familia în capitală, singură Coana Coraliţa rămânând pe loc. În al doilea referat mai complet asupra misiunii în Transilvania înaintat Ministerului de Război, consemnam asigurarea colecţiilor mai sus arătate, insistând ca în afară de obiectele româneşti, nici un obiect nu a fost ridicat. Dimpotrivă, colecţiile lăsate au fost chiar sporite lăsând la Braşov spada lui Andrei Mureşianu, ce mi-a fost dăruită de văduva sa, precum şi obiectele bisericeşti, fără mare importanţă, înaintate de generalul Razu.

Încheind referatul renunţai la îndemnizarea propusă a cheltuielilor de întreţinere şi de deplasare, fiind hotărât a contribui mai departe, în mod onorific, în serviciul armatei. Drept răspuns, am primit din partea ministrului următoarea scrisoare din 6 oct. 1916. (Se reproduce originalul.)

Bucureşti 6 oct. 1916

„Ministerul de Război

Secretarul general

Domnule Tzigara-Samurcaş,

Ministerul de Război luând cunoştinţă de cele două referate ale dv. privitoare la îndeplinirea misiunei cu care prin Înaltul Decret al Marelui Cartier General al Armatei nr. 1063 din 31 august c. aţi fost însărcinat de a pune Statul român în stăpânirea muzeelor de artă aflătoare în ţinuturile ocupate, misiune care din pricina împrejurărilor în curs aţi fost silit a o întrerupe deocamdată, vă roagă să primiţi cele mai călduroase mulţumiri ce vi le adresează pentru devotamentul şi râvna ce aţi depus şi cu această ocazie în serviciul patriei. – Copie de pe cele două referate ale dv., cât şi de pe adeverinţa eliberată de către Arhivele Statului pentru luarea în primire şi păstrarea aci în mod provizoriu a celor 1942 documente ridicate din arhiva municipală a Braşovului, s-a înaintat spre ştiinţă şi Ministerului Cultelor şi Instrucţiunei publice.

Ministru

Vintilă Brătianu."

CXXXVII

ECOUL MĂSURILOR LUATE LA BRAŞOV

Aprobarea măsurilor de securitatea obiectelor de artă din Braşov de către suveran şi Ministerul de Război, dar şi de presă[1], acestea erau de aşteptat. Îmbucurătoare sunt însă opiniile streinătăţii, despre care n-am avut decât ştiri întârziate. Câţiva ani în urmă am aflat că Osborn, corespondentul de război al armatei Falkenhayn, publicase în marele ziar berlinez *Vorschiesse Zeitung*[2].

Mai târziu când cu armata germană Osborn a sosit în Bucureşti, mi-a afirmat că corespondenţa lui din 9 febr. 1917 asupra celor de mai sus a fost reprodusă în *Journal des Débats*, din Paris, despre care n-am avut cunoştinţă. Darea de seamă despre misiunea mea din Braşov arată că am venit în acel oraş spre a pune în siguranţă renumitele covoare orientale din Biserica Neagră, promiţând că nu aveam intenţie să le ridic, braşovenii însă s-au arătat neîncrezători – adaugă corespondentul – dar era vădit că specialistul bucureştean dacă ar fi avut intenţia să ridice covoarele, ar fi putut uşor să o facă în decursul celor şase săptămâni de dominaţie românească, în Braşov. Acum braşovenii pot fi recunoscători că le-a scăpat de prăpădul războiului nu numai covoarele de acolo dar şi cele din alte biserici. Chiar şi ungurii şovini au recunoscut şi aprobat procedeele autorităţilor româneşti publicând în reviste speciale *Muzeum is Koengotari Ertesitö*, din 15 martie 1916, p. 188, că „Comandamentul militar român nu s-a atins de muzeu şi nu a jefuit colecţiile lui. Tzigara-Samurcaş, directorul Muzeului etnografic, din încrederea guvernului român, a exprimat opinia pe care a şi validat-o, anume că comorile de artă ale Ardealului au să rămână în locul lor originar şi astfel şi Muzeul naţional secuiesc are să rămâie în Sp. St. Giorgio şi drept aceea a ţinut Muzeul sub pază militară şi a împiedicat eventuala despuiere a

---

[1] A se vedea *Universul* din 18 sept., şi *La Politique* din 1 oct., 1916.

[2] De corespondenţa din *Vorschiesse Zeitung* am luat cunoştinţă numai prin publicarea lor în volumul: Max Osborn. *Gegen die Rumänien, mit der Falkenhayn armee bis zum Sereth*, – 312 pp. Ulstein, Berlin. Pasajul rezumat e următorul de la p. 212: „Schon in Siebenbürgen trat ich auf Tzigara-Samurcaş -s Spuren. Er war wie ich damals berichtete nach Kronstadt gekommen und hätte sich dort um die berühmten orientalischen Teppiche der Schwarzen Kierche bemüht. Die Kronstädter waren misstrauisch, aber es war von vornherein klar, dass der Bukarester Kenner eine Verschleppung des kostbaren Gutes, wenn er sie beabsichtigt hätte, während der sechs Wochen der rumänischen Herrschatf in der Stadt bequem hätte aus führen können. Wie können ihm getrost glauben, dass er nie daran gedacht hat und haben heute Grund, ihm dankbar dafur zu sein, dass er die Teppiche und dazu noch Stücke aus den Filialkirchen und andern burzenländischen Gotteshäusern durch die Versiegelung des Aufbewahrungraumes, die damals zu erst nach Entführungs gedanken aussah, vor Kriegsunbill geschützt hat".

La pagina 69 a cărţii se arată că preotul Herfurt a fost trimis ca zălog la Bucureşti, pentru mărturisirile false, arătate mai sus.

colecţiilor". Spre marea mea mirare am aflat mult mai târziu, anume la Congresul internaţional de artă populară din Praga în 1920, de la prietenul meu, profesorul de la Paris, van Gennep, că aceste ştiri nu numai că au ajuns până în capitala Franţei, dar că au servit chiar ca exemplu al aliaţilor contra devastărilor comise de armatele germane în trecerea lor prin Belgia. Lucrând în serviciul cenzurii din timpul războiului, van Gennep mi-a mărturisit că fişa mea de la serviciul respectiv începea prin această bună menţiune, dar că a fost apoi înlocuită prin calomnia răspândită de N. Iorga din *Neamul românesc*, din febr. 1919, că am fost în foile germane ca „sărutând mâna Kaiserului". Iar fişa lui Iorga, în care la început erau consemnate calomniile sale împotriva Franţei, care trimitea în România numai parfumuri, mănuşi etc. şi conferenţiari propagandişti fără valoare, era acum rectificată ca a celui mai înfocat şi sincer prieten al poporului francez. Dar oricare au fost neplăcerile ulterioare, nu regret a-mi fi îndeplinit, aşa cum conştiinţa mi-a dictat, misiunea încredinţată a cărei cea mai importantă consecinţă a fost salvarea colecţiilor din ţară, ocupanţii făcându-şi un punct de onoare de a se conforma procedeelor de noi întrebuinţate faţă de ei. Pe baza celor încheiate la Braşov, am mai evitat orice discuţii cu Halil Edhem din Istanbul, cu D. Filow din Sofia care ar fi vrut să cerceteze colecţiile noastre, ca şi dr. H. Braune care în martie 1917 venise din partea Germaniei. Incriminări nu mi-au fost cruţate şi funcţionarul poştal al Palatului Herfurt, fratele preotului cu declaraţii false din Braşov, s-a plâns contra mea guvernatorului german al cetăţii Bucureşti, care, în urma unei anchete la Braşov, a declarat a mea nevinovăţie, respingând insinuările fostului consul german în Bucureşti Tjben care se asociase la reclamaţia lui Herfurt şi contra ridicării hrisoavelor de la municipiul din Braşov aşa de importante pentru noi pe care le-am prezentat astfel încât dr. Braun, fericit de a le şti la noi, mi-a scris în 2 febr. 1917: „şi am admirat meşteşugul fin-subţire şi cu tighel cum ai prezentat felul venirei documentelor de la Braşov, au venit deci singure de voia lor". Scrisoarea a fost predată împreună cu actele Academiei Române, în martie 1942.

La actele oficiale aci înşirate fie-mi îngăduit să adaug şi mărturia unuia din colaboratorii mei de la Braşov, a profesorului Kühlbrandt, care în 5 ian. 1918, îmi trimite, prin ocazie, o lungă scrisoare din care extrag următoarele pasaje: „Sie wissen selbst wohl gar nicht, dass ich, Ihnen die Erhaltung meines Lebens wenn gar wichtig für mich als für meine Familie, meine sieben unversorgten kinder - verdenke Sie". După ce arată să fi scăpat dintre cei destinaţi să fie deportaţi numai graţia a unui bilet de recomandare către autorităţile române ce-i înmânasem în calitatea sa de colaborator al misiunii oficiale ce aveam de îndeplinit, el adăuga: „In solchen schrecklichen zeiten einen Menschen mehr kennen gelernt zu haben, den ein Europäer durch u. durch, seinen Blick über aus Höfliche und Grausame des Tages zu erheben vermöchte der den Menschen am Mens achtete, einen Mann wie Sie begegnet zu sein wird min immer eine schöne Erinnerung bleiben bis an mein Lebensende trotz aller traurigen Momente, die damals mitspielten". Astfel misiunea mea la Braşov se încheie prin salvarea completă a colecţiilor muzeului ce conduceam

şi a celorlalte instituţii similare ca Muzeul Aman, Muzeul Ateneului şi alte colecţii particulare. Numai Muzeul de antichităţi şi acel al Casei Bisericei nevoind să urmeze normele date au pierdut obiectele trimise la Iaşi şi de acolo la Moscova de unde nu s-au mai întors.

O ultimă nostimadă în legătură cu isprăvile de la Braşov s-a întâmplat mulţi ani în urmă, când, ducându-mă cu soţia să ascultăm, de Paşti, frumoasele concerte de orgă de la Biserica Neagră, saşii ne-au cinstit cu o masă – Ehrentafel – la „Coroana". Între comeseni era şi un sas venit de pe front după plecarea românilor din Braşov, căruia istorisindu-i-se intervenţiile mele în favoarea coreligionarilor săi, el întreabă cum mi-au răsplătit toate acestea? Tăcere şi nasuri în farfurii fu răspunsul; întrerupând această penibilă pauză, adăugai că cel puţin saşii nu m-au ocărât, după cum au făcut fraţii de la Bucureşti, care, în schimbul serviciilor aduse, m-au acuzat ca trădător. Întru târziu cel cu scrisoarea de mai sus, Kühlbrandt, adaugă: „hotărâsem noi să proclamăm pe binefăcătorul nostru profesor cetăţean de onoare al Braşovului; dar intenţia noastră, profesorul N. Iorga manevră aşa de cinstit (!) pe lângă autoritatea comunală română încât diploma de onoare se efectuă pe numele lui, iar nu pe al candidatului nostru!" Această sfeteriseală este încă una din poznele şugubeţe ale finului meu Niculae, care prin rapacitatea lui a ţinut să întărească zicala populară printr-o variantă academică „Niculaie, pui de gaia, noaptea fură, ziua fură la zapciu în bătătură".

CXXXVIII

TRISTA SOARTĂ A ODOARELOR MĂNĂSTIREŞTI

Mulţi faţă de situaţia gravă părăsiseră ţara, deşi sub presiunea tot mai mare viaţa îşi urma cursul. La 28 sept. Louis Basset, secretarul regelui Carol I şi casier al Societăţii de geografie, de la înfiinţarea ei, plecă în Elveţia, patria sa, Comitetul Societăţii, fără a mă fi avizat, m-a ales în locul rămas vacant. Situaţia militară se complica din zi în zi, premisele pe care contase Brătianu la declanşarea războiului, nu s-au realizat, nici desmembrarea imperiului Austro-Ungar nu se produsese, nici victoria lui Sarrail contra Sofiei, şi nici asigurarea că bulgarii nu vor lupta contra ruşilor, care se angajează să ne apere graniţa despre sud. La 10/23 oct., ziua de naştere a reginei Maria, fiind la dejun la familia regală, suveranul, îngrijorat de cotropirea tot mai insistentă a trupelor ruseşti, temându-se ca ei, cunoscând valoarea odoarelor noastre bisericeşti să nu şi le însuşească, mă întrebă dacă aş consimţi să le salvez, începând cu locaşurile din Moldova, cele mai expuse unei eventuale cotropiri moscovite. Primind misiunea, a doua zi chiar, principele Carol conducându-mă la Casa Şcoalelor, unde era sediul comandamentului cercetaşilor, pe care-i conducea, îmi înmâmă „ordinul permanent nr. 30 al Şefului Stat Majorului General (Sect. I,

Biroul operaţii), semnat de generalul Iliescu, prin care mă însărcina, din Înalt Ordin, „a inventaria şi transporta tezaurile mănăstirilor din ţară liberându-mi-se într-acest scop permisele de liberă circulaţie şi înlesnirea mijloacelor pentru executarea însărcinării". A doua zi m-am prezentat generalului Prezan, comandantul Armatei de Nord, la Bacău, primind permisiile de circulaţie în limba română şi rusă, precum şi un soldat vorbind limba năvălitorilor, spre a nu fi expus să mi se rechiziţioneze automobilul, pus la dispoziţie de minister. Din referatul prezentat la 8/21 nov., şefului M.S.M.G. de la care emana însărcinarea, precum şi din celelalte procese-verbale încheiate la mănăstirile cercetate, dosarul cuprinzând 35 file ale actelor originale a fost înaintat şi Ministerului cultelor prin adresa Muzeului nr. 4, 6 nov. 1916, dar n-a fost înregistrat, după repetata mea insistenţă, decât în 22 martie 1917 sub nr. 45853. Voi rezuma aci rezultatul misiunii după copiile ce mai păstrez. Începând cu mănăstirea Slatina din jud. Suceava şi trecând apoi la Agapia, Văratec şi Secu, lucrările s-au efectuat în mod normal, dificultăţile începând la M-rea Neamţu unde arhimandritul Meletie Nicuţă, fost sergent în armată, nevoind să ţie seamă de actele M.C.G. a refuzat să-mi dea concursul cuvenit. Raportând personal generalului Prezan, acesta ordonă ca comandantul Corpului de jandarmi să aducă la îndeplinire înaltul ordin ce aveam, iar stareţul recalcitrant să fie trimes pe jos din post în post, până la M.C.G. Venind la Bucureşti cu obiectele salvate, m-am prezentat la 18 oct. principelui moştenitor, care mă autoriză a purcede de urgenţă la fel la M-tirile din Oltenia. De la Râmnicul Vâlcei, Horezu, Arnota, Tismana, M-rea Dintr-un lemn, Surpatele, Govora, am procedat la fel ca în Moldova. La 24 oct. m-am îndreptat spre M-rea Cornetu unde n-am putut ajunge, căci, trecând de satul Călineşti, incendiat prin bombele inamice de pe celălalt mal al Oltului, am fost oprit la liniile de tragere ale artileriei noastre comandate de maiorul Panaitescu, generalul de mai târziu, care nu mi-a permis a merge maideparte, aflând că o bombă inamică pătrunsese turla bisericei. Trecând la m-rea Cozia, apoi la 25 oct. la Curtea de Argeş, de unde de îndată am ridicat Evanghelia ilustrată de regina Elisabeta. Cu un camion automobil, toate aceste obiecte au fost aduse la Bucureşti unde, de îndată, am procedat la inventarierea şi fotografierea lor. Obţinând din nou un automobil de la Ministerul de Război, am purces la 29 oct. spre Câmpulung, dar pe drum, distrugându-se unul din arcuri, m-am întors la Piteşti, unde prefectul Brânzeu mă înştiinţă că printr-o telegramă circulară cifrată eram căutat în regiune, cu ordin de a mă prezenta de îndată la Ministerul Instrucţiei. La 30 oct. ministrul Duca, pe un foarte răstit ton îmi reproşă a fi indispus pe mitropolitul Pimen al Moldovei, care reclama ca obiectele colectate să fie predate mitropoliei din Iaşi. Nevoind să ţie seamă de ordinul M.C.G. ministrul Duca susţinând că numai el, iar nu cei de la Curte, aveau calitate de a da asemenea însărcinare, îmi ordonă ca până la 2 nov. toate obiectele să fie depuse la Iaşi, neconformarea celor prescrise având urmare destituirea mea din directoratul Muzeului. Prietenul Valaori, secretarul general al lui Duca, mă sfătui să caut a executa ordinul, ministrul său fiind foarte jignit a se fi luat măsuri militare fără preavizul său şi hotărât a mă înlocui din direcţia Muzeului. Din fericire, ministrul de

război cunoscând accesele de furii ale colegului său de la Culte, îmi înlesni transportul, iar generalul Burghele, secretarul ministrului, dete ordinele cele mai formale spre a mi se pune la dispoziție vagonul militar și însoțitorii pentru Iași, unde, grație numai acestor ajutoare, am putut ajunge în ziua fixată. Aci noi complicații: măruntul, nu numai la trup, mitropolitul Pimen, nu voia să primească lăzile deoarece sosise după ora șase, când cancelariile sunt închise. Numai prin intervenția înțelegătorului prefect de Iași Kilimoglu, reușii, după lungi discuții, să obțin de la protosinghelul Policarp, mare Eclesiarh al mitropoliei, adeverință de depunere a șapte lăzi, legate cu cercuri de fier și sigilate, de la Muzeul din București. Tot binevoitorul Kilimoglu a telegrafiat ministrului Duca de depunerea lăzilor la mitropolie, punându-mă astfel la adăpost de răzbunarea acestuia. În așteptarea audienței solicitată la mitropolit, care nu m-a primit, am vizitat pe soția primului-ministru instalată acolo în așteptarea refugiaților, și am fost primit de Vasiliu, în uniformă și înhamat cu toate curelele unui ofițer de pe front, pe care însă nu l-a văzut niciodată. Am mai fost la sora soacrei mele, Smărăndița Catargi și la fratele ei, Veniamin Boldur Kostaky, bătrân sfătos, care tare m-a îndemnat să mă refugiez la el, scăpând de ocupația germană. Serile le-am petrecut la surorile Marițichei, care de asemenea ne invitau să ne adăpostim la ele, în caz de părăsirea capitalei.

Am aflat cu acest prilej că ministrul Duca își asigurase refugiul la mitropolitul Pimen, explicându-se astfel, în parte cel puțin, graba de a satisface pe îndârjitul reclamant împotriva mea. Întors la București, m-am pomenit cu vizita administratorului Casei Bisericei Gârboviceanu, care, din întâmplare și trecând pe la Muzeu a cerut să vadă originalul adeverinței Mitropoliei din Iași, atestând depunerea celor șapte lăzi cu odoarele mănăstirești, deși ea fusese – oficial – confirmată de prefectul Iașilor!

După război, interesându-mă de soarta odoarelor depuse la Iași, am primit de la ministerul Cultelor și Artelor, cu adresa nr. 19426/22 aprilie 1923, răspunsul că cele șapte lăzi depozitate la 3 nov. 1916: „au fost expediate, prin îngrijirea administrației Casei Bisericești, refugiată la Iași, în febr. 1917 la Moscova, de unde, adaugă, nu s-au mai întors!!" Din păcate nu numai aceste odoare bisericești au fost pierdute, ca și altele încă mai prețioase, care deși nu intră în cadrul preocupărilor mele, vor fi totuși menționate tocmai pentru că par a fi date uitării spre acoperirea celor răspunzători de înstreinarea lor.

CXXXIX

REPREZENTANT AL CASEI REGALE

Situația devenind tot mai critică, luptele apropiindu-se tot mai mult de capitală, regele și ultimele autorități au decis să plece spre nord, unde, în zilele precedente se

refugiase marea majoritate a boierilor, ale căror automobile, încărcate până şi peste acoperiş, înţeseau, noaptea mai ales, şoselele spre Moldova. În după amiaza zilei de 15/28 nov. prinţul Ştirbey aflând că sunt decis a rămâne în capitală, îmi înmână următoarea scrisoare. Rămânerea mea în capitală îmi era dictată de datoria ce-mi incumba faţă de cele două instituţii: Fundaţia şi Muzeul, de a căror soartă eram răspunzător, oficial şi moral, tocmai în asemenea vremuri tulburi. La aceste consideraţii personale se mai adăuga şi următorul ordin al Direcţiei Şcoalei de Bele-Arte prin care mi se comunica decizia Ministerului Instrucţiunii nr. 31495 din 15 nov. 1916, prin care mi se punea în vedere că: „fiind scutit de orice serviciu militar, nu voi părăsi serviciul sub nici un motiv, chiar în caz de ocupaţie; .nerespectarea acestei dispoziţiuni atrăgând după sine destituirea din funcţiune". Fără a fi participat la nici una din manifestările din ţară, pentru sau împotriva războiului, şi fără a fi semnat nici una din listele respective, părerile pacifiste de care eram animat fuseseră consemnate în 11/23 iunie 1914 prin adeziunea la „Société internationale pour favoriser la création d'un centre mondial, servant d'abri et d'organe aux intérêts communs des nations, en vue d'aider tous les peuples à marcher, par la paix et la dignité, dans les larges voies du progrès humain". În *La conscience mondiale*, din noiembrie 1918, adeziunea mea e confirmată la pag. 132 (edit. Roma, Piazza del Popolo).

Urmează scrisoarea: „Din înalt ordin sunteţi rugat să binevoiţi a lua însărcinarea de a reprezenta Casa regală şi Domeniul Coroanei şi a apăra interesele respective, faţă de autorităţile civile şi militare în tot timpul absenţei noastre din capitală. S-au dat delegaţii speciale în privinţa administraţiei Palatului regal, d-lui colonel A. D. Brociner, d-lui Popovici, şef de regie, însărcinat cu administraţia domeniului coroanei şi L. Steinbach, pentru palatul Cotroceni, care au primit ordin de a se pune în legătură cu dv.

Primiţi, vă rog, domnule profesor, încredinţarea prea osebitei mele consideraţiuni". Administraţia Casei regale, (ss) B. Ştirbey.

Prevăzând că asemenea însărcinare va trebui prezentată autorităţilor germane, am cerut să mi se dea un original şi în limba germană.

La orele şase înainte de a părăsi palatul, regele mă primi, crezând, în optimismul său neîntemeiat, că probabil nu voi avea nevoie să uzez de autorizaţia dată. Cerând instrucţiuni, Majestatea-sa îmi răspunse că se încrede în devotamentul meu şi în inspiraţia momentului, neavând a-mi da alte directive.

La 20 nov./3 dec. secretarul general al Ministerului de Război, general Burghele, îmi anunţă plecarea sa, iar noaptea Corbescu, prefectul poliţiei, părăsi şi el postul său. Se aude bubuitul tunurilor în jurul capitalei în care mişună publicul, automobilele fiind cu totul dispărute. Seara, oraşul aproape în întuneric. Ne întrunim la Ministerul de Interne, ocupat de Lupu Kostake, lăsat oficial de guvernul plecat.

Deşi frontul român a fost străpuns la Chitila şi Buftea, e în mâinile inamicului, totuşi oraşul nu s-a predat.

În aşteptarea evenimentelor, am vizitat Palatul din capitală ca şi pe cel de la Cotroceni, făcând să dispară tot ce nu trebuia să cadă sub ochii ocupanţilor; mai multe au fost de înlăturat din apartamentul principelui Carol, de la Cotroceni, deşi chiar pe celelalte mese se aflau scrisori şi rapoarte uitate. În afară de grija palatelor, mai aveam şi pe acasă a caselor prietenilor, care, plecând, mi-au lăsat în răspundere locuinţele lor, dintre aceştia aceea a doctorului I. Cantacuzino era cea mai expusă devastării, după cum s-a întâmplat cu aceea a lui Take Ionescu, cumplit distrusă, îndată după intrarea trupelor, general Mustaţă fiind prefect. Pentru a pune la adăpost casa prietenului Cantacuzino, plină de obiecte de artă şi cărţi, am recurs la următorul subterfugiu: împreună cu dr. Dinu Brătianu am conceput un act imaginar, semnat fictiv de Dinu, prin care Dr. Cantacuzino dăruia întreaga sa bibliotecă şi toate colecţiile sale de artă Fundaţiei Regale Carol I. Din partea acesteia am sigilat uşa încăperilor de jos cu o banderolă, arătând că ele erau posesia instituţiei regale, scăpându-le astfel de devastare. Epilogul acestei salvări se va vedea mai la vale. Casa lui Take Ionescu a fost devastată din primele zile ale intrării trupelor inamice, după cum se constată după procesul-verbal al comisarului-şef al Circ. 14, pe care îndată după venirea mea la prefectură l-am însărcinat cu ancheta. Din constatările sale şi relaţiile scrise ale lui Dionisie Costa şi Ana Goita, în serviciul lui Take Ionescu, reiese „că soldaţii germani care au ocupat locuinţa au lăsat casa golită de mobile, transportând vinul şi alte alimente precum şi covoarele, mobilele îmbrăcate în piele au fost jupuite, cele fixate în perete ca şi oglinzile au fost sparte, îmbrăcămintea de pe perete ruptă şi luată, obiectele de artă şi tablourile ridicate, iar ce a rămas e totul deteriorat". Confirmarea celor constatate de poliţie ne-o dă T. V. Canciov, fost deputat takist, care în: *România*, din 15 mai 1919, publică o parte din *Părerile mele din timpul războiului*, care în ziua de 27 nov. 1917 relatează că de la femeia din casa lui Take Ionescu a aflat că la 25 nov. au intrat 80 de soldaţi germani care au jefuit şi devastat tot din casă. La acea dată prefect era general Mustaţă, iar nu eu! Marghiloman află că în vila sa „Albastros", din Buzău, M.C.G. a făcut mare chef cu ocazia înaintării la gradul de major a principelui Carol, prevăzându-se neîndestularea şampaniei, un automobil oficial a fost trimis la Bucureşti să mai aducă încă o ladă de la Capşa: muniţii de război!

Miercuri 23 nov./15 dec. cavalerii germani, cu flori în vârful armelor, trec pe Calea Griviţei, apoi un automobil cu ofiţeri cu drapelul alb.

Cu întreaga familie plângeam la trecerea soldaţilor germani pe la ferestrele noastre. Adio libertate! Mă reped la Palat şi de acolo la Lupu Kostake, la Ministerul de Interne. Mulţime de evrei umple curtea palatului. Automobilul lui Mackensen cu aghiotantul său intră în curtea palatului, făcându-ne cunoscut că nimeni nu va locui în palat. El ceru să se elibereze germanii deţinuţi în Bucureşti, ca şi prizonierii din Moldova. În urmă prinţul Lippe, fost ataşat de legaţie germană din Bucureşti, cu mai

mulţi ofiţeri, cerând să-i duc la Lupu unde un şef de intendenţi ceru stăruitor provizii pentru soldaţii ajunşi în capitală.

În absenţa mea, soldaţii nemţi sunt lăsaţi de Brociner să pătrundă în palat. Invoc comunicarea lui Mackensen şi reuşesc să-i îndepărtez cu ajutorul locot. Dewitz, care pune gardă germană la intrările palatului. Brociner prezintă o listă a persoanelor cărora să li se dea permise de intrare, fără a mă trece printre aceştia. Pe înserate vine colonelul Stoltzenberg v. Stoltzenberg, căruia prezentându-i delegaţia în limba germană, am fost recunoscut ca singurul reprezentant, având a-i raporta lui direct eventuale încălcări. Prin el se îndepărtează şi turcii instalaţi la Cotroceni. Brociner, care la început invocând gradul său de colonel (în retragere), voia să comande în palat, se vede nevoit să renunţe la asemenea pretenţie, scuzându-se, faţă fiind, şi alţi funcţionari.

CXL

SUB OCUPAŢIE: MĂRTURISIRI SI-LI-TE

Din ziua de 23 nov./6 dec. Bucureştii erau sub ocupaţie! Capitularea s-a încheiat la Prefectura Poliţiei, prezenţi fiind: primarul Emil Petrescu, Lupu Kostake şi Al. Crăsnaru, reprezentanţi ai guvernului plecat la Iaşi.

Pe când ai noştri aşteptau pe duşmani dinspre Bragadiru, ei şi-au făcut apariţia prin Calea Griviţei după cum am arătat. Dar înainte chiar de ocupaţie despre care se găsesc însă amănunte precise în lucrarea: *Din vremea ocupaţiei* a d-lui Anibal Stoenescu[1] (Stoenescu a fost director al prefecturei în timpul prefecturii mele) viaţa era paralizată în aşa-zisa cetate a Bucureştiului, „Festung" din cauza forturilor înconjurătoare învechite şi deci neutilizabile. Îngrijorată era lumea în urma ordonanţelor lipite pe zidurile capitalei prin care se cerea populaţiei să fie prevenitoare faţă de ocupanţi, prevăzându-se pedepse capitale pentru cei ce nu se vor conforma acestor ordine, purtând semnătura generalului Mustaţă, deşi ele fuseseră tipărite de cei fugiţi, fără ştirea generalului, care nu era de aceeaşi părere[2]. La muzeu lucrările au fost suspendate, ministrul Duca atacând fondul anume prevăzut pentru clădire, căreia, cu greu, i-a acordat suma necesară pentru protejarea cu scânduri contra intemperiilor a zidurilor ridicate peste etajul I.

Asupra războiului a se consulta pretioasa lucrare a lui C. Kiriţescu: *Războiul nostru*, în 3 vol.

---

[1] 1 vol. 8. 148 pp. cu ilustraţii, Buc., Socec, 1927.
[2] A se vedea *Mărturisiri si-li-te* (p. 55).

În 1920, în apărarea contra acuzațiilor aduse de rectorul I. Athanasiu contra mea, ca prefect de poliție, am fost nevoit să public un volum[3] *Mărturisiri si-li-te*, din care capitolul „Sub ocupație“ (p. 51–139) completează adnotațiile de față, în care multe citate sunt rezumate ale celor din indicata lucrare. Volumul, deși cu caracter polemic, a rămas fără răspuns din partea celor vizați, incapabili de a nega cuprinsul. Despre procesul universitar și urmările lui va fi vorba mai târziu.

Dintre criticele asupra lucrării a se vedea în *Curentul nou*, din 23 mai, de H. Sanielevici; redau aci numai pe cele mai concludente, *Din viața europeană*, din 30 mai 1920; Gala Galaction: în *Viața românescă*, nr. 6 aug. 1920; Mehedinți: în *Conv. lit.* oct.–nov. 1920; *Le Progrès*, 27 iunie 1920; *Steagul*, 2 iulie 1920; „Mărturisirile si-li-te“ sunt răspuns la „Rătăciri naționale“, raport prezentat Consiliului universitar din București, în ședința de la 20 nov. 1919 de prof. I. Athanasiu, rector, „Cartea Românească“ I br. 8, 100 pp. fără dată, pusă în circulație numai în febr. 1920. „Cartea d-lui Tzigara-Samurcaș *Mărturisiri si-li-te* este una din cele mai însemnate lucrări care au părăsit în ultimul timp teascurile grase ale tipografiilor, și a fost nevoie de lipsa de «flair» a cotidianelor noastre, pentru ca ea să nu devină «evenimentul săptămânii» cum s-ar fi întâmplat probabil aiurea. Cartea trebuie să fie o demonstrație . Ea este de fapt un rechizitoriu cu fostul rector al universității ca acuzator, situația d-lui T.-S. era de altfel prea ușoară. Mai interesante sunt alte observațiuni pe care le impune cetirea acestor pagini. Se vădește în primul rând o acțiune administrativă dublată nu numai de îndemânare, dar și de o concepție politică, bine precizată, care în ultima pagină a cărții este discret indicată; un spirit flexibil, zvelt și adaptabil, la situațiunile cele mai dificile, care poate conduce cu cel mai bun înțeles o administrație căreia nu-i cunoaște ruajul în amănunte dar care știe să-i prindă liniile generale și să-i insufle un spirit. Cei puși în fruntea treburilor noastre au de aci ceva de învățat – când e vorba să-și aleagă oamenii. Remarcabile sunt, în afară de aceasta, calitățile de stil ale cărții. Capitolul despre vizita kaizerului, plin de reținere și de o culoare caracteristică, e demn de un istoriograf politic trăit în atmosfera Curții din Viena. Lucrarea merită să fie mai de aproape studiată; oricare ar fi opiniunile cititorului. Ea indică pe de altă parte stăruitor, unde e locul d-lui Tzigara: în diplomație.“ Pentru a încheia acest capitol voi rezuma concluziile, la care se face aluzie mai sus, din *Mărturisirile si-li-te* din 1920 (p. 160): „Atunci când în decursul vremii, va ieși la iveală adevărul întreg asupra războiului nostru se va putea judeca, în mod absolut obiectiv și în toată lumina, rostul patriotic al fiecăruia. Acea sentință imparțială de azi va fi același oricând și, prin urmare, la fel favorabilă ca aceea de acum va trebui să fie și hotărârea viitorului întrucât mă privește. Căci oricât s-ar strădui pseudo-eroi-civili să acrediteze calomniile lor, ele dispar în fața realității ce, cu timpul, singură se impune.“

Și așa s-a întâmplat, din fericire!

---

[3] București, Tipografia „Convorbiri literare“.

CXLI

PREFECT AL POLIȚIEI CAPITALEI

Spre marea mirare a tuturor, – şi a mea, în primul rând – iată-mă Prefect de Poliție! Desigur că atunci când, în 1906 nevoind să primesc vreo altă însărcinare în afară de specialitățile muzeografice şi profesorale am renunțat la cinstea de membru în Comitetul Teatrului Național, deşi, în absența mea din țară, înaltul decret regal fusese semnat de rege, nu puteam prevedea că voi fi vreodată nevoit să ajung chiar prefect. Îmbucurătoarea experiență făcută ca profesor de franțuzeşte la Şcoala Normală de institutori, pentru care, nu aveam vreo pregătire specială, m-a îndemnat să încerc şi cu prefectura pentru care de asemeni nu eram designat prin vreo specialitate. În Comitetul Teatrului Național mă propusese directorul Al. Davila, căruia i-am fost de ajutor în chestiunea de montarea pieselor şi mai ales a costumelor. Deşi convingerile mele nu s-au schimbat, în război însă, orice sustragere de la chiar cele mai umilitoare servicii, poate fi calificată drept nesupunere. Un refuz putând fi considerat ca lipsă de patriotism din parte-mi, în contra voinței mele şi alor mei şi conştient că-mi sacrificam cel puțin liniştea personală şi a familiei, am cedat insistențelor lui P. P. Carp, Lupu nefiind decât executorul părerilor acestuia. Bravul general Mustață stânjenit, mai ales prin necunoaşterea limbei germane, în exercițiul funcției de prefect, în care fusese lăsat prin decizia ministerială din *Monit. Of.* din 22 nov., prezentându-şi demisia, s-a hotărât prin decizia nr. 68778/30 nov. 1916 să: „îndeplinească funcția de prefect al capitalei în tot timpul lipsei de la post a titularului". Aceeaşi comunicare a fost făcută şi autorităților germane, care m-a recunoscut ca atare după cum se dovedeşte prin aci reprodusa legitimare (Ausweis), „încuviințându-se accesul la diferitele autorități militare germane şi ale guvernământului" (*M.s.*, p. 60) (A se reproduce originalul). Aceste dovezi ce nu sufere nici o îndoială pentru oamenii de bună credință, sunt interpretate de fostul rector Athanasiu, în broşura sa, că am primit „funcția de prefect de poliție, de formă, de la gerantul Ministerului de Interne, de fapt de la Comandatura germană", comițând printr-această voită falsificare „de formă şi de fapt" o calomnie ce a fost însuşită şi de alți fugari de la Iaşi, în frunte cu marele agitator N. Iorga. A fi primit o funcțiune altădată ocupată de generali şi de membri ai înaltei Curți de Justiție şi Casație, şi a mă fi pus în serviciul cetățenilor mei în asemenea împrejurări extraordinare, nu aş fi crezut că mi se va imputa vreodată şi tocmai de către aceia care, nepăsători de suferințele mulțimei, s-au ilustrat numai prin absența lor de la orice serviciu în folosul populației suferinde sau a patriei în genere. Întrucât mă priveşte, după trecerea atâtor decade de când am fost prefect şi cu toată îndurarea atâtor amărăciuni şi calomnii, nu pot decât să mă felicit de a nu fi refuzat postul ce mi se încredința, căci ajutoarele aduse sunt aşa de numeroase, încât disprețuind insinuările, îmi rămâne sincera satisfacție de a fi folosit semenilor mei. Cu conştiința

împăcată am putut înfrunta blamul acelora care n-au fost în stare să facă nici atât, necum mai mult, pentru binele obştesc.

În seara zilei de 30 nov./13 dec. 1916 am luat în primire postul de prefect. Întrunind funcţionarii superiori, le-am adresat o scurtă cuvântare, arătând jalea ce pe toţi ne stăpânea şi grelele sarcini ce ne incumbau faţă de groaznica situaţie în care ne aflam, cerând noilor mei colaboratori concursul lor dezinteresat. Impresia apelului se poate rezuma: „în izbucnirea în lacrimi a maiorului Brezoianu. comandantul sergenţilor de oraş“ după cum relatează şi Stoenescu, în menţionata sa lucrare (p. 28). Misiunea îmi era îngreunată nu numai prin ignorarea completă a mecanismului poliţienesc, dar şi prin dezorganizarea şi demoralizarea personalului faţă mai ales de cerinţele imperioase ale ocupanţilor, şi reclamaţiile populaţiei asuprite. La ocrotirea persoanelor şi salvarea bunurilor româneşti se reducea rolul poliţiei. prefectul făcând rol de paratrăsnet. menit să canalizeze astfel ura duşmanilor încât populaţia băştinaşă să fie cât mai ferită.

Trebuie să adaug că din partea ocupanţilor, în curând, sarcina mi-a fost uşurată graţie prestigiului ce l-am căpătat faţă de ei prin fericita sosire în Bucureşti a Marelui Duce Iohann de Mecklemburg, pe care-l cunoşteam încă din 1906, apoi prin vizitele sale la Muzeu, dar mai ales prin lungile ore petrecute împreună la regina Elisabeta în 4/17 sept. 1915. Venind din nou. Marele Duce mă cheamă la dânsul şi împreună cu adjutantul său, principele de Reuss am vizitat palatul din capitală şi de la Cotroceni asigurându-mă că nu vor fi ocupate, lăsându-mi-le în grija lor. Apoi am fost reţinut la masa de la Athenée Palace, la care mai luau parte mareşalul Mackensen, guvernatorul Tülff şi alţi ofiţeri superiori, toţi mirându-se de intimitatea cu care mă onora Marele Duce, ceea ce a contribuit desigur la încrederea cu care am fost primit, în urmă, şi de cei prezenţi. Căci trebuie să accentuez că din partea autorităţilor superioare, în special a mareşalului Mackensen, m-am bucurat de cea mai leală colaborare, bazată pe cât mai veridică expunere a situaţiei, anume mărturisind faptele de toţi cunoscute, ca de pildă că Pillat era cumnatul lui Brătianu, -- ceea ce aşa de sever mi s-a reproşat de familia respectivă –, refuzam să răspund la întrebări mai indiscrete, invocând ignorarea lor, fără ca mareşalul, după un uşor surâs înţelegător, să mai fi insistat, respectând motivele reticenţelor mele. Pe cât de afabili erau reprezentanţii de frunte ai ocupanţilor, pe atât unii îndrăzneţi sublocotenenţi se prezentau cu o fişă reclamând pe un ton poruncitor împlinirea dorinţelor lor. Pe acei pe care nu-i puteam domoli, i-am reclamat şi, după cum reiese din aci reprodusul răspuns al Şefului Statului Major, locotenent-colonel Freiherr von Stoltzenberg. din 9 ian. 1917, am fost asigurat că s-au luat măsuri ca „asemenea regretabile încălcări nu se vor mai repeta“: recalcitranţii ulteriori au fost mutaţi în provincie. Mare senzaţie a făcut cazul căpitanului Schmalz, care reclamat fiind că voia să intimideze, în profitul său, pe comisari, în urma cercetărilor făcute, a fost izgonit din ţară, servind ca exemplu acelora care s-ar fi încumetat să nesocotească poliţia românească. Şi mai răsunător a fost între altele înlăturarea preotului garnizoanei.

Heckenrot, şi a medicului colonel prof. Franke, care însuşindu-şi obiecte din casa ce o locuia, a fost nevoit să le readucă din Berlin şi să părăsească ţara. (*M.s.*, p. 81). În schimb m-am opus cerinţei ocupanţilor de a elimina dintre puţinii inspectori români rămaşi, pe aceia pe care, pe baza unor denunţări, germanii îi considerau suspecţi.

CXLII

SFÂRŞITUL ANULUI DE DOLIU

În afară de grija cetăţenilor liberi, tot în sarcina poliţiei cădeau şi nenorociţii dezertori şi ostaticii luaţi de ocupanţi în schimbul supuşilor puterilor centrale deportaţi la Iaşi. Intervenţiile făcute de aci la Iaşi rămânând fără rezultat, ocupanţii începură a lua ostatici din diferitele straturi ale societăţii: în primele zile au fost arestaţi la Hotel Imperial: dr. C. Cantacuzino şi I. Pillat, cumnaţii Brătienilor, Duca de la Casaţie, C. Ciocârdia şi C. Antoniade de la Curtea de Apel, profesorii universitari C. R. Motru, M. Minovici, dr. Obreja, D. Burileanu, Bogdan-Duică, arhitectul I. Berindei şi atâţia alţii. Din aceşti primi 15 arestaţi trei numai n-au putut fi eliberaţi cu toate insistenţele puse în favoarea lor. Faţă de efectul negativ, greu aş putea să invoc stăruinţele mele, dacă ele nu ar fi fost divulgate de chiar şeful poliţiei politice, căpitanul Scheible, care sosind la Trian în Bulgaria, unde se afla un prim lot de prizonieri, intrând în vorbă cu profesorul Bogdan-Duică, îi mărturisi acestuia că era în curent cu activitatea sa pedagogică inspirată din Germania, despre care îl informasem, procurându-i chiar lucrările în original, dar că nu a putut să-l scape, fiind, ca ardelean şi fost secretar al Ligii culturale, era special reclamat de unguri. Prietenul H. Sanielevici a scris mai târziu în *Curentul nou*, din 23 mai 1920, că eu mi-am „dat toată osteneala să-l scot din puşcărie; am aflat-o – adaugă el – de la nemţii care mă instruiau, şi am aflat-o şi pe alte căi". Stăruinţele depuse în favoarea d-nei Sabina Cantacuzino, sora primului-ministru şi a d-nei Lia Vintilă Brătianu, reiese din însăşi mărturisirile scrise ale celei dintâi, după cum se va vedea din întâmplările ulterioare. Mă voi rezuma aci a arăta numai cum timp de mai multe luni de zile prin tot felul de născociri (dentist etc.) am amânat arestarea lor deşi ea era insistent reclamată de A.A.-ul din Berlin (Auswartige Amt), deoarece ministrul german din Bucureşti, care zilnic juca tenis la d-na Cantacuzino, fusese păcălit în privinţa declarării mobilizării noastre. În loc de a fi deportate la Tismana, cele două doamne au fost „izolate" la M-rea Pasărea, de lângă capitală, unde, cu tot dichisul şi mobilierul dorit, au fost transportate cu automobilul poliţiei, atrăgându-mi-se ameninţarea retragerii maşinei, în caz că aş mai pune-o în serviciul familiei Brătianu (*M.s.*, p. 89), şi Stoenescu (p. 91). De toate aceste vorbeşte şi Sabina Cantacuzino în cartea ei, fără însă a preciza că automobilul era al prefectului, căruia după ce la pag. 126, îi mulţumeşte „pentru amiciţia ce ne arătase în cele 10 luni", apoi îl calomniază

la fel cu toate celelalte prietene, denaturând faptele[1]. Multe dintre persoanele bârfite au protestat şi în special Severa Sihleanu, care în publicaţia ei rezumă o parte din protestările d-nei Elena Perticari-Davila, a d-nei Take Ionescu, a episcopului Netzhammer, a lui N. Kogălniceanu etc[2].

În anexa a treia se reproduce în facsimile scrisoarea Sabinei Cantacuzino, din 5 martie 1917, publicată ulterior în *Îndreptarea*, din 25 nov. 1919, cu următorul conţinut: „Scumpe domnule Tzigara, iartă-mă că mă servesc de numele d-nei Tzigara pentru a introduce pe acest om la dv., dar vreau să te deochi de tot (aluzie la reproşurile făcute de poliţia germană că prea des mă vedeau în relaţii cu Brătienii). Am scris generalului Mackensen. Îţi trimit scrisoarea şi un cuvânt către aghiotant. Te rog fă d-ta astfel ca să-i parvie în mână aceste două scrisori şi nu cumva să se rătăcească cea principală... Dar câte scrisori de felul acesta ar trebui să fac, de trebuie să le explic la toţi. La revedere şi amiciţii. (ss) Sabina Cantacuzino".

Din cele reproduse reiese că sora primului-ministru a avut corespondentă directă cu Mackesen, deşi, în acelaşi timp, eu eram ocupat de relaţiile mele cu mareşalul, în apărarea concetăţenilor mei, dar nu în chestii personale ca numita autoare, care după ce a profitat de serviciile mele dovedite prin cele 35 de scrisori ce mi-a adresat, să mă bârfească în urmă!

Am stăruit asupra acestui caz spre a arăta cât de perfide şi neîntemeiate au fost acuzaţiile ce mi s-au adus, în majoritatea cazurilor, tocmai din partea acelora în favoarea cărora am insistat mai mult.

Afirmările Sabinei Cantacuzino sunt dezminţite chiar de sora ei, Pia Alimănişteanu[3], din ale sale *Însemnări* spicuiesc doar următoarele în contrazicere cu ale Sabinei. La 29 dec. 1916 (pag. 31) ea scrie: „Sunt printre românii care lucrează cu guvernul două categorii. Întâia, cei care văd într-însul prietenul... şi se pun în serviciul vrăjmaşului cu platitudine, fericiţi. Pe aceştia îi dispreţuiesc şi îi urâm mai straşnic decât pe duşmani. A doua categorie sunt aceia care lucrează cu germanii, suferă, se simt umiliţi şi răzvrătiţi de chipul cum sunt trataţi, atât ei cât şi populaţia civilă, pe care o ajută cât pot şi se sacrifică pentru ea, acestora le admir abnegaţia. Iată ce gândeam ieri, când, întrunindu-se la noi mai mulţi din cei de categoria a doua, îşi istoriseau păsurile şi umilinţele... Primarul oraşului (Emil Petrescu n.n.) numit şi ales de ministerul actual a fost în aşa chip înjurat şi apostrofat de Stoltzenberg, fără nici un motiv, încât, – spunea el –, că în viaţa lui nu plânsese cum a plâns în ziua aceea. Cu prefectul poliţiei aceeaşi purtare, încât şi-a dat demisia şi nu a retras-o până nu i s-au făcut scuze. Dacă nu ar fi funcţionari români, care să lupte cu slabele

---

[1] Sabina Cantacuzino: *Din viaţa familiei I. C. Brătianu. Războiul 1914 1919* 1 vol 8 . 446 pp Universul 1937.

[2] Severa Sihleanu: *Note şi dezminţiri asupra amintirilor d-nei Sabina Cantacuzino*, 1, 8. 90, pp Cartea Românească, 1938.

[3] Pia Alimănişteanu. *Însemnări din timpul ocupaţiei germane* (I vol. 8°, 128 pp.), Bucureşti 1929 Impr Independenţa.

lor mijloace împotriva lor, n-am avea nici alimente, nici lumină, nici căldură". 19 febr. (pag. 65). „Aseară din cele ce ne istorisea d-l Tzigara, aveam impresia că ne aflăm într-un viespar şi printre viespi poate cele mai răutăcioase erau unii din ai noştri (ca de pildă coana Sabina, adaug aci eu)". 2 aprilie (pag. 76). „Am aflat că autorităţilor române li s-au cerut să scoată în ziua de Paşti la corvoadă bărbaţi civili de prin oraş... Poliţia noastră mai energică a izbutit să împiedice executarea". Am insistat asupra acestor câteva documente tipărite pentru întărirea afirmaţiilor făcute, pentru care nu am întotdeauna şi dovezile aduse de alţii. În afară de destăinuirile ajutorului dat populaţiei civile, mai erau în sarcinile noastre şi salvarea celor urmăriţi şi reclamaţi de ocupanţi, fie ca dezertori, fie ca fugiţi din lagăre. Aresturile poliţiei române ar putea spune câţi asemenea urmăriţi au adăpostit, în aşteptarea de a li se da o posibilitate mai prielnică pentru a se sustrage urmăririlor inamice sau să poată trece în Moldova cea liberă. Inutil să fac acum destăinuiri: divulgarea numelor nu le sporeşte valoarea, mai ales că cei mai mulţi ajutaţi au rămas şi pentru mine anonimi. Ca lucrare de sfârşit de an ne-a venit şi facerea recensământului, pentru care am apelat la concursul binevoitor al dascălilor din capitală, care mi-au fost de mare folos pe lângă specialiştii veniţi din Berlin, instalându-se oficial în Judecătoria din dosul poliţiei. Totodată s-a cerut şi unificarea calendarului, care s-a făcut înscriindu-se ambele date. Se revine asupra conferinţelor dimineaţa la Stoltzenberg, care nu pierdea ocazia să ne amintească că ei sunt învingătorii!!

În ziua de Crăciunul nostru am avut, la poliţie, cel mai neplăcut incident cu locot. Hellhummer, care însoţit de un reprezentant al d-rului Wolf îmi cere pe un ton strigător explicaţii. În urma reclamaţiei mele, incidentul s-a terminat prin scuzele scrise trimise la Stolzenberg, pe care le menţionează şi Pia Alimăneştianu în *Însemnările* ei, citate mai sus. Guvernatorul Tülff von Tschepe u. Weindenbach mă roagă prin Brausart von Schellendorf, fostul ataşat militar, reapărut după ocupaţie, să-i însoţesc la *Albina*, primul cerând totodată să-i recomand un profesor de franţuzeşte, luându-l pe răspunderea mea personală. Îi indicai, ca sigură, pe d-ra Bonnard, profesoara copiilor mei, care, ca franceză, scăpă astfel de urmăririle poliţiei germane, dându-i-se un „ausweiss" special. Et tout le monde fut content.

Voi încheia acest capitol arătând că pentru ajutorarea celor nevoiaşi nu dispuneam, ca în vremuri normale, de aşa-zise „fonduri secrete"; când vreo nevoie prea mare se prezenta, recurgeam la fundul buzunarelor mele, pentru alinarea celor suferinzi. Într-această atmosferă apăsătoare s-a încheiat tristul an, începând cu doliul pentru regina Elisabeta şi terminând cu acel al întregei naţiuni pentru toţi cei căzuţi în războiul cel fără de succes, deocamdată. În locul obişnuitului revelion, am dat următoarea circulară generală către organele poliţieneşti: „Anul care se sfârşeşte va însemna în istoria neamului nostru cea mai dureroasă pagină. Niciodată în decursul vremurilor patria noastră nu a fost mai umilită. Să căutăm deci prin muncă cinstită şi încordată să scăpăm de umilinţa şi jugul ce ne apasă... Urând dar spor la muncă întregului personal poliţienesc, în speranţa venirii de vremi mai bune, nu mă îndoiesc

că vom avea cu toţii satisfacţia de a vedea rodul muncii şi cinstitei noastre sârguinţe. Cu acest gând să păşim în anul ce vine. Prefect Al. Tz.-S."

După conflictul cu Moritz Brociner, în privinţa evacuării curţii palatului, face dovadă o scrisoare ce i-am trimis, în care, imputându-i contramandarea ordinului ce dasem, şi anume pătrunderea trupelor inamice în sălile palatului chiar, graţie neglijenţei sale, îi aminteam că „nu trebuie să uităm că suntem ţinuţi să reprezentăm mai presus de toate şi cu cât mai multă demnitate interesele suveranului nostru, mai ales în asemenea grele momente pentru patria şi demnitatea noastră". Aceste admonestări adresate lui Brociner erau întemeiate şi pe relaţiile ziarelor germane, care au anunţat că populaţia Bucureştilor a primit pe inamic cu flori, infamie ce a fost dezminţită în urmă de scriitorul Kellermann. Abuzurile lui Moritz Brociner cunoscute fiind la Iaşi, au avut drept consecinţă: „revocarea mandatului ce i s-a dat la 15 nov. 1916", după cum mi s-a comunicat de către mareşalul curţii regale, Henri Catargi, prin scrisoarea sa din 21/8 aprilie 1918 – va fi vorba la timpul său.

Voi adăuga aci numai că, în calitatea de reprezentant la Palat, am fost solicitat atât de autorităţile române, cât şi de public ca intermediar pe lângă ocupanţi, cu care luasem, forţat, contact dintru început.

În seara de 29 nov., mareşalul Mackensen m-a convocat la Palat comunicându-mi originalul propunerii de pace a Kaiserului, însărcinându-mă, oficial, a o aduce la cunoştinţa autorităţilor şi fruntaşilor politici rămaşi în Bucureşti. Răspunsul adus mareşalului, după consultarea celor în drept, consta în refuzul categoric de a se lua în considerare comunicarea sa, toţi cei rămaşi aci recunoscând că M. S. Regele României era singur în drept a se pronunţa asupra unei asemenea propuneri. Fără urmare din partea românească a rămas şi insinuarea ocupanţilor de a se pune la cale manifestări de bucurie ale capitalei cu prilejul publicării prin ziarele germane a propunerii de pace, spre a se influenţa astfel, după credinţa germanilor, hotărârea guvernului român din Iaşi.

O altă dovadă a solicitudinei mele faţă de personalul poliţienesc se confirmă că, pe când salariile celorlalte autorităţi au fost, sub ocupaţie, reduse, la poliţie ele au fost sporite, în urma stăruinţelor mele, prin chiar bugetul autorităţilor germane. De asemeni, poliţia a fost scutită de obligaţia impusă tuturor celorlalţi giranţi români, de a semna un fel de declaraţie de lealitate şi de a primi un ofiţer de legătură german, care contrasemna intrările şi ieşirile autorităţilor respective: nici una din adresele prefecturei nu a purtat stampila „mit Zustellung einverstanden" urmată de semnarea vreunui ofişer german. De asemeni, nu m-am conformat adresei nr. 1084/14 ian. 1917, prin care mi se cerea imperios ca noile ordine de zi să fie semnate şi de Polizeimeisterul german, sub pretext de a mi se întări autoritatea. Am eludat cererea convingându-i că efectul celor două semnături ar fi contrariu celui invocat; căci, adăugam, dacă pe o poliţă de 100-000 lei semnată de unul singur aş reuşi să obţin acea sumă, dovada ar fi făcută că singur mă bucur de atâta credit, pe când girul unei a doua persoane ar însemna că singur personal nu mă bucur decât de cel mult

jumătatea sumei cerute. Tot astfel, semnătura Polizeimeisterului alături de a mea mi-ar fi redus prestigiul. Argumentul comparativ a fost hotărâtor: nici un ordin de zi nu a fost contrasemnat de vreo autoritate germană. Chiar Lupu Kostake nu a putut scăpa de controlul german al adreselor emanate de Ministerul de Interne, după cum se dovedeşte prin aci reprodusa adresă nr. 2220/7 febr. 1918, în care după semnătura titularului român urmează aprobarea reprezentantului militar german, cu indicaţia „Mit Zustellung einverstanden, Militärverwaltung in Rumänien, Verwaltungsstab nr. 7102. I.A.(SS) Schorlemer[4].

Tot în intenţia de a-mi fi binevoitor, colegul german mi-a propus să-mi aleg o uniformă, cu caracter militar, în felul celor a ofiţerilor de jandarmi români d.p. spre a fi mai lesne recunoscut, atât în serviciile mele cât şi mai ales de către autorităţile germane care cu greu îşi închipuie un prefect în civil. I-am răspuns că barba mea, veche de vreun sfert de veac, era destul de populară printre români şi că, faţă mai ales de obrajii complet raşi ai germanilor, şi aceştia mă vor recunoaşte uşor. Aşa că argumentul bărbii, ca şi acel al poliţei de împrumut, a prelevat faţă de pretenţiile nemţeşti. Numeroase sunt cazurile în care prin răspunsuri bine formulate am scăpat situaţii destul de dificile. Plângându-mă de lipsa de lemne de care suferea capitala, în loc de a mi se pune la dispoziţie vagoanele reclamate, mi s-a cerut să tai pomii din Cişmigiu şi de la Şosea, ceea ce am refuzat, preferând să demisionez pentru a nu fi silit să fac contrariul de ce învăţasem la Berlin, unde în mijlocul străzilor Victoria şi Tiergartenstrasse arborii sunt feriţi prin grilaj de fier iar nu distruşi. Şi de astă dată am avut câştig de cauză, nici un copac n-a fost tăiat, deşi la Iaşi se răspândise zvonul devastărilor din Cişmigiu şi de la Şosea.

Altădată, reclamându-mi-se pe lângă câteva mii de cămăşi şi pantaloni, tot atâtea aşa-zise „Leibbinden" necunoscute la noi, l-am întrebat pe zelosul Polizeimeister dacă la Berlin sau Breslau, de unde era originar, s-ar putea obţine câteva mii de fesuri. Răspunzându-mi că la ei asemenea obiecte sunt necunoscute, i-am replicat că şi la noi, nefiind purtate cerutele „Leibbinden", n-aveam de unde să le procur „sofort" cum cerea ordonanţa. Nu totdeauna însă am reuşit pe această cale. După zilele primăvăratice – care-i făceau să se creadă la Nizza pe oamenii de la Nord – survenind într-o noapte o zăpadă năpraznică, îngreuind circulaţia vehiculilor, poliţia s-a văzut „pedepsită" cu 5000 lei amendă pentru nesosirea la timp a trăsurilor puse la dispoziţia diferitelor autorităţi ocupante. Întâmpinarea că nu poliţia, ci „Acela" care a lăsat să cadă zăpada trebuia amendat nu a prins, de astă dată. Fiind vorba de amendă în bani, cazul a fost supus comandantului cetăţii, bavarezul general Koch, care mulţumindu-se să surâdă sub stufoasa-i mustaţă, fără a pronunţa vreo

[4] Înainte de prea corectul Baron Schorlemer, Lupu a fost asistat de un oarecare Arthur Rosenberg, ofiţer german, fost reprezentant mult timp, la Galaţi a unei firme germane de export de cherestea din Bucovina. Vorbind româneşte, el s-a îndeletnicit şi în calitatea sa oficială pe lângă Ministerul de Interne cu multe feluri de exporturi din ţară, înainte de a fi alungat din postul de încredere de care a abuzat. Şi aceasta în febr. 1918, pe când Prefectura s-a opus dintru început la controlul ce voia să i se impună la fel ca celorlalte autorităţi.

hotărâre, poliţia n-a achitat suma, rămasă în contul autorului troienelor de zăpadă. Am enumerat aceste câteva cazuri mai hazlii pentru a dovedi de libertatea de care ne bucuram faţă de ocupanţi, conform codicelor în vigoare[5]. Ocupanţilor li se recunoştea: „le droit de rendre des ordonances générales, prendre des mesures administratives, exercer la Police, etc." (art. 545) şi că ocupaţia: „entraine la suspension des autorités régulières et leur remplacement par les autorités militaires aux quelles on doit se soumettre" (541). Aceleaşi drepturi fiind recunoscute ocupanţilor şi prin *Convenţiunea de la Haga, din 18 oct. 1907* cred cu atât mai meritos de a ne fi putut sustrage de la rigorile prevăzute în folosul populaţiei băştinaşe. Mărunte apar asemenea isprăvi în perspectiva vremii deşi la timpul lor ele aveau o necontestată utilitate. În situaţia în care ne aflam cu sergenţii de oraş dezarmaţi şi cotropiţi de patru neamuri de ocupanţi, nu ne era îngăduit să ne gândim la acte de reziztenţă, mulţumindu-ne numai la ocrotirea populaţiei şi salvarea, pe cât posibilă, a bunurilor româneşti. Rolul prefectului era acel al paratrăsnetului, menit să canalizeze într-astfel prigoana duşmanilor ca populaţia indigenă să rămâie cât mai ferită. Deşi conştient că aveam a face cu duşmani, am căutat totuşi să nu mă depărtez de principiile imuabile ale omeniei, dreptăţii şi lealităţii ale adevăratei civilizaţii. După cum, chiar pe front ofiţerului i se cerea să fie just cu prizonierii, iar medicului să fie uman îngrijind la fel şi pe răniţii vrăjmaşi, cu atât mai mult ni se impuneau nouă respectarea marilor principii, după care se măsoară gradul de civilizaţie al unui neam. Călăuzit de asemenea premise nu mi-a fost greu să nu rătăcesc din calea adevăratului patriotism, nerenunţând nici un moment la libertatea conştiinţei şi gândirii, pe care nici o asuprire nu o putea influenţa. Ca o dovadă a grijii ce am avut ca în genere prestigiul românesc să nu fie înjosit, redau aci scrisoarea nr. 8380/6 martie 1917 adresată colegului Marin Dumitrescu, directorul Liceului Lazăr: „Prin comandatura germană aflu că, însoţit de dv., birjarul Mitrea Iancu s-a plâns că nu ar fi fost plătit chiar în urma intervenţiei personale a dv. la prefectura poliţiei în acest scop. Găsesc, domnule coleg, că dacă v-aţi luat osteneala de a veni până la prefectura capitalei, aţi fi putut să vă daţi mai departe mica sforţare să urcaţi şi treptele prefecturei până la director, sau prefect chiar, şi a supune acestora cazul birjarului care vă interesa, înainte de a interveni pe lângă o autoritate germană, plângându-vă ca român, de o autoritate românească, care, în cazul de faţă, nu era cu nimic vinovată. Pentru cinstea cu care, ca român, ţin să servesc prefectura poliţiei faţă de autorităţile germane, nu puteam să las să treacă neveştejită această cu totul deplasată intervenţie a dv., ca român, pe lângă autorităţile germane.

(ss) Prefect Al. Tz.-S.".

[5] Între altele chiar Bluntschli, *Le droit international codifié*, 8, Paris, 1886, Art. 540 *Convenţiune privitoare la legile şi uzurile războaielor pe uscat*, Haga, 18 oct. 1907. „L'occupation du territoire par les troupes ennemies entraine la suspension des autorités régulieres et leur remplacement par les autorités militaires" ceea ce la poliţie nu s-a făcut

În asemenea condiţii, după bârfeala şi chiar a procesului ce a trebuit să îndur, după trecerea de atâta vreme tot nu-mi pare rău a fi ascultat sfatul Conului Petrache, care imperativ mi-a cerut să-mi fac datoria la care eram designat, adăugând că nu-mi va părea rău în urmă. Aşa s-a şi întâmplat, şi azi consider cei doi ani de prefectură ca cei mai bogaţi în fapte bune faţă de concetăţenii mei. Şi nimic nu e mai îmbucurător decât asemenea constatare cu conştiinţa împăcată.

CXLIII

SUB JUGUL OCUPAŢIEI DIN 1917

Anul cel nou nu ne aduse decât înăsprirea măsurilor din cel încheiat. Rechiziţiile deveneau tot mai imperioase, cerându-mi-se, acum, din cauza gerului şi 1000 de blăni, ce urmau să se rechiziţioneze numai de la particulari, prăvăliile rămânând în seama ocupanţilor. Nepredându-li-se decât un mic număr de blăni – pe care le-am recunoscut la ofiţerii germani – rechiziţiile se făcură cu asistenţa unui gradat al armatei lor, ferindu-se totodată locuinţele supuşilor puterilor centrale. Veni introducerea aşa-ziselor „bilete de identitate" – Ausweis, precum şi a cartelelor de alimente. Mare vâlvă a produs căpitanul Albrecht de la Zentralstelle für Staatsversorgnung (aprovizionarea oraşului) care, când i-am cerut păcură pentru Fundaţie, mi-a răspuns cum nu se putea mai scurt: „Ihrem Antrage auf Lieferung von Păcura kann nicht entsprochen werden", deşi apoi a trebuit să mă satisfacă, din înalt ordin şi fără şperţ, bineînţeles, de astă-dată. Au fost inovaţiile Anului Nou, în care carnea, pâinea şi făina şi alte alimente deveneau tot mai rare, din cauza absorbirii lor de ocupanţi, care se întreceau a le trimite în ţările lor. Vagoane întregi de cutii porneau spre Germania, trimise de soldaţi, în afară de rechiziţiile oficiale care au dat naştere la veroase afaceri încheindu-se prin revocarea şi expulzarea ofiţerilor germani de la acele servicii speciale. Demne de semnalat sunt tertipurile prin care locuitorii din jurul Bucureştilor încercau să aducă carne în capitală: o puneau într-un coşciug în căruţa, pe care o urmau, bocindu-se, până treceau de centura supravegheată. Alte femei aduceai purcei purtându-i în braţe ca pe copii, etc. Dar nici nemţii nu erau mai puţin inventivi: căpitanul dr. militar încartiruit în casa prietenului dr. Al. Slătineanu, încărca untul şi untura în vasele persane sau Gallet pe care le expedia prin cutiile reglementare la Berlin. Reclamându-l, a fost nevoit să readucă vasele, el fiind expediat pe front. La pâine se făcea coadă, care începea din noapte, după cum am constatat în inspecţiile făcute pe la circumscripţiile, de obicei, la început lăsate fără nici un responsabil. La aceste mizerii materiale se mai adăugau şi altele de ordine diferite. Mare vâlvă a produs aşa-zisa: „chemare a mitropolitului Konon", silit fiind de sfetnicii săi, puşi la cale de catolicul Marin Teodorian-Carada, declară că: „Ţara vrea pace... Domnul Dumnezeu a îmblânzit inima biruitorului

către noi şi a făcut dintr-însul tovarăşul nostru de muncă pentru mântuirea României... Aci, în Muntenia, averea, casele, cinstea noastră a tuturor a fost respectată... Nu vă temeţi fraţilor, şi nu apucaţi drumul pribegiei... Staţi pe loc, fraţilor, între Carpaţi şi Prut, etc, etc..." Prin intervenţia doamnelor ortodoxe, în frunte cu Didina Cantacuzino, zarva de la Mitropolie a fost potolită, manifestele proiectate n-au mai fost răspândite prin avion în Moldova după cum se proiectase. Neavând nici un fel de amestec în acest complot popesc, l-am citat numai ca unul din frământările zilei. De toate acuzaţiile ce i s-au adus şi contra ameninţărilor ministrului Duca, mitropolitul se apără printr-un articol din 24 ian. 1920, apărut în *Avântul* cu aceeaşi dată. La 20 23 ian. un mare scandal s-a ivit la Academia Română, unde ofiţeri bulgari, evacuând pe funcţionari, au pus sentinelă de pază la locul şi la locuinţa directorului, I. Bianu, iar pe înnoptate au cărat o serie de documente şi cărţi cu caractere chirilice, pretinzând că erau luate de noi din Bulgaria, în 1913. Alarmat de Bianu, am intervenit la Mackensen, care ordonând o anchetă şi dovedindu-se că afirmările bulgare erau mincinoase, cărţile ridicate fiind cu mulţi ani înainte trecute în inventarele şi cataloagele Academiei, raportul fu înapoiat, după câteva zile. Istoricul amănunţit al acestei isprăvi bulgăreşti, este pe larg redat de Bianu în „Analele Academiei Române", iar intervenţia mea în scrisorile ce mi-a adresat Bianu şi pe care le-am dăruit Academiei. Mare vină a avut în conflictul de la Academie şi prof. Goetz din Bonn. Între timp relaţiile mele cu şeful meu direct, Lupu Kostake, ministru de interne, se cam răciseră, deoarece nu voiam să fiu părtaş la planurile sale politice, relative mai ales la schimbarea dinastiei noastre. Faţă de neîncrederea ce-i inspiram. Lupu încredinţă direct lui I. Bărbătescu, directorul prefecturei poliţiei, aşa-zisa Pantahuză, o condică mare în care trebuia să se adune semnăturile acelora contra dinastiei şi pentru reformele lui Carp, atât în capitală cât şi în judeţe. Pantahuza avu un succes mediocru, descurajând pe iniţiatori. Părerile grupului carpist au fost expuse, în scris, de Lupu Kostake, trimişilor generalului Averescu la Bucureşti, fără să fi avut vreo urmare, după cum tot în zadar, se străduiau alţii prin articole în ziarele de sub control german, sau prin întruniri să influenţeze opinia celor statornici, care îndurând rigorile ocupaţiei se gândeau însă la întoarcerea soartei celei bune.

Lăsând înşirarea evenimentelor politice, la care nu am luat parte, în sarcina acelora care s-au ocupat să le înregistreze, voi menţiona aci numai câteva din preocupările prefectului, în afară de cele mai pe larg expuse în *Mărt. sil.* prin care se completează aci. În afară de locuinţele particulare, am mai avut o deosebită grijă şi de instituţiile de cultură părăsite de şefii lor, care, la întoarcere, mi-au exprimat mulţumirile lor. Au scăpat neatinse institutele profesorilor L. Mrazec, Sava Atanasiu, G. Longinescu, Minovici. Hurmuzescu, Popovici-Bâznoşeanu şi chiar ale rectorului Athanasiu, care singur, în loc de a-mi mulţumi, mi-a înscenat cunoscutul proces de trădare. Şi nici această luptă n-a fost uşoară: deoarece chiar Fundaţia Carol I a fost în diferite rânduri periclitată a fi ocupată: bulgarii au cerut-o pentru cazinoul lor; austriecii pentru depozit de cărţi al aşa-zisului „Balkan-Lager". Bulgarii au cerut chiar oficial să ridice toate institutele, muzeele, bibliotecile, laboratoarele, pană şi

mesele sălilor de disecţie, pe simplu cuvânt că ei aveau nevoie, pe când România era destul de bogată pentru a reface totul. Nesăbuita pretenţie bulgară a fost cu totul respinsă de Mackensen. Despre răpirea moaştelor Sfântului Dumitru va fi vorba la timpul său.

În aceeaşi ordine de idei m-am opus ca edificiile cu caracter naţional să fie pângărite. Prin adresa nr. 41776/14 sept. 1917 s-a scutit sala Ateneului român de oficierea serviciului mozaic de Anul nou, în zilele de 15 şi 17 sept., după cum fusese chiar anunţat în ziare şi cu toate insistenţele rabinului militar al ocupanţilor, care invoca permisiunea acordată de germani, pe care am reuşit să o înlătur. O dovadă de abuzurile comise de ocupanţi constituie şi răspunsul comandaturei nr. 15259/25 VII 1918, prin care autoritatea germană mărturiseşte că din casa lui G. Balş, str. Buzeşti 101, pentru care intervenisem: „au fost furate «gestohlen» obiectele reclamate şi că este lesne de presupus că multe altele lipsesc". Cu asemenea document din partea ocupanţilor, pot încheia capitolul rechiziţiilor cu mulţumirea că, cu toate dificultăţile întâmpinate, totuşi multe s-au salvat, ba chiar şi colecţia de obiecte de artă a d-rului Istrati, de care, după cum s-a arătat, sentimente de recunoştinţă nu mă legau. Din fericire am putut opri la timp devastarea importantei colecţii de antichităţi şi de pictură a academicianului Mihail Sutzu, ca şi a cumnatului său dr. I. Cantacuzino, menţionată mai sus.

CXLIV

MEMORIILE LUI A. MARGHILOMAN

Pe lângă măruntele publicaţii menţionate asupra ocupaţiei, cea mai însemnată este aceea a aşa-ziselor *Note politice* ale lui Al. Marghiloman, apărute în 5 volume şi cuprinzând epoca dintre 1897–1924[1]. Într-însa se găsesc toate amănuntele asupra epocei de pregătire şi apoi intrare în război, ca şi a urmărilor acestuia, la care însemnatul om politic a luat parte aşa de activă. Numele meu fiind citat de mai mult de 100 ori, să-mi fie îngăduit a insista asupra valoarei acestei publicaţii, atât de discutată la apariţia ei, după decedarea autorului, în 1925. Din voluminoasa polemică iscată, în 1927, voi reproduce numai următoarea scrisoare a prietenului Corteanu, care, rezumă în bună parte şi părerile mele asupra publicaţiei. În *Adevărul*, din 22 mai 1927, Corteanu se adresează ziarului: „Domnule Director, ca unul care am trăit în intimitatea lui Alexandru Marghiloman, ca om politic în toată perioada grea în care el a jucat un rol de frunte, mă simt dator să intervin pe această cale pentru a restabili anumite adevăruri în legătură cu publicarea memoriilor lui.

[1] A. Marghiloman, *Note politice*, 5 vol., 1920–1924, 4°, Bucureşti, Institutul de Arte grafice „Eminescu", Buc., 1927, vol. I 1897–1905, 565 pp.; vol. II: 1916–17, 575 pp., etc.

Marghiloman însemna, aproape zi de zi, în ultima fază a carierei lui, evenimentele politice şi faptele istorice la care lua parte. În aceleaşi caiete, el îşi ţinea şi notele lui de informaţii personale asupra oamenilor. Ţinea, cu alte cuvinte, un jurnal, în care, alături de partea pur politică şi documentară pentru istorie, înscria şi indicaţiuni intime, destinate numai lui, în practica vieţii politice ca şef de partid şi ca şef de guvern, situaţie de care el nu se credea niciodată îndepărtat.

În primăvara anului 1924, el s-a hotărât să înceapă să-şi scrie «memoriile». Şi acest lucru a şi fost atunci anunţat în ziare.

Notele adunate până atunci în caiete, trebuiau să servească numai ca materie primă. Mă rugase să-i stau în ajutor pentru reconstituirea fidelă a tuturor evenimentelor politice la care luasem parte pe lângă el şi trebuia să ne punem pe lucru în cursul verii când, din nenorocire, a căzut bolnav de boala din care nu s-a mai sculat. Un an mai târziu, simţind că se va sfârşi, fără a-şi fi putut « scrie memoriile», a lăsat prin testament, unor prieteni, sarcina de a scoate, din amestecul de note zilnice, părţile importante politiceşte. Citez textul testamentului: «Am o serie de caiete în care am notat evenimentele politice şi faptele istorice la care am luat parte. Însărcinez pe .... să pună în regulă şi să publice părţile importante.»

(Acei prieteni au fost: Octav George Lecca, Panait Wyzanti şi Mihai Pherekyde). Care om cu judecată sănătoasă ar putea înţelege prin evenimente şi fapte istorice mai importante, notele de poliţie secretă, aprecierile fugare şi conversaţiunile intime pe care Marghiloman le-a notat în caietele lui cu scop de documentare personală? Numai cei trei prieteni, unii dintr-un exces de zel condamnabil, alţii din neglijenţă tot atât de vinovaţi, au putut face această împietate şi această greşală fără nume.

Ei au mers cu uşurinţa şi cu lipsa de înţelegere a sarcinei ce li s-a dat şi de care s-au arătat nevrednici, până acolo încât, la sfârşitul celor câteva fraze de introducere, citind dispozitiunea testamentară prin care sunt instituiţi ca «editori», interpretează dispoziţiunea sacră şi inviolabilă, de a alege părţile importante, ca o latitudine pentru ei de a scoate din notele lui Marghiloman în loc de o figură istorică, o caricatură.

De această impietate «editorii» desigur că nu-şi dau seamă, dar lumea politică ca şi publicul cititor al notelor politice va înţelege că Marghiloman nu are decât greşala de a fi crezut că lucruri ce cad sub bunul simţ, pot fi încredinţate oricui. A. Corteanu". În deplin acord cu afirmările şi părerile prietenului Andrei Corteanu, voi adăuga numai următoarele lămuriri ce mi-au fost date de nepotul conului Alecu Marghiloman, prietenul Pic Pherekyde, indignat şi el de felul apariţiei *Memoriilor*, fără să fi vrut să dezavueze public pe indicaţii săi colaboratori impuşi. În prealabil, trebuie să adaug că atunci când, în: „primăvara anului 1924", cum afirmă Corteanu, Marghiloman i-a cerut colaborarea, el m-a rugat să fac parte şi eu din comisia care să îngrijească de publicare, compusă din Ion Mitilineu, Pic Pherekyde şi Andrei Corteanu. Nu ştiu căror împrejurări se datoreşte schimbarea comisiei prin

testamentul elaborat în timpul boalei sale, când el era împiedicat să vadă pe prietenii săi. Pe conu Alecu nu l-am mai văzut de când, suferind, se stabilise la Buzău, după cum reiese din următoarea scrisoare: „Villa Albatros" Buzău, 15 aprilie 1925. „Dragă Alecule, nu m-ai putut vedea. Când ai venit ultima oară treceam prin ultima fază a unei crize, în care nimeni, afară de doctor, n-a pătruns pe lângă mine."... Continuă critica făcută proiectului lui Weinberger, sculptor creştin din Viena, însărcinat cu plachetă pentru jubileul Jockey-Clubului, care n-a putut fi realizată din cauza decedării iniţiatorului proiectului, în ziua de 10 mai 1925. Scrisoarea e scrisă cu creionul, probabil în pat, şi se termină: „îţi mulţumesc de mii de ori pentru osteneala ce-ţi dai. Omagii pentru d-na Tzigara-Samurcaş şi bune amintiri pentru tineret. Cu cele mai afectuoase sentimente, (ss) A. Marghiloman". Sunt ultimele cuvinte primite de la acest prea scump şi afectuos protector de la care multe am învăţat şi care în atâtea împrejurări mi-a luat apărarea, până şi în camera Deputaţilor. La trista ceremonie a înhumării n-am putut lua parte, din păcate, fiind în misiune în streinătate.

O surprindere este de altfel apariţia numelui lui O. G. Lecca, care în afară de trecătorul post de prefect al Sucevei pe scurtul timp al guvernului Marghiloman, din timpul războiului, a fost veşnic absent din ţară, petrecându-şi în „dolce farniente" viaţa în micul hotel din Bruxelles al soţiei sale. După afirmarea lui Pic, nici la publicarea *Memoriilor* el nu a luat parte activă, lucrul fiind împărţit între cei doi aflaţi la Bucureşti, darea bunului de imprimat fiind rezervat nepotului autorului. Vizante însă a lucrat în grabă, fără a ţine seamă de învoiala avută; iar când Pic a constatat că, trecându-se peste cele stabilite, s-au tipărit toate notiţele intime ce trebuiau omise, nereproducându-se însă nici o notiţă defavorabilă partidului liberal şi în special familiei Brătianu, deşi foarte cunoscute erau, atât în particular cât şi prin ziare şi prin dezbaterile parlamentare, marea antinomie între principiile de guvernare cât şi ura personală între cele două personalităţi politice în vază. Indignat de cele constatate, Pherekyde a vrut să scoată o altă ediţie, reparând greşala comisă prin suprimarea notiţelor intime şi fără importanţă, adăugând în schimb, părţile, ce ştia că există, referitoare la personalităţile liberale, dintre care numai familia Costeştilor era dată în vileag. Spre marea lui stupefacţie, a constatat însă că caietele de note ale unchiului său dispăruseră împreună cu numeroasele documente şi scrisori rămase de la defunctul. Spre a evita un scandal faţă de cele împlinite a preferat să tacă! Mult s-a vorbit însă de intervenţiile liberale ce au dus la acest sfârşit; de amestecul ministrului I. Duca, care ar fi reuşit să-şi însuşească în schimbul unor grei talanţi, caietele cu pricina, şi a suprima tot ce nu era pe placul liberalilor. La prietenul şi nepotul lui Marghiloman este aluzia lui Corteanu, făcându-l vinovat de neglijenţa care a dus la impietate şi greşală fără nume! Cel încărcat cu talanţii trădării nu merită decât dispreţul în aşteptarea ispăşirii păcatelor sale faţă de fostul său binefăcător. Sfidând opinia publică, Iuda cel byzantin nici n-a încercat să se spele de păcate, după cum omonimul şi ruda sa pierdut în America în urma unor delapidări. Iar pe urma acestei impietăţi, foştii prieteni ai conului Alecu se văd descoperiţi prin comunicările intime

făcute omului politic ce trebuia, în orice împrejurare, să fie mai precis informat în vederea bunei documentări a memoriilor ce aveau să se bizuie numai pe asemenea documente, nedestinate publicităţii însă.

Memoria marelui om de stat a fost pângărită prin aceste „Note" nepieptănate, puse în circulaţie; dar în şi mai lamentabilă postură apar cei mai mulţi dintre contemporanii lui politici, ale căror apucături sunt fără cruţare dezvăluite. Notele lui conu Alecu au şi marele merit de a fi redate fără corecturi din parte-i. El însemna „pro memoria" numai, de îndată orice ştire, spre a nu fi alterată prin uitare. De câte ori nu făcea să aştepte pe invitaţii săi la masă, nepărăsind biroul până nu-şi împlinea „pensum-ul" de a fi trecut în caiet, cu măruntul său scris tot ce i se spusese, dar bine stilatul Théophile, „maître d'hôtel" se plângea că i se trezeşte copiosul şi mai ales savurosul „Menu", deşi anunţase pe stăpân că masa era gata.

Niciodată însă autorul notelor aşa de grijuliu de o bună prezentare nu s-ar fi gândit, că ele vor fi date în vileag, fără a li se fi făcut prealabila toaletă cuvenită. Întrucât mă priveşte, în afară de ponosul de a mă vedea trecut în „Notele politice" în care n-aveam ce căuta, trag şi ponosul confirmării prin mărturisirile lui Conu Alecu, a multora din afirmările a căror veracitate au încercat să le constate. Astfel, aceea în privinţa răspunsurilor date, prin mine, mareşalului la propunearea de pace cu care prilej adepţi ai lui Maiorescu atribuie acestuia replici intransigente, ce nu au avut loc decât în imaginaţia surexcitată a acelora voind să înfăţişeze pe Maiorescu, mai rezervat decât a fost. În publicaţia dedicată lui Titu Maiorescu (I vol. 8°, 143 pp., Cartea Românească, 1925) Soveja (S. Mehedinţi) scrie la pag. 124: „La propunerile de pace ale lui Mackensen, consecventul bătrân a dat un răspuns care a electrizat pe toţi..." „Eu sunt om privat... Dacă cineva are propuneri de făcut, să le facă la Iaşi..." şi mai departe: „Spune-i mareşalului, aflându-mă într-o ţară cucerită, voi urma baionetele, dacă trimite soldaţi să mă ia. Eu însă n-am nimic de spus nimănui..." Cel cu mandat din partea mareşalului, adică autorul acestor rânduri contestă toată această scenă teatrală, dar neexistentă, închipuită numai, ca floricele de stil, din partea prea devotatului scrib, preamăritor al lui T. Maiorescu. La câteva pagini în urmă (110) mi se asigură că aceleaşi cuvinte „vei urma baionetele etc." ar fi fost rostite de Maiorescu la propunerea ce i-ar fi făcut „când se afla din întâmplare, într-o lojă, alături de a lui Mackensen". De două ori deci s-ar fi dat, acelaşi tipic răspuns? Marghiloman precizează însă sub data de 30 nov. (18 dec. pag. 339): „Tzigara face lui Maiorescu în faţa mea comunicarea lui Mackensen, Maiorescu, cum făcusem şi eu ieri, ceru să i se precizeze... Maiorescu propune să ne întrunim cu Carp, „la mine pentru a discuta"... Carp, la care s-a dus Marghiloman, a răspuns acestuia: „Cu Maiorescu niciodată... cât voi mai trăi, cu Maiorescu n-o să mai am vreo conversaţie politică". Iar la pag. 341 Marghiloman adaugă: „Suntem (Maiorescu şi cu el) de acord asupra formulelor noaştre, pe care la ora 12 Tzigara a venit la Crucea Roşie să le noteze în scris"... „Seara la 9 1/2 Tzigara, numit chiar azi prefect de poliţie, raportează că mareşalul a ascultat cu mare atenţie răspunsul

nostru". Acesta e adevărul, iar nu fantasmagoriile sovejene, din păcate reproduse şi cu alte prilejuri (*Conv. lit.*). Din lunga expunere a lui Marghiloman (vol II, p. 339) se vede că, în loc de a fi refuzat semeţ să meargă la Mackensen, care nici nu-l poftise, Maiorescu, după consfătuirea cu Marghiloman, s-a asociat la răspunsul scris pe care l-am supus mareşalului din partea celor doi oameni politici, cărora se ceruse avizul. Prin notele lui Marghiloman se întregesc multe din întâmplările ce nu au fost notate de mine, confirmându-se în special, neînţelegerei tot mai accentuate cu Lupu Kostake, care voia să se serve de poliţie în scopurile sale politice, lovindu-se de opoziţia atât a mea cât şi a lui Bărbătescu, cu care eram de perfect acord, rezistând a primi la poliţie pe refugiaţii din Germania, aduşi de Al. Sturdza, cărora li s-au încredinţat funcţii în provincie. În chestiunile politice, în genere, „Notele" sunt singura sorginte sigură pentru întreaga vreme de la 1914 până la sfârşitul ocupaţiei şi a războiului, cercetarea lor fiind indispensabilă pentru această epocă.

CXLV

VIZITA KAISERULUI

Unul din evenimentele însemnate ale anului 1917 a fost vizita Kaiserului la Curtea de Argeş. Obligat a lua parte, am fost apoi aspru criticat şi îndelung bârfit, cu repercusiune până la Paris. Spre a nu fi bănuit că am schimbat ceva din relatarea publicată în *Mărturisiri silite* (pag. 114), în 1920, care nu a fost de nimeni contestată, mă voi mărgini a reda întâi şi a completa apoi cele scrise atunci: „În ziua de 18 sept. 1917, mareşalul Mackensen îmi comunică sub cea mai severă discreţiune că peste două zile Kaiserul urma să vie la Curtea de Argeş. El nu voia să vadă pe nici un om politic din ţară. Ca reprezentant al Casei regale, însă, eram chemat să însoţesc pe Kaiser la mormintele regeşti, arătându-i reşedinţa regală şi celelalte monumente artistice. Cu acest prilej, mareşalul mă rugă să reinstalez în Biserica Episcopală Evanghelia reginei Elisabeta, pe care, pentru mai multă siguranţă, o ridicasem în oct. 1916. Joi 20 sept., după-amiazi, am sosit cu trenul mareşalului la Argeş; am aşezat Evanghelia la locul ei în aşteptarea vizitatorilor. Incinta era pustie; nimeni, afară de sentinelele de strajă. Învăluită în lumina aurie a soarelui plecat spre amurg, biserica se înfăţişa sub toată a ei splendoare în minunatul cadru al unei senine zi de toamnă. Firul gândurilor pline de grijă în privinţa rezultatului întrevederei fu întrerupt de automobilul aducând pe Kaiser, însoţit de mareşal, până la intrare. Întinzându-mi mâna, Kaiserul exprimă regretul de a nu fi vizitat pe vărul său pe când era în viaţă şi de a se afla acum în faţa unor morminte numai. La întrebarea: «cum de a fost posibil războiul nostru?» i s-a răspuns că «întreaga suflare românească dorindu-l, nu s-a putut altfel». «Regele Carol însă niciodată nu ar fi consimţit». – «Moartea i-a cruţat orice hotărâre».

Sosind însoţitorii, am intrat în biserică. Kaiserul depuse câte o cunună la cele două regeşti morminte, oprindu-se într-o lungă reculegere.

După ce am dat lămuriri asupra Evangheliei, asupra decoraţiei picturale şi arhitectonice a bisericei, trecurăm la reşedinţă, unde lămurii fresca cu legenda lui Manole. Din atelierul Carmen Sylvei văzul cuprindea vasta panoramă a vâlcelelor înverzite, întinzându-se până în zarea depărtată a Negoiului. «Carul cu boi» şi «Ciobanul» lui Grigorescu, nedespărţiţi tovarăşi ai reginei – poate, rămaşi neclintiţi la locul lor de cinste, ca simbol al ţăranului nostru, împlinea majestatea sub care se înfăţişa acest mândru colţ al Ţării Româneşti unde acum odihneşte, alături de străvechiul voievod, şi primul rege al României independente. Măreţia priveliştei, splendoarei mănăstirei, evocarea legendarului ei meşter şi a regescului restaurator, atât de prezent în amintirea tuturor, impresionară adânc pe trufaşul vizitator. Străvechea biserică domnească cu interesantele ei fresce, fu de asemeni vizitată şi admirată.

La prânzul din sala cea mare a gării, Kaiserul invitând pe mareşalul Curţii sale să-mi cedeze locul ce acesta ocupase în faţa sa, se îmbie la vorbă, care nu conteni tot timpul mesei. Arta populară pe care o cunoştea din expoziţiile ce organizasem la Berlin, vioiciunea şi frumuseţea ţăranilor, pe care îi admirase în trecerea sa de la Severin până aci, asemănările artistice cu Italia şi Scandinavia, etc., alcătuiră obiectul întreţinerii. Cu o deosebită atenţiune fu ascultată expunerea asupra diferenţierii etnice şi a superiorităţii neamului românesc faţă de vecinii de altă obârşie decât cea europeană. Mareşalul Mackensen intervenind în convorbire, confirmând superioritatea noastră necontestată faţă de vecinii de peste Dunăre, pe care îi cunoştea îndeajuns, Kaiserul se interesă îndeaproape şi de bogăţiile ţării, de ţăranul nostru, de reformele plănuite etc. Enunţându-se numele oamenilor noştri politici, dintre care unii îi erau personal cunoscuţi, Kaiserul alunecă vorba, cu toată încercarea mareşalului de a se opri asupra unora dintre conducătorii noştri. Întrebând cu ce se îndeletniceşte tineretul nostru, am profitat să arăt că era neocupat, din cauza închiderii forţate a universităţii. Adresându-se guvernatorului, Kaiserul îl invită să ia măsuri conforme celor expuse. Vorbind de Dobrogea, Kaiserul regretă că nu va putea vizita Adamklissi, despre care, cerând lămuriri, i se rezumă teoria mai nouă germană, după care metopele reprezintă înfrângerea străvechilor triburi germane, de către legiunile strămoşilor noştri romani, înainte chiar de victoriile lui Traian. Retrăgându-se Kaiserul, îmi reînnoi mulţumirile sale pentru cele ce-i spusesem asupra explorărilor arheologice ale profesorului Schuckhardt pe care urma să le viziteze a doua zi (intercalarea notei p. 116).

Pe când mă îndreptam spre vagonul meu, fui rechemat de Kaiser, care, coborându-se din vagon, mi-a predat «în amintirea acelei zile» o cutie, în care era un «ac de cravată». Enumerând faptele, las altora comentariile, mulţumindu-mă a adăuga că nici trecerea vremii, necum calomniile îndurate nu mi-au schimbat convingerea că, date fiind împrejurările de atunci, nu aş fi putut proceda altfel.

Refuzul de a merge, pe un motiv lesne de inventat, n-ar fi împiedicat desigur vizita proiectată, eu însă aş fi lipsit de la datoria ce mi se impunea ca reprezentant al Casei regale. Punând, pe cât se putea mai bine, în evidenţă însemnătatea istorică şi artistică a trecutului nostru şi superioritatea etnică a mult şi pe nedrept dispreţuitului ţăran valah, cred a-mi fi îndeplinit datoria de bun român. Impresia de la Argeş, se va fi completat pe malurile Siretului, unde mareşalul Mackensen de bună seamă, va fi repetat stăpânului său afirmarea ce şi nouă ne făcuse că «onoarea armelor fusese câştigată acolo de armata română» alcătuită din aceiaşi ţărani, a căror mândră înfăţişare Kaiserul o cunoscuse în ajun pe malurile Argeşului. Şi întrucât oare demnitatea naţională va fi suferit, dacă, despre ţară şi poporul românesc cu totul altele vor fi fost ideile Kaiserului la plecare decât la sosirea lui aci? Orice răspundere în această privinţă o port, după cum şi Kaiserul singur este responsabil pentru amintirea ce mi-a dat."

Aceasta este relaţia sumară asupra vizitei imperiale, asupra căreia m-am ferit să dau atunci alte amănunte, din cauza stării de duşmănie ce dăinuia încă în 1920 când au apărut *Mărturisirile si-li-te*. Acum, după scurgerea unui sfert de veac de atunci, cred că pot însoţi cele relatate şi de fotografiile alăturate în care sunt alături de împăratul-oaspe. Ele au mai fost publicate în nr. din 20 oct. 1917, al revistei bucureştene *Rumänien in Wort u. Bild* şi făceau parte din filmul luat de germani cu ocazia vizitei, şi pe care mi l-au predat la plecarea lor din ţară. Fotografia de mai sus în care sunt cu Kaiserul şi Mackensen la intrarea în incinta mănăstirii a fost publicată şi de *Adevărul* din 2 febr. 1919, cu următoarea adnotare: „ilustraţia pe care o reproducem azi, invederează, prin atitudine smerită a omului descoperit, care întâmpină pe Kaiser în faţa cavoului regelui Carol, rolul pe care l-a jucat d. Tzigara-Samurcaş sub ocupaţia nemţească". Orice comentariu asupra atitudinii „smerite" cred că e de prisos faţă de atitudinea din fotografie. Ziarul mai adăuga: „fotografia de care ne servim, are pe dos indicaţia nemţească pentru uzul propriu" întocmai ca şi acelea pe care le-am reprodus şi eu, trimise fiindu-mi de autorităţile germane. Alte fotografii nu există şi deci în zadar a pretins Iorga în *Neamul românesc*, din 8 febr. 1919, că „a văzut pe Tzigara-Samurcaş în foile germane sărutând mâna lui Wilhelm al II-lea" ştire care, după cum am arătat a fost înregistrată chiar la Paris, fără ca nimeni să se fi întrebat de ce un documentat istoric de teapa lui Iorga nu a reprodus chiar acea aşa-zisă preţioasă dovadă a josniciei de care eram acuzat. Iară din fotografiile alăturate ca şi din întregul film. ce nu prezintă nici o urmă de reducere, se vede, din contra, ţinuta rezervată a reprezentantului Casei regale române, drept ca şi stâlpii de marmoră ai baptisterului pe care se profila. şi neclintit pe lespedea intrării în incinta mănăstirii, liberă de ocupaţie aşteptând pe augustul vizitator, care, după saluturile reciproce a fost introdus în cripta regală. Iată adevărul „pris sur le vif" de nemţi, opunându-se neadevărurilor iorghiste, trâmbiţate cu atâta neruşinată inconştienţă.

Despre personalitatea Kaiserului şi interesanta sa conversaţie s-au pronunţat înaintea mea mulţi alţii, în frunte cu francezii, printre care un Jules Simon îl aprecia drept: „un grand charmeur". Cu aceeaşi impresie m-am despărţit şi eu de acela cu care în tot timpul am avut cea mai variată şi interesantă convorbire din cele mai variate domenii în limba germană, cu intercalaţii franceze. În catedrală a criticat, nu fără temei, picturile prea viu colorate, reproşându-ne că nu erau în mozaică, care, i-am răspuns, că nu se mai practica la epoca recentă a secolului al XVI-lea. Mi-a amintit de mozaicul adus de el în Capela de la Posen, pe care a fost mirat că o cunoşteam. Mirat că regele Carol a însărcinat cu repararea pe Lecomte du Noüy, iar nu pe un arhitect german, am explicat cunoştinţa lui Viollet-le-Duc, cu ocazia vizitei tânărului principe la Curtea Împăratului Napoleon III, la Compiègne.

Pe parcursul prin orăşelul pavozat cu scoarţe, Kaiserul, admirându-le, îmi spuse că are exemplare chiar în palatul de la Berlin, la care îi răspunsei: „Le cunosc." „De unde? aţi fost în Schloss-ul din Berlin?" „Nu, dar ca organizator al expoziţiei de artă românească din Berlin, în 1909, eu le-am vândut M.S. împărătesei". „Care se pricepe în aceste materii, deoarece ea a avut ca profesor de artă pe specialistul şi în covoare, Lessing, de care veţi fi auzit poate". „La muzeul căruia am lucrat ca asistent." „Mai am primit acum în urmă, şi broderii româneşti, care par aşa de orientale." „Le cunosc şi pe acestea deoarece am însoţit pe Ex. Sa guvernatorul Tülff la atelierul de unde le-am cumpărat pentru Majestatea-voastră". „Dar văd că sunteţi în curent cu tot ce se petrece la noi (was alles bei uns vorgeht)". La Biserica Domnească împăratul a admirat frescele cele vechi; deschizând iar discuţia asupra artei bizantine şi a celei din Ravenna, Monreale, care ne erau cunoscute amândorura.

Invitat la masa de seară, în sala de aşteptare a gării, împăratul rugă pe mareşalul curţii sale, care se aşezase în faţa sa, să-mi cedeze locul: „um den Professor besser ausfragen können". Mi-a vorbit de explorările arheologice ale profesorului Schuckardt, la Cernavodă, pe care urma să le viziteze, aşteptat fiind acolo de regele Ferdinand al bulgarilor. – „Care speră că Majestatea-voastră, cu acest prilej, să-l consacre stăpânitor al Dobrogei întregi", mi-am permis să adaug, cam pripit, recunosc. Întorcând o privire interogatoare către Mackensen, iar acesta aprobând spusele mele, Kaiserul exclamând în franţuzeşte: „on verra bien", mi-a vorbit despre monumentul de la Adamklissi, regretând că nu-l putea vizita. După expunerea teoriei lui Furtwängler, probând că metopele monumentului reprezintă luptele romanilor, anterior lui Traian, contra bastarnilor şi a altor triburi germane, Kaiserul a adăugat că, servindu-se de modelul de la Adamklissi, a conceput un monument triumfal, în care în locul trofeului voia să aşeze statuia Sfântului Gabriel. Dar nu numai despre probleme de artă a fost vorba în lunga convorbire de la 7 la 9 1/2, de starea socială a ţăranului s-a interesat împăratul, şi pentru a nu avea aerul că pledez „pro domo" am apelat la părerile mareşalului care a confirmat în totul superioritatea ţăranului român faţă de vecinii săi imediaţi. Despre bulgari el pretinde că vitele sunt mai bine tratate ca oamenii, care se hrănesc şi mai prost ca acelea. Mareşalul repetă, ceea ce de mult

îmi spusese, că bulgarii ne sunt cei mai dârji duşmani, mirându-se cum un Brătianu a putut crede că ei nu ne vor ataca. Mai aminteşte cum dispăreau materialele ce erau trimise în Bulgaria pentru apărarea ţării şi supterfugiile ce invocau. Împăratul laudă privirea blândă şi nesimulată a ţăranului român, spre deosebire de privirile veşnic oblice ale aşa-zişilor slavi. În Oltenia a fost surprins de frumosul port al ţărancelor, de mişcările lor armonioase şi de siguranţa şi ritmul cu care purtau pe cap vase sau baniţe. – „Întocmai ca fecioarele de pe reliefurile Partenonului" completai eu afirmarea împăratului – „Da, da, asemănările sunt izbitoare! Puteţi fi mândri de înfăţişarea ţăranului vostru". „Şi de felul blând al poporului, zic eu". „O dovadă a încrederei ce se poate avea în firea românului – adaug eu – sunt plimbările pe jos şi călare ale mareşalului, fără temere de vreo surpriză neplăcută din primele zile chiar". – „L-am văzut în filmele ce mi s-au prezentat". Mareşalul spune că am fost primul cu care a vorbit în Bucureşti. – „Sie werden wohl gezitert haben", adăugă glumind Kaiserul. „Nu, că eram prea necăjit de invadarea Curţii regale de către cei liberaţi din închisori şi care îl salutau cu flori. De altfel mareşalul m-a asigurat de îndată că nimeni nu va ocupa palatul".

La obervaţia Kaiserului că nu a văzut pe tot parcursul case bombardate, Mackesen îi răspunse că va vedea între Sinaia şi Braşov. Şi amintind acest oraş, explică Kaiserul purtarea mea acolo, unde am salvat toate comorile de artă. Impresionat, Kaiserul îmi întinde peste masă, mâna, pe care, sculându-mă, spre a o atinge, i-o strâng adăugând: „sonst wäre ich auch nicht hier, jetzt". Venind vorba de covoarele orientale din Braşov am pus în evidenţă influenţele diferite ajunse în ţară: din Scandinavia – asemănătoare covoarelor şi broderiilor; din Byzanţ, în stilul bisericesc, ca şi din Occident prin stilul romanic şi apoi cel gotic. Din toate aceste plămădindu-se un stil ce poate fi numit românesc. „Curios, adăugă Kaiserul – că larga cale a Dunării nu a înlesnit mai mult contactul cu Occidentul." Propune ca acum, că trecerea Porţilor de Fier a fost uşurată, ar trebui să scăpăm şi de îngrădirea Comisiei Dunărene; fluviul să fie internaţional, iar nu sub autoritatea diferiţilor riverani. Ar trebui să se lege Dunărea direct cu Marea Neagră printr-un canal de-a curmezişul Dobrogei până la Constanţa, lăsându-se Delta în grija Comisiei[2]. Împăratul, adresându-se mareşalului: „Ar trebui să începi asemenea lucrare". Iar acesta răspunde: „Accept dacă mi se pun la dispoziţie prizonierii necesari". Se mai vorbeşte de influenţa franceză la noi, împotriva căreia nu s-a încercat nimic din partea Germaniei. „Da, replică Kaiserul, acum ne dăm seama cât de greşit a fost Bismarck, pretinzând că România nu merită să i se sacrifice nici osemintele unui grenadier pomeranian. Acum vedem ce importante pot fi micile state pentru noi, trebuie să învăţăm a le cultiva." Mareşalul citează ca reprezentant al influenţei germane pe Carp. „Da, îl cunosc: er ist ein Korbruder, ein alter «Bonner Borusse»; a fost dintre cei dintâi care m-au felicitat, când m-am urcat pe tron. Tot mai poartă

[2] Şi cu profesorul Mrazec am discutat acest proiect, mai ales că pe unele distanţe, se văd urmele unei văi, ce altă dată trebuie să fi fost, parţial, navigabilă

monoclu; făcând el însuşi gestul de a-şi pune monoclul; din fericire însă e prea bătrân, adăugă Kaiserul, iar pe numeroşii avocaţi politicieni, à la Take Ionescu, ar trebui înecaţi în Dunăre! O mai bună gospodărire vă trebuie: luaţi exemplul Flandrei, ţară mică unde s-au silit proprietarii să-şi cultive pământul, altfel fiind predat ţăranilor." Arăt că şi noi avem o lege contra absentiştilor, care nu a prea dat rezultate satisfăcătoare. „Sunteţi încă prea orientali, zice Kaiserul, cu deosebire că turcii luptă grozav de înverşunaţi." Şi aci introduce mica anecdotă. „Se pretinde că inscripţia de pe drapelele lor ar fi reproducerea unui verset din Coran, pe când, în realitate, înseamnă: «moarte creştinilor», deşi ei luptă pentru noi." Cina sobră s-a terminat la 9 1/2. Menu-ul bulion în ceaşcă, filet de peşte prăjit, legume, prăjitură, struguri. Ca băutură (vin alb cu fructe şi pelin); Kaiserului i s-a servit, în loc de struguri, o pară, tăiată în bucăţi (neputându-se bine servi de mâna stângă). După masă s-au servit ţigări şi ţigarete. Kaiserul mi-a oferit din ale lui, cu cartonul mult mai lung decât cel obişnuit, în schimb a încercat „Regalele" mele, pe care le-a găsit foarte bune. Înainte de plecare s-a mai băut un rând de wisky and soda. Mulţumit de a fi scăpat teafăr din această nu prea uşoară împrejurare, mă îndreptam spre vagonul meu cu care venisem, când mareşalul chemându-mă îmi spuse că împăratul voia să-mi vorbească. Coborându-se din vagon, Kaiserul îmi predă o cutiuţă, cu vorbele: „Als Andenken an den heutigen Tag, behalten – Sie das von mir." (Cutiuţa conţinea un ac de cravată cu monogramul imperial în diamante şi rubinuri. Ofiţerii care mi-au cerut să le arăt conţinutul écrin-ului, m-au asigurat că o asemenea distincţie se dă numai la retragerea generalilor care posedau decoraţiile cuvenite rangului lor.) Înainte de a ne despărţi, împăratul adăugă: „Când veţi mai veni la Berlin vă voi primi în audienţă, pe care s-o cereţi, însă nu prin Legaţie, ci adresându-vă direct secretarului meu particular Lukanus, pe care-l voi pune în curent".[3]

Când după sfârşitul prăpădului, ca cetăţean liber al României Mari, m-am întors în Berlinul umilit, acela care mă invitase odinioară nu mai era acolo[4]! Guvernatorul Tülff, care a decis deschiderea în urma ordinului Kaiserului a ţinut să dea festivităţii o importanţă deosebită, atât prin asistenţa mareşalului, cu întregul său Stat major, cât şi prin cuvântarea sa favorabilă României. Pro-rectorul I. Bogdan şi ministrul Virgil Arion au citit discursurile lor în nemţeşte, apoi în româneşte, iar decanul Petrini-Galaţi numai în româneşte. Deschiderea Facultăţii de medicină, din frumosul ei

[3] Confirmarea cuvintelor imperiale am primit-o într-adevăr prin scrisoarea transmisă prin intermediarul mareşalului Mackensen, prin care un alt secretar imperial v. Valentini, de la Geheimes Zivil-Kabinet Sr Majestät des Deutschen Kaisers u. Könige von Preussen, îmi confirmă, la 28 nov. 1917 de la Grosses Hauptquartier invitaţia Kaiserului făcută la Curtea de Argeş. Şi cu dr. B. Krieger, bibliotecarul Kaiserului, am avut corespondenţă, procurându-i fotografii şi amănunte istorice asupra monumentelor de la Curtea de Argeş, pentru lucrarea „Der Kaiser im Felde", despre care nu am avut cunoştinţă să fi apărut

[4] În Schloss am pătruns, fără intervenţia vreunui din secretarii imperiali, deoarece în aripa primei săli de marmură „das weisse Saal" se instalase Kunstgewerbe Muzeum, la care, ca fost asistent, aveam intrare liberă oricând; iar în partea de Sud a Palatului se aflau birourile noului „Bucher aus Tausch mit dem Auslande", cu care eram în legătură ca director al Fundaţiei, căreia s-au procurat multe cărţi prin acest organ de propagandă

local, avu loc la 3 dec. 1917, nu fără un mic incident. În ajun, tânărul V. Beldiman, din partea încă a bosumflatului Lupu, şi şeful de cabinet al ministrului Cultelor, V. Arion, imberbul Caragiale, veniră să-mi ceară în numele miniştrilor respectivi, să le pun la dispoziţie sergenţii de oraş, necesari la garderobă în ziua deschiderii, ceea ce am refuzat, serviciul urmând a fi prestat de personalul Universităţii, ajutat, la nevoie, de acel al ministerelor. Sergenţii sub ordinele prefecturii, aveau să asigure numai ordinea. Instigaţi de şefii lor, tinerii susnumiţi, s-au plâns colonelului Hentsch, şeful de Stat major al O.K.M. cu care, neaparţinând administraţiei, eu nu aveam decât slabe legături, nefiind în intimitatea lui, ca cu ceilalţi. Hentsch se plânse contra mea Polizeimeisterului, care, în urma explicărilor date, îmi recunoscu dreptatea, spre marea nemulţumire a celor cu ciudata intervenire.

Un alt interesant rezultat al convorbirilor avute cu împăratul a fost zădărnicirea întâlnirei acestuia cu regele Bulgariei, pe pământul Dobrogei, la Cernavodă. Printr-un regretabil şi neprevăzut accident al yacht-ului pe care călătorea Kaiserul, acesta fiind în întârziere nu mai descinse la Cernavodă, ci primi pe regele Ferdinand pe bordul vasului său, ca oaspe al Germaniei, în care scop s-a şi intonat întâi imnul bulgar, în onoarea invitatului, şi apoi numai imnul german.

CXLVI

URMĂRILE ÎNTÂLNIRII CU WILHELM II

De două feluri au fost urmările întâlnirii mele cu împăratul Germaniei, unele imediate, altele mai târzii, ambele însă tot atât de neplăcute.

Primele imputări mi-au venit din partea lui Lupu Kostake, care ar fi vrut ca, deşi mi se ceruse discreţie absolută, dându-mi-se de mareşalul asigurarea că împăratul nu voia să vadă pe nici un om politic, eu să-i fi divulgat secretul?? Confirmările supărării lui Lupu ni le dau *Notele* lui Marghiloman. La 27 sept. 1917 el scrie: „L.K. n'a rien su, aussi, à son avis, la visite, dans de pareilles conditions a nui, l'Empereur n'ayant rien promis. Il état très mortifié. Il ne pardonnera pas à Tzigara d'avoir observé l'absolue discrétion même vis à vis de lui". La 27 sept. „Lupu est penaud. Il ne peut pardonner à Tzigara." La 20 oct. „Tzigara est de plus en plus en petite guerre latente avec Lupu. Lupu «ganz verschnupft» il n'a pas encore vu Mackensen malgré qu'il lui a fait demander de le recevoir, et puis cette visite de l'Empereur dont il n'a pas été." Toate aceste neînţelegeri cu Lupu m-au hotărât, ca, luând pretextul incidentului Brociner să demisionez, după cum se va vedea. Şi totuşi tare se înşela Lupu, crezând că, dacă ar fi ştiut de vizita împăratului, acesta l-ar fi primit şi i-ar fi putut expune planul său de a da pe un fiu imperial drept rege al României. Mareşalul mi-a repetat că Kaiserul era foarte hotărât a nu primi nici un politician român, tocmai pentru a nu se amesteca în planurile dinastice de la noi. Dar

în afară de aceste urmări trecătoare şi neplăcute am putut înregistra şi unele părţi pozitive, şi anume, în primul rând, creşterea prestigiului poliţiei, mai ales la ocupanţi, care ştiau să aprecieze amabilităţile Kaiserului lor faţă de prefectul român.

Aceste amănunte sunt confirmate şi în notele lui Marghiloman după spusele căpitanului Wolkmann, care le deţinea direct de la austriacul Francke, comandant al vasului pe care călătorea împăratul. Tot prin el se ştie că ţarul Ferdinand arătând Kaiserului podul de peste Dunăre bombardat, ar fi zis: „iată ce au săvârşit copiii mei", la care i s-a răspuns cu rectificarea: „Nu, flotila austriacă şi soldaţii mei au făcut aceasta". Rezultatul intervenţiei mele la masa Kaiserului, a fost deci că, pe când acesta lua masa la Feteşti, ţarul a rămas cu buzele umflate să înghită singur banchetul pregătit pe teritoriul dobrogean. Din această întâmplare mi s-a întărit credinţa insuficientei informaţii a Kaiserului, chiar de către devotaţi ca Mackensen, care, deşi mulţumit de divulgarea celor ce el îmi spusese, nu ar fi îndrăznit să o facă el însuşi, spre a nu indispune pe stăpânul său. Acul de cravată, dăruit de Kaiser, mi-a procurat numeroase şi perfide înţepături din partea celor întorşi din fuga în Moldova, fără însă ca nici unul să-mi fi indicat cum aş fi putut refuza în calitatea oficială ce o aveam.

Trecând peste toate astea şi consolându-mă şi de paraponul şefului şi cimotiei mele Lupu Kostake, rămân cu conştiinţa împăcată că, în împrejurările date, nu puteam face altfel.

CXLVI BIS

ALTE VIZITE DE SEAMĂ

Mai mare zarvă decât vizita Kaiserului a făcut aceea „Seiner K.u. hoheit des Feldmareschals Erzherzog Friedrich", văr al împăratului Austro-Ungariei, deoarece, din cauza multor ardeleni prezenţi în Bucureşti, poliţia ungară se temea de vreun atentat. Poliţia germană alarmată, veni să-mi ceară concursul, colaborand la măsurile de siguranţă. Am refuzat sub pretext că dacă s-ar întâmpla ceva, desigur că eu voi fi ţapul ispăşitor; dar am însumat întreaga răspundere, dacă sunt lăsat singur să organizez primirea buclucaşului înalt oaspe. Nevrând să divulg măsurile ce intenţionam să iau într-acest scop, chestiunea a ajuns până la Mackensen, căruia, bineînţeles, i-am arătat că păstrând cel mai strict secret asupra venirii arhiducelui oprind gazetele de a o anunţa – l-aş conduce în oraş ca pe oricare alt ofiţer, fără a stârni curiozitatea publicului, care urma să afle, cine a fost vizitatorul, după plecarea sa din ţară. Aprobându-mi-se propunerea, am condus pe vizitatorul important prin titlu mai mult decât prin aparenţă – fără nici un fel de incident, spre liniştea colegului german care, în urmă numai, a aflat prea simplul, dar totuşi eficacele meu procedeu. Şi arhiducelui i s-a istorisit intervenţia poliţiei române, de către K. u. K.,

Komandantul austriac, contele Eugen Ledebur, care, deşi cu mai puţine galoane decât vizitatorul, se simţea egalul aceluia, obârşia amândorura putându-se urmări fără întrerupere până în al 12-lea veac. Nu numai prin vechimea spiţei sale, cât mai ales prin firea blândă şi vastele sale cunoştinţe, contele Ledebur era una din cele mai apropiate şi plăcute figuri ale ocupanţilor, interesându-se de aproape de colecţiile muzeelor şi frecventând chiar Fundaţia, de unde împrumuta cărţi din diferite domenii. Cu părere de rău a trebuit să mă despart prea devreme de acest distins ofiţer, care mult m-a ajutat în aplanarea conflictelor între ungurii cotropitori şi ardelenii refugiaţi la noi.

La 27 sept. am avut vizita prinţului August-Wilhelm, unul din feciorii lui Wilhelm II, care îl trimesese, ca reprezentant al său la înmormântarea reginei Eleonora a Bulgariei. Poposind mai multe zile în Bucureşti, tânărul Anwi – cum i se zicea curent – s-a interesat de arta noastră, făcând mai multe cumpărături la *Albina* instalată în casa Ştirbey. L-am mai revăzut la Berlin cu prilejul inaugurării muzeului de artă populară germană în castelul Bellevue, în 1935 şi apoi în plăcuta sa locuinţă din Potsdam. În Bucureşti a mai revenit prinţul Anwi în 1942, când a ţinut o conferinţă la Clubul german în calitate de S.A. Obergneppenführer, după cum îl arată uniforma sa în fotografia ce a ţinut să ni se ia împreună la serata de la Legaţiunea germană, unde era găzduit.

La 18 oct. au sosit în capitală Friedrich Franz Gross Herzog von Meklemburg Schwerin, ginerele Kaiserului şi Ernst August Herzog zu Braunschweig u. Luneburg. Acesta din urmă cerându-mi cu insistenţă să-l conduc în ghetto-ul evreiesc ce, neexistând, a trebuit să-l invent; anunţând prin poliţie, că se va vinde peşte sărat în dimineaţa în care trebuia să trecem pe acolo. Mulţi evrei şi femei bătrâne cu coşuri aşteptau ghemuiţi pe stradă trecerea peştelui, în locul căruia am apărut cu tânărul duce. Mulţumit cu atâta pe lângă unele case dărăpănate din Dudeşti şi Văcăreşti. Ginerele împăratului mai ager şi mai interesat a vizitat muzeele şi palatele din oraş şi de la Cotroceni, trecând apoi împreună la mareşalul la Sinaia.

Dintre nobilii din armata germană din ţară, înţelegător al intereselor româneşti a fost prinţul Reuss I., de la O.K.M., care, între alte ajutoare, ne-a eliberat şi automobilele pe nedrept sechestrate de organele poliţiei în ajunul părăsirii capitalei. În schimb prinţul Schaunburg-Lippe, găzduit în casa lui Lucasievici, din Parcul Ioanid, a devastat locuinţa, ridicând veşminte şi obiecte din casă. Spre a nu încheia sub această tristă impresie, trebuie să adaug că, în afară de locuinţele rechiziţionate de şefii armatei ocupante, şi mulţi alţi ofiţeri au respectat bunurile celor plecaţi; unii dintre ei, ca d. p. căpitanul Volkmann, al 2-lea comandant al oraşului; căpitanul Kremnitz şi alţii mi-au predat inventariile gospodăriilor, vremelnic ocupate de ei, care le-am verificat la plecarea lor, găsindu-le intacte. Între alţii generalul Zizi Cantacuzino, în a cărui locuinţă, aproape de komandatură, se instalase al doilea komandant, mi-a mulţumit, constatând că nimic n-a lipsit din bogatele şi numeroasele toalete ale soţiei sale, obiecte care, în prea multe cazuri, au servit drept

daruri ale ofiţerilor ocupanţi către vizitele feminine ce primeau. Au şi ocupările inamice regulile lor prestabilite.

CXLVII

DIVERSE DIN CURSUL ANULUI

Treburile poliţiei, cu toate greutăţile lor, ar fi fost plicticoase, dacă nu s-ar fi ivit şi câte vreun inedit, ca de pildă răscoala femeilor celor mobilizaţi pe front, din ziua de 23 martie. Sosind dimineaţa la poliţie, am găsit curtea plină de femei vociferând. Motivul, pentru a li se libera ajutoarele promise, de la Casa de ajutor a ofiţerilor li se cerea acum certificate de către generalul Mustaţă; iar celor care primeau ajutorul de la prefectură din banii încredinţaţi de guvern lui Marghiloman, agenţii poliţiei le luau câte o băncuţă (0,50 bani) pentru nişte formulare poligrafiate de ei.

Spre a satisface reclamaţiile drept contra agenţilor abuzivi, am aplicat eu însumi acestora corecţiile meritate, lăsând pe Bărbătescu să execute pe ceilalţi, căci, după cum relatează Marghiloman (v. II, p. 472): „le bon Tzigara, pour ses premières armes, avait l'envers de la main tout gonflé".

Satisfăcute de poliţie, femeile au purces în bandă vociferând pe stradă şi ameninţând cu bulgări de zăpadă şi de gheaţă pe agenţii ce căutau să le liniştească. Ajunse la casa lui Marghiloman, Preşedintele Crucii roşii şi deţinătorul fondurilor lăsate pentru ajutorul lor, femeile au fost în fine, împrăştiate, fără alte accidente. În calitate de reprezentant al Casei regale am organizat parastasele cuvenite: la 4 martie pentru regina Elisabeta, la Domniţa Bălaşa, unde cu toată vremea rea a venit multă lume, doamne mai ales, precum şi numeroşi magistraţi din Palatul Justiţiei de peste drum. La 4 nov. am lansat invitarea pentru parastasul de la Cotroceni al principelui Mircea, înmormântat în biserica de acolo. Iar la 10 oct. s-a oficiat la Curtea de Argeş, parastasul pentru regele Carol I, la care a ţinut să asiste şi guvernatorul Tülff în al cărui tren am fost invitat să iau loc.

La 5 iulie am fost anunţat dimineaţa de moartea lui T. Maiorescu, în pensiune la Racotă-Bengescu. Am mers întâi cu procurorul, apoi cu Th. Rosetti şi Marghiloman. Testamentul scris cu creionul, lasă fiicei sale, Livia Dymsza, acţiuni vechi în sumă de vreo 300 000 lei depuse la Bank of Rumania Ltd, de unde i s-au trimis cupoanele, deşi de curând vânduse casa sa din str. Mercur nr. 1, cu întreg mobilierul, argintăria şi vesela. Caietele sale de notiţe zilnice în mâna d-nei Olga Neumann, care, îi servea de secretară şi de un fel de soră de caritate. În casa de fier numeroasele cordoane au fost vândute mai târziu, şi Colanul ordinului Carol I ce a trebuit restituit conform statutului. D-na Neumann voia să continuie corecturile şi

suprimările ce se zicea autorizată a face din caietele de memorii ale răposatului, din care se vedeau smulse multe pagini, relative la divorţul de prima soţie. Cu învoirea lui Th. Rosetti, caietele au fost depuse la Fundaţia Carol I, de unde au fost predate fiicei defunctului. La înmormântarea de la Belu, asistenţă foarte numeroasă, între care şi căpitanul german George Kremnitz, nepotul lui Maiorescu, de pe prima sa soţie; Petre Carp întrebat dacă va merge la Belu, ar fi răspuns că nu se crede obligat a face o amabilitate, pe care defunctul nu i-o va putea întoarce. Cu moartea lui T. Maiorescu a dispărut una din figurile importante, cu aşa de deosebite înfăţişări încât, pe lângă cele arătate, va fi nevoie de a reveni cu precizări asupra personalităţii lui mult disputate. Lupu Kostake, tot inconsolabil de neparticiparea sa la vizita Kaiserului, căuta să amestece poliţia la acţiunile sale politice; după nereuşita Pantahuzei, ar fi vrut să introducă în administraţia mea pe unii din ofiţerii prizonieri veniţi împreună cu Sturdza, prin care ar fi dorit chiar să mă înlocuiască, ca prefect, dacă nu s-ar fi opus autorităţile ocupante. Cât de puţin eram ţinut în curent cu venirea lui Sturdza, reiese clar din următoarea lui scrisoare din 10.8.1917, pe hârtie cu „en tête": Ministerul de Interne. Şeful cabinetului ministrului (barate de autor): Scumpe domnule Tzigara, am sosit la Bucureşti şi după amiază mai soseşte un transport de fraţi de ai noştri de la Krefeld. Din motive pe care ţi le voi expune nu m-am dus încă la mama mea şi nu voi ieşi în ochii lumii din casa d-lui Lupu Kostake. Primeşte, te rog, salutările mele şi mulţumirile mele pentru gentileţa arătată soţiei mele în atâtea ocaziuni (ss) A. D. Sturdza." Dar aceste zadarnice zbuciumări politice ale veşnic nemulţumitului gubernator de modă veche au trecut fără a fi lăsate urme vrednice de menţionat. Rea impresie a făcut asupra prizonierilor când au aflat, prin Hinna, de la Casaţie, că Hentsch s-ar fi mirat de intervenţiile ce se fac pentru liberarea celor arestaţi, deoarece lista lor fusese aprobată de Lupu, după cum reiese şi din *Notele* lui Marghiloman (v. III, p. 177).

Tot atât de gravă a fost şi ştirea că s-ar fi cerut bani celor arestaţi, spre a fi liberaţi, după cum au raportat ofiţerii germani veniţi din lagărul deportaţilor din Bulgaria. Alt zvon că fraţilor Noica, li s-ar fi cerut bani pentru ajutorarea prizonierilor, dar că ei au refuzat în urma sfaturilor venite de la nemţi, care bănuiau o escrocherie. Între timp Sever Moscuna a fost arestat în urma plângerii lui Dumitrescu-Cîmpina de la *Universul* care îi înaintase 20 000 lei pentru corespondenţa ce urma să-i trimită din Germania, în legătură chiar şi cu unii germani. Din *Notele* lui Marghiloman (v. III, p. 223) aflăm că „Lupu Kostaki a cerut în numele lui şi al colonelului Hentsch 200 000 lei de la fraţii Noica în favoarea săracilor, pentru a fi puşi în libertate. Magistraţii ştiu că sora lui Noica a cerut povaţă lui Goetz şi că acesta i-a spus să nu dea nimic, fiind la mijloc o escrocherie".

Începea a fi putred mărul sub ocupaţie. Zvonuri neplăcute se răspândeau.

CXLVIII

SALVAREA CLOPOTELOR

Rechizițiile de haine reducându-se, cu apropierea anotimpului călduros, iar nevoile de materiale de război făcându-se tot mai imperioase, ocupanții au ordonat la 28 oct. 1917 rechiziționarea aramei și a cuprului. S-a început a se lua coronamentul de aramă al Palatului de Justiție înlocuindu-se prin simplă tinichea, fără să o fi putut scăpa. În privința reședințelor regale s-a primit la 18 iulie 1918, de la Oberkommando des Heeresgruppe von Mackensen, următoarea adresă prin care se scutesc de rechiziție de aramă următoarele clădiri: „Seine Exzellenz, der Herr Generalfeldmarschal, haben neuerdings befohlen, dass die Schlösser des Königs Carol, Stadtschloss Bukarest, Pelesch und Curtea de Argeș von einer Kupferbeschlagnahme unberührt bleiben sollen. Dagegen stehen die Kupfergeräte in allen anderen Schlossern (z. 8, in Sinaia, Schloss Pelișor mit dazu gehörigen Nebengebäuden), soweit es sich dabei nicht um Kunstgegenstände handelt, der Kriegsrohstoffstelle zur Verfügung. Es wird gebeten dem Kgl. Rum. Schlossverwalter in Bukarest und in Sinaia eine entsprechende Anweisung zugehen zu lassen.

Von Seiten des Oberkommandos, der Oberquartiermeister: v. Wendt, Major in Generalstabe."

Am redat în întregime textul ordonanței spre a arăta deosebirea ce se făcea între bunurile regelui și cele princiare, prin buna pază a directorului reședințelor princiare, Steinbach, nu s-au predat decât vechituri de aramă scoase din uz. Serios amenințate au fost și acoperișurile de aramă ale unora din monumentele noastre istorice, ca Biserica Domnească din Curtea de Argeș, și Mitropolia din Târgoviște. În urma intervenției directe la mareșalul Mackensen am putut obține oprirea pângăririi Bisericii Domnești, în jurul căreia comandatura locală ridicase chiar schela pentru dezvelirea monumentului. Deși făcând parte din Comisia monumentelor istorice, în ședința căreia mi se mulțumise pentru reușita intervenție, totuși, președintele Comisiei prin adresa nr. 3 043 26 iunie 1918 se crede obligat a-mi exprima mulțumiri pentru că: „s-a scutit de rechiziție acoperișul de aramă al Bisericei Domnești în urma intervenției dv. pe lângă mareșalul von Mackensen". În privința acoperișului tot de aramă al Mitropoliei din Târgoviște, în urma intervențiilor făcute, de la Statul Major german mi se comunică la 17 oct. 1918: „să nu mai am nici o temere, bisericile rămânând neatinse".

Mai anevoioasă a fost salvarea clopotelor, deoarece mi se riposta că atunci când în Germania și în Austria clopotele catedralelor istorice fuseseră rechiziționate pentru nevoile armatei, ele nu puteau fi cruțate într-o țară inamică. Insistând totuși, prin adresa nr. 7 751/9.VI.1917, Administrația militară îmi comunică: „în urma

cererei dv. s-au dat ordine telegrafice comandaturilor de districte să se scutească de rechiziție următoarele clopote de interes artistic şi istoric, şi anume din M-rea Cotmeana a lui Mircea, Sf. Niculae Domnesc din Argeş; Sf. Niculae, Mitropolia şi Curtea Domnească din Târgovişte; Doiceşti, Horez, Bistrița, Govora, Sărăcineşti, Gura Motrului Brebu, Tismana" etc. În acelaşi timp prin scrisoarea austriacului Baron Bedeus din 8.V.1917, mi s-au pus la dispoziție 12 dintre clopotele mai vechi ale capitalei. De la Antrepozite, unde între timp erau adunate în vederea transportării în străinătate, am obținut, prin sprijinul numitului delegat, de origine din Sibiu, 18 clopote din capitală în afară de acel al Mitropoliei şi altele neridicate încă la acea dată. Clopotele salvate au fost ascunse la poliție şi apoi depuse la Muzeul de artă națională, de unde la timp de pace, s-au ridicat de către parohiile respective. Răsplata pentru aceste servicii personale a fost, după cum se va vedea la timpul său, excluderea mea din Comisia monumentelor istorice. Eu am fost alungat, clopotele ne-au rămas, iată răzbunarea mea!

CXLIX

NOTELE LUI MARGHILOMAN

FALSIFICATE DE *NEAMUL ROMÂNESC*

Prin organul său, *Neamul românesc*, finul (în dublu înțeles al cuvântului) N. Iorga nu a scăpat ocazia de a-mi aduce cele mai grave acuzațiuni, pe baza unor citațiuni – dovedite falsificate – din excelentele memorii, cum le numeşte, ale lui Al. Marghiloman, apărute în 1927. La acuzațiile *Neamului românesc* din 14 martie şi 5 aprilie 1929 am răspuns prin *Adevărul* din 26 aprilie 1929 printr-un documentat articol din care extrag numai următoarele pasaje. Nerelevând comentariile, voi restabili acum ca şi atunci numai textul adevărat al citațiunilor, spulberând astfel acuzațiile ce mi se aduceau. Prin suprimări abile din textul lui Marghiloman, mi se atribuie afirmații ce nu-s ale mele, după cum reiese din comportarea următoarelor pasaje.

În privința complotului contra regelui Ferdinand:

Neamul românesc, 14 III., p. 1: „De altfel i-o spune lui Marghiloman: «Regele? Dar el este totdeauna mulțumit de la începutul războiului».

Notele lui Marghiloman, II, p. 302: „Generalul Mavrocordat a spus lui Ştirbey: Regele? Dar El este mulțumit de situație... de la începutul războiului".

Prin suprimarea a două nume proprii, mi se atribuie cuvinte străine, inofensive de altfel, deoarece era firesc ca regele, spre a nu răspândi panica, să se fi arătat

„mulţumit de situaţie“ o dată ce războiul era declarat. În capitolul următor, când au căzut Bucureştii, se constată următoarele falsificări:

Neamul r.: „La 23 noiembrie 1916 Bucureştii cad, cel care deschide porţile palatului regal al regelui Carol şi face cor cu soldăţimea lui Mackensen şi cu mulţimea care invadează curtea «fraternizând» cu soldaţii germani şi aruncând flori, este Tzigara-Samurcaş, intendentul reşedinţelor regale“.

Marghiloman, II, p. 327: „ore 3. Palatul regal este ocupat. Germanii au îngăduit publicului să intre în curtea palatului cu toată opoziţia gardiştilor. Tzigara-Samurcaş se află acolo. El îmi telefonează că mulţimea fraternizează cu soldaţii germani şi că s-au găsit chiar oameni care le-au oferit flori“.

Inutil să mai insist asupra falsului comis, atribuindu-mi-se fapte ce Marghiloman redă ca telefonate de mine. Publicul invadator consta din streinii liberaţi din închisori, după cum a recunoscut şi scriitorul german Kellerman.

În capitolul „Prefect al poliţiei“, din rubrica IV a *Neamului* se constată falsă afirmarea că Mackensen m-a numit prefect de poliţie, deşi, după cum reiese, din actele publicate mai sus, că înşişi germanii m-au recunoscut ca fiind numit de „rumänische Regierung“. Alt fals reiese din următoarele alăturate texte:

Neamul rom. rubrica V, sus: „Filmul Mackensen pentru a-i determina precis rolul şi pune pe tăbliţa trăsurii cu care avea să umble pentru îndeplinirea poruncilor comandaturii nemţeşti degradatoarea etichetă: «In Dienst der Kaiserlichen Gouvernement» pentru ca să nu fie nici o confuzie“.

Marghiloman, II, p. 391, jos:

„Germanii devin grozav de aspri şi puţin discreţi... Tzigara vrea să demisioneze. Germanii voiau să pună placardă pe trăsura sa: Prefect de poliţie «im Dienste des Kaiserlichen»... şi nu mai ştiu ce“.

Luând, deci, intenţia ocupanţilor, contra căreia am protestat ameninţând cu demisia, drept fapt împlinit, se comite un alt fals evident Nici un moment automobilul prefecturii nu a avut asemenea placardă. În al doilea articol al *N. r.* sunt atâtea intrigi încâlcite prin crâmpeie de citaţii voind să dovedească că aş fi organizat un complot pentru răsturnarea dinastiei, încât nimic nu se poate pricepe. Dintr-o citaţie a lui Tülff că: „trebuie să schimbăm dinastia“, şi o proclamare în favoarea lui Carp, pusă la cale de Lupu şi la care n-am luat parte, calomniatorul din *Neamul r.* deduce că eu aş fi fost autorul „complotului odios contra dinastiei“; pe când Marghiloman, la p. 95 din vol. III, consemnează: „Tzigara vine să-mi anunţe că voieşte să se retragă. Se vor cere de la dânşii lucruri dezagreabile presupun că e campania cu iscăliturile: el preferă să plece curat“. Iar ca dovadă că nu m-am pretat ingerinţelor altora, Marghiloman adaugă: „Tzigara a tenu bon“ (p. 116). Iată la ce se reduc falsificările odioase ale ziarului finului N. Iorga.

CL

REVOCAREA POLIZEIMEISTER-ULUI GERMAN

Sfârşitul anului ne-a adus neaşteptata ştire a Komandaturei, din 11 decembrie prin care în locul sublocotenentului de rezervă Amelung se numea ca „militär Polizeimeister": căpitanul de rezervă Rechmann. Nu mică mi-a fost surpriza deoarece ştiam că titularul Amelung se bucura de stima superiorilor săi, care-i apreciau neobosita lui activitate şi pricepere în specialitatea sa. Provenind din poliţia oraşului Breslau, el avea rutina cerută pentru noul său post de răspundere, ce de la început i s-a încredinţat în capitala noastră.

Era falnic şi vioi, dar zelos şi încrezut; ţinea să se impună şi să atragă atenţia asupra sa. Nici unul n-avea, de pildă, un chipiu mare ca o baniţă, ca al său şi vocea lui domina pe a tuturor. Cu generalul Mustaţă, care nu vorbea nemţeşte, nu s-a înţeles. De mine, civilistul, a fost decepţionat la început. Întrebându-mă dacă voi putea să concep un „Tagesbefehl", i-am răspuns că, deoarece am interpretat pe Kant voi fi capabil să concep şi referatul dorit. „Ce aţi interpretat?" „Pe filosoful vostru de seamă, Immanuel Kant". Curând însă am ajuns a ne înţelege şi a ne stima reciproc, el renunţând la multe din dorinţele sale organizatorii ale poliţiei noastre. Multe din pretenţiile lui erau înlăturate prin vreo glumă din parte-mi, la nevoie prin invocarea arbitrajului Komandantului Koch sau chiar a mareşalului, pe care, prudent, îl evita.

Motivele revocării lui Amelung le-am aflat foarte târziu, printr-un referat al fostului său adjutant, rămas în post şi pe lângă noul numit. Reiese că la împlinirea unui an de funcţionare, Amelung a publicat un raport secret, tipărit şi ca atare fiind conceput „foarte bombastic", raportul a displăcut şefului serviciului secret de informaţii, colonelul Nicolai, care dispuse revocarea autorului şi retragerea exemplarelor distribuite secret, atât în ţară cât şi în Germania, deoarece lucrarea depăşea limitele adevăratei stări de lucruri[1]. Autorul, în ambiţia lui nemăsurată sărise dincolo de şea şi a trebuit să tragă consecinţele. N-am căpătat un exemplar al acestui raport al lui Amelung decât după plecarea ocupanţilor din capitală, şi anume între rămăşiţele din casa ocupată de comandantul turc.

La pagina 10, Amelung menţionează că la ocuparea Bucureştilor a găsit ca prefect pe generalul Mustaţă, pe care, pe nedrept îl califică „lipsit de orice energie şi fără interes pentru postul ce-l ocupă", ceea ce era cu totul fals, deoarece din trecerea mea, în 1913, la brigada generalului, am constatat dimpotrivă o pronunţată energie şi mare interes pentru trupa sa.

În locul generalului, continuă autorul, am fost eu numit prefect după propunerea sa: „auf Antrag des Militär-Polizeimeisters", adică a lui Amelung, ceea

[1] Iată titlul: *Ein Jahr Militär-Polizeimeister der Festung Bukarest* (IV. 4°, 112 jumătăţi de pagini).

ce absolut fals, deoarece nici nu ne cunoşteam, neavând ocazia să ne întâlnim înaintea numirii mele de către Lupu Kostaki, după cum reiese şi din recunoaşterea ce mi s-a dat ca atare de către guvernamentul imperial, Ausweis-ul emanând de la Komandatură, iar nu de la poliţia germană, după cum indică ştampila şi semnătura în facsimile reprodusă mai sus. Toate amabilităţile cu care binevoieşte să mă onoreze în urmă, nu compensează neadevărul de a mă fi numit el, cu atât mai mult că prima noastră întâlnire a fost la prima conferinţă de dimineaţă de la Komandatură de sub preşedinţia colonelului von Stoltzenberg, pe care l-am cunoscut din prima zi a intrării trupelor, la Palatul regal.

Sublocotenentul Volk, unul din ajutoarele lui Amelung, în raportul său de la pag. 85, repetă eroarea fostului său şef, afirmând că am fost numit la propunerea lui Amelung, recomandat fiind de omul de stat român Carp. Dar nici Carp, nici eu neavând cinstea de a fi cunoscuţi de Amelung, pretenţia numirii mele de el, nu era decât efectul exageratei ambiţii de atotputernicia fostului Polizeimeister, care din această cauză şi-a pierdut postul. După un aşa de evident neadevăr, întrucât Amelung se consideră ca autorul numirii mele, este inutil cred, să mai caut a arăta falsitatea celorlalte afirmări ale sale, ca de pildă că el ar fi reorganizat poliţia românească, care, mai pretinde, era cu totul în mâna lui. Nici chiar întâietatea cu prilejul primirii arhiducelui Frederic de Austria nu mi-o îngăduie[2], deşi, după cum se vede după şi din fotografia aci reprodusă, Amelung m-a rugat să-l las să mă însoţească. În ultimul grup fostul Polizeimeister e la stânga mea, având aparatul fotografic în mână, deci ca spectator, iar nu conducător. Din adresa mai la vale publicată, se va vedea părerea Komandantului general Koch despre activitatea mea poliţienească, pe care fostul coleg german vrând să o prea reducă, în avantajul său, a fost nevoit să părăsească cu regret Bucureştiul unde se simţea aşa de bine!

CLI

SFÂRŞIT DE AN CU ALTE NĂDEJDI

Preocupările administraţiei interioare cad pe al doilea plan: predomină chestiunile politice şi în primul rând rolul pe care-l va avea ţara noastră în învălmăşagul general. Rusia e în descompunere şi armata română din Moldova suferă consecinţele unei uniuni de care n-a avut decât decepţii în loc de ajutor. Germania nu mai e sigură de victorie, atât de trâmbiţată până aci. La Brest – Litowsk

---

[2] În *Neamul românesc* din 14 III 1919 se găseşte următoarea descriere a sosirii arhiducelui, de către V. Drăghiceanu, în ale sale „672 zile sub cultura pumnului german”. „Oamenii poliţiei toţi îmbrăcaţi in mare ţinută de paradă, cu coif şi mănuşi albe. De la gară trece cortegiul. În cap, Prefectul poliţiei capitalei, jandarmii, prefectul poliţiei militare, automobile şi personagiul: Arhiducele Friedrich, fostul comandant al armatelor austro-ungare, întovărăşit de mareşalul”.

se încearcă o pace, ce nu reuşeşte. La noi chestiunea dinastică e în discuţie. Germania, prin Mackensen, şi ca reprezentant al lui Kühlmann, ne este favorabilă împotriva Austriei. Marea chestiune e salvarea Dobrogei pretinsă de bulgari. Mareşalul ducându-se la Berlin, în acest scop, e documentat prin rapoarte istorice – ale lui Onciul – geografice şi statistice ce i s-au pus la dispoziţie de către Marghiloman. La Focşani întrunire între G. Arion întâlnit cu generalul Lupescu, coloneii Râşcanu, Condeescu şi alţii care să trateze cu generalul Morgen armistiţiul între armatele beligerante.Din memoriile căpitanului Paul Bléry: *En mission en Roumanie*, p. 161, aflăm că delegaţii români, sub conducerea generalului Lupescu: „d-abia ajunşi la Focşani, în vederea stabilirii armistiţiului": „prirent part à un déjeuner somptueux arrosé de Champagne", fără ca pentru aceasta să li se poată face un capăt de acuzaţie cum ni s-au făcut nouă, celor din teritoriul ocupat, când am primit invitaţiile autorităţilor superioare germane, cu care eram ţinuţi, în interesul populaţiei să lucrăm în bună înţelegere. La 2 dec. A. Beldiman, fostul nostru ministru la Berlin, a ţinut o conferinţă despre *Patria română în faţa războiului mondial.* A fost un fel de prelegere istorică, anostă, pornind de la Miron Costin spre a ajunge la 1848 şi, în fine, la 1888, când, sub auspiciile regelui Carol s-a semnat de Ion Brătianu, D. Sturdza, P. Carp şi Lascăr Catargiu alianţa cu puterile centrale. Iar ca încheiere: „politica noastră trebuie să se călăuzească de principiile cele mari din care s-a ridicat statul nostru". Conţinutul ca şi concluzia anodine şi fără nici un efect, ca întreaga activitate a omului lui D. Sturdza, ţinut atâta vreme într-un post aşa de important, fără vreun folos pentru ţară[3].

Dintre cei puţin oameni de treabă, încă unul care ne părăseşte, pe când alţii nu ştiu cum să mai încurce treburile aşa de complicate în mijlocul cărora ne zbatem. Pe lângă alţi ambiţioşi încă unul se ridică: D. Neniţescu, care prin Brociner se gudură în jurul lui Mackensen. Iar prin Rosenberg s-a introdus la Hentsch. Vrea să se ducă la Berlin, ca de acolo să vie cu puteri dictatoriale pe care, deocamdată, le manifestă prin grosolane manifestări contra organelor poliţieneşti care nu-i recunosc dreptul la cruţări excepţionale. Reclamaţiile contra agenţilor ordinei curg într-un stil şi o ortografie care le răpesc orice serioasă luare în seamă. În aşa tulbure vreme în afară de graniţe ca şi în ţară, bătrânul P. P. Carp, împlineşte 80 de ani, amărât de trădările ce a avut de îndurat tocmai de la aceia pe care mai mult i-a ajutat şi de neîmplinirea, decât parţial, a programului său de reforme de care în bună parte s-au folosit antagoniştii lui. Marea lui vină e de a fi venit prea devreme într-o ţară prea întârziată. Între timp din Moldova sosesc ştiri tot mai îmbucurătoare: Armata reorganizată şi cu ajutorul primit din Franţa, câştigă tot mai multe succese, care în curând vor duce la

[3] În sept. 1917. Beldiman a publicat şi următoarea broşură: *România înşelată şi jertfită*. Scrisoare adresată d-lui prim-ministru I. C. Brătianu în ziua căderii Bucureştilor. Scrisorile datate din Danemarca, unde se refugiase, în 23 nov. 1916, sunt tot atât de anodine ca şi conferinţa. Fără să-şi dea seama de indiferenţa cu care a fost întâmpinată aşa-zisa conferinţă. Beldiman o repetă la Craiova de unde George Ştirbey, pe care-l rugase să-l însoţească, se întoarce bolnav, dându-şi obştescul sfârşit la 31 dec.

eliberarea şi apoi la neaşteptata mărire a patriei. Toate aceste înviorătoare peripeţii, neintrând în cadrul limitat al acestor memorii personale, nu vor fi înşirate, mulţumindu-ne cu cele cuprinse în istoricul războiului de Kiriţescu, în aşa de amănunţitele note ale lui Marghiloman.

CLII

DEBUTUL ANULUI MARILOR REALIZĂRI

Cu prilejul Anului nou, guvernatorul general von Tülff a adresat: „tuturor autorităţilor din teritoriul ocupat înaltele sale mulţumiri pentru munca depusă la înnodarea legăturilor întrerupte atât de brusc prin război. Începând al doilea an al existenţei administraţiei militare în România, urez tuturor ca el să fie atât de rodnic spre folosinţa frumoasei ţări româneşti şi spre folosul puterilor centrale (sic)". La cererea prefectului, acest ordin a fost transmis organelor poliţieneşti prin circulara nr. 636 din care extrag următorul pasaj: „La rândul meu, urând tuturora un an mai bun, cu spor şi sănătate, fac apel la toţi pentru o muncă cât mai cinstită şi mai încordată, spre ridicarea scumpei noastre patrii, care trece prin cele mai triste vremuri ale istoriei poporului român. Sperând că mă voi putea bucura şi pe viitor de sincerul vostru concurs, spre binele obştesc, vă zic: la mulţi ani!"

Dacă confirmarea oficială că atunci treceam „prin cele mai triste vremuri ale istoriei poporului român" constituie o vină, aşa cum mi s-a reproşat de rectorul Athanasiu, atunci nu mai văd deosebirea între curaj şi laşitate.

În afară de felicitările guvernatorului de la 1 ian., un mare dejun, la care pe lângă principalele autorităţi germane au fost şi reprezentanţii români, afară de Carp, care s-a scuzat fiind bolnav. Cu atât mai amabili şi chiar îngăduitori faţă de populaţie, cu atât mai neîncrezători în victoria lor par a fi ocupanţii; iar publicul român este prins de mare nerăbdare. Tricolorul românesc este din ce în ce mai des arborat; manifeste circulă clandestin tot mai multe; o mult mai mare febrilitate ca în trecut. E în aer un spirit de revoltă. În această atmosferă nouă, nu lipsită de interes a căzut bomba care mi-a pricinuit retragerea de la poliţie.

CLIII

VICLEŞUGURILE LUI MORITZ BROCINER

Părăsind capitala, regele Ferdinand mi-a „încredinţat însărcinarea de a reprezenta Casa regală şi Domeniul Coroanei şi a apăra interesele respective faţă de

autoritățile civile și militare", dându-se totodată delegație specială în privința administrației Palatului regal colonelului Brociner precum și directorului Steinbach pentru Cotroceni, și lui Popovici pentru Domeniile Coroanei. Pe când cu aceşti doi din urmă reprezentanți am lucrat în cea mai perfectă înțelegere, colonelul de rezervă Brociner, frate cu scriitorul Brociner, retras la Viena, care prin romanele sale a defăimat Țara Românescă, după cum am arătat, colonelul, dimpotrivă, mi-a pus cele mai perfide piedici în împlinirea mandatului primit, preocupat fiind a se înțelege cât mai bine cu ocupanții. El încarna tipul desăvârşit al vicleanului sau impostorului: fals, perfid, slugarnic cu cei mari, mândru cu cei umili; mincinos și hrăpăreț. Din prima zi a ocupației, el şi-a dat lichelismul pe față: contravenind ordinelor ce dasem, a lăsat ca curtea palatului să fie invadată de mulțimea streinilor liberați din Văcăreşti și a coreligionarilor săi, care cu flori și urale acostau pe soldații nemți, scene ce s-au repercutat în ziarele streine relatând greşit, că românii au aclamat pe invadatori! Spre a evita orice discuție cu prea îngâmfatul și iritabilul colonel, i-am adresat la 24 nov. 1916/7 dec. 1916 o scrisoare prin care îl rugam ca pe viitor să nu mai ia dispoziții generale, fără o prealabilă înțelegere, după cum fusese stabilit și să „nu uităm că trebuie să reprezentăm mai presus de toate și cu cât mai multă demnitate interesele suveranului nostru în aşa grele momente pentru patria noastră". După câteva zile, făcând o nouă poznă, fui nevoit a-i adresa următoarea scrisoare din 1 14 dec. 1916: „spre a preveni pe viitor cel puțin neplăcute surprinderi ca aceea ce mi-a cauzat mărturisirea ce mi-ați făcut ieri în fața d-lui Steinbach de a fi depus în numele Casei regale, cărți de vizită la feldmareşalul Mackensen, observațiile trimisului acestuia dovedind cât de inopinată și deplasată a fost fapta dv". Permițându-şi să circule în oraş într-o trăsură a Palatului cu livreaua Curții regale, am fost din nou nevoit a-i face cunoscut că: deoarece Casa regală este absentă, livreaua oficială nu poate fi exibată pe străzile oraşului". În loc de a mă ține în curent cu vizitele ce se anunțau la palat, d-sa se pregătea să primească singur pe mareşalul, care surprins de întârzierea cu care, din întâmplare am trecut la palat, a fost foarte indispus că nu fusesem anunțat, deoarece anume pe mine ținea să mă întâlnească. Ținându-se numai de intrigi, afacerile interne ale Curții erau neglijate, permițându-se de exemplu rechiziționarea cailor, deşi fusesem avertizați că palatul era scutit de asemenea măsuri. Tot fără a mă aviza, Brociner a plătit concediatului fost casier Lange, atunci când a revenit ca soldat german, deci inamic, suma de 6 820 lei reprezentând salariul pe timpul cât n-a fost în serviciu. În calitatea sa de soldat reclamația ce am făcut contra purtării lui Lange, în complicitate cu Brociner, a rămas fără rezultat, fostul casier răspândind tot felul de calomnii în privința foştilor săi stăpâni. Prin scrisoarea din 21 aprilie 1918, mareşalul Curții reprobă purtarea lui Lange, împiedicându-i accesul în palat.

De altă natură erau abuzurile lui Brociner cu rezervele palatului: sacii de cafea, orez, zahăr, făină, etc., rămaşi de la fostul spital organizat la palat au fost distribuiți fără a se da nici o socoteală; din pivnițele regale, a mărturisit singur în scris a fi distribuit aşa-ziselor lazarete. Fără luare de chitanțe – peste una mie de sticle de

vinuri vechi şi de şampanie. Prin discretele distribuiri din rezervele pivniţei regale, prea cinstitul lor prepus păzitor şi-a putut lesne asigura simpatia şi chiar protecţia acelora dintre beneficiari, care ştiau să aprecieze virtutea alinătoare a vestitelor produse streine aşa de darnic împărţite de vicleanul reprezentant al Casei regale. După alegerea rafinată a speciilor împărtăşite, conform listelor existente, se vede că ele nu puteau fi destinate decât unor ofiţeri superiori şi încă din staburi mai simandicoase[1].

Mi-a mai fost dat ca într-una din vizitele la palat să constat că din ordinul aceluiaşi viclean servitorii transportau rufe cu stema ţării şi iniţialele regale pentru ofiţerul german, încartieruit în casa lui Basset, plecat în Elveţia. La scuza lui Brociner că dulapurile casei fiind încuiate nu s-au putut procura rufele cuvenite, am dispus, prin mecanicul palatului, descuierea acelor rezerve, oprind a se mai înstrăina din palat. Şi mai gravă a fost oprirea la palat, fără a-mi fi predate scrisorile ce mi s-au adresat de mareşalul Curţii din Iaşi, despre sosirea căreia numai târziu am aflat.

Neexplicabila purtare a lui Brociner se bizuia pe credinţa ce avea şi pe care o comunica şi personalul inferior, că majestăţile lor nu se vor reîntoarce în capitală, după cum insinuau chiar unele autorităţi germane. Spre a satisface dorinţele ocupanţilor, Brociner nu a ezitat a împrumuta unor ofiţeri servicii de masă – din care mare parte nu s-au mai reîntors, precum şi covoare din chiar camera regelui Carol. Faţă de asemenea abuzuri, Brociner a primit următoarea adresă prin care obiectele înstreinate trebuiesc înapoiate imediat – „umgehend“ – adresa mi-a fost predată şi mie în copia aci reprodusă: Faţă de aceste abuzuri de a se fi predat ofiţerilor germani arătatele covoare, general Koch, în calitate de Komandant a trimis lui Brociner la 1.10.1917, următoarea:

Komandatur. Des Kaiserlich Gouvernements Bukarest den 1.10.1917 Abtlg Quartieramt J. nr. 6460/17

Abschrift.

Herrn Oberst a. D. Brociner

Kgl. Schloss Bukarest.

Durch das Schreiben der Militär Verwaltung in Rumänien von 15 Juni ds. Jahres Verwaltungsstab nr. 5 105 ist Professor Tzigara Samurcaş als

[1] Din însemnările găsite după plecarea lui Brociner, transcriem următoarele: „6 aug. 1917: Din vinurile aflate în pivniţa mare la care atât eu cât şi d. intendent Kraemer posedăm câte o cheie, am liberat eu: 25 sticle Moselle Mouscat-mousseux, pentru un lazaret, fără ca chitanţe respective să-mi fi fost date din partea primitorului. 12 mai 1918: 30 sticle diferite vinuri fără luare de chitanţă; destinaţia acestei liberări rămânând a o indica la timp (ss) Col. Brociner.“ Numele lazaretelor şi motivul lipsei de chitanţă nu se dau! În altă notă sunt numai înşirate următoarele sticle predate 100 sticle Medoc. 1915. 17 Corton; 12 Nuits; 30 Bordeaux alb. 1879; 7 Marceaux; 15 Chât. Palmer; 20 Chât. Rauzan; 75 Beaume; 50 Haut Sauternes; 50 Haut Brioon; 8 Moët Chaudon; 50 Mumm Cordon rouge; 26 Porto 1864; 40 Porto 1858; 11 Xeres; 50 Rhein; 100 Montandon; 7 Preper Heidsick. 30 Branuire Duluc; 10 La tour-Carnet; 50 Medoc 1905; 15 Bols!

bevollmächtigter Vertreter des Kgl. Hauses anerkannt und ihm auch die Entscheidung bei Fragen, die den Geschäftsbereich des Schlossverwalters berühren, übertragen worden.

Es ist deshalb durchaus unzulässig, dass Gegenstände irgendwelcher Art aus dem Kgl. Schlosse nach aussen vergeben werden, ohne Einholung der Entscheidung des Prof. Tzigara-Samurcaş als alleinigem Vertreter des Kgl. Hauses.

Sollten Gegenstände aus dem Kgl. Scholoss verbracht sein, so sind sie ungehend zurückzuschaffen.

Gez. Koch

Generalleutnant u. Komandant

C. 3 697 a B. 1 284. 10 000 M. 4.4.3.17.

Drasticul ordin a readus covoarele la locul lor; tacâmurile însă şi atâtea altele s-au irosit din vina celui însărcinat cu paza lor.

Iaşi, 21/3 aprilie 1918

CASA M. S. REGELUI

Domnului

Al. Tzigara-Samurcaş

Reprezentant al Casei regale

Bucureşti

Comunicându-mi-se de către principele Barbu Ştirbey, Administratorul Domeniului Coroanei, conţinutul scrisorii ce i-aţi adresat sub data de 12/25 martie a.c. şi luând cunoştinţă şi de anexele ce o însoţeau, am onoare a vă ruga – întrucât plângerea dv. în contra domnilor col. Brociner M. şi W. Lange este făcută în contra unui funcţionar al Casei regale şi a unui fost funcţionar care depindeau de mareşalat -, să binevoiţi a-mi adresa, sub formă de raport, un rezumat al plângerilor care fac obiectul scrisorii ce aţi adresat domnului administrator al Domeniului Coroanei.

În vederea însă că din arătările dv. susmenţionate, socotesc că sunt elemente suficiente pentru că, până la completa şi imparţiala anchetare a cazurilor expuse, să se ia măsuri menite a face să înceteze o stare de lucruri şi conflicte regretabile pentru demnitatea Casei regale, am onoarea a vă aduce la cunoştinţă comunicările ce, din ÎNALT ORDIN, făcea prin acelaşi curier domnului col. M. Brociner şi fostului casier W. Lange. Din aceste comunicări rezultă că până la noi dispoziţiuni, s-a revocat d-lui col. M. Brociner mandatul ce i s-a dat la 15 noiembrie 1916, şi că d-lui W. Lange nu i se recunoaşte nici o calitate de slujbaş al MS regelui, dumnealui încetând de mult a mai figura în bugetul Casei regale, aşa că, fără nici o autorizare, a fost plătit de către d-l col. M. Brociner.

Atribuţiunile conferite d-lui col. M. Brociner prin mandatul de la 15 noiembrie 1916 trec asupra domnului L. Steinbach, care secondat de d-nii Kivu Ionescu şi C. Vasilescu şi de alţi delegaţi, ce-şi va putea alege, va putea satisface serviciile, actualmente restrânse, independent de activitatea d-lui L. Steinbach.

Spre a putea păstra caracterul celei mai stricte şi imparţiale hotărâri ce va trebui luată, vă rog a-mi trimite – dacă le posedaţi – copii de pe scrisorile ce v-a adresat domnul col. M. Brociner în toate chestiunile relatate de dv.

Cu acest prilej vă fac cunoscut că, din ÎNALT ORDIN, până la întoarcerea Curţii la Bucureşti, d-voastră veţi continua a ne reprezenta la Bucureşti în toate chestiunile a căror soluţiune atârnă de Mareşalul Curţii Regale.

Rugându-vă să binevoiţi a-mi scrie despre întocmai aducere la îndeplinire a prezentelor instrucţiuni, vă mulţumesc foarte mult pentru interesul deosebit ce aţi dovedit pentru Casa regală şi vă reînnoiesc încrederea distinsei mele consideratiuni.

Mareşalul Curţii Regale,

Henry Catargi

P.S. Vă rog a-mi trimite copia procurii ce v-a conferit prinţul B. Ştirbey în noiembrie 1916.

Din copiile descoperite mai târziu în arhiva palatului s-a constatat că, în corespondenţa cu autorităţile germane, Brociner se intitula drept „vertretender Vorstand der Kgl. Hofrerwaltung". Tot din proprie iniţiativă el a incartierat în incinta palatului pe un ofiţer german, ce a trebuit să plece, în urma scrisorii prin care ameninţam cu declararea cazului mareşalului, care, expres, ne asigurase că nici un strein nu va locui în palat.

În speranţa de a înfrâna pornirile aşa de anarhice şi antimonarhice ale belicosului director, am adresat ministrului Lupu Rostake un documentat raport în urma căruia prin scrisoarea din 26. X. 1917, adresată lui Brociner i se face cunoscut de ministrul de interne că neputându-se tolera scandalul ce prin atitudinea sa voieşte a-l continua, d-sa este rugat pentru ultima oară a se menţine în limitele hotărârii luate de MS. ca „să ne feriţi a lua măsuri în contra dv.".

Între timp însă, col. Brociner se adresase de mai multe ori contra mea administraţiei germane, care prin scrisoarea din 7 oct. 1917, trimisă şi mie în copie, răspunzând la plângerile din 24 sept. şi 2 oct. 1917, comunicase colonelului Brociner că: „intervenţiile ca şi anexele adaose nu dau prilej unei schimbări a hotărârilor anterioare, menţinându-se deci, mai departe, hotărârea din 15 iunie nr. 5 105. Comunicarea laconică semnată de însuşi guvernatorul militar Tülff von Tschepe, căuta să pună deci capăt celor trei repetate intervenţii ale lui Brociner.

Aceasta era la finele anului 1917 situaţia mârşăviilor vicleanului Moritz Brociner.

CLIV

HOCHSCHULKURSE LA FUNDAŢIA CAROL I

Scutită prin autoritatea germană, de a servi drept popotă bulgarilor sau turcilor şi de imprimerie austriacilor, Fundaţia nu a putut fi refuzată, când mi s-a cerut pentru cursurile universitare organizate de guvernatorul german, care corespundeau menirii instituţiei regale. Cu atât mai mult că pe când mai toate institutele de cultură fuseseră ocupate. – Universitatea era transformată în birouri ungare, Ministerul Cultelor, în spital, ca şi Ministerul afacerilor streine, liceul Matei Basarab, în dispensar de boli venerice, etc., – singură Fundaţia scăpase de orice încălcare. Dreptul de rechiziţie însă neputându-se contesta ocupanţilor, am fost nevoit a pune aula Fundaţiei la dispoziţia cursurilor organizate de germani. Observ însă că de unde la început cererea avea un caracter imperios, am reuşit a înlocui tonul imperativ prin concepte astfel formulate: „Ich spreche die ergebene Bitte aus, Raume der König Carl Siftung zur Verfahgung stellen zu wollen u. im voraus den verbindlichsten Dank herfür. Mit vorzuglichster Hochachtung". Sau: „Sehr geehter Herr Professor, Es wird gebeten den grossen Hörsaal zur Verfügung stellen zu wollen". Sau: „Es wird ergebenst angefragt, ob der grosse Saal zur Verfügund gestellt werden könnte, was mit besonderem Dank begrüsst wunde..." După cum se constată din originalele păstrate în arhiva Fundaţiei Carol I[1]. Cursurile au fost inaugurate la 25 nov. 1917 şi continuate şi în 1918. Despre natura acelor „Hochschulkurse" vorbesc cele cinci broşuri (dosarul Fundaţiei nr. 57) cuprinzând programele prelegerilor ţinute de autorităţi ca profesorii: Harnak-Berlin: Dorpfeld-Atena: Swoboda-Viena, Cihorius-Bonn (autorul studiului asupra Columnei lui Traian şi a staţiunilor romane din România), Penk, rector din Berlin; Oncken-Heidelberg; Clamen-Bonn; Wacgald-Berlin; Gamillscheg şi numeroşi alţi savanţi. Şi de astă dată acuzaţiile contra directorului Fundaţiei nu mi-au lipsit. *Universul* din 29 mai 1929, mai deplânge: „pângărirea Fundaţiei prin seria de lecţii în limbă streină, făcute cu complicitatea câtorva inconştienţi români", fără ca nimeni să fi protestat contra pro-rectorului I. Bogdan, deşi sălile Universităţii şi cancelaria rectorală au răsunat tot timpul de pintenii honvezilor care le ocupau. Din fericire, oamenii neorbiţi de patimă au recunoscut imposibilitatea de a se fi procedat astfel. Însuşi generalul Berthelot, vizitând Fundaţia, la 20 ian. 1919, a felicitat direcţia instituţiei, fiind plăcut surprins de regulata funcţionare a Bibliotecii, scăpată nestingherită de urgia ocupanţilor, spre marea fericire a numeroşilor studenţilor atraşi din toate provinciile alipite de focarul de lumină al Fundaţiei regale.

---

[1] A se vedea capitolul respectiv din publicaţia mea din 1933: *Fundaţia Carol I*, 1891-1931, 1 vol. 4°. Socec, pag. 35.

CLV

CREAREA UNUI INSTITUT GERMAN ÎN BUCUREŞTI

Ca urmare a cursurilor ţinute de profesori germani la Fundaţia Carol I, s-a emis din partea ocupanţilor ideea creării unui institut permanent pentru cultivarea intereselor culturale germane în România. Trimiţându-mi-se planul conceput într-acest sens, mi-am permis o critică severă a propunerii considerată ca prea unilaterală şi în bună parte întemeiată pe date neexacte sau exagerate. În primul rând ceream unui asemenea institut să fie numai pe bază de reciprocitate, adică simultan să se înfiinţeze şi de România un institut similar la Berlin, superior acelora existente, dar cu program mai restrâns, de la Universităţile din Berlin, Leipzig şi Viena. Bazat pe aceste cursuri de limbă română în streinătate şi de catedrele de limbă germană de la Universităţile din România protestam împotriva afirmaţiei memoriului că relaţiile noastre cu cultura germană nu erau deloc aşa de „Kümmerlich", adică mizerabile, cum le descria autorul străin, o dovadă a marelui număr de reviste germane introduse la noi, contrar afirmaţiilor tendenţioase ale proiectului, ne oferă cele 122 de reviste germane aflate la Academia Română, faţă de 40 numai foi franceze. De asemenea, respingem ca prea exagerată pretenţia proiectului german ca cursurile noului institut să fie înscrise în orariul oficial al Universităţilor noastre şi ca pe viitor să nu se poată înscrie la vreo Universitate din Germania decât posesorii unui certificat al Institutului german din Bucureşti. Propunând să se aştepte pentru înfiinţarea plănuitului institut ca amintirea ocupaţiei să fie uitată, schiţam un plan de viitor al unui institut germano-român, iar nu numai unilateral german.

Solidari cu proiectele mele se pronunţă şi ceilalţi profesori universitari români cu pro-rectorul Bogdan în frunte, deşi cu toţii luarăm parte la convocare din 17 aprilie 1918, la care erau prezenţi savantul teolog Harnack, preşedintele Academiei din Berlin; Penck, rectorul Universităţii din capitala Germaniei şi alte somităţi. Şi în privinţa săpăturilor arheologice pentru care nemţii prin tratat voiau să aibă prioritate, m-am opus, după cum reiese din următoarea scrisoare din 3 mai 1918: „Présidence du Conseil des Ministres.

Mon cher ami, voici la proposition que me fait Rieger dans la question des fouilles. Comme les lettres à l'échanger ne sont pas rédigées dans le sens que vous m'aviez indiqué – partage égal en cas de doubles; original aux roumains en cas d'exemplaire unique – veuillez voir cette Excellence (Hôtel du Boulevard) et apportez-moi le texte définitif. Très amicalement votre (ss) A. Marghiloman."

Evenimentele cunoscute au înmormântat veleităţile germane în această privinţă şi numai cu mulţi ani în urmă, E. Gamillscheg, profesor de filologie romanică la Universitatea din Berlin a reuşit să înfiinţeze, nu la Universitate, cum se proiectase la început, ci în părăsita Legaţie cehoslovacă din str. V. Lascăr, o bibliotecă germană

precum şi alcătuirea unor conferinţe libere ţinute de specialişti germani şi români. Ca un fel de compensaţie acelaşi profesor a organizat apoi o serie de conferinţe ţinute de profesori români la Universitatea din Berlin, publicate în...

Dar şi aceste începuturi au fost brusc întrerupte prin izbucnirea celui de-al doilea război mondial, pe urma căruia nu s-a ales nimic din biblioteca efemerului aşa-zis institut germano-român. În schimb însă au dăinuit similare institute franceze înfiinţate nu numai în Bucureşti – cu o bogată bibliotecă şi serii de conferinţe – dar şi la Iaşi, Cluj şi Cernăuţi. Dovadă a lipsei de pricepere a germanilor în asemenea întreprinderi cu prea pronunţat caracter şovin din partea lor.

CLVI

PREOCUPĂRI PAŞNICE ALE RĂZBOINICILOR OCUPANŢI

Crezându-se stăpâni pe multă vreme în România, ofiţerii germani, în afară de organizarea cursurilor de la Fundaţie şi pe lângă intenţionatul institut german al cărui program ar fi dorit să facă parte oficială din studiile Universităţii, au mai căutat şi pe alte căi să exercite influenţa lor culturală.

În afară de foile zilnice nemţeşti şi cele româneşti puse în serviciul lor, ei au mai editat şi o revistă ilustrată, săptămânală: *Rumänien in Wort und Bild*, îngrijit tipărită şi atractivă printr-un conţinut variat, dat tendenţios bineînţeles. De această parte editorială se ocupa căpitanul R. Volkmar, specialist în această materie a unei case cunoscute din Leipzig, înfiinţând la noi aşa-zisul „König Carol Verlag", iar în paranteză: Leipzig, F. Volkmar, tiparul executându-se la Staatdsdruckerei adică Imprimeria Statului din Bucureşti. Semnul distinctiv al „Verlagului" era portretul regelui Carol într-un cadru cu coroană. În afară de revista menţionată, principala carte apărută a fost acea a rezervistului ofiţer Wilhelm Iänecke, Kgl. Baurat, Dr. Ing. U. Phil., intitulată: „Das rumänische Bauern und Bojarenhaus"[1], cu 109 ilustraţii după fotografii şi desenuri originale cum pretinde autorul, deşi foarte multe sunt împrumutate de la români, cărora nu le indică numele, cum e, de pildă, prima planşă cu splendidele ţărănci din colecţia de fotografii ale lui Alexandru Bellu, al cărui nume nu e citat, după cum nu se indică nici reproducerile după albumul lui Voinescu. Şi textul cuprinde multe părţi însuşite de autor, fără indicarea uneori a lucrărilor din care sunt împrumutate, deşi la sfârşit se dă o bogată bibliografie[2].

---

[1] Un vol. 4° 72pp şi 27 planşe în afară de text: 1918. Cartea a fost tradusă în româneşte, nu prea exact şi nici în stil prea ales, de Seraphine Bruckner, în editura Casei Şcoalelor, în 1932.

[2] Personal nu m-aş plânge de asemenea însuşiri de păreri, cum de pildă acelea asupra stilului moldovenesc şi cel muntenesc, expuse în ale mele studii critice, p. 11 şi împrumutate de autor în introducere, deoarece asemenea scăpări sunt compensate prin prea numeroasele binevoitoare citaţiuni ale

Lucrarea autorului arhitect şi inginer, este serioasă şi interesantă mai ales prin interpretarea tehnică a clădirilor din ţara noastră, atât a celor de la sate cât şi de la oraşe, care nu au fost atât de mărunţit studiate de către autorii băştinaşi.

Un alt teren exploatat de ocupanţi a fost acela al săpăturilor arheologice. Profesorul Schuckardt, directorul Muzeului preistoric din Berlin, care, în tinereţea sa, ca profesor particular al unui prinţ român, a publicat un studiu asupra: „Trajanswalle in der Dobrudja" a revenit să continue săpăturile sale la Cernavodă, pe care era să le vadă şi Kaiserul, dacă răspunzând invitaţiei, cu intenţii ascunse, ale ţarului Ferdinand, s-ar fi oprit în localitate.

Împreună cu Hubert Schmidt, ajutorul său de la Berlin, Schuckardt a mai explorat şi movila de la Monteoru de unde au dus în Muzeul lor numeroase vase, din care o bună parte au fost readuse în ţară, în urma revendicărilor cu care am fost însărcinat în urmă. Pe aceeaşi cale ne-a revenit şi partea principală, în afară de unele dublete, ale tezaurului scit, de la Craiova, ce fusese chiar expus în întregime în Muzeul berlinez, unde n-am lăsat decât unele dublete, după cum se va arăta la timpul său. Pe când cei doi preistorici, mai sus citaţi, lucrau tiptil ca civili şi pe furiş, neaflându-se de recoltele lor arheologice decât după plecarea lor: în Dobrogea, căpitanul de rezervă prof. dr. H. Hofmann a lucrat cu ştirea noastră şi a publicat încă din 15 oct. 1918, întâi în revista mai sus indicată şi apoi în broşură, rezultatul cercetărilor sale asupra şi în jurul monumentului de la Adamklissi. Bazându-se pe studiile revelatoare ale lui Furtwängler, din 1896, şi utilizând şi celelalte lucrări, profesorul Hofmann lămureşte întreg complexul de monumente din jurul trofeului şi a cetăţii din vale, aducând vederi interesante, prea lungi spre a fi expuse aci. Lucrarea sa este, azi încă, cel mai cuprinzător rezumat al acestor chestiuni, din nefericire, nu încă definitiv rezolvate.

Din iniţiativa căpitanului Hofmann s-au executat şi reproducerile în ghips după principalele metope ale trofeului, destinate, pentru studiul muzeelor din Germania. Prin desenurile peisajelor regiunii în care sunt presărate monumentele din localitatea Adamklissi şi ale cetăţii din vale se dau vederi lămuritoare a acestui complex de ruine rămas încă nelămurit.

A mai venit în ţară cunoscutul explorator Frobenius, care printr-o scrisoare din 9.III. 1917, din Bucureşti, dar cu „en-tête" „Kriegsministerium" din Berlin W. 66, îmi face cunoscut că se găseşte aci definitiv: „endgulitg als Bevollmächtigster des Kriegministerium u. hoffe gute Kameradschaft u. wertvolle Unterhaltung, auch deutlich mit Ihnen pflegen zu Können". După această prea elocventă introducere prin care îmi cerea diferite ajutoare, ce nu intrau în competenţa mea, n-am mai auzit de el, nici de explorările lui din ţară.

---

articolelor şi ale obiectelor din Muzeul meu. (Vezi p. 3, 22, 47, 60, 72 în afară de bibliografia de la sfârşitul volumului.)

Un alt pretenţios sol cultural a fost dr. H. Braune, asistent al Pinacotecii din München, care curând a fost pus la locul cuvenit în sânul Comisiunii monumentelor istorice, unde a fost îngăduit ca observator numai, fără a participa, după cum ar fi dorit, la lucrări, şi aceasta prin autoritara intervenţie a preşedintelui. Cu iniţialele sale a fost introducerea cărţuliei de 54 pp. „Führer durch Bukarest" (herausgegeben von der Druck und Büchereistelle des Militärverwaltung in Rumänien, 1917) alcătuită cu concursul directorilor de muzee şi al Academiei Române. Tot dr. Braune a organizat, la Ateneu, expoziţia operelor de artă germane de la noi, publicând şi catalogul respectiv.

În afară de un bun portret al regelui Carol, din 1894, de pictorul din München, Pernat, celelalte nu erau decât lucrări mărunte, schiţe semnate totuşi cu nume ilustre: Deffreger, von Max, Stuck, von Uhde, Albert v. Keller, Mackart şi chiar un mic desen de Adolf v. Menzel, Dora Hitz, care a lucrat la Castelul Peleş, şi mulţi alţii. A mai poposit la noi şi profesorul Paul Clemen din Bonn, care a publicat 2 vol. despre *Kunstschutz im Krüge* (Seemann Lpz. 1919). În vol. II (p. 137–145) se cuprinde capitolul „Denkmalpflege im besetzen Rumänien", datorit închipuitului dr. Heinz Braune, de care a mai fost vorba; ocupându-se pe larg de dezvoltarea artei în România, cu reproduceri după principalele monumente care sunt în afară de scopul publicaţiei; autorul revenind la subiectul propriu-zis vrea să ne asigure că: „Kirchen u. Kloster heben so gut wie gar nicht unter dem Kriege gelitten", ceea ce este cu totul fals. Căci multe biserici au suferit şi ca exemplu convingător dau aci M-rea Cornetu din Vâlcea, care, tocmai pe când voiam să o vizitez, era luată drept ţintă tunurilor de pe celălalt mal al Oltului. Perforarea altarului dinspre răsărit şi deteriorarea turlei sunt efecte ale tunului aşa de precis, dovedind cât de neadevărat este că „mănăstirile n-au suferit de loc în urma războiului", ripostă, la o reclamaţie a mea că bisericile sunt un adăpost pentru oameni cât şi pentru cai", a aceluiaşi reprezentant cultural, ce dă o idee de înaltele vederi cu care era animat acest îngâmfat şi fals prieten al nostru.

CLVII

DEMISIUNEA MEA CA PREFECT AL POLIŢIEI

La sfârşitul anului 1917 sosind în inspecţie autorităţile judiciare militare din România, „oberkriegsgerichtsrat"[1] Treftz, el fu de îndată sesizat de o plângere a coreligionarului său Moritz Brociner nemulţumit cu ultima hotărâre a guvernatorului militar Tülff, arătată mai sus. Fără a fi citat la noua judecată, am fost surprins prin hotărârea, cu totul opusă celor anterioare, şi anume că: „chestiunile de administrare

[1] Conglomeratul de patru cuvinte alcătuit din 21 slove se poate traduce prin „Consilier la suprema Curte Marţială" (exact la suprema instanţă judecătorească de război) cu sediul la Leipzig, compusă în parte de coreligionari ai lui Treftz-Brociner, chiar în timpuri normale.

ale Palatului regal din București se conduc de colonelul Brociner, profesorul Tzigara având a se abține de la orice intervenție". Iar ca concluzie mi se face cunoscut că: „în nici un fel (Keinerlei) prof. Tzigara nu are o situație superioară colonelului Brociner".

Spre marea deosebire de toate celelalte comunicări, semnate de însuși guvernatorul militar Tülff, această drastică sentință emană direct de la colonelul Hentsch, „Chef des Generalstabes" adică al Statului major general, cu care prefectura poliției române nu avea nici un fel de legătură oficială și încă eu personal cu zisul colonel, căruia nu-i putusem satisface cererea de a pune la dispoziția Universității sergenții în funcție de garderobieri.

Față de judecata talmudică Treftz-Brociner, cu aprobarea strategică a șefului Statului major a cărui competență în chestiuni juridice mi-era necunoscută, am hotărât în semn de indignare și protestare, imediata-mi retragere, atât din însărcinarea dată de rege ca reprezentant al Casei regale, cât și ca prefect al poliției prin următoarea adresă către ministrul de interne:

„Am onoarea a vă ruga a-mi primi demisiunea din postul de prefect al poliției ce acum un an și mai bine ați binevoit a-mi încredința. Mă văd silit a lua această hotărâre în urma răspunsului primit de la administrația militară în România în chestiunea pedinte între d-l colonel Brociner și eu ca reprezentant al Casei regale. Prin această ultimă deciziune, contrar repetatelor hotărâri luate de aceeași administrație, mi se revocă orice drept de întâietate față de d-l colonel Brociner, căruia în contrazicere cu deciziunile anterioare ale aceleiași autorități germane, i se conferă acum drepturi mai mari decât acele prevăzute în ordinul dat în numele MS. Regelui.

În asemenea condițiuni, considerând că mi se ridică drepturi ce mi-au fost încredințate de către Casa regală și că prin aceasta mi se știrbește autoritatea morală de care am nevoie, m-am văzut obligat a mă demite atât din însărcinarea de reprezentant al Casei regale cât și din funcțiunea de prefect al poliției.

Această hotărâre am comunicat-o și autorității germane, ca răspuns la adresa ce am primit și prin care se dă câștig de cauză d-lui Brociner.

Totodată am rugat pe d-l director Bărbătescu să gireze mai departe prefectura poliției până la hotărârea dv. asupra demisiunei ce am onoarea a vă prezenta.

Mulțumindu-vă pentru încrederea cu care m-ați onorat, dându-mi greaua însărcinare a conducerii prefecturii poliției în aceste vremuri așa de triste pentru țara noastră, vă rog a primi, onorate domnule ministru, asigurarea întregului meu devotament și a neclintitei stime ce vă păstrez. Prefect (ss)

Tzigara-Samurcaș. 1/14 ianuarie 1918."

Comunicând retragerea mea și autorităților germane, acestea insistând să funcționez mai departe ca prefect, răspund la 18 că „în urma măsurilor așa de aspre

şi nemeritate ale autorităţilor germane mă simt aşa de amarnic lovit încât nu pot relua postul de prefect cu zelul şi autoritatea cuvenită". Părăsind localul prefecturii, am ridicat într-un sac toate scrisorile particulare ce mi-au fost adresate şi despre care va fi vorba mai la vale.

Totodată „deplâng influenţa spiritului judaic căreia am căzut victimă şi de care mă tem că va avea de suferit iubita mea patrie"[2].

Komandantul cetăţii Bucureşti, generalul Koch răspunde prin următoarea adresă:

Kaiserliche Komandatur der Festung Bukarest

Bukarest den 9 febr. 1918

Tagebch. M. Po. No. 54. Pers.

Profesor Tzigara-Samurcaş

Hochwohlgeboren

Bukarest

Anlässlich des Scheidens aus Ihrer Stellung als Polizei-Prefekt von Bukarest ist es mir ein Bedürfnis, Ihnen für die grosse Dienstfreudigkeit, Energie und Hingabe, die Sie über ein Jahr stets bewiesen haben, meinen besonderen Dank auszusprechen. Durch Einsetzen Ihrer ganzen Persönlichkeit-ehrlich, offen und wahr, – haben Sie es verstanden, die rum. Polizei aus unzulänglichen Verhalnissen auf die jetzige Höhe zu bringen.

Ich verbinde mit meinen Danke meine besten Wünsche für Ihr Wohlergehen und Ihre Zukunft.

Mit vorzüglicher Hochachtung

Koch. Generalleutnant und Komandant.

Iar mareşalul Mackensen m-a dojenit de a fi luat o asemenea hotărâre fără a-l fi prevenit, deoarece s-ar fi putut amâna decizia acelui „Oberkriegsgerichtsrat", în aşteptarea ca ea să fie supusă revizuirii de către Curtea superioară de Justiţie, singură la care se putea apela în asemenea cazuri, evenimentele însă precipitându-se, n-a fost nevoie să mai aşteptăm revizuirea hotărârii colonelului Hentsch de către Curtea superioară, căci restabilindu-se legăturile cu Iaşii, Brociner a fost revocat şi gonit din locuinţa ce ocupa în palat; iar la 10 febr. Colonelul Hentsch supus unei delicate operaţiuni a sucombat, ridicându-se un prea frumos monument de marmură albă în

[2] Iată sfârşitul adresei mele către guvernatorul militar din 15.II.1918: „Ich scheide nach über ein Jahr aus des in so schwerigen Verhältnissen mir übertragen Tätigkeit mit dem schweglichen Bewustsein, dass die von Herrn Brociner, seinen Glaubensgenossen gegen mich von Anfang geführten Intrignen meine Demission erzwungen haben ..."

mijlocul ţintirimului militar german de lângă Belu. Fie-i ţărâna uşoară în pământul ţării atât de secătuită prin rechiziţiile sale sub jugul ocupaţiei!

La Ministerul nostru de interne nu s-a luat decât la 31 ian. 1918 următoarea decizie: „Văzând persistenţa pusă de d-l prefect Tzigara-Samurcaş a se retrage din însărcinarea de prefect al Poliţiei capitalei, fără un motiv ce ar fi în legătură cu postul ocupat, Ministerul îi aduce mulţumiri pentru întreaga bunăvoinţă depusă în tot timpul cât a ocupat postul de prefect al Poliţiei capitalei. Recomand în locul lui pe Petre Ciorăneanu, actualul prefect de Prahova; până la numirea noului numit, d-l I. Bărbătescu, actual director de prefectură a Poliţiei capitalei, este însărcinat să gireze prefectura. (ss) L. C. Kostaki". Interesantă este compararea între adresa komandantului şi laconica comunicare a Ministerului de interne.

Dar nici acest *intermezzo* n-a fost de lungă durată, urmând a reveni la prefectura poliţiei, de astă dată însă prin decret al regelui Ferdinand. După cum se va arăta de îndată. Cu înlocuitorul meu la prefectură neavând contact – nici protocolara vizită nu mi-a făcut-o – nu voi putea referi decât părerile altora despre el. Din *Notele* lui Marghiloman aflăm (III, p. 351) că în privinţa numirii lui Ciorăneanu, generalul Koch: „avait un rapport accablant, qu'il a dû retirer de Welyer lui ayant signifié qu'il n'y a pas à revenir". Şi Marghiloman adaugă: „à ce sujet Jelkman me dit que jamais on n'a fait une nomination d'employé sans prendre l'avis de la police politique et, dans ce cas-ci, on s'en est passé, or d'après ses renseignements c'est un homme qu'on peut corrompre (man kann ihn bestechen). Joli prestige", încheie conu Alecu. Şi mai edificatoare sunt mărturisirile lui A. Stoenescu (*op. citat*, p. 112): „Pe ziua de 15 febr. fiind numit prefect P. Ciorăneanu; am regretat că nu am demisionat la rândul meu, căci iată neplăcerea ce am avut: Fiind în posesia unui exemplar din *Le Temps*, conţinând ştiri foarte îmbucurătoare de pe frontul apusean, am tradus tot ce ne putea interesa, dactilografiind câteva zeci de exemplare, încredinţate diferitelor cunoştinţe. Peste câteva zile fui chemat de Ciorăneanu de care în mod instinctiv mă feream, deşi ne cunoşteam din 1899, când împreună colaboram la *Epoca* lui N. Filipescu. Nu puţină mi-a fost mirarea când pe un ton ridicat, îmi spuse că am tipărit un manifest subversiv (!) la adresa ocupanţilor, şi că urmează să-i dau socoteală! La surpriza mea îmi răspunse: «sunt pus aici să fac să se respecte dispoziţiunile luate de autorităţile superioare şi aşa înţeleg să-mi fac datoria». Trei zile după aceea am fost citat cu prietenii mei la comisarul Fink, de la siguranţa generală, care ne arată manifestul incriminat precum şi un proces-verbal, scris în întregime de Ciorăneanu, desemnându-mă ca autorul moral al manifestului, iar pe ceilalţi calificându-i ca complici. Fink adaugă: «nu noi suntem de vină că sunteţi chemaţi spre a fi judecaţi!» Obţinând o amânare, am alergat la Tzigara-Samurcaş, implorând ajutorul reclamat de împrejurarea gravă în care ne aflam. Datorită intervenţiei acestuia pe lângă căpitanul Kremnitz de la Komandatură, afacerea s-a clasat, scăpând astfel ca prin minune de pedeapsa închisorii", încheie Stoenescu păţania sa. Însuşi Take Ionescu, sub propria semnătură în *România* din Iaşi, de la 23.II.1917, scrie despre fratele

secretarului său intim, despre Petre Cioräneanu că: „puțea de trăsnea a trădare încă din toamna lui 1914". Alte documente despre activitatea urmașului meu nu am, și simple zvonuri nu pot fi înregistrate.

La părăsirea prefecturii, foștii mei colaboratori mi-au exprimat sincera lor părere de rău în diferite feluri, unele mai mișcătoare ca altele, pătrunși cu toții de lealitatea și de spiritul de largă omenie de care am fost călăuzit în tot timpul activității mele; mulți mi-au cerut fotografia, semnată, pe care o executase fotograful prefecturei. Ca exemplu al acestor mișcătoare manifestări redau aci următoarea scrisoare a unui din cei mai recenți dintre funcționarii numiți de mine, a unui fost și viitor redactor al *Universului*:

„Prea onorate domnule profesor, rândurile de față vi le scrie un om care vă datorește enorm și care a avut onoarea să se bucure de încrederea și de bunăvoința domniei voastre. Fraze mari nu voi face în această împrejurare. Însă vă rog mult să credeți în adânca și cinstita mea părere de rău că frumosul edificiu pe care l-ați clădit împrejurul domniei voastre a rămas fără sunetul său central. Mă consider dator să vă arăt că nu voi uita niciodată prețioasa mână de ajutor pe care mi-ați dat-o într-un ceas greu din viața mea, ceas despre a cărui greutate v-am vorbit. Realitatea sufletească din care își are obârșia acest simțământ de recunoștință face necesară o repetată exprimare a lui. Nu mă pot împiedica de a recunoaște însă, în același timp, că aș fi banal dacă, în împrejurarea plecării domniei voastre de la prefectura poliției București, aș face ceea ce face toată lumea care v-a cunoscut: aș exprima numai recunoștință și regrete. Îngăduiți-mi vă rog să exprim și o rugăminte! Cert este că scriitorul acestor rânduri, azi comisar șef de circumscripție, nu va uita niciodată pe prefectul poliției Al. Tzigara-Samurcaș. Cu toate acestea, o fotografie a domniei voastre și v-am cerut de curând una foarte reușită – ar fi pentru mine și un semn de distinsă atențiune și un mijloc mai direct și mai des de a vă avea înaintea ochilor. E superioritatea necontestată a unei anumite categorii de perceptiuni... Îmi veți face o deosebită cinste crezând în simțământul de respectuoasă considerațiune și de deplină recunoștință ce vă păstrează devotatul domniei voastre Mihail Negru. 8 februarie 1918."

CLVII bis

RĂPIREA MOAȘTELOR SFÂNTULUI DUMITRU

În liniștea ce-mi procura retragerea din absorbanta sarcină a prefecturii, am fost foarte surprins când, în dimineața zilei de 17 febr. 1918, maiorul Krahnner, adjutantul mareșalului Mackensen mă căuta acasă, invitându-mă în automobilul mareșalului care mă aștepta urgent. Trebuie să mărturisesc că în lipsă de orice altă

lămurire această inopinată matinală invitație mi-a produs oarecare îngrijorare și mai ales celor pe care îi părăseam.

Ajungând la locuința mareșalului (casa Meitani) m-am liniștit de îndată prin chipul voios cu care am fost întâmpinat de acesta, punându-mă în cunoștință în felul său clar și rezumativ despre ridicarea, în timpul nopții, a moaștelor Sf. Dumitru de la Mitropolie. Spre a decide asupra măsurilor de luat erau convocați principalii reprezentanți ai ordinei publice, în frunte cu komandantul Koch, precum și elegantul prefect Ciorăneanu. Neputând obține din partea acestuia o părere precisă asupra efectului ce răpirea moaștelor ar produce asupra populației bucureștene, mareșalul s-a văzut nevoit să-mi ceară avizul hotărâtor. Ciorăneanu, cu tot monoclul său, neputând ghici intențiile nemților, o tot încurca, neștiind cum s-o scoată la vopsea spre a fi pe placul mareșalului, care, la rândul său, știind că răpirea fusese pusă la cale de aliații bulgari, nu voia să ia măsuri în contra lor, înainte de a ști dacă populația ar protesta, sau s-ar arăta nepăsătoare. La dezbatere luând parte ferventul catolic generalul Koch, mi-am permis, spre ilustrarea cazului nostru să-l întreb ce ar fi făcut de pildă locuitorii München-ului, dacă ar fi aflat că s-ar fi răpit una din raclele sfinte ce se expun cu prilejul procesiunii de Joia Verde a catolicilor zisă „Fronleichnamsfest", la care, asistam odinioară. „La noi s-ar fi produs revoluție", ripostă energic mustăciosul komandant. Deși, poate, din proprie inițiativă, n-aș fi întrebuințat o așa vorbă mare, totuși mi-am însușit-o, asigurând că și la noi poporul va reacționa la fel.

Mareșalul declarându-se lămurit, cei de față fiind concediați - y compris prefectul nostru – s-au dat ordine ca convoiul Sf. Dumitru, deocamdată imobilizat la Călugăreni de unde urma să fie îndreptat spre București ca să fie primit după programul stabilit atunci chiar. Emoției bucureștenilor, la aflarea răpirii moaștelor, i-a urmat bucuria de a se fi regăsit sfântul cel producător de ploaie la vreme de mare secetă. Pe pasajul Sfântului populația îngenunchia, blagoslovind pe bunul mareșal, care i l-a redat. Aflând efectul avut în sânul populației, Mackensen mă invită, drept mulțumire pentru concursul dat, la un dejun intim, „arrosé de Champagne" cum zicea mai suscitatul căpitan francez, dar nu șampania din milostenia regală a lui Brociner. Adaug că la părăsirea Bucureștilor, mi-a fost predat, de autoritatea germană întreg dosarul acestei răpiri, ce pe foștii ocupanți nu-i mai interesa. Din cele 40 de file, îngrijit șnuruite, ale proceselor-verbale voi spicui unele date nu lipsite de interes, chiar după atâta trecere de vreme. Se constată din depozițiile consemnate, că întreaga înscenare a fost orânduită de însuși Tantiloff, reprezentantul șef al bulgarilor din România, din care cauză Mackensen s-a văzut obligat a purcede cu atâta prudență la măsurile de luat. Din prima depoziție consemnată, a lui Ciorăneanu, aflăm că o mai veche cerere a bulgarilor de a li se restitui moaștele, ce pretindeau a fi de origină bulgară, a fost respinsă de mareșalul Mackensen. Apoi se istorisește cum pe la ora 3 dimineața sergentul de pază de la Mitropolie a fost ademenit de un soldat bulgar să-i arate drumul spre un lazaret din împrejurime, cum sub amenințarea cu arma,

sergentul a fost reţinut departe de postul său, pe când alţi vreo zece soldaţi bulgari coborau cu un fel de ladă, pe care o aşezară în automobilul ce porni de îndată.Întorcându-se la postul său, sergentul constată că uşa Mitropoliei fusese forţată şi că sicriul de argint cu moaştele Sfântului dispăruse. Anunţând pe călugări, aceştia traseră clopotul cel mare al Mitropoliei, fără însă a fi produs vreun efect asupra populaţiei adormite. Urmează pe mai bine de treizeci de foi alte depoziţii ale sergenţilor români şi ale soldaţilor bulgari, lipsite de interes. Din spusele sergentului Belomovski, conducător de automobil, aflăm că planul răpirii era de mult conceput, că automobilul s-a defectat la 2 km înainte de Călugăreni, de unde a fost adus pe o căruţă trasă de boi. De un deosebit interes este declaraţia lui Alexandru Plopşoreanu, fost comisar în poliţia română, care întâlnind pe sergentul Belomovski, la restaurantul Mercur, a aflat de la acesta, bine dispus prin băutură, întreaga desfăşurare a răpirii moaştelor. Chemat de generalul Tantiloff, Belomovski a fost întrebat dacă se însărcinează cu răpirea Sf. Dumitru, ordonată de guvernul de la Sofia. Primind, i s-a asigurat, în caz de reuşită, ridicarea la rangul de locotenent şi un premiu de 20 000 lei. Belomovski a propus ca sergentul de pază al Mitropoliei să fie asasinat, la care Tantiloff s-a opus. În caz de descoperire, B. va fi de formă numai pedepsit de către bulgari, care îl vor elibera. Prin raportul generalului Koch, din 20 febr. 1918, se încheie dosarul, arătându-se readucerea la Bucureşti a moaştelor la ora 5.50 pe şoseaua de la Giurgiu, unde autorităţile române le-au luat în primire şi le-au predat preoţilor care, într-un automobil al poliţiei, le-au adus la Mitropolie, însoţite de o mare mulţime. Mitropolitul binecuvântă sicriul rămas neatins, iar după ce Sfântul fu purtat o dată în jurul bisericei, fu din nou repus la locul său, poporul se arătă fericit de readucerea sfântului, binecuvântând pe salvatori. Ecoul acestei răpiri este redat şi prin următoarea legendă franceză a unui autor care m-a rugat să-i păstrez anonimatul, probabil din cauza unor versuri şchiopătând uneori, deşi nu lipsite de umor.

CLVIII

ÎN AŞTEPTAREA MARILOR EVENIMENTE

Sub presiunea incertitudinei evenimentelor de la care aşteptam dezrobirea, întâmplările zilnice n-au nici o importanţă, menţionate fiind aci numai pentru păstrarea .neîntreruptă a şirului acestui memorial. La 12 febr. 1918, am primit următoarea carte de vizită: „C. Stere, profesor universitar, directorul ziarului *Lumina* roagă pe d-l Tzigara-Samurcaş, să fie bun de a veni astăzi, marţi, ora 4 p.m. la d-l Simionescu-Rîmniceanu, unde se vor întâlni mai mulţi prieteni (Str. Nisipari 16). O prietenoasă strângere de mână".

Pentru o mai sigură obiectivitate, voi reda notele lui Marghiloman asupra întrunirii la care au fost prezenţi: Beldiman, Coandă-Piteşti, Generalul L. Iarca, Pătrăşcanu, Simionescu-Rîmniceanu, Verzea şi cu mine (vol. III, p. 340): „Beldiman lasă să se înţeleagă că e inspirat de Berlin: S-ar voi plecarea dinastiei, dar nu vrea a se lua o iniţiativă şi ar mulţumi României să o ia. Deci o moţiune antidinastică. Stere leagă de aceasta chestiunea integrităţii naţionale: Dobrogea. Cu toată opoziţiunea lui Beldiman. Se prezintă o redactare semnată de Neniţescu. Refuză pentru diferite motive, moţiunea antidinastică: Iarca, Verzea şi Tzigara-Samurcaş şi sfătuiesc să nu se facă nimic fără aprobarea lui Carp şi a lui Marghiloman".

Din cuprinsul invitaţiei lui Stere, se vede că nu eram prevenit de importanţa întrunirii la care desigur nu m-aş fi dus dacă aş fi bănuit scopul ei. Ca reprezentant al Casei regale, dar mai ales prin convingere, am declarat a nu mă asocia întru nimic cu propunerea făcută, nesemnând, bineînţeles, redactarea dinainte semnată de îngâmfatul Neniţescu, care îşi închipuia că ar lua locul lui Carp, a cărui stea era apusă. Am înşirat amănunţit acele întruniri spre a răspunde acuzaţiilor ce mi s-au adus de a fi luat parte la un complot împotriva dinastiei, căruia de altfel nu i s-a dat vreo urmare nici de către semnatarii convocaţi de Stere. De la Iaşi ne vine ştirea înlocuirii guvernului Brătianu prin al generalului Averescu, ai cărui plenipotenţiari: Argetoianu, M. Burghele şi Papiniu, diplomaţi, generalii Lupescu şi Mircescu precum şi mai târziu profesorul Petre Missir, aveau să trateze la Buftea condiţiile armistiţiului. La 25 febr. sosesc şi V. Kühlmann din partea Germaniei şi Czernin reprezentând Austria. Prin Horstmann, reprezentantul diplomatic al Germaniei, am luat contact cu Kühlmann, finul estet şi bibliofil, am avut, până în preajma celui din urmă război, întâlniri la Berlin, în bogata sa colecţie de cărţi rare şi gravuri. Chiar ca ministru, printr-o scrisoare de la „AUSWARTIGES AMT" din Berlin, 15 mai 1918, îmi recomanda pe Friedrich Naumann, membru din Reichstag şi mare publicist politic care a ţinut conferinţe la noi. La 7 martie fiind rugat de mareşalul Mackensen să arăt Palatele regale ministrului Kühlmann, Brociner a vrut să mă oprească de a intra în Palat, faţă de pornirea ameninţătoare a impetuosului Cerber a trebuit să mă apăr aplicându-i corecţiunea cuvenită, care l-a împiedicat să se arate în faţa vizitatorilor. Kühlmann era găzduit în splendida casă a lui Al. Florescu, din str. Cosma, azi V. Emmanuel. Lucrările tratativelor lăsând mult timp liber reprezentanţilor, Kühlmann m-a rugat să-i arăt Palatele regale şi împrejurimele capitalei, conducându-l la Snagov, Pasărea, Cernica şi Căldăruşani etc., precum şi la splendida biserică de la Fundenii Doamnei şi Văcăreşti. Cu ocazia deniilor din săptămâna mare am colindat mai multe biserici asistând şi la slujba de la Mitropolie, care mult l-a impresionat pe occidentalul creştin.

În aceste prelungi convorbiri, Kühlman s-a arătat, contrar de Czernin, foarte favorabil României, îndemnându-mă să informez pe Marghiloman că se poate bizui pe sprijinul său, după cum s-a şi dovedit. Mult mai conciliant ca Czernin era contele Ledebur, care, deşi nu avea rol oficial, totuşi ne ţinea în curent cu vederile

guvernului său. Relaţiile între Marghiloman şi plenipotenţiarii germani sunt dintre cele mai bune: La 26 febr. la un dejun la conu Alecu se găsesc Kühlmann cu adjunctul său Richthofen, Hoesch şi Horstmann, iar dintre români C. Arion, C. Stere şi cu mine. În acelaşi timpla 27 febr. Czernin are întâlnire cu regele Ferdinand, în Moldova, despre care Ledebur spune că regele ar fi pentru pace, dar nu de aceeaşi părere e guvernul său. Amănuntele acestei tragice întâlniri sunt pe larg redate, după mai multe sorginţi şi în special şi de la Ledebur, de Marghiloman (vol. III, p. 376). La 2 martie alt dejun la Marghiloman, de astă dată cu Czernin, fratele acestuia, conţii Csaki, principele Auersperg, C. Arion şi cu mine. Din toate aceste întâlniri şi lungi convorbiri rezultă plecarea lui Marghiloman la Iaşi unde regele îl roagă să primească a forma guvernul.

La 4 mai, întors la Bucureşti, Marghiloman continuă discuţia condiţiunilor păcii; în afară de convorbirile înţelegătoare cu cei mari, intervin şi diferiţii specialişti mai greu de convins. La 26 martie la dejun la Marghiloman, împreună cu adjuncţii baron von Mittag, generalul Hranilovici, şi contele Coloredo-Mannsfeld, Ledebur, Auersperg şi C. Arion. Participarea mea la aceste mese îşi avea tâlcul ei, anume ca prin convorbiri particulare cu unii dintre streini, să dau lămuririle cerute, reprezentând lui Marghiloman nuanţele faţă de cele afirmate în conferinţe, unde o reciprocă rezervă împiedică pe fiecare să-şi dea tot gândul pe faţă. Căci oricât de aliaţi, între germani şi austrieci existau mari deosebiri de vedere referitoare la viitorul României, Kühlmann având vederi personale mult mai largi decât colegul său Czernin, la care mai vorbeau şi resentimente personale pentru cele îndurate ca fost ministru la Bucureşti. Iată câteva dovezi: la 23 martie 1918, „Cher ami, Armez-vous de patience et apportez-moi vers les 11 heures votre belle connaissance de l'allemend pour deux petits textes que j'arrive à camper sur pieds en français, mais qui, malgré le dictionnaire se refusent à tenir debout. Amitiés et très cordiale poignée de main (ss) Marghiloman.

„Ce 25 mars 1918. Cher ami. Mauvais point: vous n'êtes pas venu diner hier. Entrez ce matin chez moi. Je veux vous prier de revoir une traduction de l'allemand. Tout à vous. (ss) Marghiloman". Sau: „Cher ami, voudriez-vous me fixer un rendez-vous avec le colonel Stoltzenberg? Et si votre allemand doit compléter le mien tant mieux si on peut être à trois. Sentiments dévoués (ss) Marghiloman". Pentru a nu fi trecut între aşa-zişii „pique-assiette", care, chiar neinvitaţi, se îmbulzeau la bunele mese ale lui conu Alecu, voi da aci, în afară de invitaţiile verbale, câteva din reproşurile ce mi se făceau, când nu veneam, sau ameninţările glumeţe ce însoţeau invitatiile: „Ce 14 dec. 1917. Cher ami, êtes-vous libre demain pour le déjeuner et voulez-vous me faire le plaisir de déjeuner chez moi à 1 h avec le Comte Prasehma et sa fille et Me Lydia Philippescu?

Ne m'obligez pas de passer dans le camp de Brociner! Amitiés et poignée de main (ss) Marghiloman". „Ce 25 febr. 1918. Mon cher ami, vous déjeunez chez moi demain 26 febr. à 1 h en petit comité avec Kühlmann. Poignée de main (ss)

Marghiloman." „Ce 1 mars 1918. Cher ami, Demain, Samedi, à 1 h vous êtes de nouveau de service. Nous déjeunons avec Czernin. Amitiés. (ss) A. Marghiloman." „Ce 28 juliet. Mon cher ami, Les tempêtes dans une mare n'ont rien changé au train-train dominical de la Strada Mercur. Demain, comme d'habitude, thé de cinq heures pour les vicieux, diner à 8 ½ h pour les gens virtueux, ...ou supposés tels. Afectueuse poignée de mains (ss) Marghiloman".

Contrapropunerile redactate de Marghiloman, le traduceam eu în nemţeşte (vol. III, p. 181), deoarece nu toţi delegaţii specialişti le puteau urmări în franţuzeşte. Dintre toţi şi conu Alecu prefera pe Kühlmann „fin comme il est" şi pe Ledebur „toujours gentilhomme" (p. 426–427), iar de Czernin zicea: „obstiné comme il est" (p. 441). În fine, cu chiu şi cu vai se semnă tratatul în valabilitatea şi durata căruia mai nimeni nu avea încredere.

Noua plecare a lui Marghiloman la Iaşi, se încheie prin publicarea în Monitorul Oficial a numirii lui ca Prim-ministru pe ziua de 19 martie (19/27). Cu toate enormele greutăţi întâmpinate, Marghiloman, reuşeşte să proclame la Chişinău la 27 martie/9 aprilie unirea Basarabiei (reprod. fot. lui Marghiloman cu declaraţia). Măreţia actului nu este îndestul de apreciată şi dificultăţile reîncep cu reîntoarcerea lui Marghiloman la Bucureşti, unde mijesc intrigi contra dinastiei, nu fără ştirea lui Lupu şi Ciorăneanu.

După noi şi lungi pertractări, în fine, se semnează la Cotroceni tratatul de pace, fără însă ca greutăţile să înceteze, după cum reiese din notele lui Marghiloman. Monitorul Oficial din 25 aprilie/8 mai, publică din Iaşi, cu litere mari, în prima pagină: „Pacea s-a încheiat astăzi, 24 aprilie/7 mai 1918 la ora 12. Ea poartă titlul de «Pacea din Bucureşti». Toate chestiunile pendinte între România şi vreunul din statele cu care a fost în război au fost pe rând examinate şi rezolvate. Raporturile normale şi amicale reîncep cu aceste state, iar ţara reintră în neutralitatea ei"... România se poate pune pe muncă pentru a şterge urmele războiului şi consolida ţarea ce-i creează pacea de o parte şi de alta unirea ei cu Basarabia".

Aceasta e faţa oficială a evenimentelor, care în realitate s-au desfăşurat cu totul altfel, munca depusă ca încheierea acestei păci, dovedindu-se a fi fost numai o parodie sinistră.

CLIX

DIN NOU PREFECT DAR CU DECRET REGAL

Acelaşi Monitor Oficial anunţă încheierea păcii din Bucureşti, publică pe pag. următoare (252) Decretul regal nr. 919, dat la Iaşi, în 24 aprilie/7 mai semnat de regele Ferdinand şi de preşedintele Consiliului de Miniştri, ministrul de interne A.

Marghiloman, prin care sunt numit prefect al oraşului Bucureşti, în locul vacant. Deşi sătul de un an de poliţie, a trebuit totuşi să cedez insistenţelor conului Alecu, care prevăzând că va fi nevoit să rezideze mai mult la Iaşi decât la Bucureşti, ţinea să aibă aci un om de absolută încredere, care să ştie să-l ţie în curent cu raporturile autorităţilor streine rămase încă în ţară. Aceeaşi decizie, semnată de primul ministru poartă încă viza lui Schorlemer, ca pe timpul lui Lupu Kostaki!

Revenind la Prefectură am dat următoarea circulară personalului poliţienesc: „Prin înaltul decret regal nr. 919/1918 fiind numit prefect al Poliţiei Capitalei, îmi reiau sarcina ce mi s-a încredinţat, cu speranţa că mă voi bucura şi pe viitor ca şi în trecut de întregul devotament al personalului poliţienesc.

Patria noastră, aşa de greu încercată până aci, trebuie să se reclădească potrivit noii situaţii creată de război. Pentru realizarea acestei opere de reîmprospătare, fac apel la energia, cinstea şi munca nepregetată a tuturor organelor poliţieneşti de care depinde în bună parte liniştea şi buna ocârmuire a poporului. Spiritul de dreptate să ne călăuzească în toate actele noastre şi bunavoinţă cu care avem să preîntâmpinăm nevoile concetăţenilor noştri nu trebuie să fie lipsită de hotărârea ce se impune să primeze orice executare legală a dispoziţiunilor luate". Am avut satisfacţia, reluând conducerea, de a afla din partea foştilor colaboratori mare mulţumire de a ne găsi împreună după un timp ce părea a nu le fi fost prea prielnic. Director fu numit Anibal Stoenescu. Bărbătescu fiind luat de Marghiloman la Iaşi, unde i se încredinţă direcţia Siguranţei generale. Îndeosebi de lucrările curente, am avut de astă dată alegerile pentru aşa-zisul Parlament de la Iaşi, deschis la 17 iunie, ratificând deocamdată, cu mare entuziasm, alipirea Basarabiei. După o scurtă vacanţă se discută cu înfocare darea în judecată a guvernului Brătianu, iar prin veşnice amânări nu se ratifică pacea de la Bucureşti, cu toată dorinţa ocupanţilor. O altă surpriză ne-a fost procurată de Poliţia germană (Zentralpolizeistelle, din Bul. Carol nr. 94) care la 21 mai trimite: „den Herrn Polizei-Prefecten in Bukarest" potrivit, pretinde semnatarul căpitan Jelkmann, înţelegerei cu ministrul preşedinte, dar de care noi nu aveam nici o ştire, pe mai mulţi arestaţi, pe care să-i instruim mai departe, ei fiind vinovaţi că, contrar ordinelor existente, ar fi ţinut întruniri, trimitându-ni-se şi unele procese-verbale, la care au fost prezenţi tovarăşii Al. Constantinescu, C. Popovici, Gh. Cristescu, Sternberg-Ploieşti, Ilie Moscovici, D. Popp, Rosa Frimu, Atanasie Grecu, I. Georgescu-Topală, I. G. Olteanu, Teodorescu cizmar şi C. C. Petrescu avocat, Ecaterina Arbore etc. Din procesele lor verbale reiese că se consideră maximalişti, deşi tov. C. Petrescu găseşte programul acestora ca foarte simplist, el cere: „să lucrăm în sânul societăţii burgheze împotriva lor". În aşteptarea lămuririi acestei depuneri la Prefectură, aşa-zişilor maximalişti de către autoritatea germană, am dispus ca cei arestaţi să se bucure de toate avantajele celor neclasaţi şi deşi supravegheaţi, să li se permită a-şi procura hrana ce doresc, iar noaptea să se poată odihni pe numeroasele canapele din birourile funcţionarilor. Măsura aşa de largă nefiind pe placul subalternilor, am controlat eu însumi, în timpul nopţii, dacă s-au

respectat, măsurile ce stabilisem, provocând marea mulţumire a celor arestaţi, văzând grija ce le purtam. Sper că supravieţuitorii dintre ei, ca şeful socialist prof. avocat Titel Petrescu, şi poate şi alţii vor confirma spusele mele. Situaţia celor trimişi Poliţiei neclarificându-se, au fost puşi în libertate cu tacita înţelegere a celor ce mi-i trimisese. Altfel neplăcut a fost incidentul provocat de fostul meu colaborator Bărbătescu care, ca şef al Siguranţei la Iaşi, a publicat în Monitorul Oficial o serie de numiri şi înaintări în poliţia din Bucureşti fără a mă fi avertizat şi fără aprobarea mea. Faţă de acest act arbitrar şi pentru a fi sigur de reuşita contra lui Bărbătescu prin adresa nr. 78 801/29 oct. am trimis cu titlul „personal" primului-ministru şi ministrului de interne de la Iaşi următoarea demisie: „Prin Monit. Of. nr. 163 se publică o serie de înaintări în personalul Poliţiei Bucureşti asupra cărora nu am fost nici măcar consultat. Prin raportul nostru nr. 77 037/28 l.c. conform dispoziţiunilor ce aţi luat de a se face numirile direct prin Ministerul de Interne Bucureşti, am propus pentru aceleaşi locuri înaintarea altor funcţionari decât cei prevăzuţi în Monit. Of. Hotărârea luată la Iaşi, desigur fără ştirea dv., punându-mă într-o prea neplăcută situaţie, autoritatea mea locală fiind cu totul zdruncinată, mă văd nevoit a vă ruga să binevoiţi a-mi primi demisia din postul ce mi-aţi încredinţat. Regret că în asemenea momente grave vă importunez cu această demisiune, dar rog a crede că în situaţiunea ce mi s-a creat nu aş mai avea autoritatea necesară pentru a continua serviciul.

Vă mulţumesc pentru încrederea nelimitată cu care m-aţi onorat şi vă asigur de neclintitul meu devotament". Drept răspuns am primit telegrama urgentă înregistrată la poliţie sub nr. 94 567/30 oct: „Îmi pare rău că în aceste clipe grele nu găsim decât jocul demisiunii pentru îndreptarea unei erori. Nu accept demisiunea dv. Ştii că ai toată încrederea guvernului (ss) Marghiloman. A urmat apoi o lungă scrisoare de explicaţii – scuze ale lui Bărbătescu şi ca urmare restabilirea stării normale ce reclamasem.

CLX

MAZILIREA LUI MORITZ BROCINER

Prin reluarea contactului cu Iaşii, am putut raporta prinţului Barbu Ştirbey, care semnase, în numele regelui, delegaţia ce mi se dase la plecarea Curţii din Bucureşti, nelegiuirile lui Brociner. În afară de vicleşugurile lui Brociner semnalate în capitolele precedente, să mai adaug cum în ziua de 7 martie fiind invitat printr-o scrisoare oficială a mareşalului, să arăt ministrului Kühlmann Palatele regale, Brociner fiind avizat de scopul venirii mele, a încercat să mă împiedice să pătrund în Palat. Prevenind actul de brutalitate, prin care Brociner voia să mă împiedice de a intra, el a nimerit cu obrazul în pumnul ce-l întinsesem spre apărare şi din urma

căruia s-a ales cu umflarea ochiului, împiedicându-l a apărea în faţa vizitatorilor. Drept răspuns la raportul meu am primit la 20 aprilie următorul răspuns de la Iaşi: „Am onoare a confirma primirea scrisorii dv. din 25 martie a. c. şi a vă mulţumi pentru comunicările ce-mi faceţi.

În privinţa regretabilelor incidente ce aţi avut cu d-l col. M. Brociner, director al Palatului Regal, şi cu fostul casier W. Lange, domnul mareşal al Curţii regale vă adresează aci alăturat scrisoarea care vă va da, sper, deplină satisfacere, faţă cu jignirile ce vi s-au adus.

Atunci când, în lipsa din Bucureşti a domnului mareşal şi domnului administrator al Casei regale, pe care din ÎNALT ORDIN, îi înlocuiam, v-am dat la 15/28 noiembrie 1916 mandatul de reprezentant al intereselor Casei regale, Majestatea sa regele a înţeles ca dv. să fiţi mai presus de ceilalţi funcţionari ce aveau atribuţiuni mai restrânse. Această hotărâre a fost luată avându-se în vedere nu numai poziţiunea socială, dar şi legăturile ce vă uneau de Casa regală, cum şi încrederea deplină în destoinicia şi demnitatea dv. pentru a reprezenta interesele acestei Case.

Din Înalt ordin, menţinându-vă în întregime, până la înapoierea noastră la Bucureşti, însărcinările ce v-au fost date la 15/28 noiembrie 1916, vă rog a vă ocupa şi mai departe de interesele Administraţiunei Domeniului Coroanei şi ale averii particulare a Majestăţii sale regelui, îndeplinind şi formele legale pentru a se putea constata continuarea acestui mandat.

Primiţi, vă rog, domnule Tzigara-Samurcaş, o dată cu mulţumirile mele reînnoite, încredinţarea distinsei consideraţiuni ce vă păstrez. Casa Regelui

(ss) B. Ştirbey."

Totodată mareşalul Curţii regale Henry Catargi, prin scrisoarea sa din 21/3 aprilie 1918, îmi face cunoscut că: „din Înalt Ordin s-a revocat d-lui col. M. Brociner mandatul ce i s-a dat la 15 nov. 1916. Atribuţiunile conferite d-lui col. M. Brociner trec asupra domnului L. Steinbach.

Cu acest prilej vă fac cunoscut că, din Înalt ordin, până la întoarcerea Curţii la Bucureşti, dv. veţi continua a ne reprezenta la Bucureşti în toate chestiunile a căror soluţiune atârnă de mareşalul Curţii regale.

Rugându-vă să binevoiţi a-mi scrie despre întocmai aducerea la îndeplinire a prezentelor instrucţiuni, vă mulţumesc foarte mult pentru interesul deosebit ce aţi dovedit pentru Casa regală şi vă reînnoiesc încredinţarea distinsei mele consideraţiuni. Mareşalul Curţii regale (ss) Henry Catargi."

Prin două scrisori ale mareşalului din 12/25 aprilie şi 21 apr./3 mai, adresate prin mine lui Brociner i se face cunoscut că este: „definitiv revocat din funcţiunea sa de director al Palatului regal şi a evacua, până la sfârşitul lunii curente, locuinţa ce ocupaţi în incinta Palatului regal, orice activitate a dv. în serviciul Casei regale, încetând cu data de astăzi."

Comunicând scrisorile celui în drept, am adăugat că în caz de nesupunere, sunt autorizat a lua măsurile poliţieneşti ce voi crede de cuviinţă pentru aducerea la îndeplinire în termenul aci arătat. Lipsit de sprijinul coreligionarului său Treftz, laşul Moritz a trebuit să se supună, neputându-şi asigura noi protectori, prin dăruirile pivniţelor regale a căror chei a trebuit să le predea cinstitului Steinbach.

CLXI

ÎN AUDIENŢĂ LA CURTEA REGALĂ DIN IAŞI

Restabilindu-se mersul trenurilor cu Iaşii, la îndemnul preşedintelui de Consiliu, m-am prezentat în audienţă la Curtea regală, poposind de la 1 14 la 4 17 iunie în capitala Moldovei, unde se afla toată floarea şi pleava Bucureştiului. Oprit în Piaţa lui Cuza-Vodă şi hărţuit din toate părţile, fiecare voind să aibă ştiri din capitală, ajunsei, în fine, la reşedinţa regelui în localul Creditului urban, unde la parter, întâlnii, în aşa-zisele cancelarii ale mareşalului, pe mai toţi demnitarii curţii: pe veşnic bine dispusul, plăcutul şi prevenitorul Barbu Ştirbey, care mă felicită de ţinuta faţă de Brociner; pe mai protocolari, în aparenţă: mareşalul Henry Catargi, indignat şi el de purtarea fostului director de la Bucureşti. Singur bâlbâitul general Romniceanu (dând dreptate lui Eminescu: „Bâlbâiţi cu gura strâmbă sunt stăpânii astei naţii") căuta să ia, în zadar, apărarea prietenului său Moritz, condamnat de toţi cei prezenţi până şi de N. Butculescu, colegul de cancelarie al celui mazilit. Introdus la Majestatea-sa, fui bine primit de suveranul, foarte în curent cu cele bune ca şi cu cele rele petrecute la reşedinţa din Bucureşti, făcând haz de unele, ca şi de pildă de plimbările lui Moritz în echipaj al Palatului, cu vizitiul în uniformă de şofer regal, dar foarte mâhnit de celelalte abateri şi înstrăinări din bunurile ce era ţinut să păzească cel îngăduit de atâta vreme în preajma Casei regale. Foarte în curent cu rechiziţiile nemiloase şi cu suferinţele populaţiei, regele căută să ne consoleze că nici Moldova nu era îmbelşugată, lipsurile simţindu-se peste tot.

Asupra vizitei Kaiserului şi a celorlalţi potentaţi germani trecuţi prin capitală, regele se informă de aproape, audienţa durând mai bine de două ceasuri. Vrând să afle ce o fi spus Kaiserul despre cel ce-i declarase război, regele insistă semnificativ: „şi ce a mai întrebat împăratul?" Un sentiment de dragoste mai mult decât de compătimire a celui atât de umilit m-a împiedicat să reproduc întreaga convorbire de la Curtea de Argeş. Ar fi fost inutil de altfel, nimic nemaiputându-se urni din cele întâmplate. Presupunerea regelui era însă întemeiată. Kaiserul, după răspunsul ce i-am dat în privinţa regelui Carol I, m-a mai întrebat, într-adevăr, cum de a fost posibilă acţiunea actualului rege: „Ist es bloss Dumheit oder Verrat?" „Überwiegende, zwingende Umgebung." – „Gegen sein eignes Land so verräterisch vorgehen!" – „Vox populi..."

Nu i-am mai spus Kaiserului cât trebuie să-l fi costat pe regele nostru când fu decis pentru război. Căci acum o pot spune, că după declaraţia solemnă din Cameră, întâlnindu-mă la catafalcul regelui Carol, Ferdinand a grăit: „Das muss geracht werden!" Şi într-acelaşi spirit se întreţinea apoi şi cu regina Elisabeta, la Argeş. Prins însă, în urmă, între barosanul premierului şi nicovala reginei, timidul Nando a cedat, modelându-se uşor, ca şi aurul, cu cât mai pur, cu atât mai maleabil! Cât trebuie să fi suferit însă ferventul catolic, de toate aceste prefaceri sufleteşti, nu ne putem da seamă. Dramatică, în alt sens, a fost audienţa la regina Maria, de îndată întrebându-mă asupra situaţiei adevărate a pomilor de la Sinaia şi de la Copăceni, despre care se zvonise că fuseseră distruşi, ca şi cei din Cişmigiu şi de la Şosea. Asigurând pe majestatea-sa că nici în jurul clădirilor de la Sinaia şi nici din parcul de la Copăceni, unde, spre a mă asigura, fusesem chiar în ajunul plecării, nici un arbore nu fusese tăiat, regina de bucurie, izbucni într-un hohot de plâns, întrerupând audienţa pentru câteva clipe. Pe când suveranul era trudit de ce o fi gândit Kaiserul despre el, regina era îngrijată de soarta falnicilor brazi de la Sinaia şi de teii îmbălsămători de la Copăceni, ce-i erau mai preţioşi decât trecătoarea fiinţă a celui cu chivărul prusac. Revenind în urmă am fost supus unui interogatoriu mult mai amănunţit decât al regelui. Bucurie i-a făcut majestăţii-sale ştirea parastasului oficial la Cotroceni pentru răposatul principe Mircea, precum şi numeroasa participare la slujbele din Bucureşti şi de la Curtea de Argeş întru amintirea auguştilor dispăruţi. Încrezătoare în victoria finală, regina răspândea în jurul ei cele mai ademenitoare nădejni într-un fericit viitor apropiat.

Invitat la dejun în ziua următoare, avui prilejul să văd reunită întreaga familie regală, având a răspunde numeroaselor întrebări asupra stării de dincolo de front. Părăsind Iaşii, regele şi regina mă autorizară să ocup pe vară la Sinaia apartamentul liber al directorului grădinilor, prof. Knechtel, cunoscut numismat, mult apreciat de regele Carol, ca vechi slujbaş, ca şi Stork sculptorul. În contrast cu buna primire de la Palat, am avut de întâmpinat mutrele unor dintre fugiţi, cărora le era ruşine să recunoască pe cel rămas, în condiţiile cunoscute, în teritoriul ocupat. Cu conştiinţa împăcată am înfruntat şi aceste copilăreşti ifose ale unor inconştienţi ai situaţiunilor adevărate.

CLXII

SLUJBA POLIŢIENEASCĂ CU WEEKEND-URI LA SINAIA

Profitând de favoarea regală, mi-am instalat, pe timpul verei, familia în vila liberă a profesorului Knechtel, situată mai sus de Pelişor, adăpostită dinspre Crivăţ şi cu splendidă vedere spre apus. În fiecare sâmbătă veneam să mă aerisesc de căldura Bucureştilor, în care reveneam lunea la datorie.

După verile petrecute la Lovrana, această vacanţă la munte a fost binefăcătoare pentru sănătatea şi instruirea copiilor, putând să cunoască pe îndelete tezaurele de artă din Castelul Peleş şi din celelalte reşedinţe, sub înţelegătoarea conducere a amabilului arhitect Liman, care, având atelierul lui în apropiere, venea aproape zilnic să se distreze cu tineretul ce-i înveselea singurătatea accentuată prin lipsa prezenţei obişnuite a celor două Curţi.

Numeroasele fotografii vor da mai lămurit decât orice descriere, plăcuta întrebuinţare a timpului în această vacanţă. Nu aş putea preciza căruia din părţi erau mai plăcute aceste întâlniri săptămânale; copiilor care cu nerăbdare aşteptau bunătăţile de tot felul, cele pentru gură, ca şi cărţile şi revistele ilustrate, sau părintele fericit de a-şi regăsi într-un aşa de ideal mediu din aerul înviorător de munte pe pruncii săi zburdând în jurul adoratei lor mame. Prin copilăria-i petrecută în vâlcelele de la Cătina, înfrăţită fiind cu natura, stăpâna noului cuib de la Sinaia preţuia cu deosebire majestatea măreţului cadru în care se afla. Impunătoare a fost pentru mamă şi copii ascensiunea Vârfului cu Dor, care îmi reamintea desfătările ce eu resimţeam, în aceleaşi împrejurări, ca copil, şi despre care am relatat la timpul său. În afară de aceste excepţionale ascensiuni, în parte parcurse cu automobilul, aproape zilnice erau cutreierările pe potecile răcoroase ale Peleşului cu farmecele-i destăinuite prin poveştile Carmen Sylvei. Lipsită de eticheta Curţii şi de învălmăşeala bucureştenilor absenţi, Sinaia se prezenta mai impunătoare în cadrul liniştit al naturii sale măreţe, cu toată nota neplăcută a uniformelor streine, deşi foarte reduse. Orice veleităţi ale ocupanţilor erau reprimate prin prezenţa mareşalului instalat cu soţia sa în aripa detaşată a mareşalatului şi a aghiotanţilor din Castel al cărui corp principal de nimeni n-a fost încălcat. Weekend-urile la Sinaia îmi erau cu atât mai bine venite cu cât situaţia la poliţie în această nouă epocă de funcţionare nu era mai prielnică ca în trecut, îngreunată fiind prin evacuările provocate de întoarcerea celor din Iaşi, ale căror locuinţe erau reţinute de ocupanţi. O nouă sarcină ne procura întoarcerea bărbaţilor din Moldova, ale căror moravuri uşoare erau foarte aspru cenzurate de bine organizata poliţie germană – Sittenpolizei – la care adeseori eram nevoiţi să intervenim pentru aplanarea conflictelor. Câţi din cei eliberaţi asigurându-mă de veşnica lor recunoştinţă, nici nu mă recunoşteau după trecerea pericolului!! Arestările de asemeni continuând a fi tot mai dese. Senzaţională a fost arestarea lui Gr. Greceanu, directorul aşezămintelor Brâncoveneşti şi a Preşedintelui Tribunalului Ilfov, căpitanul de rezervă Costăchel Sturdza, pedepsit cu şase luni închisoare pentru că a contravenit la o ordonanţă referitoare la purtarea duşmănoasă faţă de puterile centrale. Prin altă hotărâre s-a mai dispus ca „susnumitul, după expirarea celor şase luni, să fie deportat în Germania şi reţinut acolo până după pacea generală". Această pedeapsă exemplară a fost făcută cunoscut publicului prin mare afişe roşii lipite de zidurile capitalei. Reuşind să obţin liberarea lui Greceanu. am întâmpinat dimpotrivă o mare opoziţie în privinţa lui Sturdza, care trebuia să serve de exemplu pentru preîntâmpinarea altor cazuri similare. După o lungă pledoarie pe lângă mareşalul Mackensen, celelalte autorităţi nevoind să discute

cazul, mi se opuse faptul că sentinţa fiind afişată în capitală, o revenire era imposibilă. Făgăduind mareşalului că prin agenţii poliţiei puteam să fac să dispară afişele, proaspăt lipite în chiar acea dimineaţă, mi se lăsă speranţa graţierii. Prezentându-mă cu un mare număr din afişele roşii – deşi nu toate – mareşalul binevoi să acorde şi această graţiere, cea mai mare favoare ce am putut obţine de la acest atât de înţelegător şi binevoitor înalt comandant.

Din aceste şi alte incidente reiese că situaţia nu era deloc uşoară. Din cauza perspectivelor păcii atât de mult aşteptată, tensiunea între populaţie şi ocupanţi devenea tot mai pronunţată, iar lipsa de ştiri precise sporea enervarea generală: autoritatea ocupanţilor scădea şi speranţa unei apropiate liberări înviora tot mai mult populaţia. Rolul poliţiei era de a evita conflictele, fatale pentru o populaţie lipsită de orice forţă armată faţă de ocupanţi. De aceea am oprit ieşirea din curtea Prefecturii a camionului pe care se montase patru mitraliere, fără rezerve de muniţii, cu care naivii mei colaboratori credeau să impună. A trebuit să dau ordin înscris că pregătitul camion nu va părăsi Prefectura decât sub a mea proprie comandă, care bineînţeles, nu s-a produs, evitându-se inevitabile conflicte cu urmări grave pentru capitală. În schimb am cerut guvernului să-mi procure arme; prin scrisoarea sa din Iaşi, de la 14/27 oct. 1918, Marghiloman îmi scrie a fi convocat într-acest scop pe ministrul de război şi pe şeful Statului major, fără însă să fi avut vreun rezultat, adaug eu. Din aceeaşi scrisoare a lui Marghiloman reiese cât de precară era situaţia generală: „si vous voyez Horstmann, dites-lui si j'ai eu raison d'empêcher un Hohenzollern de chasser un autre Hohenzollern de son trône! De quel appui aurait été pour Wilson le précédent qu'on voulait créer et que j'ai empêché!... Dites encore à Horstmann que de bonne source je tiens que les Bulgares vont se décider à marcher contre les allemands. Ça dégoute les français eux-mêmes, mais on acceptera de les employer. Et pour cette question aussi j'aurais eu raison. Mais voilà est-ce qu'un petit peuple a le droit de dire quelque chose de sensé et surtout de donner un conseil? Le Roi part demain pour Bicaz fêter en famille le jour de naissance de la Reine, mardi. Je viens de voir Sa Majesté. Très calme et surtout pas belliqueux: la sotisse de la mobilisation est j'espère sortie des cerveaux de certains alarmistes. Mobiliser! J'ai après des efforts surhumains, du blé pour deux jours. Et nos trains? Du bois vert pour les faire marcher. Que les allemands pressurent moins la population et ils n'ont rien à redouter sauf la paix autrichienne: elle vient à grands pas. Rappelez-vous ma prédiction. Mes hommages pour madame Tzg. et toutes mes amitiés pour vous. (ss) A. Marghiloman".

CLXIII

ÎNCEPUTUL RĂZVRĂTIREI CAPITALEI

Ziua de duminică 20 oct./4 nov. 1918 a însemnat începutul manifestărilor populației bucureștene. Cu câteva zile înainte se zvonise prin oraș, c-ar fi sosit la Athénée Palace, sediul comandamentului german, o comisiune de ofițeri francezi pentru a trata predarea armatei de ocupație din țară.

De la ora 9 dimineața se strânsese o mulțime de lume pe piața ,din fața Ateneului, așteptând cu flori, presupusa misiune franceză. Adunarea avea un caracter pașnic. Grupurile devenind mai compacte, au început a cânta imnuri naționale române și franceze, fără ca conflicte să fi avut loc, până ce Komandatura germană nu a adus poliția călare și cordoane de soldați care, cu brutalitate au început să răspândească mulțimea. Manifestanții au fost și mai îndârjiți prin apariția provocatoare în mijlocul mulțimii a comandantului. general Koch, care a fost fluierat și huiduit. S-au operat 67 arestări de către ocupanți, poliția română nearestând vreun manifestant. Dovedind caracterul neprovocator al populației, am reușit să conving pe comandant să renunțe la amenda de un milion, la care voia să oblige orașul, precum și să libereze pe cei arestați, totodată mi-am luat angajamentul să public următorul manifest, care, spre mai multă garanție, mi s-a cerut să fie semnat și de primarul orașului:

CETĂȚENI!

Înșelați de zvonuri cu totul neîntemeiate, câțiva dintre voi au dat prilej incidentului cu urmări atât de regretabile pentru întreaga Capitală.

Turburarea liniștei a avut ca consecință cunoscutele măsuri dictate de autoritatea ocupantă.

Față de cumințenia și liniștea de care populația capitalei a dat dovadă în tot decursul ocupațiunei, măsurile luate au fost, deocamdată, mai blajine decât se plănuise în primul moment.

Rugăm dar cu toată stăruința pe cetățenii capitalei, să nu se depărteze de la demna linie de conduită de până aci, evitând acum, mai mult ca oricând, incidente care ar putea avea urmări din cele mai grave, nu numai pentru făptuitorii lor, dar și pentru întreaga populație.

Nu dați deci crezământ zvonurilor de tot felul, ce cu atâta ușurință se răspândesc. Autoritățile veghează fără preget la interesele obștești! Abțineți-vă de la orice manifestație, având măgulirea sufletească că, numai printr-o purtare demnă și rezervată, veți putea contribui la sarcina atât de grea de a se menține mai departe

ordinea şi liniştea, atât de necesare în asemenea momente grele. Convinşi de patriotismul ce pe toţi ne însufleţeşte, suntem siguri că apelul nostru va fi înţeles şi urmat de toţi acei care ca şi noi, trebuie să aştepte în linişte şi cu încredere desfăşurarea marilor evenimente prin care trecem.

3 nov. 1918

I. Dobrovitz
Preşedintele Comisiei Administrative a oraşului Bucureşti

Al. Tzigara-Samurcaş
Prefectul Poliţiei Capitalei

Îngrijorarea populaţiei creştea mereu: se presimţeau evenimente importante, dar lipsa de ştiri oficiale din Moldova apăsa grozav.

Şefii germani văzând că Preşedintele Consiliului evită sistematic de a veni la Bucureşti, s-au dus în întâmpinarea lui; neîntâlnindu-l s-au întors şi mai rău dispuşi, din cauza amânării ratificării păcii.

Graţie liniştii în urma manifestului publicat, am obţinut pe ziua de miercuri 24 oct./6 nov. retragerea ordonanţei privitoare la interzicerea spectacolelor şi a circulaţiei după ora 9 seara. Restul săptămânei a fost relativ liniştit.

CLXIV

LOVITURA DE STAT

Între timp, la Iaşi, în urma unei adevărate lovituri de stat, guvernul Marghiloman demisionează. Prin următoarea scrisoare din Iaşi, de opt pagini, fostul ministru preşedinte îmi relatează desfăşurarea acestui „coup d'Etat" neaşteptat pe care-l inserez aci ca document al vremii de care a atârnat şi sfârşitul ocupaţiei mele poliţieneşti. (Prima pagină se va reproduce în facsimile) (La sfârşitul pag. I din scrisoarea sa va intercala ca notă)

„Mon cher ami, c'est la troisième fois que je commence pour vous un récit détaillé de l'aventure politique qui nous a valu un coup d'État. J'ai quelque chance de mener à bonne fin, cette fois-ci, mon entreprise. Le Dimanche 21 oct. c.à.d. il y a quinze jours, j'avais vu le Roi et nous avions réglé une foule de questions. Mais j'avais remarqué qu'il connaissait une lettre, que les Ministres de l'Entente m'avaient envoyée pour me rendre responsable (?) du bolchévisme que les austro-allemands encourageaient en Roumanie! La plus stupide façon de chercher noise à un gouvernement. J'ai répondu de la bonne façon!"[1]

[1] Textul demisiunei: „Sire, M.V. comunicându-mi demersul miniştrilor Antantei, care au declarat M.V. că nu mai au încredere în guvernul ce prezidez, demers de care M.V. voieşte să ţie seamă, rog prea plecat

„Lundi j'ai donné l'ordre aux troupes roumaines de dépasser en Bassarabie, la ligne Ocniţa/Ribnitza et de marcher sur Hotin. Je prenais fait du desarroi des Autrichiens dans le Nord-Bassarabien pour occuper tout jusqu'au Dniester supérieur. J'ai un document écrit me marquant l'approbation du Roi: C'était un acte d'hostilité vis-à-vis de l'Autriche! Mardi 23 oct., développant un plan arreté Dimanche avec le plenipotentiaire de la Bucovine, Bodnărescu, je donnai aux grăniceri et aux gendarmes l'ordre de passer la frontière et d'occuper Suceava, Itzcani, Gura Homorului et de se préparer à marcher sur Cernovitz. A 2 h le Roi approuvait ces mesures et à 4 h 1/2 trois colonnes d'occupation, mises sous les ordres du general Zadig, recevait l'ordre d'appuyer les grăniceri et de se rendre maître de la Bucovine y compris la Capitale. Grand enthousiasme dans le Nord de la Moldavie, magnifique séance à la Chambre et surtout au Sénat. A 8 h, je vois Sa Majesté, contente de ce qui se passait: projets de travail pour clore la Session sans faute à la fin de la semaine.

Mais j'aprenais que le Roi, à 10 h avait appelé Văitoianu de Kişineu et que le colonel Antonescu, l'homme de Prezan travaillait secrètement au Palais avec le colonel Irimescu, à je ne sais quel plan mystérieux.

D'autre part Stirbey cherchait à décider Seulescu à occuper un portefeuille dans une combinaison... Misu. Mercredi 24 oct. alors que je prenais des mesures pour envoyer des troupes à Focşani et à Brăila que les All. quittaient précipitamment, je suis subitement prié de me rendre auprès du Roi à 11 h. Le Roi très gêné me dit que la veille, après mon audience, le Ministre de l'Entente s'était rendu auprès de lui pour lui «déclarer qu'ils n'avaient pas confiance (sic) dans mon gouvernement et que 'n le moment l'Entente pesait d'un si grand poids...» Je n'ai pas laissé achever et j'ai déclaré que dans deux h. le Roi avait ma démission. Il m'annonce qu'il a songé à Coandă. Je réplique: «je regrette que V.M. entre dans le voie peu constitutionelle des gouvernements de fonctionaires et que les étrangers changent et désignent les gouvernements». Je me lève et le Roi me prenant la main cherche à m'assurer «de toute sa sympathie pour les services que j'ai rendu» «Pour les services – fis-je – ma conscience est tranquille. Sans moi la Moldavie était nettoyée, Votre M. prenait le chemin de l'éxil: je sais bien que la victoire de l'Entente Vous replaçait sur le trône, mais vous étiez un Roi émigré et vous n'aviez pas aujourd'hui, pour jouer un rôle, une armée, un armement et surtout pas la Bessarabie».

La suite vous la connaissez. La mobilisation de 22 classes – mais quand on a vu qu'on avait 15 000 manteaux et 12 000 paires de chaussures – on l'a vite réduite à six classes et spécialement à certains corps surtout. Le refus des gens de répondre à l'appel. La déclaration de guerre à l'Allemagne quand on avait la certitude que 24 h

---

pe M.V. să primească demisiunea mea de prezident al Consiliului de Miniştri" (Nota politică, IV, 120) La întrunirea majorităţii, Marghiloman adaugă: „Retragerea mea nu e o dezertare, în tot cazul are loc asupra unei apoteoze: Bucovina şi Nordul Basarabiei. Am păstrat ţării o dinastie, o armată şi i-am dat Basarabia şi Bucovina cu integritatea teritoriului"

après allait venir la signature de l'armistice: ruptures des ponts, enlèvement des aiguilles, tout le désaroi qu'on a gratuitement provoqué. Le lundi 5 nov. le Roi me fait appeler, trombe de neige. Aucune auto ne circule plus. Je me rends tant bien que mal au Palais Royal. Accueil amical: «Je vous ai appelé pour que vous ne croyiez pas que je vous oublie». (Je n'avais pas demandé d'audience de congé.) Nous causons difficultés de constituer un gouvernement «national». Je dis au Roi que c'est à la conférence de la paix que tous les partis doivent être représentés pour ce qui s'y décidera lie tout le monde; peu importe pendant ce temps qui gouverne le pays. Le Roi trouve que j'ai absolument raison, pas un mot de politique intérieure. Le lendemain 6 nov., apparaissent les extraordinaires décrets qui annulent tout le travail législatif de six mois. Pure folie, qui croit pouvoir effacer la vie d'un pays! J'ai remis hier la protestation du parti contre le coup d'État, Corteanu vous dira la teneur de ce papier – cet acte insolite nous a fait du bien. Dans le public revirement, sans compter qu'à aucun moment il n'y a eu une excitation quelconque contre nous. Quant à la prétention de nous donner par décret une loi électorale constitutionelle, elle a alarmé tout le monde de sorte que Takistes et amis d'Averescu commencent à nous désirer. J'organise la presse et les publications, je vois nos comités et sous peu je rentre. Tout à vous mon cher ami. A. Marg. Bravo pour votre conduite. On me rapporte de toutes parts que sans vous il y aurait eu du drame. Affections A.M. 12/25 nov. 1918."

CLXV

SCHIMBAREA GUVERNULUI. DEMISIA PREFECTULUI

Înlocuirea guvernului Marghiloman, relatată în precedenta scrisoare, nu ne-a fost cunoscută la Bucureşti decât foarte târziu, la 26 oct. numai printr-o depeşă neoficială. Luând ştirea drept întemeiată, am adresat noului ministru de interne la Iaşi, următoarea telegramă nr. 82727/8 nov. 1918: „Subsemnatul, numit Prefect al Poliţiei Bucureşti prin D.R. din 24 aprilie 1918, pe baza demisiunei telegrafice din 28 oct. şi a celei scrise din 29 oct. am onoarea a vă ruga să binevoiţi a dispune asupra înlocuitorului, căruia urmează să predau postul". Prin telegrama din Iaşi nr. 63797/28 oct. 1918 mi se răspunde: „Telegrama dv. nr. 82727, până la numirea înlocuitorului sunteţi rugat a gira prefectura. Ministru de Interne, general de corp de Armată (ss) Văitoianu."

Având în vedere situaţia precară a capitalei, nu puteam părăsi postul ce din nou mi se încredinţa de un ministru căruia personal nu-i eram cunoscut, cu atât mai mult cu cât Prefectura era singura autoritate bucureşteană menţinută de noul guvern din Iaşi. La Bucureşti schimbarea bruscă era puţin comodă: cu ocupanţii de până ieri eram acum în stare de război. În această gravă situaţie, trebuie liniştită şi protejată populaţia îmbătată de bucuria Victoriei dorite şi nerăbdătoare de a izgoni cât mai

curând pe foştii asupritori. Marea-mi preocupare era de a evita orice ciocnire desigur fatală populaţiei surprinsă fără mijloace de apărare. În afară de ai noştri, mai se aflau în capitală şi soldaţii austrieci pentru care colonelul Kontz veni să-mi ceară protecţie. Am pus la dispoziţia ofiţerilor Hotel de France, rugându-i a ieşi în civil, spre a nu le lua uniforma lor drept germană. Totodată i-am cerut arme pentru sergenţii mei dezarmaţi. Propunerea părându-i-se stranie, el ceru sfatul episcopului R. Netzhammer, care asigurându-l de lealitatea mea, comandantul austriac îmi trimise la Prefectură armele şi muniţiile cu care, în aşteptarea zadarnică a celor cerute la Iaşi, am putut înarma pe sergenţii de oraş. Faţă de numărul redus al acestora, am făcut apel la ofiţerii demobilizaţi sosiţi de curând în capitală, şi la studenţi să ne ajute la evitarea conflictelor din partea populaţiei surexcitate. Deziluziile avute, cu falşi ofişeri, în uniforme, ce nu le aparţineau, în devastarea depozitelor, n-au compensat ajutorul primit de la puţinii răspunzători la apelul Prefecturei.

Înainte de a evacua capitala, ocupanţii au rechiziţionat şi cele câteva automobile rămase în circulaţie. Chiar automobilul Prefecturei (R=86) a fost oprit pe când mergeam la post; nevoind să descind la somaţia soldatului înarmat german, am fost condus de acesta la sediul „Kraftahrwesen"-ului de la Şoseaua Jianului unde Rittmeister Prinz Reuss, şeful depozitului, îmi eliberă maşina şi cu un bilet de scutire de orice nouă rechiziţionare. Tot acolo am identificat şi liberat din şirul lung al maşinilor sub pază, pe aceea ce fusese ridicată din garajul Marghiloman din str. Mercur. În asemenea condiţiuni neprielnice ne-a fost dat să trecem prin greaua perioadă de tranziţie, graţie mai ales încrederii de care se bucura autoritatea Prefecturii în sânul populaţiei. Căci profitând de lipsa de forţă armată insuficientă a poliţiei, s-ar fi produs manifestaţii ostile în contra ei, dacă n-ar fi existat la populaţie sentimentul că tot timpul, sub ocupaţie, fusese protejată de organele siguranţei publice. O dovadă vorbitoare a acestei încrederi a fost manifestarea cu ovaţiuni şi flori, ce mi s-a adus, după cum anunţă *Izbânda* şi celelalte ziare din 1/14 nov. „În timpul manifestaţiilor de ieri pe Calea Victoriei Prefectul Poliţiei, venind între manifestanţi, spre a potoli spiritele, a fost ovaţionat, aruncându-i-se flori". Căci adevăratele-mi sentimente, de care neclintit am fost animat, erau bine cunoscute de obşte. Dacă, sub imperiul unor împrejurări vitrege, anume aspiraţiuni trebuiau vremelnic tăinuite, aceasta nu excludea existenţa lor, deoarece nu după gălăgioasa lor mărturisire se măsoară intensitatea credinţelor. Spovedaniile făcute în piaţa publică sunt departe de a fi singure sincere; prin divulgarea gândurilor curate, dimpotrivă, se pierde din concentrarea necesară realizării bunelor intenţiuni, deseori vorbele cele mai înflăcărate rămân sterpe pe buzele acelora, care se mulţumesc numai a le propovădui, în vederea unui interes personal, fără a se şi conduce de ele. De asemenea falşi patrioţi, paradând cu fraze goale, credeam că ne-am lecuit, recunoscând, în fine, că munca singură trebuia luată drept criteriu al adevăratului patriotism. Cu toate neplăcerile îndurate, tocmai pentru că niciodată nu m-am asociat cu acei pretinşi patrioţi care prin vorbe răsunătoare căutau să înlocuiască faptele cinstite; totuşi persist a crede că, cu cât mai modeste, dar mai reale sunt dovezile, cu

atât mai înalt şi mai curat este patriotismul ce le-a inspirat. Fericita desfăşurare a evenimentelor a confirmat pe deplin dreptatea normelor, după care am înţeles a mă conduce în învălmăşagul situaţiilor critice ce ne dominau sub ocupaţie. Cu cât mai intangibilă rămâne dovada mărturisirilor mele, cu atât ele păstrează o mai înaltă autoritate; iar acelora, care totuşi ar dubia de veracitatea afirmărilor de aci, nu li se cuvine cinstea unui alt răspuns decât al resignării profund dispreţuitoare. Căci numai cei perverşi sau de rea credinţă nu vor să admită că, până la proba contrarie, fiecare român şi-a făcut datoria în măsura îngăduită de împrejurări, care n-au fost aceleaşi pentru toţi. Nimic nu autoriză pe aceia care, din întâmplare, au fost părtaşi numai la succese, să dispreţuiască pe ceilalţi care, deşi conştienţi de ingratitudinea sarcinei, n-au precupeţit serviciile lor, oricât de fatale au fost situaţiile prin care era nevoită să se strecoare patria noastră. Patriotismul celor din urmă nu este întru nimic mai prejos de al acelora, care s-au înfruptat din victoriile datorite armatei, iar nu lor. Câţi pretinşi eroi-civili nu s-au bucurat gratuit de aplauzele şi favoarea generală, pe când alţii au fost ursiţi să îndure, fără a se putea chiar apăra, oprobiul datorit nu unei vine a lor personale ci vitregiei împrejurărilor în care au fost siliţi să servească patria.

CLXVI

EXODUL NĂVĂLIRILOR. PRĂPĂDUL LOCALNICILOR

Asupra desfăşurării evenimentelor, cu prilejul părăsirii capitalei de către armatele germane, am raportat noului ministru de interne, la Iaşi, într-un referat ca urmare la cele expuse din duminica din 21 oct./4 nov. 1918.

Precedat a fost raportul de scrisoarea nr. 85456/17 nov. 1918 adresată ministrului: „Profit de prilejul neaşteptat al trecerii curierului la Iaşi, spre a vă mulţumi pentru încrederea cu care m-aţi onorat, însărcinându-mă mai departe cu girarea provizorie a Prefecturii Poliţiei Capitalei“.

Următoarele pasagii ale adresei fiind un rezumat al raportului de sub nr. 86271 se redă aci textul integral al acestuia:

„Duminică 28 oct./10 nov. pe la amiazi s-au răspândit prin oraş ştiri despre ultimatul adresat de guvernul român comandantului armatei de ocupaţie în privinţa părăsirei teritoriului. Ştirea fu confirmată prin graba şi dezordinea cu care formaţiunile germane se pregăteau de plecare. Deşi publicul începuse a da semne de neliniște, incidente nu au avut loc.

În cursul zilei s-au primit de către Prefectură două adrese din partea comandaturei germane – ultimele, de altfel – prin care ni se cerea dezarmarea detaşamentului de jandarmi, a sergenţilor şi a ofiţerilor de poliţie, prevăzuţi în parte cu revolvere. După multe discuţiuni, am putut obţine ca armele să fie lăsate în

păstrarea mea personală, dând asigurări că nu vor fi întrebuinţate decât pentru siguranţa oraşului. Concomitent se reedita de ocupanţi ordonanţa prin care se readuceau în vigoare dispoziţiunile privitoare la oprirea circulaţiei pe străzi şi a spectacolelor. Faţă de noua situaţiune şi de neliniştea populaţiei, am crezut nimerit a adresa cetăţenilor un manifest de îndemnare la linişte. Iată textul manifestului: «Cetăţeni! Evenimentele măreţe, care prefac din temelie întreaga Europă, cuprind tot mai aproape şi ţara noastră.

Trupele de ocupaţie părăsind teritoriul, acum mai mult ca oricând, fac apel la patriotismul şi simţul vostru de buni români. Prinşi în această vâltoare generală, trebuie să aşteptăm în linişte şi ordine desfăşurarea faptelor ce sunt în curs. Despărţiţi deocamdată de autoritatea românească, suntem în necunoştinţa marilor hotărâri ce se vor lua. Suntem prin urmare în imposibilitatea de fapt de a lua orice altă rezoluţie decât aceea ce prin liniştea şi ordinea ce să nu fim stavilă în nici un fel şi să nu ne punem în situaţii grele, din care singuri nu am putea ieşi.

Iubiţi cetăţeni!

Fac apel la simţământul vostru de buni români şi de patrioţi conştienţi că nu veţi da drum sentimentelor sau resentimentelor voastre personale; că nu veţi da crezare zvonurilor de tot felul ce circulă şi ca, în momentele acestea suprem de grave, veţi păstra demnitatea şi liniştea de care şi până aci aţi dat dovadă. Autorităţile rămase în mijlocul vostru îşi dau bine seama de greaua răspundere ce apasă asupra lor. Vom şti şi de astă dată să ne facem datoria de adevăraţi patrioţi. Sprijinul vostru însă ne este absolut necesar. Pătrunşi de datoria către ţară şi gândindu-vă numai la întregirea neamului, căutaţi să ne uşuraţi sarcina pe cât vă stă în putere.

Faptele fiecărui hotărăsc destinele ţării: datoria tuturor în momentul de faţă este de a veghea ca liniştea să nu fie turburată, pentru a nu îngreuna mersul hotărât al evenimentelor. Timp de aproape doi ani, sprijinindu-mă pe încrederea ce mi-aţi arătat, am vegheat ca siguranţa oraşului să nu fie periclitată şi demnitatea noastră să fie salvată. Daţi-mi dar această încredere şi inimosul vostru concurs pentru a trece şi prin clipele ce ne mai rămân". Prefectul Poliţiei Capitalei, Al. Tzigara-Samurcaş. Nr. 83659/10 nov. 1918.»

Manifestul trebuind să fie cenzurat de germani, nu putea fi mai explicit, deşi se menţionează «întregirea neamului». Seara, retragerea trupelor deveni tot mai febrilă şi dezordonată. Din depozitele germane s-au pus în vânzare alimente, efecte şi s-au răspândit arme şi muniţii, la publicul evreu în special. Cu forţa s-au scos automobile române din garaje; mie chiar rechiziţionându-mi-se automobilul, ce numai la ora 1 din noapte mi-a fost restituit, după protestări făcute la autoritatea superioară ce mai rămăsese în oraş. Mareşalul Mackensen cu tot statul său major a părăsit capitala seara. Plecarea ofiţerilor români a produs în public mare nelinişte, nemairămânând în capitală altă autoritate decât cea poliţienească. În tot timpul nopţii liniştea oraşului a

fost turburată de zgomotul camioanelor, automobile şi a trupelor ce se scurgeau în grabă.

Luni, 29 oct./11 nov. zvonul din ajun confirmându-se, populaţia începu să dea curs imensei uşurări şi bucurii ce resimţea. În fine, sosise ora dezrobirei. De dimineaţă oraşul prezenta un aspect de sărbătoare, tricolorul fâlfâind până şi în cele mai depărtate mahalale. O mulţime imensă se revărsa spre centrul oraşului, purtând flori în aşteptarea trupelor aliate, a căror sosise se zvonise că ar avea loc chiar în acea zi. În contrast cu voioşia manifestată de populaţie, devenea din ce în ce mai evidentă deprimarea şi dezordinea trupelor germane, a căror retragere lua proporţiile unui adevărat exod. În acest timp publicul se strânsese tot mai numeros pe Calea Victoriei, luând o atitudine ostilă, fluierând şi huiduind. Un grup de manifestanţi, cu drapelele aliaţilor, a izbucnit în urale la adresa suveranilor în faţa Palatului, staţionând permanent pe Calea Victoriei. În dreptul străzii Sf. Ionică manifestanţii se întâlniră cu un detaşament german. Publicul începu să huiduiască; trupa trase o salvă. Am avut un mort şi mai mulţi răniţi. În această privinţă ţin a releva că dezordinea produsă nu era numai rezultatul revărsării unei suferinţi şi înjosiri timp de doi ani de zile, ci în mare parte şi rezultatul atitudinei direct provocatoare a trupelor germane, care, ostentativ, se îndreptau spre Calea Victoriei în convoaie nesfârşite.

Faţă de întorsătura gravă a evenimentelor, am intervenit energic la comandatura germană, pentru a se reda jandarmilor şi ofiţerilor de poliţie armele lăsate în păstrarea mea, ceea ce am obţinut numai în urma ameninţării că declinam orice răspundere, ocupanţii rămânând singuri responsabili faţă de întreaga Europă, dacă Bucureştii ar cădea pradă devastărilor şi flăcărilor. Astfel s-a înjghebat prima forţă realmente armată de care dispuneam. În tot cursul zilei s-au repetat manifestaţiuni patriotice pe Calea Victoriei, unde circulaţia era întreruptă prin cordonul militar de la întretăierea Bulevardului. Pe la ora 6 seara germanii, crezând să intimideze populaţia, au făcut uz şi de mitraliere pentru a risipi mulţimea din faţa Cercului Militar, cu care ocazie s-au înregistrat de asemeni cinci răniţi. Părăsirea în voia soartei a diferitelor fabrici şi stabilimente de către germani a fost semnalul jafurilor şi devastărilor. Se devastă complet fabrica de marmeladă a Fraţilor Czell din Şos. Viilor. Din alte părţi vin veşti ameninţătoare, şi în urma prealabilei înţelegeri cu d-l colonel Condeescu şi d-l loc. col. Răceanu, reprezentantul Ministrului de Război, se distribuie un ordin, prin care se convoacă de urgenţă toţi ofiţerii de rezervă aflători în Capitală. De la trupele austriace care veniseră să ne ceară concursul nostru, am luat 200 arme şi muniţii, refuzând oamenii propuşi. În urma consfătuirilor avute la Prefectură, se decise proclamarea stării de asediu, conform decretului în vigoare, emiţându-se ordonanţele în acest sens. La ora 10 seara întorcându-mă la Poliţie, în serviciu de noapte, la intrarea Bulevardului cu Calea Victoriei, am constatat mari flăcări la apus ca şi la răsărit, izbucnise un incendiu la hangarele de aviaţie de la Cotroceni. Vâltoarea era aşa de mare, încât toată partea oraşului părea incendiată; alt incendiu la Manutanţa Armatei, unde au ars două magazii cu grâne şi un depozit de

lemne. Tot la aceeaşi oră ni se comunică incendierea a două magazii din grădina Heliade a depozitului de subzistenţă de la Obor şi a două şire de paie din curtea aceluiaşi depozit. După restabilirea ordinei la Obor, s-au constatat mai mulţi răniţi, din care şase morţi, prin foc de arme ale soldaţilor germani. La ora 5,15 se declară alt incendiu la antrepozitele generale Obor. Pentru a face faţă la toate aceste restabiliri de ordine şi pentru a stăpâni panica ce domnea în oraş, nu aveam decât sergenţii, sergenţii ordinari şi cei 74 jandarmi.

Militarii germani, părăsind cazărmile, vând pe preţuri derizorii muniţii, arme, mobilier, alimente etc. Populaţiunea astfel înarmată se dădu la jafuri, devastând imobilele, scoţând până şi uşile şi ferestrele numeroaselor localuri părăsite. Fapte de asemenea natură s-au produs la: Cazarma divizionului 2, 3 şi 4 Roşiori, la bărăcile din tabăra Cotroceni, la depozitul comunal de lemne «Tişiţa» din şos. Doamnei. S-au mai făcut încercări de devastări la Arsenal şi la cazarma reg. de escortă regală. Panica deveni şi mai mare, când se zvonise că se va scurge depozitul de păcură din Calea Griviţei. Din fericire asemenea intenţie criminală a putut fi împiedicată la timp. Exploziile unor depozite de muniţii, precum şi numeroasele detunături de armă au ţinut sub mare teamă întreaga populaţie, în cursul acestei nopţi într-adevăr grele.

Marţi, 30oct./13 nov., ziua este caracterizată printr-o continuă efervescenţă a populaţiunei. Alături de manifestări de înalt patriotism, ni se semnalează din toate părţile jefuiri şi devastări. Ultimele trupe, precum şi comandantul cetăţii părăsiră Capitala dimineaţa. Manifestul regelui se afişă în toată Capitala; iar pentru liniştirea publicului, am afişat următorul apel:

«Cetăţeni! Tricolorul românesc singur fâlfâie azi în Capitală. A venit, în fine, ceasul atât de mult aşteptat al liberării teritoriului românesc. Suntem în aşteptarea sosirii armatelor române şi ale aliaţilor.

Pregătiţi-vă deci pentru acest moment solemn, care ne deschide aşa de frumoase orizonturi. Întregirea neamului se încheagă acum. Asemenea momente măreţe, unice în istoria neamului nostru, trebuie să ne găsească la înălţimea evenimentelor ce se desfăşoară. Aveţi încredere în proclamaţia regelui nostru. Nu uitaţi că suntem în stare de asediu şi mobilizarea armatei este decretată. Autorităţile militare şi poliţieneşti veghează la siguranţa populaţiei. Vă invit deci să nu daţi naştere la turburări de stradă sau la jafuri, care ar periclita hrana şi siguranţa Capitalei. Fac apel la adevăraţii cetăţeni, care să împiedice orice porniri din partea celor fără de căpătâi, semnalând autorităţilor pe asemeni indivizi.

Cetăţeni! Staţi în linişte la vetrele voastre, căci prin sunetul clopotului Sf. Mitropolii se va anunţa de îndată Capitalei sosirea trupelor aliate sau a fraţilor din Moldova. Prefectul Poliţiei Capitalei, Al. Tzigara-Samurcaş».

Acum eram stăpâni pe oraş, dar cu forţa redusă, mai sus arătată. De la diferitele circumscripţii ne sosesc neîntrerupt rapoarte de devastările făcute şi la numeroasele fabrici care au şi fost incendiate, la magazinele Gării Filaret şi la Economat.

Încercări de devastări şi incendieri se mai fac la Ministerul de Finanţe, la Cazarma Malmaison, Institutul Medico-Militar, Cazarma reg. 21 Infanterişti şi la şcoala de ţesătorie din str. Alexe Marin. Locuitorii mărginaşi, veniţi la paradă, au cărat grâul depozitat în vagoane la rampa Manutanţei. Se mai anunţă devastări la fabricele: de conserve, la depozitul de lemne şi la cheresteaua „Ilfov", la fabrica Zăgănescu, la şcoala primară din Bul. Pake, la baia Moşilor, la fabrica de bumbac din Şos. Colêntina şi la şcoala Ferdinand. Încercarea de devastare a localului Corpului II de armată este înlăturată imediat, închizându-se porţile. Localul şcoalei primare din Şos. Kiseleff, unde era instalat un depozit de echipament, este în întregime prădat. Aceeaşi soartă a avut şi depozitul din str. P. S. Aurelian, unde se găseau un număr considerabil de pături, rufărie, paturi de campanie şi materiale farmaceutice. În Piaţa Victoriei, din atelierul de reparat biciclete, germanii au vândut populaţiunii un număr de biciclete, urmând apoi prădarea. Cu mare greutate s-au salvat, de către circumscripţia XV, un număr de vreo 400 biciclete. Se mai anunţă devastarea următoarelor case: str. Dionisie 17, unde era instalat un depozit de echipament austriac; casa Stoicescu din Batişte, fost cazino austriac. Caracteristic pentru starea de spirit a populaţiei este faptul că trei camioane cu rufărie au fost jefuite în câteva momente, în dreptul Spitalului Colţea, poliţia fiind neputincioasă faţă de marea mulţime. Această zi a fost cea mai tristă, s-au înregistrat 14 morţi şi 16 răniţi. În timpul zilei, mişcarea mai acuza şi un pronunţat caracter antisemit. Se semnalează devastarea magazinelor de pe Calea Victoriei şi str. Lipscani: Librăria Leibovici, Croitoria David Samuel, Magazinul de muzică Penkhas din pasagiul Imobiliara, zarafia Goldenberg. Magazinul Bertheil din Calea Victoriei, cizmăria Edelstein şi alte câteva. Adevărate ciocniri au loc în cartierul evreiesc din Calea Dudeşti şi Văcăreşti. Ţin a menţiona că populaţiunea evreiască îşi are marea ei parte de vină, prin atitudinea direct provocatoare, atât faţă de români cât şi de organele poliţieneşti. Circumscripţia 26 raportează că un grup compact de evrei armaţi cu ciomege şi revolvere vociferau pe Calea Văcăreşti, oprind trecerea românilor. Tot în acea zi un grup de manifestanţi conduşi de elevi de liceu au spart geamurile la vreo 20 magazine de pe străzile Băraţiei, Văcăreşti şi Gabroveni. Se mai devastează magazinele de pe str. Lânăriei şi Văcăreşti, de un grup de manifestanţi. În acelaşi timp ni se comunică devastarea mai multor fabrici şi stabilimente „Flora", depozitul Staadecker, fabrica de tricotaje Filaret şi depozitul de mobile Schenker. Pentru a preîntâmpina excese antisemite mai grave, am izbutit a forma câteva patrule de jandarmi pedeştri şi rurali în cartierele evreieşti, şi spre seară, ordinea se restabili, cu mare greutate. M-am pus imediat în contact cu căpeteniile comunităţii evreieşti din Capitală, pe care i-am convocat la Prefectură rugându-i să uzeze de toată influenţa lor pe lângă coreligionarii lor, sfătuindu-i să se abţină de la manifestări şi atitudini care ar putea fi interpretate ca provocări. În special populaţia este revoltată contra evreilor din cauza delaţiunilor ce au avut de suferit românii în timpul ocupaţiei şi a speculaţiilor ce au avut de îndurat. Evreii conştienţi de vina ce-i apasă, s-au armat din vreme de la ocupanţi cu mitraliere cumpărate, sfidând astfel populaţia civilă.

Teama unor progromuri este acum însă înlăturată. Trei vagoane şi muniţiuni lăsate fără pază de către germani în gara de Nord, fiind prădate de către populaţiunea din partea locului, ne-a hotărât a emite ordonanţa de confiscare a armelor. În aceeaşi zi au avut loc manifestaţii ostile şi începuturi de devastări la redacţiile ziarelor *Lumina* şi *Steagul*, fără urmări grave. Printr-o atitudine împăciuitoare, pe care am căutat a o adopta cu tot dinadinsul faţă de grupul de studenţi revoltaţi, lucrurile s-au aplanat: studenţii urmându-ne sfatul de a se coborî la public şi a-l îndemna la linişte şi atitudine demnă, au reuşit a împrăştia imensa mulţime ce staţiona pe străzi, în aşteptarea aliaţilor; florile destinate acestora mi se aruncă în automobil, cu prilejul trecerii pe Calea Victoriei după cum relatează şi ziarele.

Miercuri, 31 oct./13 noiembrie. Ziua trece relativ mai liniştită. La aceasta a contribuit şi faptul că, prin publicaţii, am prevenit populaţiunea, că va fi anunţată prin tragerea clopotelor Mitropoliei de sosirea trupelor române sau aliate în Capitală. Astfel asigurată, lumea se răspândeşte, reapar ziarele *Universul* şi *Viitorul*, precum şi *Izbânda*. Se mai hotărăşte, în întrunirea de la Prefectură, instituirea cenzurei presei, şi se însărcinează d-l consilier Schina cu direcţiunea ei. Oraşul îşi ia din ce în ce mai mult aspectul obişnuit şi măsurile de ordine se aplică cu rigoare. Ploaia contribui la înmuierea entuziasmului şi a devastărilor.

Joi, 1/14 noiembrie. Dimineaţa viscol, deci linişte. După-amiază ni se semnalează întruniri la Clubul socialist şi autori improvizaţi scot, necenzurat, ziarul *Trăiască Socialismul*, cu un conţinut subversiv. Cu acest prilej s-au produs mici ciocniri cu publicul. Am invitat din nou la Prefectură pe căpeteniile socialiste, care protestează în contra opririi vânzării ziarului. S-a permis apariţia gazetei cenzurată. În urma consfătuirilor avute în sânul partidului socialist, s-a ivit o scindare în privinţa oportuniştilor mişcării pornite în momentele de faţă. Prin schimbarea titlului ziarului şi a măsurilor luate se înlătură şi această nouă sorginte de dezordine, pe care, prin puţinele măsuri de represiune de care dispunem, nu am fi putut-o domina altfel. Manifestările încetează, furtunile se înmulţesc. În primele zile nu eram preocupat decât a salva prin pază, pe cât posibil, restul depozitelor devastate şi a preîntâmpina alte jafuri. Acestor prime măsuri urmează numeroasele anchetări şi satisfacerea tuturor reclamaţiilor primite.

Din colaţionarea numeroaselor rapoarte primite, se constată cu ocazia jafurilor 21 morţi şi mai mulţi răniţi. Toate acestea sunt rezultatul debandadei retragerii trupelor de ocupaţie. Deşi populaţia nu s-a dedat la acte de violenţă împotriva ocupanţilor, totuşi aceştia au uzat de arme contra populaţiei, pe care ei înşişi au provocat-o la prădare, prin vânzarea sau părăsirea depozitelor de tot felul, fără a le fi remis în regulă şi la timp autorităţilor româneşti.

La neliniştea populaţiei au mai contribuit în primele zile şi bandele de unguri, austriaci, turci, prizonieri italieni şi ruşi şi alţii care cutreierau Capitala. Pe austriaci, unguri şi cehoslovaci am reuşit a-i convinge să-şi concentreze trupa în cazărmi şi în

hoteluri pe ofiţeri. De prizonieri şi mai ales de numeroşii dezertori germani, care mişună în haine civile, se vor ocupa autorităţile militare acum constituite.

Prin decretarea stării [1] de asediu şi prin instituirea instanţelor militare nu mai aveam de temut, efectivele aşa de reduse fiind sporite prin noile mobilizări. Nemărginitul sprijin ce l-am avut din partea autorităţilor militare, şi în special a d-lui colonel Condeescu Ion, trebuie îndeosebi menţionat. Prin înfiinţarea cercului de recrutare s-au putut repede spori posturile de pază în oraş. Patrulările, prin centrele cele mai frecventate, se fac de jandarmii rurali sau pedeştri şi de posturile de sergenţi, majoritatea înarmaţi, mult ajutor ne-au dat, în primele momente, şi ofiţerii de rezervă, prezentaţi benevol în urma apelului lansat. Cu acest prilej ţin să relevez că trei ofiţeri români au fost ridicaţi de pe stradă de către Reg. German de infanterie 204, în a sa retragere din Capitală.

Marţi 30 oct./12 noiembrie. Căpitanul Viişoreanu a fost ridicat pe strada Popa-Tatu, iar căpitanul Condeescu şi subloc. Florentin Octav pe când luau măsuri de restabilirea ordinei la vechiul local al Monetăriei Statului din Şos. Kiseleff, unde se produsese o jefuire, din care d-l Cananău a scăpat cu leziuni grave la cap. Intervenind personal la faţa locului pentru liberarea ofiţerilor, comandantul regimentului, maiorul Schwedt, nu a voit să ţie seamă de protestul meu. Reţinând prizonieri pe ofiţerii români, după încheierea armistiţiului, maiorul german şi-a asumat o grea vină de care va trebui să dea seama armatei germane.

Înainte de a termina acest raport ţin să mai adaug că în lipsă de orice directive sau ordine, am recurs la bunele sfaturi ale d-lui secretar general Sakelarie, care a împărtăşit cu noi aceste vremuri grele ajutându-ne prin preţioasa colaborare. Faţă cu forţele cu totul reduse, de care la început dispuneam, desigur că nu am fi putut face faţă grelelor împrejurări prin care trecem, dacă nu ne-am fi bucurat de devotamentul şi de energia şi iniţiativa întregului personal poliţienesc.

O deosebită menţiune merită şi corpul pompierilor, care a contribuit cu atâta succes la localizarea incendiilor luptând cu lipsa de apă, cauzată de unele lucrări cu totul greşit interprinse de ocupanţi.

---

[1] Ordonanţă: În urma aplicării stării de asediu, aducem la cunoştinţa tuturor cele ce urmează: Art 1: Toate persoanele care posedă arme şi muniţiuni, să le predea celui mai apropiat comisariat, sub luare de chitanţă.
Art. 2: Toate debitele de băuturi spirtoase se vor închide, exceptându-se birturile şi restaurantele.
Art 3: Întrunirile prin casele particulare, localuri publice, cluburi sau chiar pe străzi sunt oprite. Cei care nu se vor conforma dispoziţiunilor de faţă vor fi judecaţi şi pedepsiţi conform stării de asediu.
Prefectul Poliţiei Capitalei
Al. Tzigara-Samurcaş — Comandantul Cetăţii Bucureşti
13 nov. 1918 — Colonel Condeescu Ion

Tuturor acestor energii reunite şi mai ales caracterului blând al populaţiunei, se datoreşte salvarea Capitalei din pericolul la care a fost expusă prin nechibzuita şi chiar criminala retragere a ocupanţilor.

S-au alcătuit tabele ale tuturor devastărilor precum şi ale răniţilor şi morţilor, cu indicaţii mai precise decât cele aci consemnate. Deocamdată se anchetează de aproape fiecare caz, cu ajutorul Parchetului, pe care l-am interesat de aproape la această lucrare. Momentele grele au trecut; azi Capitala e liniştită şi putem răspunde de menţinerea ordinei.

Primiţi, vă rog, Domnule Ministru, asigurarea osebitei mele consideraţiuni.

Al Tzigara-Samurcaş."

La primirea acestui raport, a cărui veracitate a fost confirmată şi prin relaţiile militare, generalul Văitoianu a dispus să mi se exprime mulţumiri, care, însă nu mi-au fost înmânate, din cauza, pare-se, a întreruperei comunicaţiilor. Faptul însă mi-a fost confirmat şi de comandorul I. Coandă, fost secretar general la Iaşi, şi de alţi funcţionari ai Ministerului de Interne, care au avut cunoştinţă de ordinul dat de ministrul Văitoianu.

CLXVII

SOSIREA ALIAŢILOR ŞI A ARMATEI ROMÂNE

Cu multe zile înainte de evacuarea ocupanţilor, relaţiile cu armata aliată de la Dunăre erau stabilite: la 14 noiembrie se distribui în capitală „ordinul circular către toate autorităţile civile şi militare ale generalului Berthelot, Comandantul armatei aliate de Dunăre" prin care „cu voia M. S. Regelui se ordonă tuturor autorităţilor militare şi civile", o serie de prescripţii.

Înainte de contactul oficial cu aliaţii, pe când eram încă sub ocupaţie, se stabilise cu aceştia relaţii la Rusciuc, prin curajosul sublocotenent Drăguşescu, sub conducerea căpitanului C. Sturdza, pe care mi-l ataşasem la Poliţie. Ordinele generalului Berthelot s-au executat în marginea mijloacelor de care dispuneam spre deplina mulţumire a comandantului francez, care, prin colonelul R. Rosetti, îmi exprimă satisfacţia sa, aprobând măsurile de prudenţă de care am fost călăuzit în amânarea unora dintre ordinele ce nu puteau fi executate îndată. Sosirea ofiţerilor francezi produse entuziasm enorm în capitală. Neliniştea era totuşi mare, din cauza lipsei de ştiri din Moldova.

Prin intrarea în capitală a garnizoanei sub comanda generalului Mărgineanu, populaţia se linişti. La 14/27 nov. am predat generalului S. Ştefănescu Prefectura şi

capitala în stare de linişte, după ce la 13/26 nov. sub nr. 88212 am adresat următoarea „Circulară tuturor organelor poliţieneşti":

„Demisiunea de trei ori repetată, fiindu-mi acceptată, ţin înainte de a părăsi postul ce, aproape doi ani am ocupat, să exprim tuturor colaboratorilor sincerele mele preţuiri pentru încrederea şi sprijinul dat pentru a duce la bun sfârşit sarcina grea ce, în asemenea vremuri extraordinare, am avut de îndeplinit.

Splendida eră ce se deschide poporului românesc vă dă tuturor puteri noi pentru desăvârşirea idealului naţional, la care cu toţii, prin muncă cinstită, trebuie să contribuim. Într-acest gând vă zic: rămas bun, asigurând pe toţi colaboratorii de prieteneasca amintire ce le păstrez.

Al. Tzigara-Samurcaş

13/26 noiembrie 1918."

Voi fi împlinit astfel datoria sau mai bine-zis sarcina de prefect de la 30 nov. 1916 până la 14 nov. 1918, fiind demisionat între timp de la 1/14 ian. 1918, la 24 aprilie 1918, când am fost din nou numit prin decret regal.

Cu toate neplăcerile şi ostenelele îndurate, nu regret a mă fi pus în serviciul public, căci binele ce am putut împlini pentru obşte compensează orice neplăceri personale[1].

CLXVIII

ÎNTOARCEREA TRIUMFALĂ A SUVERANILOR ÎN CAPITALĂ

Vremea posomorâtă până aci s-a schimbat pe ziua de 18 nov./1 dec. 1918 când Majestăţile lor împreună cu armata şi cu aliaţii, au intrat în capitala frumos pavoazată şi animată de un nespus entuziasm al populaţiei.

Coborând din tren la Mogoşoaia, unde au fost trecute trupele în revistă, suveranul şi cu suita au intrat pe la amiazi în capitală în plină sărbătoare.

De la fereastra Palatului regal al cărui reprezentant eram încă, am asistat la întreg alaiul. Precedat de muzicile militare, venea mândru suveranul călare, având la dreapta pe generalul Berthelot, iar la stânga pe regina, în amazoană, alături de principele Nicolae. Urmau trupele române, franceze şi engleze, fiecare cu muzicele

[1] Prin scrisoarea sa din 23 nov. 1918 I. Bianu care era în curent cu toate peripeţiile la prefectură, mi-a adresat următoarea consolaţie: „Scumpe coleg şi prieten, întâi te felicit că ai ajuns la capăt teafăr şi cu mintea întreagă, neturburată şi neîntunecată".

respective. Impresionante erau mănunchiurile de drapele ale victoriilor cu aşa măreţ sfârşit.

Ce păcat că primul-ministru nu era mai bun călăreţ, căci altfel el ar fi fost mai la locul său, încheind flancul stâng, decât prinţul Niculae, care cu tot coiful pe cap, nu era deloc marţial, ca unul de altfel ce nici nu fusese pe front, în războiul pe care premierul îl declarase.

După-amiaza aceleiaşi zile regele, în audienţa ce-mi acordă, a exprimat înalta sa satisfacţie pentru modul cum îmi îndeplinisem însărcinarea dată la plecarea sa din capitală în 15/28 nov. 1916. Aceleaşi mulţumiri mi le exprimă şi regina într-o audienţă ulterioară acordată din prudenţă numai după ce se informă asupra mea, exprimându-şi totodată mirarea, de ce o parte din cei de la Iaşi (recte: Iorga & Comp.?), erau aşa de porniţi împotriva mea, deoarece aci a aflat din toate părţile, ajutorul ce le-am dat tuturor fără deosebire. Regina m-a asigurat a fi declarat această părere şi miniştrilor care nu îndrăzneau să-mi recunoască, deşi le erau cunoscute, străduinţele în folosul populaţiei sub ocupaţie. Le-ar fi spus că deşi nu împărtăşeşte vederile mele politice, totuşi pentru marile servicii aduse nu numai dinastiei dar întregii populaţii, regina mă ocrotea, fără înconjur. Deşi mai prudent sau mai sfios regele m-a chemat totuşi la Cotroceni; nu însă prin faimosul general Romniceanu, încă în formaţia de la Curte, care s-a ferit de front, ci prin Steinbach şi în orele când „la valetaille" şi ceilalţi demnitari erau la masă. De multe se interesa suveranul: despre vizitele prinţilor din Germania, în bună parte cunoscuţi ai săi, cât şi despre cei din ţară. Îndeosebi m-a întrebat despre purtarea preotului Popescu, de la Cotroceni, contra căruia se transmisese purtări defavorabile, pe care le-am dezminţit.

CLXIX

SFÂRŞITUL DELEGAŢIEI MELE

La 19 nov. am adresat principelui B. Ştirbey următoarea scrisoare: „Cu intrarea triumfală a majestăţilor lor în Capitala României Mari, se împlinesc doi ani de la predarea scrisorii dv. prin care eram însărcinat cu reprezentarea Casei regale şi a Domeniilor Coroanei şi apărarea intereselor respective faţă de autorităţile civile şi militare.

Misiunea mea fiind acum terminată, vă rog să binevoiţi a exprima m.s. regelui adânca mea recunoştinţă pentru încrederea cu care m-a onorat. Sper că, cu toate nenumăratele greutăţi, cu care am avut de luptat din partea ocupanţilor, totuşi am adus la bun sfârşit sarcina ce mi se încredinţase. Palatele regale au fost în tot timpul scutite de încartierări şi majestăţile lor le-au putut regăsi în aceeaşi perfectă stare în care le-au părăsit...

Din Domeniile Coroanei ocupanții au căutat, în virtutea drepturilor invocate în baza legilor războiului, să tragă cele mai mari foloase. Pagubele suferite reies din dosarele respective ale fiecăruj domeniu.

Suma de 1 250 000 lei, depusă la Ministerul de Finanțe în contul administrației Domeniilor Coroanei, se află la dispoziția dv. la Casieria Statului. În privința celorlalte sume datorite, precum şi a numeroaselor daune cauzate, mai ales în ultimul timp, urmează să se înainteze actele necesare, pentru a se cere despăgubirile cuvenite.

Țin cu acest prilej, să menționez concursul binevoitor de care în tot timpul m-am putut bucura din partea d-lui Gheorghe Popovici şi a tuturor celorlalte organe ale Domeniilor Coroanei întru împlinirea sarcinei ce-mi luasem. De asemeni trebuie să relevez devotamentul cu care atât d-l Steinbach cât şi d-l arhitect şef Liman m-au ajutat în administrarea Casei regale. Din contra, cred de a mea datorie a semnala purtarea suspectă, în vremea din urmă chiar duşmănoasă, a castelanului Wilke, de la Sinaia, despre care d-l arhitect Liman va putea da referințe mai precise.

Mulțumindu-vă personal pentru încrederea, de care în tot timpul m-am bucurat din partea dv. vă rog a crede în sentimentele cele mai afectuoase ce vă păstrez". Iată răspunsul la scrisoarea mea:

Administrația Domeniului Coroanei,

nr. 64

București, 23 noiembrie 1918

Domnule profesor,

În posesiunea scrisorii dv., din 19 curent, mă grăbesc să vă aduc la cunoştință înaltele mulțumiri ale Majestetății sale, pentru bunele servicii ce ați adus atât Casei Regale cât şi administrației Domeniului Coroanei în timpul celor doi ani în care, sub ocupația Capitalei de către duşmani, ați reprezentat pe una ca şi pe cealaltă şi ați apărat interesele lor față de autoritățile civile şi militare.

Înaltul stăpân cunoaşte greutățile ce ați avut de întâmpinat întru îndeplinirea însărcinării ce ați primit şi amărăciunile de care nu ați fost cruțat din partea unuia dintre acei care erau chemați să vă secondeze şi după cum ştiți, ținându-se seamă de cele ce dv. ați adus la cunoştință, s-a luat măsura radicală împotriva celui abătut de la datorie.

S-a aflat cu satisfacție cele ce comunicați relativ la concursul ce v-au dat acei pe care îi citați în scrisoarea dv.

Aducând la cunoştința dv. mulțumirile înaltului stăpân, dați-mi voie să vă adresez şi mulțumirile mele, cu toată căldura, pentru cele ce am constatat că ați făcut pentru interesele celor 2 Administrațiuni ce ați reprezentat.

Primiţi, vă rog, domnule profesor, asigurarea distinsei mele consideraţiuni.

ADMINISTRATOR, (ss), B. Ştirbey

Cu conştiinţa împăcată de a-mi fi îndeplinit datoria, aş fi putut, ca cetăţean liber, să mă bucur de întregirea României, de la Nistru pân' la Tisa, dacă...

CLXX

ÎN ROMÂNIA MARE

Prin menţionatele ovaţiuni cu flori, ale populaţiei capitalei, mi-a fost hărăzit să inaugurăm splendida nouă eră a României Întregite.

Relevând florile primite, dator sunt să nu trec sub tăcere nici spinii şi mărăcinii, cu care din belşug, am fost apoi întâmpinat de unul dintre aşa-zişii eroi-civili, întorşi din pribegie. Pe cât de înălţătoare, deşi repede trecătoare ca şi balsamul florilor, au fost manifestările de recunoştinţă ce mi s-au adus la început, pe atât de otrăvitoare s-au arătat insinuările calomnioase ce le-au urmat. Spre a-şi ascunde propria lor ruşine, căci oricât de sănătoasă, tot ruşinoasă rămâne fuga– cei veniţi din Moldova au căutat o diversiune, născocind cele mai stranii acuzări contra celor rămaşi sub ocupaţie. Ajutaţi de numeroşi interesaţi să nu se prea vorbească de principiile cinstei lor, campania de calomnie a prins de minune, mulţi găsind comod mijlocul defăimării spre a scăpa de vreo eventuală datorie de recunoştinţă, ce-i apăsa. Caraghioase erau diferitele chipuri sub care au manifestat pseudopatrioţi, deveniţi puritani după trecerea primejdiei, spre a nu recunoaşte pe cei rămaşi sub ocupaţie. Între altele multe exemplul fostei excelenţe Em. Porumbaru, care, din Iaşi, mă rugase să-i salvez mai departe casa cu biblioteca de cărţi nedesvirginate[1]. Porumbaru de frică să nu se compromită, prefera, zărindu-mă, să se întoarcă brusc din cale, ca o porumbiţă sperioasă, sau să bage nasul în vreo vitrină oarecare spre a evita întâlnirea privirii mele. Alţii, regăsind în bună stare locuinţa ce-mi fusese încredinţată la plecare, îmi mulţumeau în scris, dar nu mă recunoşteau în public; dintre numeroasele scrisori, ce umpleau sacul cu care am plecat de la Poliţie, în seara demisiei mele din anul 1918, voi cita unele exempli gratia. Astfel A. D. Xenopol, bătrânul istoric, prin scrisoarea din Iaşi, de la 30.IX.1918, intitulându-mă „Iubite coleg", îmi scrie: „Aflu că Comandatura germană acordă despăgubiri pentru casele locuite de ocupanţi în timpul absenţei proprietarilor (fals n.m.). Te rog foarte mult insistă să mi se plătească şi mie o despăgubire în bani şi să fie vărsaţi la Naţionala pentru casa din

[1] O bună parte din aceste virgine de hârtie au ajuns la Fundaţie prin moştenitorul figurantului de la Externe, un general, care vrând să se scape de atâta calabalâc cărturăresc, a dăruit, la cererea mea, salvatorul bibliotecii, o bună parte Fundaţiei.

Str. Armaş 3, pe numele soţiei mele". În rezumat, mi se cerea să fac pe intendentul nu mai puţin! Mai interesantă e scrisoarea din Stockholm a fostului ministru Costică Disescu, care, intitulându-mă tot ca „iubite coleg", cerea un permis de întoarcere „fiind chinuit de dorul de ţară", şi mă roagă, în subsidiar cum ar zice el la bară, să am grijă „de casa din Calea Victoriei, şi de moşia Grădiştea din Vlaşca. Protejează Sf. Mănăstirea Sărăcineşti", a cărei gravură mi-a şi dat-o. Subtil şi generos cum era, el mai adăoga, în schimbul serviciilor cerute, şi răsplata ce mi se cuvine: „Cred că ţi se va face dreptate şi că catedra (cacofonia e a corespondentului) înscrisă de mine bugetar va fi definitivă". Deoarece n-am putut proteja pe măicuţele de la Sărăcineşti, nefiind în cuprinsul raionului meu, nici catedra n-a fost definitivă! Iată afacerile ce le-am făcut ca prefect! Un alt prieten, excelenţă postbelică, mulţumindu-mi că i-am scăpat casa de orice jefuire, mă roagă să i-o ţin liberă de aci încolo, deşi nevoile încartierării erau tot mai mari! Opresc aci exemplificările, care singure ar forma un volum, căci sacul era de făină, mare deci pe aşa vreme. De ceilalţi numeroşi pretenţioşi, inconsecvenţi nu va mai fi vorba, laşitatea şi nerecunoştinţa nu merită onoarea citaţiunii. Nu voi releva nici injuriile şi insinuările acelora care, condamnându-mă, au crezut că-şi pot reface virginitatea patriotismului lor. Pentru a evita să fie întrebaţi asupra serviciilor aduse ţării în timpul războiului, ei se grăbeau să acuze de trădare pe cei rămaşi la datorie aci, dând dovadă de abnegaţie şi de curaj.

Despre starea sufletească a celor veniţi de peste Siret avem mărturia regretatului nostru Vlahuţă, care, în *Dacia* din ian. 1919, ne-a dat oglinda adevărată a situaţiei din Iaşi: „parcă Dumnezeu şi-a întors faţa de la noi. Toate se năruiau în jurul nostru. Fraţii se învrăjbeau între ei, ţara era sfărâmată şi cei mai tari începeau să se clatine în credinţa lor". Dintre aceştia era chiar infailibilul N. Iorga, a cărui mărturisire o găsim în cuvântarea sa ulterioară din 28 aug. 1919, la Cernăuţi, publicată în *Neamul românesc*, din 14 sept. 1919 (N 8 202) după stenograma lui H. Stahl. Amintindu-şi de vremea de la Iaşi, Iorga confirmă: „au fost clipe când, mărturisesc, eu însumi mă îndoiam dacă în viaţa noastră a celor de acum, se va ajunge ţinta pe care o urmăream. Ţin minte că aceasta a fost într-un moment de cele mai adânci umilinţe ale noastre, de cele mai mari suferinţe, de cele mai negre prognosticuri în ce priveşte rezultatul final al războiului".

Fiindu-le ciudă de frica de care au tremurat, voiau acum, când orice pericol era înlăturat, să dea dovada curajului ce pretindeau că nici un moment nu-i părăsise, veştejind pe aşa-zişii trădători. Trâmbiţarea motivelor de înaltă morală şi de adevărat patriotism ascundea de minune meschinele motive de răzbunări personale ce singure animau pe intransigenţii de azi, care nu erau decât laşii de ieri. Profitând de o anumită psihoză, ei credeau nimerit să suprime astfel pe aceia care de mult le stau în cale.

Ce suflete mărunte, meschine, pentru România Mare.

CLXXI

REVELAŢIILE SACULUI CU SCRISORI

După cum am arătat, părăsind prefectura în seara de 11 ian. 1918, am luat cu mine un sac umplut cu scrisorile adunate în sertarele biroului meu. Voi adăuga că obiceiul, zis şi mania, sau ciudăţenie de a păstra orice bilet l-am căpătat de copil, maimuţind pe mama care-l moştenise de la părinţii ei. Am fost şi sunt deci prin atavism păstrător al corespondenţei. Mai adaog că n-am decât să mă felicit de a fi procedat astfel, căci de multe buclucuri am scăpat, mulţumită dovezilor păstrate, cum se va demonstra şi în împrejurarea de faţă.

Răgazul procurat de retragerea de la poliţie mi-a permis să revăd cuprinsul sacului, distrugând o mare parte din scrisorile parvenite de la persoane ce-mi erau aproape anonime păstrând numai pe acelea de un oarecare interes şi de la persoane de seamă. O a doua epuraţie a fost făcută cu prilejul părăsirii forţate a locuinţei de la Muzeu, nevoit fiind să-mi reduc dosarele, potrivit noii locuinţe mult mai neîncăpătoare. Am rămas deci numai cu vreo 200 de scrisori, din care loturile mai însemnate le procură corespondenţa cu membrii dinastiei Brătianu, de la care am vreo 40 de exemplare, şi anume de la Sabina Cantacuzino nu mai puţin de 21 bilete în intervalul de la 1 dec. 1916 – 2 martie 1917, când supărată că a fost izolată la M-rea Pasărea, nu mi-a mai scris. Un alt corespondent foarte sârguitor a fost I. Bianu, academicianul, de la care am încă peste 35 de scrisori, în afară de cele dăruite Academiei, la interesele căreia se referă şi care ar putea servi la completarea unei eventuale biografii amănunţite ce se va scrie despre acest atât de merituos slujitor al „Mamei Academia", cum se exprima el vorbind de instituţia căreia cu atât folos şi-a închinat activitatea. Spre deosebire de celelalte răvaşe primite, acele ale lui erau cele mai plăcute şi vesele, chiar în momentele tragice, care nu au lipsit, atunci mai ales când s-a văzut secvestrat de bulgarii cărând, noaptea, cărţi şi manuscrise ale Academiei, pe care le-au restituit după cum am arătat. Întrebuinţând titulatura strămoşească de „Agă", în loc de prefect, mi se adresa, de cele mai multe ori cu „arhon agă": „te ştiu mai iute ca piperul şi ca ardeiul cel mic şi îndrăcit. Deci: rasch, vino de mă scapă..." Sau altă dată spre a-mi anunţa un furt: „Dragă arhon agă, să fii sănătos şi stufoasa-ţi barbă să treacă mulţi ani de la aur la argint! Apoi să ştii că noaptea trecută iar am fost victima unui furt..." Sau spre a încheia: „Dragă prietene şi coleg, mi se spune că eşti «biv vel agă» (adică fost mare agă). Ştirea m-a consternat. Este adevărat? Se dau două explicări: una semitică, cealaltă cu şurub. Sper că-mi vei da două minute ca să mă luminezi asupra evenimentului..." E vreme să trecem la alte scrisori mai importante decât acestea glumeţe sau, pentru unii, zise chiar fleacuri, dar aşa de binefăcătoare şi înviorătoare în monotonia vieţii zilnice încât le-am dat prioritatea. Înainte de toate se cuvine să mă dezvinovăţesc de a nu fi ocrotit locuinţa premierului ce nu-mi fusese dată în seamă, deoarece se instalase

Secretarul primăriei, un oarecare V. Bălăcescu sau Bălăceanu, după cum se poate interpreta finalul neclar al semnăturii. Nemţii însă iernând găseau că el nu avea drept la aşa casă boierească, l-au somat s-o elibereze, reintrând în penaţii săi proprii. Pe casa ministrului pusese ochii însuşi şeful poliţiei militare, căpitanul Scheible, care aprecia mai ales splendida grădină retrasă şi admirabil amenajată de d-na Eliza Brătianu crescută în buna tradiţie a parcului Ştirbey de la Buftea. În loc de a mi se mulţumi că, prin tot felul de aşa-zise diplomaţii reuşisem să scutesc casa de rechiziţie, m-am văzut acuzat de lipsă de interes faţă de însuşi vizirul vremei. Facsimilul alăturat cred, că mă pune la adăpost de orice incriminare (reproducerea scrisorii Bălăcescu). „Chestiunea Scheible s-a mai complicat prin lipsa tacâmurilor, a veselei, nipajului şi a rufăriei reclamate de locatar, care, aflând de tainiţele proaspăt zidite în pivniţa boltită cu şine de fier contra bombardamentelor, ameninţa cu deschiderea ascunzătoarelor, în caz de refuz a celor cerute. Cu câtă greutate am convins pe sora mai mare a premierului, să procure lui Scheible cele dorite, numai eu ştiu, şi totuşi eu am fost declarat vinovat". Aceleaşi dificultăţi le-am întâmpinat şi în privinţa casei de obârşie a dinastiei, al cărui fost loc e însemnat azi, pe bulevardul Colţei, printr-o piatră cu inscripţie, parcă ar trece pe aci, arcul longitudinal al ţării.

Din corespondenţa referitoare la această casă reproduc numai, de probă, următoarea scrisoare a Sabinei Cantacuzino, din 20 dec. 1916: „Scumpe domnule Tzigara, soldaţii care s-au instalat în casă la mama, au sărbătorit în mod aşa de bacchic Anul Nou încât toată casa e dezgustătoare. Ar trebui constatat lucrul, mai ales în salon şi sufragerie. Nu s-ar putea profita de aceasta pentru a-i evacua şi a pune în locul lor un ofiţer sau medic, om potolit. Te rog, tot un ofiţer sau medic să puneţi în casa vărului nostru C-tin Brătianu, 7 str. Scaunele, unde este şi o femeie în vârstă, germană, care face menajul.

Scuză-mă că te supăr continuu şi primeşte, scumpe domnule Tzigara amiciţiile mele şi mulţumirile mele pentru ce vei putea face (ss) Sabina Cantacuzino."

Scrisori tot aşa de insinuante am mai primit prin aceeaşi doamnă sau direct de la rudele sale: Lya Brătianu, Olga Stolojan, Marie Pillat sau Pia Alimăneştianu, ale acestei din urmă mai modeste ca celelalte.

Pentru a varia, voi încheia cu reproduceri mai plăcute. Din teancul de corespondenţă cu prietenul Mihai Popescu, administratorul Casei Şcoalelor, în sarcina căruia fusese lăsat întreg Ministerul Cultelor, redau următorul răvaş: „Iubite C. C. Alecule, am primit vestea şi m-am bucurat. Îţi mulţumesc foarte mult pentru silinţele ce ţi-ai dat. Arată-mi acum, te rog, la cine să mă adresez. Cu multă dragoste (ss) M. Popescu". Sau următoarele rânduri ale supleantului ministru de Finanţe:

„Dragă Tzigareto, trecând pe Calea Victoriei, oprește-te la Minister. Am nevoie de sfatul tău într-un conflict cu Müller[1]. Te îmbrățișez (ss) O. Kiriacescu".

Alte bilete, de la fostul rector, Coco Dimitrescu, de la profesorii St. Sihleanu, G. G. Longinescu, mulțumindu-mi pentru salvarea laboratorului său, și de la mulți alții aduc câte o notă, înviorătoare față de pledoariile îmbâcsite ale magistratului Andrei Rădulescu, sau aceea a profesorului Dr. M. Minovici, scrisă într-o franțuzească așa de primitivă, încât mi-a fost rușine a o preda nemților, cărora directorul de la Morgă, pe motivul că soția sa era germană cerea să fie liberat din arestul de la Hotel Imperial. Cea mai senzațională dintre scrisori e a Sabinei Cantacuzino, aceea din 5 martie 1917, neexplodând ca o bombă cu întârziere, decât în nov. 1919, comentariile politice ce a provocat nu vor reapare decât în acea dată.

Câte taine într-un vechi sac de făină!

CLXXII

SFÂRȘIT DE AN CU MARE BELEA

Anul 1918, unul din cei mai zbuciumați și plini de răspundere, în care credeam a-mi fi împlinit datoria față de concetățenii capitalei, era totuși să se încheie într-un chip fatal, anume scutindu-mă de toate amărăciunile ce mă pândeau drept răsplată. De-abia retras de la Poliție și de la Palat, pregătindu-mă să reiau vechile mele ocupații la Muzeu, la Fundație precum și cursurile de istoria artei, părăsite de doi ani, mă văzui trântit la pat de așa-zisa gripă spaniolă, ce cu atâtea alte păcate, ne-a venit de peste Milcov. De la 22 nov./9 dec. 1918 timp de două săptămâni, am zăcut de congestia pulmonară însoțită de o tuse rebelă de care numai admirabila îngrijire conjugală și frățescul devotament al doctorului Annibal Theohari m-au salvat, pe când mulți alții, mai tineri și deci mai rezistenți, au sucombat din cauza virulenții infecției, ce nu-și aflase încă leacul. Tusea însoțind congestia a fost așa de violentă, încât m-am pomenit cu o scurgere de sânge din urechea stângă. Annibal tocmai prezent s-a grăbit să-mi trimeată pe al său coleg specialistul în afecțiunile urechii, care, solemn, a declarat de îndată că mi se perforase timpanul, deși eu persistam să afirm că auzul nu-mi era diminuat sau tulburat. Din fericire diagnoza îngâmfatului proaspătului profesor universitar, numit sub ocupație, grație autorității moșului său, a venerabilului Ion Mețianu, Mitropolitul Ardealului, a fost într-adevăr cu totul eronată. De altminteri prin simplele reînnoiri zilnice a tampoanelor cu glicerină fenicată, nu mi s-ar fi redat auzul dacă, în loc de pretinsa perforare a timpanului, n-ar

---

[1] Müller, fost slujbaș la banca Blank, era supraveghetorul de la finanțe și ca Rosenbergul de la Interne, mai neplăcut decât ofițerii pur germani, noi veniți în țară.

fi fost decât simpla plesnire a unui vas capilar, evidenţiată prin cicatricea vizibilă după vindecare.

Vizitând în 1914, la Sibiu, pe bătrânul mitropolit, atunci de vreo 80 de ani şi întrebându-l de când nu mai fusese în Bucureşti, el mi-a răspuns, cu a sa voce piţigăiată, că din 1848, adică de 66 de ani nu mai trecuse hotarul „în ţară", exprimându-şi dorinţa de a reveni atunci când nu vor mai fi graniţe între noi. Prevestirea s-a împlinit, dar venerabilul părinte n-a mai apucat să revie în capitala României întregite, adormind pe veci în 1916, în vârstă de 88 de ani.

Afară de accidentul cu urechea, boala din cauza febrei ridicate ce-mi anihila simţurile, nu mi-a lăsat amintiri neplăcute, mă aflam într-un fel de somnolenţă continuă, cu visuri fantastice întrerupte de rare momente de luciditate, în care, ferit de dureri, nu-mi dam seama că o întrerupere a firului vieţii era atât de posibilă, totul depinzând de rezistenţa firei, după cum spunea şi bravul doctor, prea sceptic faţă de prescripţiile sale medicale, care desigur, mi-au fost salutare, împiedicându-mă să dau ortul popii, cum se zvonise de către acei care sperau să scape de mine. În ciuda lor însă, pentru a treia oară m-am furişat din ghearele morţii, socotind primul accident de la naştere şi acel sub automobilul parizian. Poate că şi pentru mine ár fi fost mai bine să fi încheiat aci cursul vieţii pământeşti, scăpând astfel de alte deziluzii ce mă pândeau, după cum se va vedea.

NOTE ŞI COMENTARII

Introducere

Memoriile lui Al. Tzigara-Samurcaş au fost redactate de către autor în ultimii trei ani ai vieţii sale (1949–1952), aşa după cum confirmă soţia memorialistului, Maria, prin însemnarea sa autografă pe copia dactilografiată a lucrării pe care a realizat-o: „Această lucrare ce copiez (la 77 ani şi în anul 1952) a fost scrisă în timp de trei ani, de soţul meu, la bătrâneţe, între 77 şi 80 de ani. Era bolnav, totuşi cu mintea foarte clară. El, atât de activ în toată viaţa sa, nu putea sta neocupat şi, între crizele dureroase ale bolii lui, îşi scria memoriile. Aceasta a fost o mare consolare în tristul sfârşit al vieţii lui! Maria".

Această lucrare a lui Al. Tzigara-Samurcaş trebuia, în intenţia ultimă a autorului, să poarte titlul: *Lupta vieţii unui octogenar*, 1872–1952, – *Der Lebenskampf eines Achtzigjarigen*, – *La lutte de la vie d'un octogénaire.*

În acest sens, autorul şi-a redactat în ultimele sale zile şi o *prefaţă*, pe care o redăm aici, deoarece atât prin conţinutul ei, cât şi prin titlul adoptat de ultimă oră, s-ar fi îngustat foarte mult orizontul şi bogăţia de semnificaţii istorice şi culturale a *Memoriilor* lui Al. Tzigara-Samurcaş:

„*Prefaţă.* Depăşind vârsta de 80 de ani, în ciuda metehnelor trupeşti, a bolilor şi accidentelor ce mi-a fost dat să îndur într-acest lung răstimp, cred că titlul dat acestor memorii (*Lupta vieţii unui octogenar, nota edit.*) este cel mai nimerit. Căci, într-adevăr, în harţa cu moartea m-am născut şi împotriva soartei, dar mai ales a ticăloşiei oamenilor am avut de luptat până-n zilele din urmă, clipele de mulţumire şi cele, mai rare, de adevărată fericire fiind copleşite de mârşăviile unora, compensate de bunătatea şi ajutorul altora, cărora nu le pot fi destul de recunoscător. Înşirând cronologic păţaniile ca şi mulţumirile lungului drum al vieţii, sper să poată trage vreun folos eventualii cititori, care mai puţin optimişti decât am fost, vor şti să ocolească cu prudenţă, ispitele ce li se ivesc în cale, fără a se expune unor aşa de amare amăgiri, ca aceea, de pildă, ce ne-a produs, nu numai mie, dar şi colegilor care l-au ajutat, acel Dinu·Păturică al Fundaţiei, monstrul Dumitru Coman, ce nu poate fi destul de înfierat. Scrisorile, citatele din ziare, dar mai ales actele oficiale susţinând afirmările mele, le asigură o autenticitate indubitabilă, dând oglinda cea mai veridică a epocii trăite, călare pe două secole. Fără pretenţie de a da o istorie a acelei vremi, sau de a scrie romanul unei vieţi, m-am mărginit a înşira, cât mai fidel şi fără zorzoane stilistice, împrejurările prin care am trecut, şi contribuţia ce mi-a fost îngăduit să aduc în desfăşurarea artistică a epocii mele. Nu uşoară mi-a fost sarcina, numeroase şi perfide piedici am avut de înlăturat fără, însă, a mă lăsa învins de spiritele cele, ce poate, dimpotrivă, să-mi fi servit de imbold în încordarea puterilor spre atingerea ţelurilor propuse. Tuturor, deci, le sunt recunoscător, în proporţia cuvenită fiecăruia".

O expunere obiectivă, totalizatoare şi elocventă asupra multilateralei activităţi ştiinţifice, didactice şi practice (muzeografice) a lui Al. Tzigara-Samurcaş, îndeosebi pentru prima parte a vieţii sale, până la Marea Unire, care acoperă şi prima parte a *Memoriilor* sale, au dat, la Cernăuţi, 20 februarie 1925, profesorii R. Cândea, I. Nistor, V. Grecu, C. Siegel, A. Ieşan, E. Herzog într-un „Raport asupra activităţii ştiinţifice, în urma căruia s-a făcut numirea, cu unanimitatea membrilor Senatului universitar, ca profesor titular, în baza art. 81 din lege, la catedra de «Istoria artei» la Universitatea din Cernăuţi. Monitorul Oficial/14 iulie 1927, p. 9 637", în care se scrie:

„Dintre oamenii cu pregătire ştiinţifică de la noi din ţară fără îndoială că d. Al. Tzigara-Samurcaş este cel mai indicat de a ocupa catedra de istoria artelor, a cărei vacanţă la facultatea de litere şi filosofie s-a publicat prin Monitorul Oficial. D. Al. Tzigara-Samurcaş s-a distins printr-o activitate ştiinţifică dintre cele mai vii şi bogate în domeniul artelor. Studiile sale de specialitate începute la Universitatea din Bucureşti, sub conducerea lui Al. Odobescu, şi le-a continuat la Universităţile din Paris, Berlin şi München. La această din urmă universitate şi-a luat titlul de doctor magna cum laude, cu o lucrare despre pictorul *Simon Vouet* de la curtea regelui Ludovic al XIII-lea. Studiile făcute şi în muzeele din Franţa, Germania, Italia, Austria şi Scandinavia au contribuit mult la îmbogăţirea cunoştinţelor sale, la dezvoltarea gustului estetic şi la siguranţa judecăţii, care se manifestă în toate lucrările sale. Întors în ţară d. Al. Tzigara-Samurcaş e făcut profesor definitiv la istoria artelor şi estetică la şcoala de arte frumoase din Bucureşti, iar la 1 noiembrie 1913 este numit suplinitor pentru istoria artelor la Universitatea din Bucureşti, unde nu exista o catedră sistematizată prin lege. Din anul 1906 este şi directorul Muzeului de etnografie şi artă naţională, înfiinţat prin stăruinţele sale. De la începutul activităţii publice până în prezent, d. Al. Tzigara-Samurcaş a fost necontenit preocupat de problemele artistice de la noi, de redeşteptarea artei naţionale, de organizarea muzeului de artă şi etnografie. Cu bogăţia de cunoştinţe a profesorului erudit şi cu entuziasmul propagandistului a dezgropat comorile trecutului nostru, le-a cules, le-a analizat, a publicat studii bine întemeiate din domeniul istoriei artei româneşti pentru a se putea fixa şi nouă rolul de popor cu mari însuşiri artistice în istoria universală a artelor. Pornind de la studii de arheologie şi preistorie (*Ce se înţelege azi prin arheologie*?, Bucureşti, 1908; *Evoluarea concepţiei despre arheologie*, în *Conv. lit.*, 1909; *Discuţiuni în jurul arheologiei*, Bucureşti, 1910) d. Al. Tzigara-Samurcaş arată rolul de bărbat de ştiinţă şi îndrumător al marelui scriitor Odobescu, care i-a dat la noi arheologiei definiţia ce a rămas astăzi în fiinţă, cum documentează autorul cu bogate indicaţiuni bibliografice. Făcând un istoric al ştiinţei arheologice la noi, arată, pe lângă neevitabilele polemici, drumul pe care l-a făcut această ştiinţă la noi. Preocupat de problema artei în epoca preistorică, dl. Tzigara-Samurcaş a urmărit această problemă şi în studiile sale ulterioare, revenind asupra ei la 1924 în interesantul său studiu: *Arta României Mari* (*Convorbiri literare*, 1924, numerele pe ianuarie, februarie şi martie) şi sprijinindu-şi din nou

părerile emise la 1910 cu material documentar, în parte inedit, luat din muzeul de etnografie şi artă naţională. În studiul său din 1910 (*Arta în România*), vol. II, Bucureşti, Minerva, 1910), încă neterminat, Al. Tzigara-Samurcaş stăruind asupra problemei unde a fost patria primordială a indo-europenilor, arată că pentru lămurirea acestei probleme trebuie să mergem mai mult ca până acum la preistorie. Pornind de la cercetările cu privire la ceramică şi ornamentaţia ei şi arătând că motivele de ornamentaţie le găsim şi la noi şi în Serbia şi Bosnia, ajunge la concluzia, sprijinită şi pe alţi autori, că locul de origine al ornamentului spiral este în regiunile dunărene. În teritoriul locuit de români ca şi în Peninsula Balcanică «găsim în epoca neolitică o ceramică unitară la care predomină ornamentaţia geometrică şi în special spirala cu toate variaţiile ei» (p. 32–33). La 1924 completându-şi cercetările pe care le bazează totdeauna pe materialul artistic din muzeul de sub conducerea sa, d. Al. Tzigara-Samurcaş arată că vasele cu spirale pictate în Ţara Bârsei sunt identice ca formă şi ornamente cu cele din celelalte staţiuni preistorice: Cucuteni, Şipeniţ, Petreni şi pot fi urmărite până în apropiere de Kiev, constatându-se o mare superioritate a obiectelor de artă găsite în valea Oltului faţă de cele din Rusia (*Convorbiri literare*, 1924, p. 117). Şi cu acest prilej d. Tzigara-Samurcaş stăruie şi sprijineşte, ca şi în 1910, teoria în sensul căreia curentele de cultură artistică vin de la nord spre sud şi nu invers. În studiul cel mai recent arată că explorările din Transilvania ne confirmă şi existenţa paleoliticului în teritoriul românesc, pe care în 1910 încă nu o putuse constata, neanticipând, cu precauţie, o părere ce atunci nu putea fi documentată. Dar de la artă în epoca preistorică d. Al. Tzigara-Samurcaş a ajuns prin studiile sale până la analizarea operelor artiştilor noştri încă în viaţă. În frumosul volum *Arta în România*, Studii critice, Bucureşti, Minerva, 1909, d. Al. Tzigara-Samurcaş, începând cu observaţii critice asupra arhitecturii bisericeşti din cele dintâi vremuri ale istoriei noastre, ajunge până la expoziţiile de pictură şi sculptură din zilele noastre. Acest studiu s-ar împărţi în trei părţi privitoare la arta veche bisericească, la arta ţăranului român şi la arta modernă. În partea dintâi autorul analizează arhitectura bisericească. În acest domeniu avem de a face cu diferite stiluri introduse prin meşteri aduşi de voevozi, avem de înregistrat influenţe străine, sârbeşti, bizantine, armene, în Muntenia şi italiene, până când mai târziu se contopesc stilurile acestea (în Moldova cu mult mai curând, în Muntenia mai târziu), creându-se o arhitectură bisericească naţională. Cu prilejul analizării arhitecturii mânăstirii Probota a lui Petru Rareş, autorul arată cum meşterii moldoveni împrumută elemente de ale arhitecturii apusene, pe care însă aplicându-le la bisericile noastre cu predominarea stilului bizantin, ei le-au transformat, formând un stil specific moldovenesc, atât de graţios care se manifestă în interesante şi caracteristice variaţiuni. Cum la analizarea monumentelor arhitectonice bisericeşti din Muntenia relevând în acelaşi studiu influenţele apusene, autorul păstrează legătura cu istoria universală a artelor, aşa o face şi în cel mai recent studiu al său pe care l-am amintit. Aci stăruie asupra artei din Transilvania care face legătura cu apusul. D. Al. Tzigara-Samurcaş fie că analizează arhitectura

mănăstirilor noastre, fie că apreciază în două mici studii în mod succint marele talent al lui N. Grigorescu «una din cele mai frumoase glorii ale neamului românesc din preajma veacului al XX-lea», totdeauna se dovedeşte un om cu judecată clară şi întemeiată, cu cunoştinţe foarte variate, care îi fac cu putinţă să facă apropieri şi cu arta altor popoare. Mai ales stăruie d. Tzigara-Samurcaş asupra artei ţăranului român. În cele mai multe din scrierile sale analizează această artă, o înfăţişează cu pietate şi entuziasm cititorului şi privitorului, stăruie asupra originalităţii ei, păzindu-se totuşi la exagerările unui romanticism naţional. În colecţia muzeului de artă naţională, directorul acestuia i-a dat doar locul de cinste maiestrei case a meşterului Antonie Mogoş din Ceauru-Gorj, casă făcută în întregime de mâna acestui iscusit ţăran şi compusă exclusiv din lemn, împodobită cu stâlpi sculptaţi care deşi «rudimentar cioplіţi, conţin, în germen, toate elementele coloanei clasice». Sculptura în lemn (stâlpi, case, cruci, troiţe), olăria şi ţesătoria, toate aceste domenii ale artei ţărăneşti au găsit în d. Tzigara-Samurcaş un documentat interpret. Dintr-un studiu mai vast asupra crestăturilor în lemn a apărut încă înainte de război un splendid album cu peste 400 isvoade originale româneşti, urmând ca partea introductivă cu textul explicativ să apară cât de curând, fiind pusă sub tipar. Muzeul de etnografie şi artă naţională din Bucureşti de sub conducerea d-lui Al. Tzigara-Samurcaş are doar menirea de a arăta în toată splendoarea lor produsele artistice ale ţăranului român. Pentru cunoaşterea artei ţărăneşti din România, d. Al. Tzigara-Samurcaş a făcut cea mai intensă propagandă în ţară şi în străinătate prin conferinţe (înainte de război şi în Banat şi în Transilvania, la Lugoj şi la Sibiu) prin broşuri, prin expoziţii, prin articole de lămurire şi propagandă despre cultura artistică şi învăţământul artistic la noi. În acest domeniu d. Al. Tzigara-Samurcaş ni se înfăţişează ca un bun organizator care a întemeiat muzeul de etnografie şi artă naţională pe consideraţii ştiinţifice, un lucru recunoscut cu elogii la adresa directorului prin «Buletin de la Société internationale de dialectologie romaine» (fasc. IV. anul 1913) cu prilejul creării unui muzeu similar în Italia. Muzeul din Bucureşti are astăzi aproape 12 000 de obiecte şi organizarea lui nu se poate face decât cu «o hărnicie, o putere de jertfă ş-o iubire de ştiinţă şi de artă fără margini», cum spunea d. N. Iorga (*Floarea darurilor*, din iunie 1907). Dar d. Tzigara-Samurcaş a fost un mare propagandist al artei noastre în străinătate. La congresul al III-lea al artei din Liège şi Bruxelles (septembrie 1905) a reprezentat în chipul cel mai fericit şi demn ţara, arătând importanţa artei ţărăneşti, cum rezultă de altfel şi din raportul deosebit de elogios al secretarului acelui congres d. E. Broerman («Renaissance roumaine» în revista «L'art Public», 1905, nr. 3). La expoziţia internaţională de artă populară de la Berlin din 1909, directorul Muzeului etnografic şi de artă naţională din Bucureşti a reuşit iară să atragă atenţiunea lumei asupra produselor noastre. «Buletin de l'art ancien et moderne» din Paris (din februarie 1910) nu are decât cuvinte de apreciere despre conferinţa d-lui Al. Tzigara-Samurcaş, privitoare la bogăţia şi varietatea obiectelor de artă de la noi, ţinută cu acel prilej. Talentul organizatoric şi de propagandist al d-lui Tzigara-Samurcaş s-a putut manifesta în chip tot aşa de fericit şi la expoziţiile

din Amsterdam şi Roma (1911). Broşurile de propagandă şi organizare (*Catalogul muzeului Aman*, Bucureşti, 1908, cu o biografie a pictorului şi analiza operelor; *Muzeul Neamului românesc*, Bucureşti, 1909; *Muzeul naţional din Bucureşti*, 1912; *Denkmalpflege in Rumänien*, Karlsruhe, 1906; *Rumänische Volkskunst*, Bucureşti, 1910; *Casa românească la expoziţia din Roma*, Bucureşti, 1911; Ausstellung *«Die Frau in Haus und Beruf»*, *Sonderabteilung Rumänien*, Berlin, 1912) arată pricepere şi entuziasm şi o stăruinţă neîntreruptă în a evidenţia comorile noastre artistice. Numeroasele articole şi recenzii din domeniul Istoriei artelor publicate în diferite reviste (*Convorbiri literare*, *Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale*, *Viaţa românească*) arată aceleaşi calităţi prin care se disting studiile mai întinse: claritate, vaste cunoştinţi de specialitate, tendinţa de a aşeza arta noastră în cadrele ce i cuvin în istoria universală a artelor. D. Tzigara-Samurcaş, prin lucrările sale din domeniul istoriei artelor, a dovedit o neîntreruptă activitate ştiinţifică şi o pasionată preocupare de probleme artistice. În scrisul său convins, vioi, comunicativ îmbină temeinicia ştiinţifică cu entuziasmul propagandistului în nobilul înţeles al cuvântului. Universitatea din Cernăuţi, aşezată într-un colţ al ţării deosebit de bogat în comori artistice, credem că poate face o achiziţie dintre cele mai potrivite, dacă subsemnaţii propunem în baza art. 81 din lege numirea d-lui Al. Tzigara-Samurcaş, de profesor titular la catedra de Istoria artelor la Facultatea de litere şi filosofie". (*Apud*: Al. Tzigara-Samurcaş, *Memoriu de titluri şi lucrări*, alcătuit în vederea cererii de transferare de la Universitatea din Cernăuţi la cea din Bucureşti, Bucureşti, 1929, p. 5–11).

XII. MENTORII MEI

Primul dintre mentorii săi, pe care îl elogiază memorialistul Al. Tzigara-Samurcaş, este omul politic conservator P. P. Carp (1837–1919), unul dintre întemeietorii Junimei şi principalul sfetnic al regelui Carol I, căruia revista *Convorbiri literare*, în 1937, la centenarul naşterii sale, pe timpul directoratului autorului acestor *Memorii*, îi închină un număr prin evocările lui Lupu C. Kostaky şi C. Gongopol, evocări preţuitoare şi valorizatoare a activităţii acestui însemnat om de stat. Citâm din evocarea lui Lupu C. Kostaky un fragment revelator: „P. P. Carp a fost unul din cei mai serioşi oameni ce i-a avut ţara, în toată acţiunea sa politică a fost pururea cu inima în cap, încât judecata i-a fost pururea rece şi neinfluenţată de sentimentalism. Om devotat şi conştiincios îndatoririi ce-şi luase în a se ocupa de politică, a urmat în mod regulat şedinţele parlamentare, fără a lipsi de la vreuna, decât când era trimis în misiune de ţară în străinătate, sau era bolnav, de aceea a luat parte activă la toată legislaţia noastră, fie ca propunător, fie ca colaborator. Întreaga lui viaţă politică şi adevăratele sale tendinţe se găsesc în discursurile rostite în Parlament, la întruniri politice şi în interview-urile ce a dat. Toate sunt simple, pe

înțelesul fiecăruia, fără fraze întortocheate și vorbe goale; din studierea lor va rezulta adevărata judecată și se vor spulbera minunățiile inventate prin legendă de grai și de scris, ce au circulat o jumătate de veac asupra lui P. P. Carp. Mulți nu-l cunosc decât din vorbele de spirit cu care știa să caracterizeze situațiile și au văzut în P. P. Carp un original și un excentric. Unii l-au considerat reacționar, imputându-i, care cel dintâi a căutat să întărească pătura muncitorilor de pământ, că ar fi semnat faimoasa petiție de la Iași cu cererea introducerii pedepsei cu moartea etc., deși Titu Maiorescu a dovedit netemeinicia acestei legende în ședința Camerii din 1 april 1881, arătând că P. P. Carp la acea epocă era trimisul țării ca agent diplomatic în străinătate. O altă legendă falsă a continuat un șir de ani, pusă în circulație de partidul liberal, că P. P. Carp ar fi zis că el va guverna cu regele și cu Dorobanțul. Această legendă a fost provocată de una din cele mai frumoase apologii făcute Dorobanțului cu prilejul luării Griviței... La 1907 a cerut în mod public la Cameră, să se reprime cu forța răscoala și în urmă să se legifereze. După răscoală, când s-a pus în aplicare legea suhatelor (a islazelor), comunale, a dat din moșia sa Țibănești pământul prevăzut de lege. Din evaluarea pământului a scăzut, cu de la sine voință, 100 lei la hectar, iar din suma totală ce i s-ar fi cuvenit pentru pământul dat comunei, peste 240 000 lei; cu jumătate din bani a cumpărat boi, iar din pădurea sa au pus de s-au făcut case, pe care le-a împărțit gratuit locuitorilor ce nu aveau vite, în fața autorităților județene, fără huiet de tobe și de surle“ (p. 640–641).

Spicuim din cea de a doua evocare înserată în *Convorbiri literare*, datorată lui P. Gongopol, despre caracterul și activitatea politică a lui P. P. Carp: „Minte și caracter. Sunt cei doi poli, a căror înălțime încadrează ființa politică și morală a lui Petre Carp... Era un om sociabil? Desigur... Toată tinerețea lui a fost unul dintre răsfățații societății alese din Iași și apoi din București. În ea se născuse. Creșterea și educația, cultura și civilizația i se dezvoltaseră în școli, cercuri și centre boierești. În asociația universitară berlineză «Borusia» avusese numai nobili și prinți drept camarazi... Trimis la învățătură când n-avea decât 13 ani, a revenit în țară la 25... La 30 a fost ministru! Agent diplomatic sau trimis special pentru anume chestii grave în străinătate, a trebuit la Berlin să ție piept unui Bismarck. Și când se petrecură acestea? Pe la 1870–1971... Cel care era șeful unui partid de privilegiați, nu admitea ficțiunea nici unui fel de privilegiu. Este Petre Carp, autorul acestei definiții a democrației: „Nu înțeleg prin democrație ieșirea la iveală a oricărui îndrăzneț negustorind fraze aventuroase. Fiu de boier sau fiu de țăran nu trebuie să găsească loc, dacă nu-și servește țara“... A fost, desigur, capul cel mai bine organizat în generația lui. Și poate și din altele de mai târziu...“ (p. 646-648).

XIX, XXIV, CXLV. VIZITA KAISERULUI

(Monumentul de la Adamclisi)

În cea mai recentă lucrare consacrată Monumentului de la Adamclisi, *Tropaeum Traiani*, 1988, Adrian Rădulescu întreprinde o minuţioasă cercetare istorică şi descriptivă a acestui preţios monument transmis din antichitatea romană pe pământul patriei noastre şi despre care memorialistul Al. Tzigara-Samurcaş se întreţinuse în 1917 cu împăratul Germaniei, Wilhelm al II-lea, la Curtea de Argeş, privindu-l în lumina teoriei lui A. Furtwängler, care plasa edificiul pe vremea împăratului Octavian Augustus, anii 29/28 î.e.n.

În *Cuvântul înainte* ce însoţeşte monografia lui Adrian Rădulescu, I. Barnea arată meritele acestei noi lucrări dedicate Monumentului de la Adamclisi, făcând istoricul ipotezelor emise şi sinteza întregii cercetări istoriografice, dându-se dreptate opiniei exprimate acum aproape un secol de către Gr. G. Tocilescu, O, Benndorf şi G. Niemann, care atribuia înălţarea edificiului în epoca împăratului Traian, contemporan cu Columna Traiană de la Roma, în scopul glorificării victoriei romane asupra Daciei:

„Volumul întocmit acum de dr. Adrian Rădulescu are meritul că, pe lângă datele istorio-arheologice şi artistice despre monumentele din acel loc, oferă cititorului o serie de informaţii în legătură cu lucrările de restaurare, protecţie şi conservare, dintre anii 1971-1977, ale acestor monumente. Cea mai mare atenţie se acordă celebrului monument triumfal *Tropaeum Traiani* (Trofeul lui Traian), supranumit de Grigore Tocilescu «actul de naştere al naţiunii române». După câteva consideraţii generale despre importanţa obiectivului istoric, arheologic şi artistic *Tropaeum Traiani*, autorul arată cum se poate ajunge în acest loc, iar apoi prezintă mediul natural al complexului arheologic dominat de monumentul triumfal, «clădirea cea mai impunătoare ce antichitatea a lăsat-o ţării noastre şi una din cele mai însemnate din câte mărturisesc dominia universală a Romei dincoace de Alpi». (Gr. Tocilescu, O. Benndorf, G. Niemann, *Monumentul de la Adamclisi: Tropaeum Traiani*, Viena, 1895, p. 2). Urmează o «retrospectivă istorică» cu înfăţişarea celor mai felurite ipoteze, până la apariţia lucrării abia menţionate, rezultat al săpăturilor arheologice dintre 1882-1890, care a pus monumentul în adevărata lui lumină. Se examinează în continuare evenimentele legate de politica expansionistă a Romei în Peninsula Balcanică, care au dus la ridicarea ansamblului de monumente de la *Tropaeum Traiani* (p. 5-6).

Încă în 1945, Al. Tzigara-Samurcaş, în lucrarea sa *Trofeul de la Adamclisi*, mai apăra, deşi mai puţin convins, teza fostului său profesor de arheologie, A. Furtwängler:

„Pe baza analizei stilistice a sculpturilor, Furtwängler, ca şi Odobescu dintru început, neadmiţând metopele ca fiind din epoca lui Traian, contestă atribuirea

monumentului acestui împărat. Fapt cert este că barbarii reprezentaţi pe sculpturile monumentului nu se aseamănă întru nimic cu dacii de pe Columna Traiană, după cum, dealtfel, nici legionarii romani nu sunt la fel cu cei de pe monumentul din Roma. Compararea amănunţită atât a tipului figurilor cât şi a îmbrăcăminţii barbarilor şi a uniformelor romane sunt concludente în această privinţă şi unanim admise de toţi cercetătorii inclusiv Cichorius, ultimul interpretator al Columnei. Pe baza unui bogat material ilustrativ, Furtwängler identifică pe barbarii de la Adamclisi cu bastarzii, roxolanii şi sarmaţii, care au luptat contra romanilor sub Licinius Crassus, în anul 28 a. H., deci cu vreo 135 de ani înainte de războaiele lui Traian contra Dacilor, şi presupune că Crassus, neavând vreme să aştepte textul inscripţiei din partea împăratului August, a lăsat placa liberă, pe care apoi Traian şi-a înscris numele, conform obiceiului său de a-şi însuşi clădirile altora, de unde i se trăgea şi porecla *herba parietalis*". (p. 607-608).

Făcând istoricul cercetărilor întreprinse asupra ansamblului arhitectonic de la Adamclisi, Adrian Rădulescu reţine o lungă listă a istoricilor şi arheologilor care şi-au adus o contribuţie mai mare sau mai mică pentru elucidarea evenimentelor istorice reprezentate pe monument, şi a datei construcţiei, care confirmă ipoteza istoricului Gr. G. Tocilescu:

„Cu apropierile de interpretare însoţite în chip inerent de diferenţele de nuanţe în reconstituirea stilului, ornamenticii, arhitecturii, construcţiei etc. se impune să amintim numai, fără nici un adaos, numele acelor învăţaţi care au ostenit în decursul anilor de investigaţii şi explorări în jurul trofeului – pe teren, în cabinetul de lucru sau numai aici – şi au ajuns la concluzii conforme cu adevărul irefutabil determinat chiar de primii cercetători. În această imensă suită reţinem numele lui B. Pick, K. Regling, Fr. Studniczka, Th. Antonescu, S. Reinach, Fr. Drexel, R. Paribeni, G. Giglioli, A. Schober, R. Vulpe, P. Polonic, M. Durruy, P. Nicorescu, G. Radenwald, Gr. Florescu, G. Bobich, Al Tzigara-Samurcaş, J. Toynbee, J. W. Perkins, Z. Gonziniec, E. C. Skrejinskaia, G. Ch. Picard, A. Merlin, J. Macardé, A. Frova, C. N. Mateescu, Em. Condurachi, D. M. Pippidi, R. Bloch, Gabriella Bordenache, Emilia Doruţiu-Boilă, Radu Florescu şi, cel mai recent, dar şi cu un bagaj ştiinţific deosebit prin acuitatea observaţiilor, Mihai Sînpetru, asupra cercetărilor căruia stăruim aparte, fiindcă, de la Gr. Tocilescu şi până în anii din urmă, nimeni dintre cei care s-au ocupat de trofeu, altar, şi mausoleu n-a mai executat săpături minuţioase, într-o viziune stratigrafică nouă şi cu rezultate remarcabile. Datele stratigrafice şi materialele arheologice (ceramică şi obiecte de metal) obţinute în cursul săpăturilor întreprinse la cele trei obiective de pe dealul cel mai înalt de la Adamclisi, în anii 1960-1977, demonstrează că acestea constituiau un ansamblu comemorativ militar unitar. În timpul cercetărilor nu s-au găsit nici un fel de elemente care să trădeze o refacere a vreuneia dintre ele în epocile următoare. Unitatea ansamblului comemorativ este o dovadă acum şi prin faptul că obiectivele se înscriu topografic într-un triunghi isoscel prin centrele lor. Mai întâi a fost construit altarul, apoi

mausoleul – ambele în anul 102 e.n. – şi în cele din urmă Monumetul Triumfal – în 106-109". (p. 41-42).

Adrian Rădulescu arată, în aceeaşi lucrare, că unul dintre argumentele principale ale lui Gr. G. Tocilescu în susţinerea teoriei sale privind evenimentele istorice reprezentate şi data construcţiei Monumentului de la Adamclisi i-a fost oferit de reconstituirea şi citirea unor inscripţii, care plasează ansamblul comemorativ în epoca lui Traian, cui îi este, de altfel, dedicat:

„Dedicaţia constituie componenta de importanţă cardinală pentru cunoaşterea semnificaţiei istorice şi a datelor cronologice hotărâtoare ale monumentului, inscripţia a format obiectul unor foarte migăloase studii din partea lui Gr. Tocilescu, cel care are meritul de a fi reconstituit cu exactitate textul şi, deci, de a fi pătruns taina pe care de veacuri o ascundea celebrul trofeu... Reconstituind textul, citim: «Zeului Marte Răzbunătorul, Împăratul Caesar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian, Augustul, biruitorul germanilor, al dacilor, Mare preot având puterea tribuniciană pentru a XIII-a oară proclamat ca împărat a IV-a oară, consul ales pentru a cincea oară, părinte al Patriei după ce a învins armata dacilor şi pe cea a sarmaţilor (a ridicat acest trofeu prin grija guvernatorului...». Inscripţia ne lămureşte pe deplin că monumentul triumfal este ridicat din ordinul lui Traian în cursul celui de-al 13-lea an al său de putere tribuniciană şi în cel de al cincilea de consulat, ceea ce cade exact în anul 109 e.n. Istoricii sunt unanimi în a stabili data construirii între anii 106-109 şi, după descoperiri epigrafice mai recente, ştim cu exactitate că guvernator al provinciei Moesia Inferior între anii 105-108, deci cel care s-a îngrijit de construcţie, fără să fi luat parte şi la inaugurarea sa, Lucius Fabius Iustus, al cărui nume pe inscripţie cade în lacună". (*op. cit.* p. 121-123).

XXI. MAESTRUL ODOBESCU

Printre dascălii săi universitari pe care-i evocă în *Memoriile* sale Al. Tzigara-Samurcaş, de o aureolă de maestru se bucură în primul rând personalitatea luminoasă şi armonioasă a cărturarului, scriitorului şi profesorului de arheologie şi istoria artelor Al. I. Odobescu. Dorim să completăm imaginea mai particulară, subiectivă, din perspectiva memorialistului, cu caracterizarea mai largă şi obiectivă pe care i-o realizează Al. Tzigara-Samurcaş, în broşura ce i-o consacră personalităţii lui Al. I. Odobescu, la 40 ani de la prematura sa stingere din viaţă:

„Înscriindu-mă la Universitate, nu fără mândrie am constatat că idolul meu dintre profesori era şi de ceilalţi studenţi cel mai preferat, singur Maiorescu făcându-i concurenţă în admiraţia entuziastă a tineretului. Comparaţia lui Odobescu numai cu colegii săi din ţară nu ar fi deajuns pentru a-i dovedi superioritatea, care după cum vom vedea, se susţine şi faţă de savanţi străini. De ceilalţi profesori ai

facultăţii de litere, pe care i-am avut, nu-şi mai aminteşte nimeni, în afară de foştii lor elevi. Uitaţi sunt azi academicienii Quintescu, V. A. Urechia şi chiar gălăgiosul Gr. Tocilescu. Spre deosebire de acest neinteresant mediu profesorial, Odobescu se încadra în grupul select Maiorescu – Haşdeu – C. Dimitrescu-Iaşi. Alături de aceşti foşti corifei ai Universităţii, Odobescu îşi păstrează un loc de frunte nu numai ca profesor dar mai ales ca educator al tinerimii, în calitatea sa de director incomparabil al Şcoalei normale superioare, pe care năzuia să o ducă la înălţimea celei din Paris, după care se inspirase. Sinceritatea, lipsită de orice artificiu oratoric, cu care el se spovedea faţă de ascultătorii săi de rezultatele la care ajunsese în prepararea cursului, contrastând cu recitarea emfatică a unor lecţii proaspăt traduse, fără a fi bine înţelese chiar, ca în cazul lui Tocilescu, a contribuit la o nu întotdeauna justă apreciere a profesorului Odobescu. Din comparaţia cursurilor lui cu ale marilor maeştri ai Universităţii din Berlin, unde el mă sfătuise să continui studiile speciale după un an absolvit sub a sa direcţie la Bucureşti, am putut stabili valoarea adevărată a dascălului român. Venind într-o vacanţă de Paşti la Bucureşti, am nimerit la cursul lui Odobescu lecţia despre frontoanele de la Olimpia, pe care o ascultasem de curând la Curtius, autorul chiar al dezgropării acestor însemnate monumente artistice. Ajutat de asistentul său, care scria pe tablă citaţiile sau arăta pe hartă şi pe graficele expuse indicaţiile maestrului, venerabilul şi renumitul Curtius ne ţinu asupra frontoanelor amintite o admirabilă conferinţă neîntreruptă de nici o ezitare. Magister dixit, şi nimeni nu se putea îndoi de afirmările lui aşa de clar şi curgător expuse. Într-o sală mică, destinată cursurilor de optică şi electricitate, singura în care se puteau face proiecţiuni, Odobescu trată acelaşi subiect pe care-l auzisem la Berlin. Dispunând de planşe mult mai puţine şi de aceea înconjurat de cărţi cu ilustraţii, Odobescu, care din fire nu era deloc orator, se străduie să ne lămurească cât mai desluşit atât frumuseţea statuetelor, cât şi orânduirea lor, atât după Curtius, cât şi după profesorul Treu, care la Dresda, le expusese într-altfel decât cei de la Berlin. Prin felul său de a căuta împreună cu noi adevărul, iar nu voind să ne impună părerea sa, după cum proceda savantul german, mărturisesc că am profitat mult mai mult din prelegerea, mai puţin curgătoare dar mult mai convingătoare a lui Odobescu, decât, din frumosul discurs al lui Curtius. Căci dascălul român era mai presus de toate animat de dorinţa sinceră de a instrui pe auditorii săi, iar nu de a-i ului numai printr-o expunere impecabilă ca formă. Această grijă era rezervată preocupărilor sale literare. Cu elevii săi el nu perora de unul singur, ci colabora cu ei la stabilirea adevărului. Prin întrebările ce-şi punea în locul unor afirmări pripite, el ţinea veşnic deştept interesul pentru subiectul în discuţie, reuşind a fi mult mai captivant decât mulţi dintre pretinşii oratori, ce îmbrăcau în haine pompoase şi fraze frumos sunătoare sărăcia ideilor. Odobescu era preocupat de miezul prelegerilor sale în primul rând. Vorbirea lui clară şi înceată impunea prin sinceritatea ei şi prin spontaneitatea necăutată a termenilor adecvaţi, de cele mai multe ori cu un parfum plăcut de vetustate. Cunoscându-şi nedibăcia oratorică, el îşi scria conferinţele publice, pe care le cetea însă cu o încântătoare măiestrie naturală, nicidecum teatrală sau bombastică. Cetirea

lui era reflexul ritmului ce stăpânea întreaga lui fire. De o eleganţă firească, încins în veşnica-i redingotă neagră, trupul său înalt şi voinic purta pe umerii cei largi un cap clasic prin desăvârşita armonie a trăsăturilor viguroase de tip praxitelic. Pletele lungi, prea timpuriu încărunţite, terminându-se în bucle, acopereau frumoasa-i ţeastă admirabil boltită. Privirea-i învăluitoare şi blândă impunea totuşi o respectuoasă rezervă celor care îl apropiau. Pe toţi însă îi captiva farmecul irezistibil al acestui *causeur* neîntrecut, care subjugase nu numai pe elevii şi pe compatrioţii lui, dar şi pe toţi savanţii străini, mândri de a-l fi cunoscut. Părea să fi coborât din Olimp, anume travestit după moda zilei spre a se strecura nebăgat în seamă de pământenii neînţelegători ai aspiraţiunilor înalte şi ai patimilor nesăţioase ce clocoteau în acest suflet din altă lume. L-am văzut pentru ultima dată în toamna 1895, înainte de a mă reîntoarce în străinătate, încărcat de nepreţuintele-i sfaturi în vederea desăvârşirii studiilor sale preferate, către care el mă îndrumase.

Se simţea strâmtorat în modesta căscioară din retrasa stradă Cuza-Vodă din preajma Spiridoniei. Vitrourile şi mobilele, croite după indicaţiile lui pentru încăperi vaste din vremuri de belşug, se îngrămădeau în odăiţele îmbâcsite cu resturi din splendida-i bibliotecă de odinioară. Deşi obosit, palid, cu figura brăzdată de suferinţe ascunse, el mă reţinu ceasuri întregi, interesându-se de aproape de mişcarea artistică din străinătate, animându-se ca în vremuri bune, în decursul convorbirii plină de preţioase învăţăminte pentru mine. Păstrez încă bine desluşită, desprinzându-se în toată demnitatea ei în cadrul modest al căsuţei sale. Figura veneratului meu maestru, de la care nu bănuiam că-mi luam ultimul rămas bun după făurirea împreună a atâtor planuri de activitate viitoare. Întors la München, primii groaznica ştire că, deşi în deplină desfăşurare a facultăţilor sale intelectuale şi trupeşti, într-un moment de juvenilă nesocotinţă şi de egoism păgân Odobescu, crezându-se umilit, în trufia lui olimpiană, şi-a curmat singur firul vieţii pământeşti, cufundându-se conştient în somnul cel de veci". (Al. Tzigara-Samurcaş, *A. Odobescu*, 1935, p. 88-93).

XXVIII. ÎN SLUJBA FUNDAŢIEI CAROL I

Pentru a puncta mai bine bogata şi preţioasa activitate a Fundaţiei universitare întemeiată în 1891 prin decretul regelui Carol I, la care Al. Tzigara-Samurcaş a fost bibliotecar şi director timp de 47 ani, să reproducem două documente semnificative, inserate şi în volumul aniversar *Fundaţiunea universitară Carol I 1891-1931*, 1933. Mai întâi este vorba de amintirile extrem de interesante ale prof. C. Rădulescu-Motru, primul bibliotecar al Fundaţiei universitare, care la solicitarea lui Al. Tzigara-Samurcaş, îi răspunde printr-o scrisoare evocatoare şi profund revelatoare:

„Iubite coleg,

Convorbirea noastră, în urma căreia mi-aţi făcut invitaţia să vă dau amintirile mele despre primele timpuri când a început să funcţionaze Fundaţia universitară, m-a pus în mare încurcătură: nu ştiu cu ce să încep mai întâi. Cred însă că este de mai mult interes să insist asupra acelor ce-mi amintesc despre regele Carol I. Prin toamna anului 1893 m-am înapoiat de la studii din Germania. Fundaţia era atunci terminată, dar nu era deschisă pentru studenţi. Spre mirarea mea, am aflat, că una din cauzele pentru care nu se grăbeşte deschiderea este şi aceea că studenţii n-ar fi dispuşi să accepte darul Majestăţii Sale. Deocamdată însă nici o manifestare nu trăda această rea dispoziţie a studenţilor. Ei între ei nu vorbeau deloc despre Fundaţia universitară. Nu se agitau. Nu puneau înainte nici un motiv de ce nu s-ar primi... Era o simplă manevră a politicianilor, care s-au arătat totdeauna foarte dibaci în lansarea zvonurilor tendenţioase. Şi după doi ani, când s-a deschis în adevăr Fundaţia, studenţimea a fost pasivă. Politicianii au agitat contra Fundaţiei (adică mai bine zis, contra guvernului care prezida la deschiderea Fundaţiei), iar studenţii au constituit corul manifestaţiei... Negreşit, chiar această atitudine pasivă rămâne destul de blamabilă. Studenţii n-au arătat entuziasm. N-aveau încredere că li se face un mare bine. Vechea, tradiţionala neîncredere şi la studenţii de acum treizeci de ani!

Profesorul meu Titu Maiorescu mă recomandase regelui pentru a fi bibliotecarul Fundaţiei. Deşi nu aveam nici o pregătire specială pentru bibliotecărie, am primit, în speranţa că mă voi forma. Mai târziu am constatat că lucrul nu este aşa de uşor. Cu câteva luni înainte de deschiderea Fundaţiei, am fost chemat în audienţă de rege. D-l Maiorescu mi-a spus în urmă, că faptul că eu nu m-am arătat impresionat de zvonurile tendenţioase, în aceea ce privea pe studenţi, a impresionat bine pe regele Carol I. «Un om calm trebuie la Fundaţie, pentru a face educaţie, nu politică», a zis regele lui Maiorescu. Timpul a dovedit că aceasta a şi fost calea cea mai potrivită. Studenţii au păstrat câteva luni o expectativă nebinevoitoare, dar în urmă s-au liniştit. Expectativa nebinevoitoare consista în neutilizarea bibliotecii. Domnii studenţi veneau la Fundaţie, se plimbau prin săli, dar nu se aşezau la mesele de citit. Cel mult consultau cataloagele, iar după consultare mulţi îmi atrăgeau atenţia asupra cărţilor care lipsesc. Câţiva îmi cereau să comand cărţile pe care le constatau ei că lipsesc. Cum regele îşi exprimase dorinţa să fie cât de des informat asupra celor ce se petrec la Fundaţie şi în consecinţă dedese ordin să fiu primit la orişice oră când aveam ceva de comunicat, primele luni am fost deseori în audienţă. Raportam cele mai mici întâmplări. Regele se interesa de tot. Urmărea cele mai mici gesturi ale studenţilor, ca un părinte bun care aşteaptă cu încredere sfârşitul capriţiilor copilăreşti. «Majestate, foarte mulţi studenţi cer să li se aducă scrieri scumpe care depăşesc puterile noastre de cumpărare». «În cazul acesta, fă şi d-ta cum fac eu cu miniştri mei. Nu dau curs unei cereri decât dacă se repetă. Mulţi miniştri vin şi-mi fac propuneri. Eu zic totdeauna: Da, da, lăsaţi aci un raport şi vom vorbi. Puţini vin în urmă cu raport. Aşa şi d-ta cu studenţii. Comandă pentru aceia care repetă

cererea». Altădată raportam regelui, după ce studenţii începuseră să se aşeze la mesele de citit, că avem numeroase volume deteriorate prin rupere de foi şi pete de cerneală, şi îi ceream încuviinţarea să mai adăugăm un custode pentru pază în timpul lecturei. «Nu, nu. Să facem ca americanii. Mai bine volume cumpărate în plus, decât plată la funcţionari». Când după câteva luni, – mi se pare vreo cinci luni, – i-am raportat că ordinea este desăvârşită, că toate capriciile studenţilor au luat sfârşit. L-am văzut pe regele Carol foarte mulţumit. M-a invitat să trec la fereastra dinspre Calea Victoriei, unde avea locul său obişnuit de lectură, şi acolo timp de două ore m-a întrebat despre viaţa care am dus-o ca student în străinătate şi de impresiile pe care mi le-au lăsat profesorii de acolo. Spre surprinderea mea, pe mulţi dintre aceşti profesori regele îi cunoştea. Am văzut atunci la regele Carol, ce mare loc ocupă în sufletul său grija pentru educaţia tineretului. Sunt convins că în darul făcut cu Fundaţia universitară, El a exprimat tot ce avea mai intim în sufletul său.

9 noiembrie 1931

Cu cele mai prieteneşti sentimente,

C. Rădulescu-Motru"

(*Op. cit.*, p. 7–8).

La 9 mai 1927, ministrul Instrucţiunii de atunci, profesorul şi filozoful Ion Petrovici, a ţinut un discurs-mărturisire, în care laudă binefacerile culturale ale Fundaţiei universitare, subliniind totodată meritele întemeietorului acestei instituţii, elogiu care vine din partea unui fost bursier al Fundaţiei:

„Asistând la această şedinţă festivă, m-am simţit îmbulzit de unele aduceri aminte şi am văzut cum se revarsă în sufletul meu unele simţăminte vechi. Pentru ultima dată când am participat la această ceremonie, de acum 22 de ani, ministru al Instrucţiunii era Spiru Haret, rector al Universităţii C-tin Dimitrescu-Iaşi, director al Fundaţiunii era tot dl. Tzigara-Samurcaş, – dv. singur în mijlocul tuturor prefacerilor şi vicisitudinilor aţi rămas neclintit la postul de onoare ce vi s-a încredinţat; iar eu aveam şi atunci un rost, ca şi astăzi. Nu eram un simplu participant străin care venise ca la un spectacol; eram student al Facultăţii de litere şi filosofie, prin urmare un cetitor al cărţilor din această bibliotecă, şi eram mai mult decât atât, eram bursierul Fundaţiei Carol I. Nu făceam deci parte chiar din personalul Fundaţiei, nefiind însă nici un străin; eram un fel de «adlatus» al acestui personal. Prin urmare, datoresc acestui aşezământ de cultură avantajele pe care le-am avut în două moduri: întâi prin posibilitatea să consult comoara de cărţi, pe care nu aş fi putut să mi-o procur cu mijloace proprii şi, în al doilea rând, în calitate de bursier al acestei Fundaţii – bursa este drept am câştigat-o prin concurs – şi în această calitate am avut posibilitatea unei vieţi studenţeşti mai tihnite, nu am avut nevoie să alerg după căutarea de mijloace care să mă sustragă de la preocupaţiunile vieţii de student. Această utilă Fundaţie poartă într-însa pecetea întemeietorului ei care este regele Independenţei. Ei bine, acest mare rege şi-a dat osteneala că prin independenţă nu trebuie să

înţelegem numai pe acea politică, ci mai este şi o a doua independenţă, care întregeşte şi consolidează pe cealaltă, anume independenţa culturală. Idealul unui popor este să nu fie vasal nici politiceşte şi nici din punct de vedere cultural. Numai în cazul când se degajează din ambele vasalităţi, numai atunci acel popor poate să-şi îndeplinească adevărata lui misiune. Pentru aceasta, regele care a luptat pentru dezrobirea noastră politică şi-a dat cea mai vie silinţă şi pentru neatârnarea noastră culturală. Această independenţă culturală, la rândul ei, trebuieşte urmărită pe două căi deosebite care să se completeze între dânsele. Prima care este să păstrezi vie legătura cu tradiţiunea, cu trecutul poporului pe care-l reprezinţi, şi a doua cale este să intri în concertul tuturor popoarelor culte, folosindu-te de comoara de cultură a tuturor. În ceea ce priveşte prima parte, reluarea legăturii cu trecutul, regele Carol, la început simplu principe, şi-a dat toate silinţele ca să realizeze această operă, ca să reia iarăşi firul rupt. Când a venit în ţară, a găsit o situaţiune foarte ciudată. Generaţiunea de atunci nu mai păstra contactul cu trecutul, cu tradiţiunea vie a poporului şi atunci vedem pe principele Carol, străin de origină, luptând pentru purificarea limbii române de neologisme, dându-şi toate silinţele ca lumea noastră să se întoarcă la limba vie a poporului şi la limba arhaică a cronicelor. Într-acest scop principele Carol nu numai s-a gândit să înveţe româneşte bine, şi era foarte nemulţumit de româneasca ce i-o preda marele profesor de atunci, August Treboniu Laurian, nu numai că se silea să vorbească o românească neaoşe, nu numai că toată viaţa lui nu a folosit decât termenii cei mai proprii şi cei mai curat româneşti, dar şi-a dat toate silinţele ca să impună punctul acesta de vedere tuturor românilor din generaţia lui. Iată de ce regele Carol este unul din factorii de căpetenie care au contribuit la restaurarea vechii limbi româneşti, a limbii autohtone, care era primejduită de o mulţime de neologisme periculoase şi de falsificări artificiale. În al doilea rând, principele Carol a căutat să restabilească şi un alt contact cu trecutul care de asemenea fusese rupt. Vechile noastre monumente istorice erau căzute în ruină, aşa încât nu se mai putea descifra forma pe care o avuseseră cândva, şi atunci principele, şi mai târziu regele Carol, dând bani din caseta lui particulară, a contribuit la restaurarea monumentelor istorice, convins că numai în preajma acestor vechi mărturii ale trecutului, se restabileşte contactul între generaţiunile noi şi strămoşii noştri. Vasăzică, cea dintâi problemă culturală este reluarea contactului cu trecutul, cu vechea tradiţiune a poporului. Cu aceasta însă, nu s-a terminat opera culturală. Ea mai are însă o latură importantă: să se ridice până la nivelul cultural la care s-au ridicat popoarele cele mai avansate, făcând studii serioase în toate ramurile de cunoştinţe. Tocmai în acest scop s-a produs şi această creaţiune importantă, această Fundaţiune, pe care o sărbătorim şi acum, căci prin acest Institut s-a creat o bibliotecă pusă la îndemâna, în primul rând, a tineretului universitar. Spuneam adineaori, că şi această creaţiune este tot un fel de mijloc pentru câştigarea independenţei, şi într-adevăr biblioteca aceasta face studenţii să fie mai independenţi de cursurile şi caietele profesorilor şi le mai asigură şi o altă independenţă. Având posibilitatea să citească cărţile Fundaţiei, nu mai au nevoie de tot felul de

tribulaţiuni ca să-şi găsească mijloacele necesare pentru procurarea cărţilor. Acestea însă sunt încă independenţe mărunte. Marea independenţă este alta, este posibilitatea de a te adapta la o cultură intensă şi temeinică. Cu aceasta, devine omul independent şi cu aceasta devine un popor independent. Un popor îşi desăvârşeşte independenţa prin cultură, care trebuie să aibă o notă specific naţională. Dar în acelaşi timp, trebuie să se insereze în concertul culturii celorlalte popoare; nu poţi să-ţi constitui o cultură proprie, numai prin tine, ci absorbind elementele necesare, asimilând partea care convine pulsaţiunii tale sufleteşti de la ceilalţi şi creînd apoi ceva aparte, însă ceva care să fie la înălţimea celorlalte popoare. Iată pentru ce regele Carol nu a fost numai regele independenţei politice, ci a fost regele care a urmărit independenţa culturală". (*op. cit.*, p. 45–47).

LXII. ARTA ÎN ROMÂNIA

XCI. SUFLETUL ARTIST AL POPORULUI ROMÂN

CIV. SENTIMENTUL ESTETIC AL ŢĂRANULUI ROMÂN

Într-un studiu inedit, *Arta în România*, Al. Tzigara-Samurcaş remarcând marea zestre artistică a patriei noastre, care poate fi urmărită din paleolitic până în zilele noastre, atestă, totodată, vigurosul simţ artistic şi viul sentiment estetic al poporului român, creator al unei arte ţărăneşti de o mare originalitate, care stă la temelia artei naţionale. Profesorul şi istoricul artei româneşti arată că arta românească, populară şi cultă, a dat dovadă, de-a lungul istoriei poporului nostru, de o mare forţă de asimilare, adaptare şi prefacere a influenţelor străine într-o creaţie cu un reprezentativ fundament universal, dar cu un profund şi marcat specific naţional, unică în Europa şi în întreaga lume:

„România se clasează printre ţările privilegiate în care toate marile epoci ale artei europene sunt reprezentate, uneori chiar prin exemplare unice şi de toată frumuseţea, aşa încât întreaga desfăşurare a artei generale se poate urmări în graniţele ţării, ilustrându-se numai prin monumente din cuprinsul ei. Afinităţile artistice ale României se întind din Franţa şi până în Extremul Orient: spiralele pictate ale olăriei noastre neolitice se aseamănă cu aceeaşi ornamentaţie mai târzie a dinastiei Han din China; iar din Ile-de-France s-a repercutat până la noi stilul ogival şi mai târziu din Paris am împrospătat pictura noastră modernă... Arta propriu-zisă a neamului românesc, ca şi a altor popoare de aceeaşi vârstă, fără a fi un produs sprinten şi izolat, s-a împărtăşit din manifestările colective ale omenirii primitive, luând însă, de la început, un aspect particular, potrivit însuşirilor fireşti ale celor care au practicat-o, adaptându-se prielnicelor condiţii locale. Incontestabilul ei merit este de a-şi fi păstrat nealterat caracterul specific de la primele zămisliri şi până azi. Din

influenţele care s-au suprapus în urmă, unele au variat produsele ei, fără însă să-i fi zdruncinat baza; întocmai după cum limba s-a îmbogăţit, prin adaptarea atâtor cuvinte streine, fără să-şi fi schimbat structura sintaxei şi a lexicei sale. După cum pe nesimţite vocabulele streine s-au românizat, tot astfel în artă s-au împământenit forme nouă, fără ca spiritul original al artei pământeşti să fi fost alterat. Predominarea acestui sentiment artistic, ce persistă în ciuda influenţelor vremilor şi ale streinilor, este cea mai nobilă şi frumoasă moştenire a poporului român, ce-l clasează în rândul neamurilor superioare, bine înzestrate de soartă. Prin firul tradiţiunii artistice se stabileşte şi legătura între artiştii anonimi ai zilelor noastre şi primii locuitori ai ţării, despre a căror existenţă nu avem alte ştiri decât arta plămădită de mâinile lor; sistemul lor de ornamentaţie s-a repercutat până acum, îmbogăţindu-se prin variante nesfârşite, fără însă a se corci prin amestecuri eterogene. De la coloniştii elini, stabiliţi pe malurile Mării Negre încă din veacul al VII-lea înainte de Hristos, ca şi de la cuceritorii romani, sau de la triburile ce-au invadat dinspre răsărit spre apus, ne-au rămas obiecte de artă sau de uz zilnic, cetăţi, monumente sau tezaure, fără însă ca ele să fi schimbat fundamentele concepţiei artistice a băştinaşilor, de multe ori chiar mai bine dotaţi ca vremelnicii lor năvălitori... Înzestrat cu un simţ artistic puternic şi individual, poporul român a ştiut să profite de toate stilurile ce au fost introduse în ţară prin arta claselor dominante sau prin colonizări streine, şi armonizând toate împrumuturile, să ne dea creaţiuni proprii. Astfel, din combinarea elementelor bizantine cu cele gotice se naşte tipul bisericilor din ţară, care treptat numai şi după ce s-au adaptat spiritului specific al neamului, iau o formă independentă, putând fi individualizate ca creaţiuni proprii româneşti... Exemplele unor asemenea interpretări stilistice, ce nu sunt izolate ne dovedesc puterea de adaptare şi de infiltrare în domenii streine a simţului artistic al maselor. Smerita şi anonima artă populară reuşeşte să pătrundă peste tot şi cu încetul să predomine chiar tehnice aşa de savante şi particulare ca cea gotică sau atonită. E victoria forţei vii a unei manifestări de artă modernă, dar cu rădăcini întinse în trecut sau în masa poporului, împotriva unor stiluri pe care o minoritate numai le pricepea şi le putea executa în forma lor originală... Bisericuţele de lemn ale satelor româneşti sunt singurii reprezentanţi gotici, sub o nouă înfăţişare însă, ce mai persistă în ţara Ardealului... În schimb unele elemente decorative gotice s-au împământenit în bisericile ortodoxe din Vechiul Regat. În Bucovina şi Moldova expiră ultimele influenţe ale măreţului stil gotic, ce treptat şi în decursul mai multor secole a ajuns din Franţa, prin intermediul Germaniei şi Poloniei, până la noi, unde s-a produs acea minune artistică, a contopirei a două stiluri antipode. Prin reciprocă influenţă se explică şi afinităţile ce există între arta noastră, populară, bisericească şi laică, cu aceea a popoarelor din sudul Dunării până la Marea Egee, de o parte, şi cea Adriatică, de alta. Dar după cum şi limba românească, deşi balcanică sub multe aspecte, rămâne totuşi cea mai romantică dintre toate surorile ei neolatine, tot astfel şi arta noastră, cu toate împrumuturile streine, îşi păstrează caracterul ei distinct. Toate înrâuririle până acum enumerate, la care se adaugă sporadic şi altele din Italia

sau dinspre Răsărit se contopesc ca altoirile în tulpina vânjoasă a artei pământene, care pe la finele secolului al XVII-lea, sub voevodul Constantin Brîncoveanu, capătă o dezvoltare proprie, atingând cea mai caracteristică a ei splendoare".

LIII. MUZEUL NOSTRU NAŢIONAL

LIV. DIRECTOR AL NOULUI MUZEU

LX. ROSTUL NOULUI MUZEU

LXI. LOCALUL MUZEULUI NAŢIONAL

LXV. REGELE CONSFINŢEŞTE MUZEUL

LXVI. SUNTEM VREDNICI DE UN MUZEU NAŢIONAL?

LXXVII. UN MINISTRU CONSIDERĂ MUZEUL UN LUX, IAR ALTUL O NECESITATE

În multe capitole ale *Memoriilor* sale, Al. Tzigara-Samurcaş consacră numeroase pagini istoricului întemeierii Muzeului naţional, aşa cum reiese mai bine dintr-un întreg volum al său, *Muzeografia românească*, 1936 (cel de al doilea volum al acestei lucrări, inedit, la care se referă memorialistul, în această scriere, depus probabil la B.C.U., s-a transformat pesemne în scrum în timpul evenimentelor tragice ale revoluţiei române din decembrie 1989). Dorim să completăm imaginea ce se degajă din *Memoriile* sale cu un fragment revelator din contribuţia lui Al. Tzigara-Samurcaş *Tragedia Muzeului de artă naţională*, din 1930, apărut în revista *Convorbiri literare* (după care îl reproducem) şi care a fost inclusă şi în volumul său menţionat mai sus, *Muzeografia românească* (1936), text în care sunt formulate cu multă limpezime şi conciziune consideraţiile sale asupra importanţei muzeelor în educaţia naţională:

„În opera de consolidare sufletească a României Mari, arta ar trebui să aibă un rol precumpănitor. Sacrificiile ce se fac, însă, pentru promovarea ei nu sunt încă la înălţimea nevoilor. Mai oropsite, dintre toate instituţiile noastre de cultură, sunt muzeele, deşi influenţa lor binefăcătoare este mult mai directă decât chiar a literaturii sau a teatrului. Muzeul este un templu şi o şcoală. Un templu, în care se păstrează tradiţia naţională, sub înfăţişarea ei cea mai vorbitoare. Muzeul e şi o şcoală: una din cele mai înalte şi totodată din cele mai simple. N-are nevoie de nici o pregătire specială, cel ce intră în muzeu: este destul să aibă ochii deschişi, pentru ca să primească de-a dreptul lecţiunea cea mai înălţătoare. Muzeul ademeneşte pe

vizitatori. căci le oferă realitatea chiar, iar nu o interpretare a ei prin dascăli sau prin cărţi. Obiectele expuse vorbesc direct şi, după gradul de cultură şi de sensibilitate al privitorului, evocă imaginile cele mai diferite. Dar chiar celor mai nepăsători şi mai puţin ştiutori le excită curiozitatea, provocând astfel dorinţa de a se instrui şi semănând deci fermentul cel mai puternic al promovării ştiinţei. În latura morală, muzeele, ca cea mai desăvârşită expresiune a culturei unei ţări, au de asemenea, un rol însemnat. Căci popoarele trăiesc nu numai din mijloace materiale, ci, din fericire, şi din bunuri ale sufletului. Viaţa de toate zilele n-are adevărată valoare, decât în măsura în care reflectează ceva din frumosul naturei şi din frumuseţea artei, al cărei depozitar este muzeul. Prin puterea fascinatoare a artei se înfrâng durerile, se alină suferinţele şi se potolesc instinctele răzvrătitoare ale maselor. Aşadar muzeul, păstrătorul artei, alături de biserică şi de şcoală, este unul din elementele cele mai puternice de educare şi în acelaşi timp de îmblânzire al popoarelor, prin înălţarea lor sufletească. Muzeul produce efect mult mai puternic ca teatrul, şi influenţează mai repede decât cartea. Cea mai interesantă teorie, expusă într-o carte, care să fie citită, gândită şi, înainte de a se ajunge la sfârşitul volumului, nu i se poate pătrunde taina. Într-un muzeu se poate desfăşura întreaga civilizaţie a unui popor sau a unei epoci, într-un spaţiu redus şi într-un timp limitat, cu mult mai repede, mai viu şi mai plastic decât în tratatele corespunzătoare. Cuprinzând producţiile artistice, prin care aleşii firei se ridică deasupra nivelului comun, muzeele servă drept imbold spre înălţarea morală a omenirii. Tot în ele ne putem adăpa la cel mai înviorător izvor de energie, rezultat al dorinţei de a ne ridica la nivelul marilor înaintaşi, consacraţi în colecţiile publice. Ele mai sunt şi cele mai eficace focare de întreţinerea iubirii de patrie. Căci orice muzeu cu caracter naţional are de scop ca, din elementele adunate, să ajute la fixarea specificului artistic al fiecărui popor. Pentru ca, de pildă, specificul românesc, să poată fi evidenţiat, se impune ca produse cât mai numeroase ale artei pământene, din toate epocile şi din toate regiunile, să fie adunate spre înlesnirea studiului comparativ. Reuşind să fixăm specificul artei româneşti, i se asigură dezvoltarea viitoare. În legătură cu acel fir invizibil dar atât de preţios al tradiţiei, care încheagă personalitatea unui neam. Cu cât se leagă mai trainic prezentul de trecut, cu atât mai straşnic se întăreşte conştiinţa naţională a unui popor, sporindu-i-se încrederea în propriile sale puteri. Dar nu numai sentimentul naţional, ci chiar înfrăţirea între neamuri diferite poate fi promovată prin muzee. În orice oraş din lume, chiar şi dintr-o ţară cu care am fi învrăjbiţi, dacă, intrând în muzeu, suntem pătrunşi de frumuseţea obiectelor expuse, uităm orice alte înrâuriri străine: obiectul începe să ne vorbească limba universală a artei, ne familiarizăm cu el, înlăturând motivele ce ne-ar fi despărţit de autorii operelor expuse. Iată cum şcoala muzeelor serveşte nu numai la educarea naţională, dar şi la apropierea între popoare. Acum că am arătat, pe scurt, rostul muzeelor în general şi al celor de artă naţională îndeosebi, să cercetăm întrucât noi am reuşit să realizăm acest ideal. Lăsând, deocamdată, cu totul în afară sfera preocupărilor noastre, toate celelalte diferite muzee din cuprinsul ţării, să ne ocupăm numai de muzeul de artă naţională Carol I din capitala României

Mari. Existenţa unui Muzeu naţional, în care să se oglindească starea artistică şi culturală a poporului românesc, se impune şi mai categoric azi, după fericita întregire a neamului. Căci într-un asemenea muzeu se poate învedera, mai bine ca oriunde, vechimea şi prin omogenitatea sentimentului artistic, de care este însufleţit bogăţia zestrei noastre artistice şi culturale, dovedindu-se totodată, poporul român, şi indisolubila lui unitate etnică". (p. 3–5).

Dăm, în continuare, un extras dintr-o altă contribuţie a lui Al. Tzigara-Samurcaş, dedicată muzeografiei româneşti, *Muzeul naţional Carol I*, apărută în 1942, şi în care profesorul şi istoricul artei româneşti dă o imagine sintetică şi revelatoare asupra spiritualităţii naţionale, aşa cum se va oglindi aceasta în Muzeul de la Şosea, care se va inaugura abia în 1943, dar care fiind destrămat după cel de al doilea război mondial, va trebui să fie restaurat şi reîntemeiat, punând la baza reorganizării lui toată ştiinţa, experienţa şi metodologia muzeologiei universale contemporane:

„Iată cum ni-l înfăţişăm acest templu, menit să ilustreze, prin dovezi concrete şi de sine vorbitoare, trecutul măreţ al neamului românesc. În parterul sobrului, dar impunătorului edificiu din Bulevardul regele Mihai I se vor expune splendidele comori ce au stat ascunse în pământul ţării, aşa de bogat plămădit cu testimonii ale unei civilizaţii de mai multe milenii. Însemnătatea acestor obiecte şi a celor ce ne rezervă încă tainele solului, constă nu numai în uimitoarea lor frumuseţe, recunoscută de toţi specialiştii străini. Prin repercutarea până în zilele noastre a unor elemente decorative din acele vremi îndepărtate, se dovedeşte, fără replică, legătura neîntreruptă între artiştii români de azi şi strămoşii lor preistorici. Spiralele neolitice, repetate pe vasele olarului nostru de la ţară, constituie argumente palpabile şi deci irecuzabile ale neîntreruptei vieţuiri a aceloraşi neamuri pe ogoarele îmbelşugate ale României de azi. Şi asemenea minuni de artă străveche, cu izvoade ce trăiesc încă, nu s-au ivit numai sporadic. Staţiunile preistorice, din care ele provin, se ţin lanţ pe diagonala de la Bălţi din Basarabia prin Şipeniţul bucovinean, Cucutenii moldoveni, regiunea Neamţului, a Braşovului şi a Craiovei, până dincolo de Dunăre. Iar ca centru al celei mai desăvârşite dezvoltări a ceramicii pictate cu spirale, cel din România este recunoscut ca atare de către savanţii străini. Chiar renumitul preistoric din Berlin se făleşte cu exemplare ale olăriei noastre expuse într-un anume «rumänischer Saal». Prin asemenea dovezi, ţăranii de azi sunt descendenţii direcţi ai autohtonilor, despre care ne dau ştiri directe şi vechi de mai bine de patru mii de ani. Urmaşii s-au altoit, mai târziu, cu sângele legionarilor romani, veniţi de abia în primul secol după Hristos, şi cu al altor triburi ce i-au invadat: stratul traco-dacic a rămas însă cel predominant. Prin alăturarea civilizaţiei, zisă clasică, a romanilor, cu rămăşiţele preistorice ale pe nedrept porecliţilor barbari, se evidenţiază necontestata originalitate şi superioritate a celor din urmă faţă de colonizatori. Căci din punct de vedere artistic, cert e că nimic n-am moştenit de la romani, simţul estetic al localnicilor fiind cu mult superior acelui al cotropitorilor. Aceştia n-ar fi putut, şi nici

n-ar fi avut interes, să distrugă manifestările artistice, care, chiar după ocupaţie, s-au depănat în tihnă mai departe de-a lungul văilor sau pe culmile neatinse de invazii. Concepţia frumosului se moşteneşte, ea nu se învaţă ca orice limbă străină. În cuiburile ancestrale, ferite de valurile trecătoare ale aşa-ziselor civilizaţii, s-a păstrat deci firul tradiţiei, prin care s-a imprimat nobleţa şi armonia specifică a produselor industriei casnice a ţăranului nostru, demn descendent al strămoşilor traci, atât de lăudaţi, chiar de scriitorii elini, pentru vestita lor îndemânare artistică. Iată, dar, lecţia de înalt patriotism ce se desprinde din sălile de preistorie ale Muzeului, confirmându-ni-se posesia din moşi strămoşi a pământului ce locuim. Tot în parterul Muzeului naţional se vor expune obiectele rămase de la greci şi, mai ales, acele importate de romani sau făurite de ei aci, fără însă ca vreo înrudire să se poată stabili între arta lor şi a noastră. Reminiscenţe din arta dacilor însă se găsesc, după cum am arătat de curând la păstorii ardeleni. Originalele de aur şi argint ale vaselor dace – cu care se aseamănă caucele de azi – au fost cărate în desagii legionarilor romani, după cum ne învederează chiar grăitoarea Columnă a împăratului Traian. Din săpăturile întreprinse de curând pe urmele devastatelor cetăţi dace, aşteptăm ivirea unor rămăşiţe mai demonstrative decât fragmentele, prea reduse, ce ne-au revenit, din bogăţiile incontestabile ale dacilor... Legătura între parterul, rezervat antichităţii, şi catul superior, destinat artei medievale şi monăstireşti o va face sala de onoare de la capătul scării monumentale. În această încăpere boltită se va expune coiful de aur scito-dac din Prahova, unic în felul său, alături de tezaurul de la Pietroasa, sau populara Cloşcă cu puii de aur (încă la Moscova), precum şi cingătoarea de aur cu smalţ şi podoaba cu mărgăritare a Basarabului înmormântat în Biserica Domnească din Curtea de Argeş. Pentru aceste nepreţuite comori, sunt prevăzute, în chiar pereţii clădirii, cuvenitele încăperi de siguranţă. Catul întâi e rezervat întreg artei bisericeşti, urmând să cuprindă tezaurele azi înghesuite în buduoarele unei improprii clădiri particulare. În luminoasele şi boltitele săli, de proporţiile bisericilor noastre, se vor expune la loc de cinste splendidele catapetesme, ca acea de la Mănăstirea Arnota a lui Matei Basarab şi acea de la Cotrocenii Cantacuzinilor. Lângă ele se vor înşira jelţuri arhiereşti, alături de uşile sculptate de la Cotmeana, din veacul al 14-lea şi cele ale Snagovului de la mijlocul secolului al 15-lea. Tot aci se vor expune minunatele fresce originale din Episcopia Curţii de Argeş a lui Neagoe Voievod, alături de numeroase icoane vechi, epitafe sau aere şi perdele brodate cu fir, din bogatele ctitorii, ale lui Constantin Brîncoveanu mai ales. În vitrine se vor rândui preţioase evanghelii ornamentate ferecate în argint aurit, din vremea marelui Ştefan şi a altor pioşi voevozi. Tot aşa de vechi engolpioane, potire, cruci, chivote, candele şi cădelniţe, unele de influenţă ogivală, şi alte odoare sau odăjdii din mănăstirile secularizate va cuprinde această secţiune. Alăturatele galerii acoperite vor adăposti lespezile mormântale ale unor evlavioşi ctitori. Secţia bisericească va întruni deci, în toată măreţia ei, civilizaţia medievală şi a renaşterii monahale şi voevodale. Departe de a fi – cum s-ar crede – o replică a celei de la Sfântul Munte Athos, arta noastră are, dimpotrivă, originalitatea şi superioritatea ei, după cum a dovedit-o, încă din

1913, savantul de renume mondial Strzygowski... O a treia secţie, în legătură directă cu preistoria, cu care are atâtea afinităţi, este aceea a artei ţărăneşti, oglindind iscusinţa fără de pereche şi simţul artistic înnăscut al băştinaşilor noştri. Nici această secţie, prin frumuseţea şi nobleţa produselor ei, nu îngăduie comparaţie cu lucrările similare ale vecinilor. Troiţe aşa de mândre şi armonios încheiate, crestături cu izvoade aşa de înviorătoare, cu toată sobrietatea lor, stâlpi aşa de înrudiţi cu coloanele clasice, case aşa de originale ca aceea a lui Mogoş, cu porţi măreţe, ca arcuri de triumf; scoarţe şi costume aşa de viu vopsite, fără nici o disonanţă totuşi, olărie aşa de bogat colorată şi, în genere, produse atât de spontan reuşite, ca acele ale ţăranului român, nu se mai găsesc aiurea. De superioritatea artistică a industriei casnice ne-au asigurat străinii competenţi, cari ne laudă, fără rezervă, expoziţiile de obiecte din muzeu, ce de treizeci de ani s-au organizat în principalele capitale ale Europei. În aripa nordică a clădirii s-au amenajat săli cu lumină zenitală proprie expoziţiilor de pictură şi sculptură. Ele sunt atât de înalte, încât numai aci se pot expune pânzele monumentale ale maestrului Mirea; mai sunt şi destul de vaste, ca să cuprindă întreaga aşa-zisă Pinacotecă, rămasă fără local propriu. În noile săli, operele lui Grigorescu, Luchian, şi ale celorlalţi artişti de seamă vor fi puse în adevărata lor valoare. Alternând cu sculpturile şi desenele din vitrine, operele expuse vor înfăţişa, după cum se cuvine, însemnatul aport al artei noastre contemporane în cadrul celei universale cu care poate concura. Încăperile mai scunde din catul al doilea, din corpul răsăritean al clădirii, sunt prevăzute pentru colecţii şi donaţii speciale. De-a lungul zidurilor vastei curţi centrale se vor adăposti, ferite de intemperii, metopele de la Adamclisi, din Parcul Carol I. Iar în mijlocul aceleaşi curţi s-ar putea reclădi giuvaerul de bisericuţă Stavropoleos, azi în ruină şi copleşită de uriaşele clădiri megieşe. S-ar întruni astfel, sub acelaşi acoperământ, nestimata noastră zestre artistică, ce, o afirm fără teamă de a fi dezminţit, aduce, în conspectul universal al artei, o contribuţie tot atât de întemeiată ca şi a celor mai de vază muzee din marile centre ale străinătăţii. Căci, considerată în timp şi în spaţiu, arta din România – observaţi că nu mă refer numai la arta românească – se bucură de o mare vechime şi se întinde pe o rază dintre cele mai largi. Afinităţile ei se resimt din Extremul Orient şi până în Franţa. Şi anume: spiralele pictate ale olăriei noastre neolitice se aseamănă cu acele ale dinastiei Han din China; iar din Ile de France, prin Villard, de Honnecourt, s-a introdus, în veacul al 13-lea la Alba Iulia, stilul ogival, ce s-a împământenit apoi în tot cuprinsul ţării. Nevrednici am fi, dacă nici acum n-am da grijă cuvenită unor aşa de străvechi şi însemnate rămăşiţe artistice, care ne asigură un loc de frunte printre celelalte neamuri de înaltă şi veche civilizaţie". (p. 6–16).

LIX. 1907

Deoarece Al. Tzigara-Samurcaş, în capitolul consacrat evenimentelor din 1907 al *Memoriilor* sale, care sunt, după cum însuşi se exprimă, însemnări „cu caracter cultural iar nu politic“, dedică un spaţiu restrâns acestui moment din istoria naţională cu semnificaţie adâncă pentru poporul român, moment dramatic, chiar tragic ce urmează jubileului euforic al monarhiei, din 1906, prezentat cu lux de amănunte de către memorialist, ne-am gândit să documentăm capitolul cu mărturia a doi contemporani, marele scriitor român clasic I. L. Caragiale şi cunoscutul istoric Radu Rosetti. Cele două scrieri, rechizitoriul redactat de marele creator şi judecător al societăţii româneşti, I. L. Caragiale, precum şi originala şi profunda cercetare istorică a lui Radu Rosetti, converg în punctele lor de vedere, în condamnarea fără drept de apel a oligarhiei societăţii româneşti. Astfel, I. L. Caragiale surprinde mirarea cu care a luat act de cunoştinţă întreaga Europă despre evenimentele răscoalelor ţărăneşti, din 1907, de la noi, folosind instrumentele de investigaţie ale istoricului şi sociologului în schiţarea „chestiei ţărăneşti“ din România:

„Europa era deprinsă de atâţia ani să ştie că tânărul regat român e cel mai solid element de civilizaţie între statele balcanice, iubitor de pace şi bună înţelegere, atât în relaţiile claselor sale sociale, cât şi în relaţiile internaţionale – un stat de ordine *par excellence*. Anul trecut şi-a serbat acest tânăr regat patruzeci de ani de domnie pacinică şi glorioasă a înţeleptului său suveran; ca o încoronare a operei de progres săvârşit în acest timp, el a făcut o frumoasă expoziţie jubiliară, care a repurtat atâta succes faţă de reprezentanţii Europei civilizate. A fost un adevărat triumf al muncii şi al păcii, şi regele a avut de ce să fie mândru şi fericit. Fireşte dar că recentele răscoale ale maselor ţărăneşti, cari au luat proporţiile unei hotărâte revoluţiuni teroriste, aproape ale unui crunt război civil, trebuia să producă în Europa emoţiune şi uimire. Cine însă cunoaşte ca noi de aproape organele acestui stat şi funcţionarea lor, se miră acuma nu de ceea ce se-ntâmplă, ci – dacă a existat (cum era îndreptăţit să nu mai crează) atâta energie în acele mase – cum de n-a izbucnit acest enorm scandal politic cu mult înainte. În adevăr, poate că nici într-un stat, din Europa cel puţin, nu există atâta extravagantă deosebire între realitate şi aparenţă, între fiinţă şi mască.

...Ţara românească este o ţară aproape absolut agricolă; câteva începuturi de industrie, protejate într-un mod scandalos de către stat, şi chiar începuturile de exploatare a petrolului, stau, ca producţie de avuţie naţională, într-o proporţie infimă, aproape neglijabilă faţă cu producţia agricolă. Pământul ţării este stăpânit:

1. de proprietarii mari: între aceştia, cel mai mare e statul; apoi coroana cu domeniile de apanaj; fundaţiile de binefacere, ca Eforia spitalelor; cele culturale, ca Academia etc.; şi marii proprietari particulari;
2. de proprietarii mijlocii, şi

3. de proprietarii mici, masa enormă a țăranilor împroprietăriți de la 64 și de la 88.

Toți țăranii sunt plugari; ei cultivă micile lor proprietăți și proprietățile mari și mijlocii. Acestor proprietari mici (aproape 5 milioane suflete la o populație totală de vreo 6 milioane) nu le poate ajunge producția și dările au sporit și sporesc mereu; iar pe de alta, pământurile lor s-au micșorat și se micșorează necontenit, trecând în fragmente la copii prin moștenire după dreptul comun – alienarea fiind proibită prin lege și fiind permis numai schimbul prin compensare de la țăran la țăran și se fragmentează în porțiuni așa de mici până în fine, încât ar putea servi doară la o rafinată cultură intensivă – un fel de muncă imposibilă aci din cauza deprinderilor străvechi, lipsei de inteligență specială și de răbdare, ignoranței metodelor pentru așa cultură savantă, și din cauza lipsei de capital și de credit". (I. L. Caragiale, *Opere*. II *Proză, versuri, publicistică, scrisori*, Ed. Minerva, 1971, p. 1195–1197).

I. L. Caragiale, la finele rechizitoriului său, *1907. Din primăvară până-n toamnă*, apărut, sub formă de broșură chiar în anul 1907, va căuta să sugereze un remediu pentru răul social din România, acest remediu văzându-l într-o radicală reformă democratică, pe care n-ar putea-o realiza, în măsura necesară, decât țara însăși:

„Oricâte reforme s-ar face în această direcție, unele mai ingenioase sau mai simpliste, mai mult sau mai puțin originale decât altele toate vor fi doar niște paliative. Răul de care sufere țara va rămânea, cum am mai spus, și va coace cu cât mai acoperit cu atât mai adânc. Țara are nevoie de o fundamentală reformă politică. Ba, ceva mai mult: cu atât pentru moment starea intereselor materiale i se va îmbunătăți, cu cât, echilibrul acestora se va repeta provizoriu, cu cât nevoile mentale și morale vor deveni mai imperioase și deci mai violent strigătoare; fiindcă tot răul vine numai și numai de la falsa alcătuire politică, ce nu mai poate ținea astăzi în picioare – de la deplorabila noastră sistemă oligarhică, fără restrângere de număr, fără limite de ranguri, fără rațiune istorică, fără tradiție și fără posibilitatea de a și le crea măcar cu timpul: având pentru viața publică, pentru interesele generale ale statului, toate păcatele oligarhiilor senile și putrede și neavând vreunul dintre meritele oligarhiilor voinice și sănătoase.

I-or fi trebuind, firește, țării multe reforme economice: dar pe acestea nu oligarhia noastră, cum o cunoaștem, ar avea interesul, și mai puțin capacitatea și autoritatea să le facă dintr-o dată; numai țara însăși și le-ar putea face încet-încet potrivit trebuințelor și intereselor ei. Pentru aceasta, ea are acum nevoie de o singură reformă – și precum zice un înțelept istoric, «când a ajuns neapărat o reformă, și i-a sosit ceasul îndeplinirii, nimic n-o mai împiedică; ba, totul o ajută», o singură reformă:

Abolirea alcătuirii politice de uzurpare, desființarea celei mai odioase sisteme boierești, fără boieri și boierași numărați, ci cu nenumărați ciocoi și cioclovine – și

intrarea întregii ţări în stăpânirea dreptului ei întreg, de a hotărî asupra avutului şi onoarii ei; asupra soartei şi destinelor ei, după voinţa lui Dumnezeu, numai prin voinţa ei" (*Ibidem*, p. 1214–1215).

Aşa după cum arată Z. Ornea în pertinentul şi competentul său studiu introductiv la cea de a doua ediţie a lucrării lui Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţaranii* (prima ediţie a apărut în 1907, cea de a doua, care i se datoreşte lui Z. Ornea, în 1987), unele dintre cele mai importante personalităţi culturale româneşti s-au preocupat de cercetarea *chestiunii ţărăneşti*, a problematicii agrare în România la începutul secolului XX. Astfel, Z. Ornea citează pe unii dintre cei mai de seamă, evidenţiindu-le contribuţia în materie: ministrul Spiru Haret (*Chestia ţărănească*, 1905), Vasile Kogălniceanu (*Chestiunea ţărănească*, 1906), economistul şi statisticianul G. D. Creangă (*Proprietatea rurală şi chestiunea ţărănească*, 1905 şi *Proprietatea rurală în România*, 1907), economistul Const. Garoflid (*Păreri în chestia agrară*, 1907 şi *Problema agrară şi dezlegarea ei*, 1908), istoricul N. Iorga (care acordă o preocupare constantă ţărănimii în întreaga sa operă), scriitorul, criticul şi ideologul Const. Stere (în opera sa literară şi activitatea pe tărâmul socio-politic), ideologul şi criticul literar C. Dobrogeanu-Gherea (*Neiobăgia*, 1910) şi desigur istoricul Radu Rosetti. Neîndoios că cea mai profundă analiză a problematicii agrare, ţărăneşti, din perspectiva istorică şi sociologică a dat Radu Rosetti în lucrarea sa *De ce s-au răsculat ţăranii*, subliniind semnificaţia evenimentelor din 1907 pentru istoria naţională, ca în capitolul „Ce înseamnă răscoalele din 1907":

„Răscoalele din primăvara anului trecut înseamnă că ţărănimea română nu voieşte să mai rabde soarta ce i-a fost croită de egoismul conştient şi inconştient şi de nepriceperea clasei stăpânitoare. Scumpirea preţului pământului de arătură şi de imaş, împovărătoare condiţiuni de muncă care îi fac viaţa zilnic mai grea, au ajuns o măsură ce obştia nu o mai poate suferi. Ea cere cu hotărâre condiţiuni de folosinţă a pământului care s-o pună în stare să trăiască şi să sporească. Ea cere ca în pământul îngrăşat de sângele şi de sudoarea ei, să se folosească de partea ce se cuvine numărului şi puterii ei. Obştia este sătulă de siluirile, de batjocurile, de împilările, de înşelăciunile a căror jertfă este, atât de la mâna stăpânilor cât şi de la acea a slujbaşilor lor, şi de la acei ai statului, pe care la urma urmei mai adesea îi plăteşte. Obştia este sătulă să vadă cum ea nu are cum să facă glasul ei auzit în sfatul ţării prin oameni de-ai ei, căci în *boierii* vechi sau noi, nu are încredere. Obştia deşteptată de suferinţi şi de necazuri simte astăzi puterea ei; are conştiinţă că oşteanul pe care se bizuie *boierii* pentru a o supune este fiu de ţăran, însuşi ţăran şi că dacă acel oştean va fi scos în fiecare an pentru a o împuşca, va veni vremea în care el îşi va aduce aminte numai de faptul că este ţăran, şi va uita jurământul făcut pe steag. Şi, din păcate, obştia care a fost ţinută atâtea veacuri în întunericul neştiinţii, care şi astăzi încă este atât înapoiată, nu-şi dă samă că în ziua în care oşteanul român nu va mai face linişte în ţară, chiar cu preţul sângelui aproapelui va veni străinul şi, cu mâna lui

a grea va face el, fără cruţare, ca liniştea să domnească. Obştia nemaiputând răbda, zis astă primăvară cu hotărâre: destul, şi sculându-se cu mânie a dat pârjol ţării în rătăcirea ei. Pârjolul a fost stins cu sânge de oştirea alcătuită de ţărani cari, aducându-şi încă şi astă dată aminte de jurământul de credinţă şi ascultare oarbă înainte de toate, a scăpat ţara de ruşinea şi de paguba atingerii străinului. A da prilej să se reînoiască încă o dată o asemene încercare ar fi o nebunie, căci nime nu poate şti care va fi rezultatul ei. Lipsa de cultură a ţărănimii nu ni permite să ne odihnim pe credinţa că iubirea ei de ţară şi teama de a o duce la pieire ar face-o să rabde de acum în tăcere povara împilărilor şi a stoarcerilor şi să împiedice orice izbucnire nouă. Dimpotrivă, dacă această povară nu va fi în curând alinată, probabilităţile sunt că vom avea în curând alte izbucniri. Pârtia răscoalelor este deschisă; de nu se vor desfiinţa pricinile lor, ea va alcătui o cale pe care obştia va păşi adesea. Răscoalele de astă primăvară alcătuiesc întâiul semn că obştia s-a deşteptat, că este hotărâtă să nu mai rabde soarta de care a avut parte până astăzi, că are conştiinţă de puterea ei. În mânia lui ţaranul a comis orori şi a împins ţara până la marginea prăpastiei. Dar dacă oricare român trebuie să deplângă din adâncul sufletului tristele urmări ale acestei deşteptări, trebuie totodată să recunoască că sunt trecătoare şi deşteptarea rămâne. Faptul este îmbucurător, căci poate năzui la viitor fericit şi falnic numai poporul care nu suferă să fie călcat şi are conştiinţă de puterea lui. Este de datoria clasei stăpânitoare, ca prin concesiuni făcute la vreme, şi dacă se poate prin concesiuni *făcute* nu *smulse*, să facă să dispară pricinile cari pot face primejdioasă deşteptarea ţărănimii şi naşterea încrederii în puterea ei, îndreptând aceste porniri spre binele şi folosul ţării. Un lucru este îndoielnic: ce a fost nu poate să mai fie, căci altfel se duce statul de râpă". (Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat ţaranii*, Ed. Eminescu, 1987, p. 401–402).

Cu totul remarcabil este, în cadrul studiului lui Radu Rosetti, capitolul *Însemnătatea chestiei ţărăneşti*, în care istoricul, în consens cu opinia istoricului artei româneşti, Al. Tzigara-Samurcaş, care preţuieşte cu deosebire ţăranul român pentru originalitatea artei sale populare, autorul lucrării *Pentru ce s-au răsculat ţaranii* atribuie ţărănimii noastre un rol fundamental şi ponderea cea mai însemnată în sânul naţiunii române, în trecutul patriei, dar mai ales în perspectiva viitorului ei:

„Ţărănimea română alcătuieşte peste 80 la sută a populaţiunii regatului. Această proporţie nu se întâlneşte decât într-un singur stat european: în Ungaria. De vreme ce 4 până la 500 000 din restul populaţiunii este alcătuit din jidovi şi de alţi străini, vedem că ţărănimea alcătuieşte 90 la sută din *naţiune* ceea ce nu se mai întâlneşte nicaiure. La noi ţaranii alcătuiesc într-adevăr obştia în accepţiunea cea mai largă a acestui cuvânt. Puterea de muncă şi puterea de apărare a ţării stă în ţărănime. În raport direct cu starea sănătoasă sau bolnăvicioasă a ţărănimii sporeşte sau scade puterea de muncă şi puterea militară a ţării. Ţărănimea este marele rezervoriu din care au a ieşi elemente menite să desăvârşească, am putea zice chiar să alcătuiască, clasele de mijloc cari există încă în chip cu totul rudimentar. Este de dorit pentru ţară

ca recrutarea acestor clase, care până acum se făcea aproape exclusiv prin elemente luate din neamuri străine: greci, bulgari, nemţi, unguri, poloni, să se facă de acum înainte din ţărănime, făcând cu putinţă selecţionarea unor asemenea elemente în obştie. Cu cât vom avea o ţărănime mai harnică, cu atât se va lucra mai mult şi mai bine pământul nostru şi cu atâta va creşte avuţia naţională. Aducerea la starea de iloţi, de şerbi a muncitorilor, reducerea salariului sau a câştigului lor la un minimum, a fost pretutindeni şi oriunde un îndemn la trândăvie, nu la muncă spornică. Ţărănimea va da toată câtimea de muncă de care este capabilă numai dacă va fi îndemnată la asemenea silinţă prin preţuri şi câştiguri folositoare. Suntem o ţară înconjurată de duşmani, avem un ideal politic de realizat. Pentru a ni pastra neatârnarea, pentru a ni realiza idealurile, avem trebuinţă de oşteni mulţi, sănătoşi, iubitori de ţară şi gata să-şi verse cu bucurie sângele pentru apărarea şi mărirea ei. Aceşti oşteni trebuie să-i dea ţărănimea care intră în efectivele armatei noastre cu mai bine de 90 la sută. Din copii de oameni rău hrăniţi, trăind în mizerie şi în murdărie, rău hrăniţi şi slabi ei înşişi, cari de când au deschis ochii au văzut pe părinţii lor în prada umilinţii, a batjocurii, a împilării, în mâna cărora din copilărie s-a sădit de părinţii lor teamă şi ură către acei cari ţin puterea în mână, nu se fac oşteni voinici, nepăsători de moarte şi gata la cele mai mari jertfe pentru a pastra neatârnate aşezămintele ţării lor, pentru a învinge spre mărirea ţării şi a neamului. Toate chestiunile în legătură cu bunăstarea şi sănătatea ţărănimii care, la noi mai mult decât oriunde este însăşi naţiunea, trebuiesc luate în cea mai de aproape băgare de seamă şi chibzuinţă. Nu trebuie să neglijăm nimica pentru a lucra la întărirea şi la îmbogăţirea ei, căci ea reprezintă viitorul şi toată puterea noastră". (*Ibidem*, p. 403–404).

CIII. VOLUNTAR ÎN CAMPANIA DIN BULGARIA

Ţinem să documentăm acest capitol din *Memoriile* lui Al. Tzigara-Samurcaş, cu imaginea pe care o desprindem din importante lucrări de istoriografie românească, în care autorii lor s-au străduit să fie mai obiectivi în înfăţişarea evenimentelor. Citãm mai întâi din monografia *Istoria războiului pentru întregirea României*, 1916–1919, în care autorul Const. Kiriţescu insereazã şi preludiul acestuia, războiul balcanic din 1912–1913:

„Rezultatele campaniei erau foarte mulţumitoare: în 18 zile, armata română fusese mobilizată, concentrată, trecuse Dunărea, ajunsese la 20 km de Sofia şi la 10 km de Filipopol, trecuse Balcanii şi-şi da mâna cu armata grecească. Este drept că i-a lipsit armatei botezul focului, bulgarii au evitat să facă cea mai mică opunere. Dar repeziciunea cu care s-au făcut marşurile, rezistenţa extraordinară la oboseală şi la lipsuri de tot felul, de neînlăturat într-o *campanie de viteză* ca aceasta, echivalează cu o adevărată izbândă militară. Scopul militar fusese de altfel pe deplin atins.

Comunicaţiile Sofiei erau complet tăiate. Capitala Bulgariei, lipsită de o trupă de apărare, era la dispoziţia românilor. Soarta Bulgariei era pecetluită. La 5/18 iulie, ţarul Ferdinand adresă regelui Carol rugămintea de a opri înaintarea trupelor române, declarându-se gata a primi condiţiunile României şi a începe tratativele de pace. La Bucureşti se adunaseră între 17/30 iulie şi 28 iulie/10 august reprezentanţii ţărilor balcanice spre a pune bazele noii aşezări geografice şi politice din peninsula balcanică, ca rezultat al războiului. Aci veniră grecul Venizelos, sârbul Paşici, bulgarul Toncef şi muntenegreanul Vukotici, pentru ca sub preşedinţia primului-ministru al României, Titu Maiorescu, să dea ţărilor lor încercate dorita pace şi să le asigure locul cuvenit importanţei şi dezvoltării lor viitoare. Astfel se consacra şi locul de frunte pe care România ştiuse să şi-l cucerească în Balcani. Tratativele de pace, conduse cu deosebită autoritate de Maiorescu, au dus la încheierea *păcii de la Bucureşti din 1913*. Pe când miniştrii Angliei, Franţei, Rusiei, Italiei recunoşteau României «fermitatea cu care a impus soluţiunea şi moderaţiunea cu care şi-a oficiat propriile sale cereri şi felicitau pe regele Carol pentru concluziunea păcii definitive», menite a înălţa prestigiul ţării şi a creşte popularitatea dinastiei sale, cancelarul austroungar tratează rezultatele acestei păci ca un «aranjament provizoriu». Maiorescu i-a răspuns însă ferm, că «tratatul din Bucureşti este o regulare definitivă a chestiunei balcanice». În adevăr, marile puteri avuseseră ocazia să intervină în tratatele balcanice anterioare, pentru că se hotăra în ele asupra raporturilor dintre Turcia şi statele vecine. De astădată, la Bucureşti, cinci state creştine se întruniseră să reguleze chestiuni teritoriale ce le priveau pe ele, între ele, fără să se ocupe de Turcia. Marile Puteri nu aveau deci nici un motiv de intervenţie". (vol. I, 1925, p. 106–108).

O expunere limpede, concentrată asupra campaniei din 1913 găsim în *Istoria românilor* de Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu:

„În anul 1912, luna septembrie, Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegrul atacă împreună Turcia, spre a dezrobi pe conaţionalii lor care locuiau pe pământul acesteia. După biruinţă însă, atunci când trebuiau împărţite teritoriile cucerite, izbucnesc neînţelegeri şi bulgarii se întorc cu armele împotriva foştilor lor aliaţi. Aceştia, spre a nu fi zdrobiţi, cerură atunci ajutorul României. Armata trecu Dunărea, pe două poduri de vase, la 1 iulie 1913 şi înaintă grabnic spre Sofia; o altă parte a ei ocupă ţinutul de la miazăzi de hotarul Dobrogei, cu oraşele Silistra, Turtucaia, Bazargic, Cavarna şi Balcic. Ciocniri cu trupele bulgare n-au fost. Văzând că orice împotrivire e zadarnică, bulgarii cer pace. Ea s-a încheiat la Bucureşti, la 28 iulie/10 august 1913, prim-ministru al României fiind Titu Maiorescu. Prin această pace, potrivit principiului că schimbările teritoriale trebuie să se aplice la toate statele din această zonă, intra în componenţa României ţinutul de la hotarul de miazăzi al Dobrogei (Cadrilaterul), împărţit în două judeţe: Durostor, după vechiul nume roman al cetăţii Silistra, stăpânit odinioară de Mircea cel Bătrân, şi Caliacra, după numele, de origine grecească veche, al capului care înaintează mult în mare.

oferind, în golful liniştit de dindărătul lui, adăpost prielnic corăbiilor în vreme de furtună". (ed. a doua, 1975, p. 667.)

În lucrarea *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu arată rezultatele Păcii de la Bucureşti din 1913 pentru ţările balcanice:

„Conferinţa de pace de la Bucureşti şi-a început lucrările la 17 iulie 1913, Titu Maiorescu a fost ales preşedinte. Primul ministru român a încercat să atenueze pretenţiile foştilor aliaţi faţă de Bulgaria, fapt ce a determinat acceptarea de către delegaţia bulgară a condiţiilor de pace. Articolul II al tratatului prevedea: «Între Regatul Bulgariei şi Regatul României, vechea graniţă între Dunăre şi Marea Neagră este, în conformitate cu procesul-verbal încheiat de delegaţii militari respectivi şi anexat la Protocolul numărul 5 din 22 iulie (4 august) 1913 al Conferinţei din Bucureşti... noua graniţă va porni de la Dunăre, din sus de Turtucaia ca să ajungă în Marea Neagră la miazăzi de Ekrene... E hotărât înţeles că Bulgaria va dărâma, cel mai târziu, într-un răstimp de doi ani, lucrările fortificaţiilor existente şi nu va construi altele la Rusciuk, la Sumla, în părţile intermediare şi într-o zonă de 20 km împrejurul Balcicului».

Tratatul de la Bucureşti care a marcat încheierea crizei balcanice, a fost emanaţia statelor mici din sud-estul Europei, fără vreo intervenţie directă a marilor puteri. Este adevărat că mai ales monarhia austro-ungară, dar, pentru o scurtă vreme, şi imperiul ţarist şi Marea Britanie au încercat o rediscutare a numitului document de către o conferinţă a marilor puteri, conform modelului din 1878. Datorită, însă opoziţiei ferme a ţării noastre, susţinută din motive diferite şi de diplomaţia germană şi de cea franceză, prima urmărind menţinerea României în cadrul Triplei Alianţe, cea de-a doua căutând să îndepărteze statul român de puterile Triplicei, eforturile monarhiei austro-ungare de a se ajunge la cenzurarea tratatului de la Bucureşti au eşuat. În contextul ascuţirii contradicţiilor dintre marile puteri imperialiste, iar perspectiva unei ciocniri de anvergură între tripla Alianţă şi Antantă era la ordinea zilei, diplomaţia franceză şi cea rusă începuseră să acţioneze tot mai insistent pentru desprinderea României din sistemul Triplicei, vehiculând în acest scop problema reunirii Transilvaniei cu ţara" (p. 340–341).

Aceeaşi explicaţie a începutului desprinderii ţării noastre din cadrul Triplei Alianţe o dă şi istoricul Ioan Scurtu pentru intervenţia României în Balcani, în 1913:

Practic, intervenţia României în acest al doilea război balcanic constituia primul pas concret spre desprinderea din alianţa cu Austro-Ungaria; când trupele române au trecut Dunărea, soldaţii scandau: «În Ardeal», fapt ce exprima o înaltă conştiinţă politică şi naţională.

În calitate de comandant suprem al armatei, Carol I a trecut Dunărea pe podul de vase de la Turnu Măgurele, îndreptându-se spre sud. Bulgaria a fost nevoită să ceară pace, astfel încât a fost evidentă o confruntare militară efectivă. Negocierile de pace s-au desfăşurat la Bucureşti, finalizându-se la 28 iulie/10 august 1913; prin

tratatul încheiat, sudul Dobrogei (Cadrilaterul) teritoriu împărţit în două judeţe – Durostor, după vechiul nume roman al cetăţii Silistra, stăpânită odinioară de Mircea cel Mare şi Caliacra – a intrat în componenţa României. Pacea de la Bucureşti a constituit «un important moment al relaţiilor internaţionale. Era prima în care hotărâri însemnate fuseseră luate de micile state din sud-est, fără amestecul direct al marilor puteri». Participarea României la cel de-al doilea război balcanic s-a făcut împotriva voinţei Austro-Ungariei, dovedind că tratatul din 1883 avea un caracter formal. De altfel, în concepţia oamenilor politici români, drumul spre Transilvania trecea prin Bulgaria, lovitura principală – deşi indirectă îndreptându-se împotriva Austro-Ungariei. După pacea de la Bucureşti, «o răceală de gheaţă a intervenit în raporturile dintre România şi Austro-Ungaria». (*Contribuţii privind viaţa politică din România*, 1988, p. 121–122).

TRATATUL SECRET, 1883

Deoarece opinia publică românească este mai puţin informată asupra semnificaţiei politice a anului 1883 pentru istoria naţională, când România aderă, în secret, la Tripla Alianţă, dorim să documentăm acest moment reflectat şi în *Memoriile* lui Al. Tzigara-Samurcaş, făcând apel la unele lucrări de istoriografie, care marchează această dată. Astfel, în lucrarea de sinteză *Istoria românilor*, 1975, de Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, se arată, printre altele, motivaţia acestei alianţe:

„Pentru a nu rămâne izolată în reţeaua de alianţe (Germania, Austro-Ungaria şi Italia constituiseră prin tratatul din 1879 şi 1882 Tripla Alianţă); ca o reacţie faţă de politica ţaristă după evenimentele din 1878 şi dând urmare sentimentelor net progermane, ale regelui Carol I, guvernul liberal încheie la 30 octombrie 1883, la Viena, pe o durată de 5 ani, un tratat secret de alianţă cu Austro-Ungaria la care aderă, în aceeaşi zi, şi Germania, iar în 1888 şi Italia. Prelungit de mai multe ori, tratatul a rămas în vigoare până la izbucnirea primului război mondial. Cum însă el contravenea direct obiectivului fundamental urmărit de aproape totalitatea opiniei publice româneşti – realizarea statului naţional unitar – cum pe de altă parte, conjunctura internaţională prevăzută prin clauzele sale nu s-a produs în tot răstimpul 1878–1914, tratatul nu a fost efectiv aplicat, iar România îşi va reorienta, chiar în septembrie 1914, politica sa externă“ (p. 638–639).

O expunere mai explicită şi documentată, mai detaliată şi nuanţată asupra acestei probleme dau însă istoricii Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, în masiva lor lucrare *De la Statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, din care extragem un citat semnificativ:

„Tratatul de alianţă dintre Austro-Ungaria şi Germania, din octombrie 1879, a fost urmat la scurt timp de tratatul tripartit germano-ruso-austro-ungar din iunie 1881

(Dreikaiserbündnis), care stabilea angajamentele semnatarilor de «a ține cont de interesele respective în Peninsula Balcanică», înțelegând prin aceasta ocuparea unor teritorii și stabilirea în diferite zone. Într-o astfel de conjunctură, cercurile conducătoare române s-au decis pentru o alianță defensivă cu Austro-Ungaria și Germania, interesele monarhiei habsburgice în Balcani fiind în opoziție cu cele ale Rusiei țariste, Germania tinzând spre rolul de așa-zis arbitru între cele două mari puteri. Dar politica imperiului german în zona orientală a Europei avea în vedere, înainte de toate, cultivarea bunelor raporturi cu Petersburgul; de aici, rezervele cancelariei imperiale germane în ceea ce privește angajarea într-un tratat cu România, pe o cale care ar fi putut crea dificultăți acestor raporturi. «Ar fi de dorit – preciza Bismarck la 15 septembrie 1883 într-o telegramă către ambasadorul Germaniei la Viena, prințul Heinrich al VII-lea Reuss – să fim lămuriți asupra intențiilor rușilor mai înainte de a ne înțelege cu România, căci pentru menținerea păcii este mai important un acord cu Rusia decât cu România...». Cercurile politice din România, deși cu orientări cât se poate de diferite față de problemele interne ale țării, au considerat o alianță cu Puterile Centrale drept soluția cea mai viabilă, în conjunctura internațională a vremii, pentru a se putea menține integritatea și independența națională a țării. Fără îndoială aderarea României la sistemul Triplei Alianțe sub forma încheierii cunoscutului Tratat secret defensiv cu Austro-Ungaria din 18/30 octombrie 1883 la care s-a alăturat, în aceeași zi, și Germania a fost determinată și de politica activă a țarismului în sud-estul Europei, de izolarea treptată a României pe arena internațională. Determinată de situația de izolare în care ajunsese țara după 1878, de primejdioasa politică dusă de țarism în Balcani, România s-a orientat spre Germania, încheind tratatul secret din 1883, care dădea o anume stabilitate politică necesară redresării naționale după marele efort din 1877-1878. O astfel de politică corespundea intereselor țării în acea etapă istorică. «În starea actuală – arăta socialistul C. Dobrogeanu-Gherea într-o excelentă analiză a raportului de forțe dintre marile puteri după Congresul de la Berlin – alianța României cu Austria se impune... deci intrarea României în Tripla Alianță e o necesitate». De asemenea, orientarea diplomației românești către Germania și Austro-Ungaria nu poate fi considerată ca o abandonare a idealului unității naționale și statale de către partidele de guvernământ; această constatare fusese făcută încă în martie 1884 de ministerul Austro-Ungariei la București, care considera că «decizia guvernului român are un caracter de pură oportunitate politică și că tratatul secret semnat în octombrie 1883 va fi menținut doar până când o conjunctură favorabilă va permite românilor să se ridice împotriva monarhiei habsburgice», adevăr ce s-a confirmat, de altfel în perioada ce a urmat" (p. 319–320).

Abia după izbucnirea primului război mondial, la 15/28 iulie 1914, când I. I. C. Brătianu a convocat Consiliul de Miniștri la Sinaia în vederea luării unei atitudini și a unei poziții ferme față de părțile beligerante, a fost dezvăluit și conținutul *Tratatului secret* din 1883, pe care îl reproducem și noi după aceeași lucrare a istoricilor Mircea Mușat și Ion Ardeleanu:

„*Articolul 1*. Înaltele părţi contractante îşi promit pace şi prietenie şi nu vor intra în nici o alianţă sau angajament, îndreptat contra unuia dintre statele lor. Ele se angajează să urmeze o politică amicală şi să-şi acorde un sprijin mutual în limita intereselor lor.

Articolul 2. Dacă România, fără nici o provocare din partea sa, ar fi atacată, Austro-Ungaria se obligă să-i dea în timp util ajutorul şi asistenţă contra agresorului. Dacă este atacată Austro-Ungaria în aceleaşi împrejurări în una din părţile statelor sale limitrofe cu România, *casus foederis* se va prezenta numaidecât pentru aceasta din urmă.

Articolul 3. Dacă una din înaltele părţi contractante ar fi ameninţată de o agresiune în condiţiile susmenţionate, guvernele respective se vor pune de acord privitor la măsurile de luat în vederea unei cooperări a armatelor. Aceste chestiuni militare, îndeosebi aceea a unităţii operaţiunilor şi a trecerii peste teritoriile respective, vor fi reglementate printr-o convenţie militară.

Articolul 4. Dacă contrar dorinţei şi speranţei lor, înaltele părţi contractante ar fi forţate la un război comun în împrejurările prevăzute de articolele precedente, ele se angajează să nu negocieze nici să încheie pace separată.

Articolul 5. Prezentul tratat va rămâne în vigoare pentru durata de ani, începând din ziua schimbării instrumentelor de ratificare. Dacă cu un an înainte de expirarea sa prezentul tratat nu este denunţat, sau dacă nu s-a cerut revizuirea lui de către nici una din înaltele părţi contractante, el va fi considerat ca prelungit pentru durata de alţi 3 ani.

Articolul 6. Înaltele părţi contractante se angajează să păstreze secretul cu privire la conţinutul prezentului tratat.

Articolul 7. Prezentul tratat va fi ratificat iar ratificările vor fi schimbate într-un termen de trei săptămâni sau mai devreme dacă se poate“ (p. 438–439).

Tratatul secret a fost reînnoit în mai multe rânduri până în 1914, ultima dată de către Titu Maiorescu în 1913.

Dezlănţuind agresiunea primului război mondial, Puterile Centrale au încălcat clauzele Tratatului secret, astfel că România, pe bună dreptate, s-a considerat dezlegată de angajamentele asumate faţă de aliaţi, aşa după cum au fost nevoiţi să recunoască şi fruntaşii diplomaţiei acestor ţări. Urmându-şi idealul său naţional, de eliberare a teritoriilor româneşti anexate de Austro-Ungaria, România refuză să pună în aplicare Tratatul secret, aşa cum consfinţeşte acest fapt Consiliul de coroană, care s-a întrunit la Sinaia, la 3 august 1914, sub preşedinţia regelui Carol I, se ia o atitudine limpede în această chestiune faţă de adevăraţii agresori ai războiului.

CVII. DOLIUL NAȚIUNEI

Deoarece în *Memoriile* lui Al. Tzigara-Samurcaş evenimentele de la mijlocul anului 1914, după izbucnirea primului război mondial, răsfrânte pe plan național, cu participarea politicienilor români fruntaşi şi îndeosebi a regelui Carol I, cu două luni înainte de moartea acestuia, sunt mai puțin reflectate, găsim de cuviință să oferim, în continuare, prezentarea desfăşurării Consiliului de Coroană, de la Sinaia, din 15/28 iulie 1914 (în evocarea lui I. G. Duca):

„Ora 5 după amiază. Sala de muzică a Castelului Peleş din Sinaia. În mijlocul sălii se aşează o masă mare acoperită cu postav verde. O masă mai mult pătrată decât dreptunghiulară. În mijlocul ei stăteau suprapuse, legate în piele verde şi marochin roşu tratatele, vestitele şi misterioasele tratate, aduse cu câteva minute înainte. În jurul mesei iau loc membrii guvernului (Ion I. C. Brătianu, preşedintele Consiliului de Miniştri, Emil Costinescu, Emanoil Porumbaru, Alexandru Constantinescu, Vasile G. Morțun, Alexandru G. Radovici, Ion G. Duca, dr. Constantin Angelescu, Victor Antonescu, Mihail Pherekyde, preşedintele Camerei Petru Missir, preşedintele Senatului lipsea şi astfel Senatul a rămas nereprezentat), Alexandru Marghiloman, Ion Lahovary şi Ion Grădişteanu, toți trei reprezentanți ai Partidului Conservator (Titu Maiorescu, Nicolae Filipescu, Constantin C. Arion şi Dimitrie Greceanu lipseau din țară), Take Ionescu, Constantin C. Dissescu şi Constantin Cantacuzino-Paşcanu, reprezentanți ai Partidului Conservator – democrat, celălalt partid de opoziție, Petre P. Carp şi Theodor Rosetti, ca foşti primi-miniştri, în fine regele Carol I şi principele moştenitor Ferdinand.

Erau în total 20 de fruntaşi ai țării, cei care purtau răspunderea destinelor poporului român în acel moment. Nu era o orânduială anume în aşezarea lor, Consiliul de coroană, cum s-a numit această reuniune de personalități politice, era o inovație în viața noastră publică şi n-avea reguli stabilite. El nu s-ar fi ținut, dar o simplă şedință a Consiliului de miniştri nu era angajantă şi pentru partidele de opoziție, iar o discuție în Parlament, adică publică, n-o dorea regele din cauza tratatelor cu Puterile Centrale, încă secrete. Consiliul de coroană apărea ca o instituție ad-hoc, soluție de compromis, de mai multe ori folosită apoi, pe parcursul războiului. În cuvântul de deschidere al Consiliului, regele Carol I a declarat: «Războiul general a izbucnit. Se dă marea luptă în care pentru o întreagă perioadă istorică se va stabili harta şi soarta popoarelor. Dar e neîndoielnic că cei dinainte şi irevocabil meniți să fie învinşi vor fi neutri. Aşa fiind, după matură chibzuință convingerea mea adâncă e că datoria României e să execute tratatele care o leagă de Tripla Alianță... Această alianță ne-a asigurat în ultimele decenii foloase netăgăduite, a o părăsi azi ar însemna a pierde beneficiile a treizeci de ani de muncă şi de roade». Primul care a luat cuvântul după rege a fost Theodor Rosetti care a spus: «Nu cred că stă în putința noastră să facem o politică mare. Acum cei mari s-au

încăierat. Noi n-avem ce căuta în luptele lor. Să stăm deci liniştiţi la o parte, să ne vedem de necazuri şi de nevoi şi să ne căznim să păstrăm ceea ce cu atâta trudă am agonisit. Bineînţeles tratatele trebuiesc respectate, dar nu cred că tratatele noastre ne obligă formal. Şi prin urmare mai bine decât să ne avântăm într-un război contra simţământului public, mai bine să rămânem neutri». În cuvântul său Petre Carp a arătat: «Nu putem să rămânem neutri nici din punct de vedere moral şi nici din punct de vedere material. Din punct de vedere moral fiindcă avem vechi angajamente externe şi trebuie să le respectăm dacă vrem să ne mai putem prezenta printre statele civilizate. Din punct de vedere material fiindcă dacă vrem chiar să stăm neutri nu vom putea să stăm în această atitudine. Mai curând sau mai târziu vom fi fatal invadaţi fie de unii fie de alţii. De altfel de ce să ne mai gândim şi să ne mai sfătuim. Victoria triplicei e sigură, indiscutabilă şi d-voastră vă întrebaţi dacă trebuie să mergem cu învingătorii sau învinşii». La rândul său Alexandru Marghiloman a spus: «Statele trebuie să-şi respecte iscălitura şi prin urmare dacă textul tratatului nu ne obligă să luăm armele, să ne supunem prescripţiunilor lui. Dar după câte ştim tratatul ne obligă... Întrucât aliaţii noştri nu au fost atacaţi şi dimpotrivă ei au atacat cei dintâi, nu consider că este *casus foederis*. Majestatea voastră nu este legată. Juridiceşte nimeni nu e deci în drept să ne facă vreo imputare. Nu trebuie să nesocotim faptul că opinia publică e contra unui război alături de Tripla Alianţă. Dacă am face un atare război azi am jigni adânc sentimentul naţional. Ţara îşi dă seama că dacă am admite ceea ce se face acum împotriva sârbilor, mâine s-ar putea tot atât de bine să se facă şi împotriva noastră. Cu teoria, pe care Austria o susţine împotriva mişcărilor naţionale sârbeşti, Ungaria poate foarte uşor mâine să ne impună şi nouă dizolvarea Ligei Culturale. Independenţa statelor mici ar deveni o simplă iluzie. De aceea e mai prudent să rămânem neutri şi să mai aşteptăm şi aceasta cu atât mai mult cu cât Italia nu s-a rostit încă. Dacă Italia va interpreta că nu e *casus foederis* cine ar putea pricepe că noi am interpreta astfel stipulaţiunile tratatului. Ţara în orice caz n-ar înţelege-o niciodată». În cuvântul său Ion Lahovary relata: «Sunt pentru neutralitate. Opinia publică a ţării a hotărât împotriva intrării în acţiune alături de Austro-Ungaria». Iar Ion C. Grădişteanu a precizat: «Participarea noastră la o acţiune alături de Tripla Alianţă este imposibilă. Nu numai că ea jigneşte simţământul public, dar şi fiindcă răspunde unei necesităţi politice... Toate interesele neamului nostru ne dictează imperioasa datorie de a nu executa un tratat care dealtfel după litera lui nici nu ne leagă. Să rămânem neutri, acesta e răspunsul meu la întrebarea pe care Majestatea voastră mi-o pune». La rândul său, Take Ionescu a relevat: «În inimă şi în conştiinţă susţin, Sire, că nu este *casus foederis*, aceasta rezultă clar şi din spiritul şi din textul tratatului. De altminteri, însuşi guvernul austro-ungar nu consideră că este *casus foederis*. În altfel nu ne-am putea explica cum asociatul nostru a procedat la declaraţia de război fără să ne comunice şi nouă intenţiile sale şi fără să ne întrebe pe noi asupra intenţiilor noastre. De ar fi *casus foederis* guvernul austro-ungar prin procedarea, prin atitudinea sa l-a înlăturat. Întrucât mă priveşte pe mine nu mă sfiesc să spun că dacă am avea câtuşi de puţin

credința că suntem cu adevărat angajați v-aş cere, oricare ar fi consecințele, să ne ținem de cuvânt. Altminteri n-am merita să existăm ca stat. Onoarea țării mai presus de toate, dar încă odată nu suntem angajați, ne putem deci rosti în deplină libertate aşa cum interesele țării o cer. De aceea după o lungă şi dureroasă meditare nu văd cu putință pentru România decât o singură soluție: „Neutralitatea armată"». În numele guvernului, Ionel Brătianu a declarat: «Noi cerem ca România să rămână neutră. Tratatul, precum s-a arătat, nu ne obligă, dar chiar dacă ne-ar obliga, România nu poate admite ca aliații ei să dispună de soarta ei fără măcar să-şi dea osteneala de a ne vesti. Austria şi Germania au pregătit războiul şi l-au declarat. Nu ne-au făcut cinstea să ne comunice nici chiar intențiile lor. Abia după ce războiul a fost un fapt împlinit, ne-au cerut să luăm armele alături de ele. Un stat ca al nostru care e intrat în alianță ca stat suveran şi pe picior de egalitate nu poate primi să fie tratat în aşa chip. Aceasta n-a fost concepția nici a celor ce acum treizeci de ani au legat soarta noastră de tripla Alianță, şi nici nu poate fi gândul celor răspunzători azi de destinele Regatului. Pe de altă parte România nu ar putea admite să ia armele într-un război a cărui cauză este tocmai nimicirea unei națiuni mici. Sentimentul public e aproape în unanimitate împotriva războiului. Chestiunea românilor din Ardeal domină întregul sentiment public. Ea e pururea punctul negru al alianței. În ultima vreme Austro-Ungaria a făcut totul ca să înăsprească până într-atâta lucrurile încât să rupă cu desăvârşire legătura sufletească a alianței. Soarta românilor de peste munți, idealul național al românismului sunt chestiuni pe care un guvern român nu le poate nesocoti. Dacă în lucrurile mici se poate trece peste simțământul public, în ceasurile mari ale vieții naționale oamenii de stat trebuie neapărat să țină seama de voința poporului. Nu se poate face un război în vremurile de azi, când acest război nu este înțeles, nu este aprobat de conştiința națională. Să rămânem deci neutri»". (Apud: Mircea Muşat – Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 442–444).

Iată acum acelaşi moment al izbucnirii primului război mondial, atitudinea şi orientarea cercurilor conducătoare din România, a opiniei publice româneşti față de solicitările din partea celor două alianțe europene opuse, a participării țării noastre de o parte sau alta a baricadei, aşa cum se reflectă în opera de sinteză a lui Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1975:

„În momentul când regele Carol I a încetat din viață şi nepotul său Ferdinand I s-a urcat pe tron (27 septembrie/10 octombrie 1914), Europa era în plin război. El izbucnise din cauza antagonismului dintre interesele economice şi politice ale marilor puteri imperialiste, antagonism care luase, în ultimul deceniu, forme tot mai vizibile. Scânteia care a aprins focul a fost atentatul de la Sarajevo, întâmplat la 28 iunie 1914, în care arhiducele Franz Ferdinand, moştenitorul tronului Austro-Ungariei şi soția sa au căzut ucişi de gloanțele unui tânăr sârb. Guvernul de la Viena ceruse celui din Belgrad – în urma acestui atentat – satisfacție; condițiile sale însemnau însă, de fapt, desființarea independenței Serbiei. În cazul când nu se

îndeplineau toate aceste condiții, armata austro-ungară urma să intervină. Rusia, pentru a nu lăsa să fie zdrobit statul slav din Balcani, al cărui protector se considera, decretează mobilizarea; Germania, care credea că a sosit momentul de a-şi realiza scopurile sale imperialiste, îndeamnă guvernul de la Viena să nu cedeze şi decretează şi ea mobilizarea. Ceea ce avu drept urmare mobilizarea Franței, apoi a Angliei şi izbucnirea războiului. Se formară astfel două grupuri de puteri în luptă: de o parte Franța, Anglia, Rusia (Tripla Înțelegere) împreună cu Belgia – al cărei teritoriu fusese invadat de armatele germane – şi Serbia; de partea cealaltă – Germania şi Austro-Ungaria (Puterile Centrale).

România era legată din aceasta din urmă, prin tratatul secret de alianță încheiat în 1883. Oamenii politici români, întruniți într-un consiliu de coroană de către Carol I, încă la 3 august 1914, socotiră însă – în marea lor majoritate – că nu e cazul să intrăm în luptă alături de ele, aşa cum dorea regele şi Petre Carp. Într-adevăr, nu Puterile Centrale fuseseră cele atacate, ci ele atacaseră. De aceea, România păstră, în cei dintâi ani ai războiului, neutralitatea armată. Opinia noastră publică, în imensa ei majoritate, cerea totuşi o acțiune împotriva Austro-Ungariei, pentru a dezrobi pe frații din Transilvania. Guvernul român, ținând seama de sentimentul public cvasi general - rezultat al întregii noastre dezvoltări şi determinat de aspirația seculară a realizării statului unitar – încheiase încă la 18 septembrie, stil vechi, 1914, pe când trăia regele Carol I şi cu asentimentul acestuia, o convenție secretă cu guvernul rus, convenție potrivit căreia Rusia recunoaşte României «dreptul să-şi anexeze părțile din monarhia austro-ungară locuite de români». România va putea «ocupa teritoriile sus menționate când va judeca mai bine», angajându-se, la rândul ei, «să păstreze o neutralitate amicală față de Rusia până în minutul când dânsa va ocupa țările din monarhia austro-ungară locuite de români». Reorientarea politicii româneşti spre puterile Antantei a fost inițiată de unele personalități româneşti încă din vara lui 1913. Ea s-a accentuat în primele luni ale anului 1914, cu momentul central al vizitei țarului Nicolae al II-lea la Constanța, unde a fost primit de Carol I, la 15 iunie şi când au avut loc, paralel cu întrevederea celor doi suverani, şi convorbiri între primul ministru Ion I. C. Brătianu şi S. D. Sazonov, ministru de externe al Rusiei. Cei doi oameni politici au făcut împreună o vizită la Sinaia şi de aci, peste frontieră, în Transilvania. Sazonov relatează următoarele: «După o clipă de oprire automobilul nostru a traversat rapid linia de frontieră, spre uimirea postului de vamă şi noi am pătruns câțiva kilometri pe teritoriul ungar. Eu presupun că, în momentul în care noi trecem în Transilvania, acelaşi gând străbătea spiritul nostru: noi intram într-o țară românească care aştepta să fie eliberată... şi reunită la frații săi. Nu ne-am mărturisit, natural, gândurile noastre, căci momentul unor asemenea confidențe nu venise încă. Jurnalele din Budapesta au publicat a doua zi o notă despre plimbarea noastră, în care îşi manifestau nemulțumirea cu privire la venirea mea cu Brătianu în teritoriul ungar. Am înțeles ulterior că apariția simultană în Transilvania avea să fie dezaprobată în acelaşi mod la Viena. Această excursie a fost expresia nepremeditată a solidarității politice născânde a Rusiei şi a României». «Neutralitatea» armată dură

doi ani de zile între timp Turcia (23 noiembrie 1914) şi apoi Bulgaria (10 septembrie 1915) intrară în luptă alături de Germania, iar Italia (23 mai 1915) alături de Franţa până la 14/27 august 1916, când România declară război Austro-Ungariei. Cu câteva zile mai înainte, la 4/17 august, se încheiase un tratat secret cu toate puterile Triplei Înţelegeri prin care ni se asigura la încheierea păcii, Transilvania, Bucovina şi Banatul". (p. 682–683).

CXXXII. CARMEN SYLVA ŞI AI EI CONTEMPORANI

CXXXIII. CARMEN SYLVA, ANIMATOAREA ARTEI ROMÂNEŞTI

Personalitatea reginei Elisabeta şi creaţia scriitoarei Carmen Sylva, preţuite cu deosebire de memorialistul Al. Tzigara-Samurcaş, alături de soţul său, regele Carol I, în preajma cărora a stat şi a activat directorul B.C.U. şi al muzeului de artă naţională, au fost mult controversate de-a lungul timpului şi atât de diferit receptate de către contemporanii săi.

Poetul Octavian Goga, la comemorarea a 20 de ani de la moartea reginei Elisabeta, ţine un inspirat discurs la Academia Română, în 8 martie 1936, în care evocă momente semnificative din viaţa reginei şi a scriitoarei Carmen Sylva, conturând personalitatea sa şi rolul pe care l-a jucat, ca animatoare a artei româneşti, întâlnindu-se în aprecieri cu Al. Tzigara-Samurcaş, autorul acestor *Memorii* pe care le edităm:

„Carmen Sylva – spunea poetul *Oltului*, al poemei *Noi* – a fost un pronunţat temparament artistic, cu dispoziţii reale pentru un cult estetic, îndrumat cu fineţe şi amplă comprehensiune. Pe linia descendenţei părinteşti, ea acumulase muncă şi strădanie. Ocrotind buna tradiţie a atâtor case princiare din Germania veacului al optsprezecelea, în care protecţia artelor devenise o religie, ea a dus mai departe îndemnul strămoşesc, cu zel fără preget, cu devoţiune fanatică. Astfel, Curtea noastră a devenit un centru de radiaţiune artistică. În Palatul regal, dar mai ales la Sinaia s-a instalat o atmosferă de cerebralitate plină de nuanţe, un ritual ţesut din armonii şi visare. Scriitori, pictori, muzicanţi se perindau în saloanele Peleşului, aducându-şi prinosul lor. Alecsandri îşi citea versurile uşoare împletite din ritmul folklorului proaspăt descoperit, Grigorescu îşi etala pânzele cu ciobani rumeni şi Rodice zvelte, ca un fir de trestie în adierea vântului de seară... Totul era împrejur ondulare moale de palpitări supraterestre, şopot reţinut, admiraţie, discreţie, eleganţă. O rază de soare se furişa pe creasta brazilor bătrâni pe pernele de mătase, rătăcind pe luciul unui crucifix de fildeş... În căderea amurgului se aşternea o tăcere de catedrală, din care se înălţa ca un imn de biruinţă, o fugă de Bach, un fragment din oratoriile lui Haendel... Cânta regina la pian sau la orgă... Auditoriul stătea copleşit de extaz...

Deodată, ca o furtună de patimi se dezlănţuia o sonată de Beethoven, smulsă din vioara fermecată a lui Enescu, acompaniat de augusta suverană... Peste turnurile Castelului Peleş, acolo în munţii noştri străvechi, în liniştea nopţii, trecea o undă de eternitate". (Octavian Goga, *Discursuri*, 1942, p. 80).

Octavian Goga găseşte cuvinte de caldă şi afectuoasă apreciere faţă de talentul literar al reginei, de propagatoarea literaturii române în străinătate, în consens cu portretul ce i-l compune Al. Tzigara-Samurcaş în *Memoriile* sale:

„Carmen Sylva a fost o scriitoare fecundă, un talent vioi, o imaginaţie colorată cu frâu liber şi multe resurse. Literatura ei variată, romane, poezii, teatru, se încadrează în producţia postromantismului german, cu calităţile şi lipsurile şcoalei. Fenomenul caracteristic este opera de transpoziţie a acestei sensibilităţi în lumea noastră, în subiectele locale şi în specificul sufletului, pe care ea l-a scrutat cu devotament şi l-a urmărit cu pătrundere. Istoricul literar va trebui să reţie această creaţiune, s-o judece nu numai sub aspectul unei înrudiri cu configuraţia intelectuală din care a descins la noi, ci mai ales s-o explice în raport cu cadrul de viaţă din care s-a zămislit. Un lucru e cert: Regina poetă a dus faima ţării noastre departe peste hotare, răspândind în lumea civilizată interesul pentru o ţară începătoare, căreia prestigiul ei personal îi împrumuta un început de aureolă. Aşa a crescut an cu an în lumea de simţire românească silueta reginei noastre, încununată de legendă şi furişată pretutindeni ca un mit frumos". (*Ibidem*, p. 80–81).

În evocarea patetică a lui Goga consacrată reginei Elisabeta se strecoară lumina nostalgică a unor amintiri personale: când colaboratorii revistei *Luceafărul*, ce apărea la Budapesta, îi dedică un număr festiv, poetul compune capodopera lirică *Noi*, pentru a impresiona pe regina României prin sugerarea atmosferei înnăbuşitoare, irespirabile a Ardealului înrobit, ce aştepta de mult „o dreaptă sărbătoare":

„În instrumentarea multiplă a idealului de unitate naţională, Carmen Sylva îşi are rolul ei bine fixat, care nu se va uita niciodată. Peste graniţele României de ieri ea radia speranţa şi inspira puterea aşteptării. Din accentele profetice, din cântece, din poveşti, din zâmbet şi din lumina acestei regine se revărsa credinţă şi dor de izbăvire. Generaţia antebelică a provinciilor robite s-a resimţit de minunata ipnoză spirituală. Scriitorul acestor rânduri va păstra până în clipa morţii amintirea fiorului de acum treizeci de ani, când o mână de studenţi la Budapesta, într-un subsol de tipografie turnându-şi visul rebel la o revistă începătoare, scotea un număr dedicat reginei Carmen Sylva... Ca un plâns în surdină, ca un strigăt de departe, de-acolo din freamătul înstrăinării, cu patimă şi cu clocot, i se trimitea răvaşul sângelui:

«Avem un vis neîmplinit
Copil al suferinţii»...

Regina Elisabeta a înţeles totdeauna acest glas al sângelui românesc. Poezia libertăţii, Ea a cântat-o şi a simţit-o în toată amploarea ei. În marea evoluţie de gândire a neamului, a fost un element activ, cu zbucium de fiecare zi. Ardealul cu vechea lui poveste de încătuşare şi răzvrătire trăia în mintea ei ca imaginea însângerată a unui Prometeu înlănţuit. La 1906, când întâia oară mi-a fost dat să urc treptele Castelului de la Sinaia, cutremurat ca de-o revelaţie divină, am auzit din gura ei cuvintele:

«– Cea mai frumoasă zi din viaţa mea a fost când trei mii de ardeleni au jucat hora în lunca din faţa Castelului Peleş. Moise n-a intrat în Canaan dar l-a văzut, aşa a văzut regele Carol Ardealul»...

Sub un amurg roşu, prevestitor parcă al zilelor viitoare, regina vorbea:

«– M-a întrebat odată cineva, un străin, de ce am zidit Castelul Peleş atât de aproape de graniţă? Eu i-am răspuns: de unde ştii dumneata că va fi totdeauna graniţă?» Era accentul profetic care despica vremile şi avansa judecata istoriei". (*Ibidem*, p. 81–82).

De altfel în albumul consacrat *Castelului Peleş* (1883–1933), apărut în anul 1933, datorat tot lui Al. Tzigara-Samurcaş, se evocă personalitatea reginei Elisabeta şi a scriitoarei Carmen Sylva, rolul ei, ca suflet de artist şi de protectoare şi animatoare a artei româneşti, a literaturii, muzicii şi artelor plastice din România:

„Din îndemnul oaspetelui din Castelul Peleş, a bardului Vasile Alecsandri, Carmen Sylva a început a se manifesta ca scriitoare prin traducerile poeziilor române, care mult au fermecat-o. Singură mărturiseşte că versurile româneşti i-au dezvăluit secretul prozodiei, pe care nu o cunoştea înainte. Devenind stăpână pe meşteşugul versului, nu-şi mai putu stăpâni bogata imaginaţie, căreia datorim, acel splendid tezaur de poezii ce s-a răspândit în lumea întreagă. Spontaneitatea cu care se succedau frumoasele imagini şi uşurinţa cu care găsea forma cuvenită gândurilor sale, au facilitat acea surprinzătoare producţie poetică, mai ales pentru o regină a cărei vreme era aşa de disputată de atâtea alte preocupări şi îndatoriri. Măgulirea de autoare nu arareori însă i-a uşurat existenţa, împăcând-o cu banalitatea unor cerinţe aşa de streine de firea ei de artist. Nu e de mirare dacă, din cauza acestui perpetuu contrast, deşi poezia a predominat traiul de toate zilele al reginei, uneori totuşi proza vieţii să se fi strecurat în operele ei poetice. Inspiraţia i-a fost vremelnic întunecată de împrejurări streine artei: ea până la sfârşit însă nu a încetat de a se avânta în domeniul poeziei. Pentru un suflet de artist, ca al reginei, se înţelege ca frumosul să fi constituit singura-i plăcere. În cele mai deosebite domenii ale artei, ea a căutat această supremă satisfacţie. A găsit-o pe deplin în muzică, de care a fost mai ales pasionată. Era aşa de fascinată de superioritatea acestei arte şi aşa de convinsă de binefăcătoarea ei înrâurire, încât cu toate marile greutăţi ce a avut de întâmpinat, nu s-a dat învinsă şi a reuşit să creeze curentul muzical de azi, care numai ei se datoreşte. Deşi la venirea ei în ţară muzica clasică nu era apreciată decât de câţiva

amatori izolaţi, mulţumită educaţiei stăruitoare ce s-a dat publicului prin audiţiunile repetate aproape zilnic, ani de-a rândul, atât în Palatul din Bucureşti, dar mai ales la Castelul Peleş, regina a reuşit să ne ridice şi în această privinţă la nivelul popoarelor cu o veche tradiţie muzicală. A popularizat muzica clasică la noi şi, prin artiştii dezvoltaţi sub a ei înaltă protecţie, a reuşit să ducă şi peste hotare renumele Poemei române. Una din marile atracţii ale Castelului Peleş erau concertele aproape zilnice organizate în noua sală de muzică: regina la pian, alături de Enescu şi deseori de violoncelistul Dinicu, se executau bucăţi clasice sau din ale compozitorilor români. La aceste concerte asistau, în afară de obişnuiţii Curţii, şi oaspeţii trecători prin Sinaia, a căror educaţie muzicală a fost astfel serios îndrumată spre cea mai aleasă muzică clasică. Mai toţi compozitorii sau executanţii români au trecut prin sala de muzică a Castelului Peleş, de unde ieşeau înviorați prin cuvintele de îmbărbătare şi de aprobare ale reginei. Iar somităţile muzicale europene, care se măguleau de a fi oaspeţii Carmen Sylvei, serveau de cea mai bună şcoală tinerilor generaţii de artişti români. În diferite ramuri artistice influenţa binefăcătoare a reginei Elisabeta a fost mult mai eficace decât a operelor concrete ale ei. Pe cât de nestatornic era focarul productivităţii, pe atât de eficace şi întinse erau razele înviorătoare, ce emanau de la regeasca Făuritoare. Nu prin opere mari de artă , cioplite în piatră, turnate în bronz sau pictate pe pânză, va trece la nemurire artista Carmen Sylva; pe urma ei însă va rămânea, multă vreme încă, vie, însufleţirea ce prin cuvânt şi prin faptă a ştiut să dea diferitelor activităţi din domeniul artelor. Ea s-a bucurat de facultatea, nu numai de a se împărtăşi singură de acţiunea binefăcătoare a unei opere de artă, ci de a comunica şi altora entuziasmul ce-l resimţea în faţa frumuseţilor naturii şi a lucrărilor omeneşti. Nu după monumentalitatea operelor, care nu e singura hotărâtoare, ci după intensitatea simţământului ei artistic, trebuie judecată latura estetică a reginei. Numai cine a avut fericirea să fi participat la aşa zisele «ceaiuri» de la Peleş, care erau mai mult un cenaclu sau un fel de şezătoare literară, numai acela poate să-şi dea seama de enorma înrâurire civilizatoare ce a avut Carmen Sylva asupra generaţiilor succesive pe care le-a fermecat prin cunoştinţele sale variate şi prin darul natural de a provoca la fiecare scoaterea în evidenţă a însuşirilor alese ale oaspeţilor ei. Cu o blândeţe firească şi mult îngăduitoare ea asculta păsurile tuturor, împărtăşind sfaturi şi dând avânt chiar celor mai sfioşi. Cea mai umilă părea însăşi regina în somptuoasele saloane ale Peleşului, de unde cei ce avuseseră fericirea să asculte pe zâna vrăjitoare ieşeau cu imbolduri mari de creaţiune". (p. 108–112).

CXXXVIII. TRISTA SOARTĂ A ODOARELOR MĂNĂSTIREŞTI

(Tezaurul restituit)

În anii 1949–1952, când Al. Tzigara-Samurcaş îşi redacta *Memoriile*, tezaurul de artă român predat Rusiei spre păstrare la sfârşitul anului 1916, şi începutul anului 1917, nu fusese încă restituit ţării noastre de către U.R.S.S. Această restituire a comorilor de artă româneşti a avut loc abia în 1956. După doi ani, în 1958, apare un volum colectiv *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, sub egida Academiei, care cuprindea o seamă de cercetări consacrate comorilor artistice înapoiate în ţară. Acest volum avea următorul sumar: G. Oprescu, *Cuvânt înainte*; O. Iliescu, *Numismatica medievală şi modernă a ţării noastre oglindită în colecţiile restituite de la Moscova*; E. Dunăreanu-Vulpe, *Tezaurele antice*; Teodora Voinescu, *Argintăria în colecţia de artă medievală din tezaur*; Corina Nicolescu, *Broderiile din Ţara Românească în secolele XIV–XVIII*; M. A. Musicescu, *Broderia din Moldova în veacurile XV–XVIII*; Dumitru Năstase, *Icoanele*; E. Lăzărescu şi I. R. Mircea, *Manuscrisele*; G. Oprescu, *Pictura modernă şi contemporană*; Ion Frunzetti, *Grafica modernă şi contemporană.*

Profesorul G. Oprescu evocă, în *Cuvânt înainte*, împrejurările celui dintâi război mondial, când România se hotărăşte să trimită spre păstrare, în Rusia, comorile sale de artă cele mai preţioase: „În toamna anului 1916, România, aliata Rusiei, era de câteva luni în război cu Puterile centrale. Armata română, după o înaintare rapidă dincolo de Carpaţi, fusese bătută şi silită să se retragă în grabă, urmărită de duşman. Ţara era ameninţată să fie invadată, iar capitala, în care se găseau mai toate comorile noastre de artă strânse de atâtea secole, ocupată. Nu era prima dată că teritoriul nostru cunoştea jaful şi pârjolul, rezultate funeste ale unei ocupaţii a inamicului. Într-adevăr, România fusese de multe ori, dacă nu locul unde se dădeau bătăliile, cel puţin cel pe unde treceau oştirile, cu toate consecinţele rezultate dintr-o situaţie de acest fel. Pe de altă parte, germanii lăsaseră în Franţa o atât de detestabilă amintire după războiul din 1870, încât ne puteam aştepta la distrugeri de tot soiul. Spre a putea salva de pieire cel puţin ceea ce era transportabil dintre comorile noastre de artă, se încheie în grabă o convenţie cu Rusia, urmând ca aceste comori să-i fie încredinţate spre păstrare până la finele războiului. Şi aşa se strâng, se împachetează în lăzi şi se încarcă tot ce se găsea în muzee şi în colecţiile publice, precum şi în unele instituţii, chiar şi de la particulari, şi se expediază dincolo de Prut". (*Op. cit.*, p. 9).

În continuare, G. Oprescu dă expresia emoţiei şi sentimentelor de gratitudine încercate la auzul ştirii că tezaurul depus în 1916 se restituie de către U.R.S.S. poporului român:

„La 12 iunie 1956, deschizând ziarele aflăm ştirea, aproape de necrezut, că întregul nostru tezaur rămăsese intact, că el fusese păstrat cu grijă de guvernul sovietic, că fiecare operă fusese studiată de un specialist, curăţită, iar unele tablouri chiar restaurate, dacă era necesar şi că totul era restituit astăzi, când puterea de stat era în mâinile poporului, posesorului legitim, adică poporului român. «Poporul sovietic – spune comunicatul – a păstrat cu grijă toate aceste opere de artă, care reprezintă o mare valoare istorică şi artistică. Guvernul U.R.S.S. şi poporul sovietic au privit întotdeauna aceste valori ca un bun inalienabil al poporului român însuşi»". (*op. cit.*, p. 10).

În acelaşi *Cuvânt înainte*, care face sinteza cercetărilor individuale susmenţionate, G. Oprescu descrie piesele de bază ale tezaurului restituit de către U.R.S.S. României, tezaur care cuprinde desigur şi *odoarele mănăstireşti* la care se referă Al. Tzigara-Samurcaş în *Memoriile* sale:

„Toate obiectele, amănunţit descrise, măsurate, cântărite, cele care se puteau cântări, au fost înscrise în inventare, dintre care o serie a rămas la Moscova. Curând după semnarea protocolului de primire, de către ministrul Culturii al U.R.S.S. şi de către şeful delegaţiei noastre (Mihail Ralea, n.n.), tezaurul a fost expediat în ţară sub puternica pază militară şi expus la Muzeul de Artă al Republicii... Colecţia conţine 39 320 piese, dintre care aprximativ 35 000 de monede şi medalii, 1 350 de tablouri şi desene, iar restul, cam 2 500, obiecte de orfevrerie medievală şi broderii liturgice, icoane şi stofe datând din secolul al XIV-lea, când se fundează primele state bine organizate româneşti, până la finele sec. al XVIII-lea. Se poate spune deci că tezaurul este constituit din trei mari grupe: monedele şi tezaurul de la Pietroasa, arta medievală, arta modernă şi contemporană. Colecţia de monede şi medalii este una din cele mai bogate din lume. Ea este extrem de variată, conţinând piese greceşti, romane, dacice, egiptene, bizantine, munteneşti, moldoveneşti, ruseşti, poloneze, austriece, germane, arabe, franceze, suedeze, bulgare, italiene, spaniole, indiene, persane, sârbe, olandeze, portugheze, turceşti etc. Printre cele mai vechi şi prin urmare mai valoroase, se numără cele greceşti, de argint, din sec. VI î.e.n., din Egina, cele din aur, din acelaşi secol, din insula Lesbos, cele de la Alexandru cel Mare al Macedoniei, de la Ptolemeu al Egiptului, de la Lisimah al Traciei, apoi un mare număr de monede de aur de la toţi împăraţii romani şi bizantini şi din vremea republicii romane... Cloşca cu pui este compusă din piese de aur masiv, cântărind împreună 19,763 kg aur, în care sunt fixate, după tehnica cloisonné, pietre preţioase, dintre care din nefericire numai puţine s-au mai păstrat. Aceste diverse pietre serveau, unele ca să împodobească costumul de paradă al unui şef vizigot, altele ca obiecte pentru nevoile lui zilnice. Au fost executate probabil de meşteri sciţi, care însă aveau cunoştinţă şi de arta grecească din oraşele de pe malul Mării Negre... Grupul obiectelor aparţinând evului mediu nu e cu nimic inferior, ca valoare artistică şi istorică, celui venit din lumea popoarelor migratoare sau chiar colecţiei monedelor şi medaliilor... Sunt acolo, din secolele XV–XVII, ferecături de cărţi, cădelniţe,

candele, cruci şi cruci de procesiune, pocale, discuri, anafornițe, bliduri, cârji şi mitre de episcopi, unele mai frumoase şi mai strălucit împodobite ca altele. Cea mai bine reprezentată prin mulțimea şi varietatea odoarelor este epoca lui Şerban Cantacuzino şi a lui Brâncoveanu... Din Moldova, în ferecături ceva mai noi, sunt expuse manuscrise cu miniaturi din secolul XII sau XIII, un altul din 1437, aproape contemporan cu cel care se găseşte la Oxford, şi într-o ferecătură din acelaşi secol, o evanghelie de la Ştefan cel Mare, din 1502, apoi un manuscris de la cronicarul Macarie, din 1512... Încă mai impresionante sunt stofele de brocard, de origine genoveză, şi mai ales broderiile sacre, care prin număr şi calitate întrec tot ce s-ar mai putea găsi într-o altă colecție, cu excepția celor din Uniunea Sovietică. Putem afirma că nu e muzeu occidental, oricât de mare şi renumit, Luvru, British Museum, Metropolitan Museum, care să poată prezenta astăzi obiecte de vechimea şi de calitatea acestora, executate în părțile orientului Europei, nici măcar într-un mic număr de exemplare... Printre ele se remarcă un epitaf de la mânăstirea Cozia, din 1396, o perdea de la Preda Buzescu, din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, un epitaf de la Şerban Cantacuzino, din 1681, şi altele... Cele din Moldova sunt încă şi mai extraordinare: un epitaf al lui Silvan, de la Neamțu din 1441; un văl de potir din vremea lui Ştefan cel Mare; un epitaf de la Dobrovăț, din 1506; un văl de tâmplă din 1561 şi două broderii de la Alexandru Lăpuşneanu, de o calitate nemaiîntâlnită la noi... Dintre icoanele revenite de la Moldova, cele mai multe au văzut lumina în secolele XVII şi XVIII. Importanța lor este totuşi mare, din cauză că cele mai multe sunt opera unor zugravi români... Printre cele 1 350 de tablouri şi desene, foarte multe completează opera cunoscută până acum a unui pictor însemnat, cum sunt cele iscălite de Grigorescu, de Andreescu şi de Luchian..." (*op. cit.*, p. 11–14).

CLVIII bis. RĂPIREA MOAŞTELOR SFÂNTULUI DUMITRU

În cadrul acestui capitol al *Memoriilor* sale, Al. Tzigara-Samurcaş narează peripețiile răpirii moaştelor Sfântului Dumitru de la Mitropolia din Bucureşti de către bulgari, în luna februarie 1918, pe timpul ocupației germane în capitală. Memorialistul, care a avut un rol hotărâtor în readucerea moaştelor Sfântului Dumitru, lămurindu-l pe Mackensen de impresia ce ar face-o asupra populației capitalei aflarea veştii acestei răpiri, puse la cale de Tantilloff, reprezentantul şef al bulgarilor din România, în calitate de aliați ai nemților, ataşează acestui capitol şi următorul poem, în limba, în limba franceză, care redă cu umor *peripețiile* acestei răpiri:

Légende très vraie de Saint Démètre en l'an de grâce et de guerre 1918 en époque de carnaval

Les saints ont des lubies, tout comme les hommes aussi,
Souvent ils s'amusent et souvent ils s'ennuient,
Des fois ils font le mort et des fois le contraire,
Une fois ils sont très saints et parfois cessent de plaire.
Ils sont de leurs restes en contact tout les jours
Avec les croyants et leurs jouent bien des tours.

Or donc il y avait en une métropolie
Un grand saint, momifié, en un cercueil loti,
Qui se dit tout à coup „nom de Dieu je m'embête
Avant la guerre mondiale, ou tout le monde s'entête,
Je faissais comme je veux le beau temps et la pluie,
Pas aussi bien toutefois que Madame Darvarie,
Il est bien juste enfin de faire parler de moi,
Qu'on purrait oublier, comme on oublie son roi,
Il faut, pour la foi, montrer qu'encore je puis
Faire de beaux miràcles et de jours et de nuit.
Sans cela le bon peuple pourrait perdre, peut-être,
Ce qui de l'église, et des popes et des prêtres
Est le plus goûté; la croyance aux saints du calandrier".
Aussitôt dit que fait; le saint, sans se faire prier,
Se décide à reprendre par une nuit d'hiver
La vie vagabonde qu'il menait naguère.
Et puisque son cercueil d'argent l'empêche de marcher,
Se résigne très vite à se faire enlever.
Pour ce, il suggère à de braves Bulgares,
Qui, à ce qu'il parait, la chose n'est pas rare,
Avaient juste envie de le revendiquer
Comme étant un des leurs, donc bon à emporter.
La volonté d'un saint est une chose sacrée,

Surtout lorsqu'armé d'une carte d'identité
Prouvant qu'à Bukarest il était étranger
Et seulement réfugié pour fuir un grand danger
Le menaçant jadis de la part des Turcs,
Les Russes l'azant caché en des lieux plus sûrs.
Ainsi donc à minuit, quant tout le monde dort,
Voici qu'avec grand soin on enlève le mort,
Qui cependant de suite eut un grand regret
Et se dit „non, le peuple n'est pas prêt
A me donner congé sans tambour ni trompette
J'aurai l'air d'avoir pris la poudre d'escampette,·
Car sachez, j'ai le don si je ne veux marcher
De tellement m'alourdir, qu'on ne peut m'arracher
De la place où je suis, même si on attèle
Cinquante boeufs, qui tous à leur tâche fidèles
Travaillent comme des boeufs à me faire mouvoir;
Ils n'y parviennent pas, car tel est mon pouvoir,
Que même une auto de 5 à 600 cheveaux
Ne peut me faire marcher, et même 300 chameaux
Ne me feront pas d'une semelle avancer,
Si je ne me veux pas d'un mètre déplacer.
Il faut donc cette fois pour ne rester en route
Me faire rentrer d'ou je viens". Un homme aux écautes
Avait entendu du bruit dans l'église métropole
Et se rendit de suite dedans de la coupole.
Avec grand éffroi il s'écrie „la place du saint est vide
Que faire? Donner l'alarme, on n'y va pas plus vite.
Il court de ses jambes réveiller qui de droit
C'est le Métropolite, qui tout de suite lui croit
Et va de son côté réveiller le Ministre,
Qui n'était pas encore assis à son pupitre,

Car étant donné l'heure, ronflait dedans son lit;
Le grand métropolite le secoue et lui dit:
„Excellence, saint Démètre vient d'être enlevé,
A le mettre en poursuite il faut tout aviser,
Je vais de ce pas faire sonner toutes les cloches.
Et moi, dit l'Excellence, je vais avertir les boches.
Je veux faire bim bam, bim bam, dit le métro
Et moi téléphoner" dit le brave Lupo.
Chacun de son côté se met à la besogne.
Pendant ce temps le saint roule en une auto borgne
Vers le grand fleuve Danube aussi que possible
En une fuite folle, éffrénée et terrible.
Brûlant les kilomètres; quand voilà tout à coup
Qu'il entend le bim bam et la voix de Lupu.
Aussitôt il se dit „maintenant prenez garde,
o, vous qui m'enlevez, maintenant je m'hazarde
A faire ce qui est, comme on sait, mon grand tour,
Je vais me faire pesant, indeplaçable et lourd".
Et voilà tout à coup l'auto qui s'arrête
L'essieu brisé; les chauffeurs restent bêtes
De se voir panné ainsi en bon chemin
Non loin du but sauveur, qu'on voyait au lointain.
Que faire? En un village on cherche vite une charette
Avec deux beaux boeufs, deux très braves bêtes,
Qui de leur pas dolent s'en vont sur la route
Carosser le grand saint, qui de nouveau écoute
Et se disait à lui „attendez mes amis
Je me refais léger, mais c'est à mon avis
Non pas pour vous complaire, mais bien pour vous morfondre
Que j'en agis ainsi; attendez qui va fondre
Tout d'un coup sur nous comme un vautour aillé

J'entends déjà hennir sous le ciel étoilé
Les chevaux des hulans, qui l'éperon au côté
S'en vont par les routes tantôt nous arrêter
Et je m'em vais rentrer comme je l'avais promis".
Or donc il arriva comme le saint le prédit,
Les hulans s'en vinrent, ventre à terre, lance au poing
Arrêter le convoi, qui n'était pas bien loin
De là d'où le saint n'aurait plus pu rentrer
Et les cloches et Lupo plus pu le remener.
Le chef des hulans dit „halte là, qui êtes vous?
Avez-vous des papiers? non! eh bien vous êtes fous
De vous aventurer comme cela aussi loin,
Sans les papiers prescrits par 200 règlements".
Alors le saint lui dit: „Vous avez, o non cher
Raison, mais un saint ne connaît pas la guerre,
Son seul papier à lui c'est l'auréole des saints
Qui plane sur sa tête comme la lune en son plein".
Cette réponse si noble, parait, ne valait rien.
Le hulan répondit „vous avez, o grand saint
Autour du chef sacré l'aurore du Heiligenschein
Mais pour voyager il manque l'Entlausungsschein
Donc, Kehrt, Marsch, retournez bien vite chez vous
Ne vous arrêter pas en route de peur des loups".
Et content, Saint Démètre ne demandant pas son reste,
S'en retourna de suite à son cher Bucarest.

Un mécréant

CLVIII. ÎN AŞTEPTAREA MARILOR EVENIMENTE

(Pacea de la Buftea-Bucureşti)

De o succintă prezentare în *Memoriile* lui Al. Tzigara-Samurcaş are parte evenimentul „Păcii de la Bucureşti" din 24 aprilie–7 mai 1918, petrecut în timpul guvernării lui Al. Marghiloman.

Pacea de la Buftea-Bucureşti, cu totul nedreaptă şi spoliatoare pentru ţara noastră impusă României de către Puterile Centrale, a stârnit un val de revoltă şi ură în sufletul poporului român. Puterile Antantei, prin miniştrii lor, acreditaţi la Iaşi, dezvăluie caracterul de „dictat" al acestei „păci" impuse României:

„Semnalăm pentru a completa indicaţiile pe care le-am furnizat anterior, acele condiţii impuse României care fac să iasă în evidenţă mai bine lăcomia şi ipocrizia imperialismului german. La cererea germanilor, unul din procesele-verbale menţionează că tratatul nu comportă nici anexiune, nici despăgubire; or teritoriile luate României în Dobrogea şi în regiunile muntoase cuprind aproximativ o zecime din populaţia totală a Regatului, adică peste 800 000 locuitori şi mai mult de 26 000 kilometri pătraţi. Au fost invocate pentru a justifica rectificarea frontierelor, raţiuni de ordin strategic. Acesta nu este decât un pretext derizoriu; dacă Imperiile Centrale ar ajunge să fie victorioase, România ar rămâne în stare de colonie germană... Imperiile Centrale au afirmat că teritoriile luate României au fost nelocuite. Nu este adevărat. Regiunea anexată Ungariei cuprinde 170 sate, cu o populaţie totală de peste 130 000 locuitori. Această populaţie este în întregime de cea mai pură rasă românească care s-a păstrat de-a lungul invaziilor succesive, în văile înalte, unde ea a găsit, sub dominaţia otomană, un refugiu inviolabil. În sfârşit, monopolul exploatării şi vânzarea pădurilor ca şi monopolul exportului de cereale, instituit prin tratat, în profitul Germaniei, reprezintă în realitate o despăgubire de război a cărei sarcină va apăsa timp îndelungat asupra României. Încă din acest an profitul realizat de Germania ca urmare a diferenţei între valorile reale ale cerealelor şi preţurile impuse va fi considerabil. Mai mult, austro-germanii au impus să li se cedeze dreptul de a determina cantităţile de cereale care vor fi exportate, iar evaluarea acestor cantităţi se va face după nevoile lor şi nu după abundenţa recoltelor; în virtutea acestei dispoziţii, chiar după pace, România va fi constrânsă la o raţionalizare care va putea ajunge până la foamete. În sfârşit, guvernul român este acela care va trebui să avanseze preţul mărfurilor cumpărate de Puterile Centrale şi să le deschidă un cont curent care nu va fi reglementat decât mult mai târziu şi în avantajul lor. Departe de a-i oferi României parţial libertatea, pacea actuală va desăvârşi subjugarea şi ruinarea ei; Germania va continua să-i ocupe teritoriul chiar după ratificare, pe care ea poate, după cum s-a văzut, să-l prelungească atât cât va dori: navigaţia pe Dunăre, poşta, telegraful, căile ferate rămân sub controlul german; la cererea guvernului român, un delegat german a fost plasat în fiecare minister. Materialul de război şi

muniţiile urmează să fie depozitate pe teritoriile ocupate şi sub paza autorităţilor militare germane; în sfârşit, România nu va putea să menţină decât acele forţe necesare apărării teritoriului său. A fost înfiinţată o societate germană de exploatare agricolă cu un capital de 80 milioane. Ea urmăreşte crearea monopolului asupra producţiei agricole româneşti sub forma de contracte pe termen lung, încheiate în favoarea ocupanţilor, recunoscute în tratate şi care constituie în realitate o expropriere deghizată; de la semnarea păcii, Comandamentul german a promulgat o ordonanţă care constrânge toată populaţia de sex bărbătesc între 14–60 ani din teritoriile ocupate, adică din două treimi din România, la muncile ce le vor fi ordonate. Pedepsele în caz de nesupunere presupun deportarea, închisoarea şi merg chiar, în unele cazuri, neprecizate în mod expres, până la pedeapsa cu moartea. În concluzie, Germania, prin tratatul pe care l-a impus României, s-a dezis în mod cinic de propriile sale declaraţii. Acest tratat comportă jaful domeniilor publice, anexiunea aproape nedisimulată a întregii ţări şi, după pace, exploatarea barbară şi epuizantă a resurselor sale în profitul învingătorilor. El face din România o adevărată temniţă în care întreaga populaţie este condamnată la muncă silnică în favoarea învingătorilor. Acesta este un exemplu clar de pace germană. Noi trebuie să medităm cu atât mai atent, cu cât, în faţa uimirii delegaţilor români somaţi să accepte astfel de condiţii, delegaţii germani le-au declarat că ei vor aprecia blândeţea acestora, atunci când vor cunoaşte condiţiile ce vor fi impuse după victoria Imperiilor Centrale Occidentale" (Apud: Mircea Muşat – Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 537–538).

Emigraţia română de la Paris a formulat şi adresat, la 10/23 mai 1918, un viguros protest către Puterile Antantei aliate, cerând sprijin împotriva tratatului impus de Puterile Centrale României:

„Poporul român a fost şters din rândul naţiunilor libere. Pacea pe care Puterile Centrale au impus-o României constituie însăşi negarea independenţei politice şi economice a patriei noastre. Această pace este un instrument de ură şi de răzbunare, obţinut prin violenţă, fără a ţine seama de cele mai elementare principii de justiţie. Poporul român nu îl poate accepta! România a intrat în război alături de puterile Antantei pentru cauza libertăţii şi a democraţiei. Aspiraţiile sale îndreptate spre unitatea şi independenţa întregului popor român i-au înarmat braţul. Pentru acest ideal, sute de mii de români şi-au vărsat sângele. A renunţa la ceea ce înseamnă raţiunea sa de a exista ca naţiune, poporul român n-ar consimţi niciodată! România a fost zdrobită de trădarea ţaristă şi complicaţiile anterioare din Rusia. Îndoliată, izolată, complet separată de aliaţii săi, pusă în imposibilitatea de a primi cel mai mic ajutor militar, privată de orice mijloc de aprovizionare, epuizată de îndelungi eforturi şi de cumplite epidemii timp de 20 de luni, România a capitulat; dar fiinţa sa curajoasă nu şi-a pierdut nici încrederea în dreptatea cauzei sale, nici certitudinea în victoria Dreptului! Duşmanii săi i-au impus ceea ce ei numesc o pace de prietenie germană, în realitate este cea mai crudă şi jignitoare aservire. Aservire militară prin

pierderea întregului lanţ al Carpaţilor. Aservire politică prin amestecul german în toate marile administraţii de stat. Aservire comercială prin răpirea Dobrogei, singura provincie maritimă a României şi prin sechestrul asupra navigaţiei pe Dunăre. Aservire industrială prin acapararea principalei bogăţii miniere a ţării, petrolul. Aservire financiară prin exercitarea unui control german asupra producţiei principale a ţării, cerealele. Acesta este sclavajul politic şi economic pe care germanii speră să-l aplice României. Forţa a primat în faţa Dreptului. Germania a călcat în picioare principiile sacre de libertate şi dreptate pentru care luptă toate naţiunile unite împotriva barbariei germane. Românii liberi care trăiesc pe pământul nobilei Franţe îşi ridică glasurile pentru a protesta împotriva acestei crime monstruoase. Ei se fac astfel ecoul sentimentelor întregii naţiuni române. Actul de la Bucureşti nu este un tratat de pace; el este în contradicţie flagrantă cu noţiunea de pace aşa cum o înţelege lumea civilizată. Clauzele unui tratat exclud, în mod evident, liberul consimţământ al României; este un act de cea mai dură violenţă impus de un duşman neîndurător. Poporul român, dezarmat, în tăişul baionetelor germane, nemaifiind liber nici în opiniile sale nu-şi poate manifesta protestul împotriva acestei păci de spoliere şi de sclavaj. Dar el se întoarce spre marii săi aliaţi, plin de încredere şi speranţă. Interesele naţiunii române sunt solidare cu interesele marilor democraţii occidentale. România formează la porţile Peninsulei Balcanice, singura stavilă împotriva năvălirii germane spre Sud şi spre Asia. În numele poporului român, ne declarăm, astăzi ca şi ieri, aliaţii puterilor Antantei şi proclamăm nul şi neavenit tratatul de la Bucureşti, cu toate clauzele şi convenţiile sale adiţionale. Şi tot în numele poporului român facem apel la guvernele aliate, rugându-le să nu abandoneze România în justele sale revendicări. În secolul al XX-lea libertatea naţiunilor, ca şi libertatea cetăţenilor, trebuie să fie sacre. Nici o forţă, nici un tratat nu pot suprima dreptul unui popor să aspire la unitatea sa naţională şi la independenţa sa. Orice convenţie care tinde să ignore aceste drepturi imprescriptibile este inexistentă în faţa Istoriei! Interpreţi ai sentimentelor neamului nostru, noi adresăm acest protest guvernelor şi popoarelor care luptă şi suferă pentru un ideal generos. Tuturor le cerem: Dreptate şi Libertate!" (*Apud*: Mircea Muşat – Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 540–541).

O expunere clară asupra Păcii de la Buftea – Bucureşti şi a urmărilor grave pentru soarta ţării, ce ne-au fost impuse de acest tratat, oferă istoricii Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu în lucrarea lor *Istoria românilor*, 1975:

„Înconjuraţi din toate părţile, neavând nici un sprijin de nicăieri, România a fost nevoită să înceteze războiul. Prin tratatul de la Bucureşti – condiţiile principale sau preliminariile fuseseră stabilite la Buftea – semnat la 24 aprilie/7 mai 1918, dar care n-a fost ratificat niciodată, ni se lua Dobrogea şi o fâşie de-a lungul munţilor în suprafaţă de 5 000 kilometri pătraţi, cuprinzând vârfurile dominante şi 170 de sate cu o populaţie românească de 150 000 de suflete. Totodată, se impuneau condiţii economice foarte grele. Industria, comerţul, finanţele erau supuse controlului

german; petrolul intra în mâna lor, şantierele de la Dunăre erau luate cu chirie infimă pe 99 de ani. Statul român trebuia să ia asupra sa şi emisiunea de monedă-hârtie în valoare de 2 miliarde 114 milioane de lei aur, pe care o făcuseră germanii în teritoriul ocupat, bonurile de rechiziţie ale acestora (1 miliard), precum şi despăgubirile pentru pagubele şi stricăciunile aduse persoanelor şi bunurilor (1 miliard 900 de milioane). Dar acest tratat n-a mai avut când să fie aplicat, deoarece cumpăna războiului, pe celelalte fronturi de luptă, s-a aplecat în favoarea aliaţilor României. Bulgarii, învinşi în Macedonia de către generalul Franchet d'Esperey, cerură pace; armata austro-ungară, în descompunere, părăsi frontul italian; cea germană, împinsă necontenit îndărăt, în Franţa, trebui să ceară şi ea încetarea ostilităţilor (29 octombrie/11 noiembrie 1918). Mobilizată pentru a doua oară (28 octombrie/10 noiembrie), oastea română trecu din nou Transilvania, în mijlocul unei mari însufleţiri (24 noiembrie). Ea nu a depăşit însă iniţial linia de la izvoarele Mureşului, pentru a da adunării de la Alba Iulia putinţa deplinei libertăţii de decizie" (p. 688-689).

CLXIV. LOVITURA DE STAT (BASARABIA ŞI BUCOVINA)

Deoarece în cadrul acestui capitol al *Memoriilor* profesorului Al. Tzigara-Samurcaş, memorialistul oferă date relevatoare asupra personalităţii lui Al. Marghiloman, în momentul când acesta demisionează, în toamna anului 1918, anul marilor înfăptuiri (însuşi Al. Marghiloman îşi estima activitatea din timpul guvernării sale: „Retragerea mea nu e o dezertare, în tot cazul are loc asupra unei apoteoze: Bucovina şi Nordul Basarabiei. Am păstrat ţării o dinastie, o armată şi i-am dat Basarabia şi Bucovina cu integritatea teritoriului". *Memorii*), asupra rolului acestuia pentru întregirea patriei, dorim să documentăm această secţiune cu acte autentice, de importanţă istorică, documente din care reiese că Unirea românilor este opera poporului însuşi, a voinţei maselor şi nu a unei cuceriri armate sau a unei anexări arbitrare.

Este cunoscut faptul că acum 72 de ani, la 27 martie 1918, Sfatul Ţării, din Basarabia, exprimând dorinţa şi năzuinţa maselor populare din acest străvechi ţinut românesc, a hotărât unirea Republicii Moldoveneşti cu România:

„Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric şi dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mama sa România" (*Apud*: M. Muşat – I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 567).

Reproducem, în continuare, după aceeaşi lucrare, condiţiile formulate de către Sfatul Ţării pentru unirea Basarabiei cu România şi care trebuiau acceptate de către primul ministru Al. Marghiloman:

1. Actualul Sfat al Ţării îşi continuă autoritatea în scopul realizării reformei agrare în conformitate cu nevoile şi cererile naţiunii. Aceste hotărâri vor fi recunoscute de guvernul român.

2. Basarabia îşi păstrează autonomia sa provincială, având un Sfat al Ţării ales în viitor prin vot universal, egal, direct şi secret, cu un organ executiv şi administraţie proprie.

3. Sfatul Ţării este competent să:

a) voteze bugetele locale;

b) să controleze toate organele zemstvei şi oraşele;

c) să numească pe toţi funcţionarii administraţiei locale prin organul său executiv în timp ce înalţii funcţionari sunt confirmaţi de guvern.

4. Armata va fi recrutată pe principiul teritorial.

5. Legile existente (zemstva şi oraşe) rămân în activitate şi pot fi schimbate numai de Parlamentul României după ce reprezentanţii Basarabiei vor lua parte la lucrările sale.

6. Respectul drepturilor minorităţilor din Basarabia.

7. Doi reprezentanţi ai Basarabiei vor intra în Consiliul de Miniştri ai României. De data aceasta ei vor fi numiţi de Sfatul Ţării, dar în viitor dintre reprezentanţii Basarabiei în Parlamentul României.

8. Basarabia va trimite în Parlamentul României un număr de reprezentanţi în proporţie cu populaţia, aleşi pe baza votului universal, egal, direct şi secret.

9. Toate alegerile în Basarabia pentru sfaturile de plăşi, oraşe şi sate vor fi făcute pe bază de vot universal, egal, direct şi secret.

10. Libertatea personală, libertatea presei, cuvântului, credinţei, întrunirii şi toate libertăţile comunale vor fi garantate prin Constituţie.

11. Orice încălcare de lege făcută din motive politice în timpul tulburărilor ce au avut loc se amnistiază. Deoarece Basarabia se uneşte de la sine ca o fiică cu mama sa România, Parlamentul României va decide convocarea fără amânare a Adunării Constituante în care, proporţional cu populaţia sa, vor lua parte şi reprezentanţi ai Basarabiei, aleşi prin vot universal, direct şi secret, pentru a hotărî cu toţii includerea în Constituţie a principiilor şi garanţiilor menţionate mai sus.

....

Aprobată de Sfatul Ţării la 27 martie 1918, Chişinău.

(Semnează) I. Inculeţ, preşedintele Sfatului Ţării.

I. Buzdugan, secretarul Sfatului Ţării.

Acestea au fost condițiile pe care Blocul moldovenesc le-a considerat ca preliminarii indispensabile pentru acceptarea Unirii cu România" (p. 567–568).

În lucrarea lor, M. Mușat și I. Ardeleanu arată momentul în care a fost adoptată hotărârea Unirii Basarabiei cu România, precum și declarația făcută de primul ministru Al. Marghiloman cu acest prilej:

„Hotărârea de unire, discutată în Sfatul Țării, a fost adoptată cu 86 de voturi pentru (68,8%), 3 voturi contra (2,4%) și 26 abțineri (28,8%), 13 deputați au lipsit. Rezultatul votului a fost adus la cunoștința primului ministru al României, Alexandru Marghiloman, invitat la Chișinău, care, intrând în sala de ședință, a cerut cuvântul și a făcut o scurtă declarație în care a arătat: «În numele poporului român... cu mândrie iau aot de declarația domniilor voastre pentru unire și declar că Basarabia este de acum unită pe vecie cu România unită și nedespărțită... Am luat act de declarația d-voastră și în numele guvernului român declar că o primesc»" (p. 568).

Printr-un decret regal, semnat la 9 aprilie 1918, a fost promulgat actul unirii Basarabiei cu România. În mai multe rânduri guvernul ucrainean, în urma evenimentelor din Basarabia, reprezentând voința națională, a adresat note de protest prin care emitea pretenții asupra acestei străvechi provincii românești. Printr-o notă, din 12 iunie 1918, ca răspuns guvernului ucrainean, guvernul român arăta drepturile inalienabile ale poporului român asupra Basarabiei:

„1. Basarabia n-a fost anexată de România, cum afirmă nota ucraineană, ci s-a unit cu Patria-Mumă și anume pe baza unei hotărâri care a fost luată aproape în unanimitate, de Sfatul Țării, de Adunarea națională și legislativă a Republicii Moldovenești din Basarabia. Această adunare pornește de la voința națiunii, are deci aceeași origine ca și Rada Centrală ucraineană și reprezintă ca și Rada o putere suverană, cu dreptul de a lua hotărâri pentru popoarele din Basarabia, care sunt tot atât de definitive și hotărâtoare ca cele ale Radei pentru popoarele Ucrainei.

2. Guvernului român nu-i este cunoscut că în Basarabia ar exista o regiune în care populația ar fi declarat că este ucraineană și care să fi cerut alipirea la Ucraina. Guvernul român este convins că nu este nici în intenția Radei centrale, nici în intenția guvernului ucrainean să instige și să mențină în Basarabia agitații și mișcări ale minorităților diferitelor naționalități, împotriva marii majorități române. Ucraina însăși este un stat care cuprinde diferite naționalități, care se găsesc în minoritate față de majoritatea ucraineană, tot așa cum este cazul în Basarabia față de majoritatea română. Este apoi un fapt incontestabil că dincolo de Nistru se află o populație română numeroasă asupra căreia Basarabia românească și prin urmare și România de azi ar putea ridica aceleași pretenții ca și Ucraina cu privire la rutenii din Basarabia.

3. La ridicarea noilor ei pretenții, Rada a uitat că, cu ocazia păcii de la Brest-Litovsk, Ucraina n-a ridicat nici un fel de pretenții asupra teritoriului sau populației Basarabiei, că ea s-a privit pe sine ca un stat perfect separat, de care ea este separată prin Nistru, care a fost totdeauna vechea graniță a Moldovei și după

1812 granița ruso-basarabeană. Basarabia este din punct de vedere istoric și etnic un teritoriu românesc, care a aparținut principatului Moldovei, de la întemeierea lui, în secolul al XIV-lea, până în ziua în care, în 1812, a fost răpit de Rusia țaristă.

4. Guvernul Ucrainei a declarat, la 19 ianuarie 1918, generalului Coandă, care a fost primit la Kiev ca reprezentant al României, că guvernul democratic nu face nici o opoziție ca Basarabia să se unească cu România, dacă aceasta este voința Basarabiei și a adăugat că ea va acorda sprijinul său acestei uniri. Pentru guvernul român, problema a fost rezolvată definitiv prin hotărârea Sfatului Țării din 9 aprilie, o hotărâre care a fost fundamentul decretului regal român, prin care a fost declarată ca .insolubilă unirea celor două țări. De aceea și guvernul român, la rândul său, după exemplul guvernului ucrainean «va lua toate măsurile de care dispune», pentru ca problema Basarabiei să poată fi privită ca rezolvată pentru totdeauna.

5. De aceea guvernul român nu poate accepta protestele „Radei centrale" «împotriva unui sistem de represalii și de lezare a drepturilor naționalităților care locuiesc în Basarabia». Nu poate fi vorba de represalii. România și Basarabia n-au avut nici un prilej de a exercita vreun fel de represalii. Este absolut nejust că în Basarabia s-ar fi săvârșit măcar o singură lezare a drepturilor. Astfel de afirmații nu sunt, în nici un fel, obiectiv întemeiate." (p. 571).

Ținem să completăm imaginea ce se desprinde din *Memoriile* lui Al. Tzigara-Samurcaș privitor la unirea Bucovinei cu România, în noiembrie 1918, cu date și documente de importață istorică, națională, care reflectă plenar acest măreț eveniment din istoria patriei, texte reproduse după aceeași lucrare a lui M. Mușat și Ion Ardeleanu:

„La 12 noiembrie, Consiliul Național al Bucovinei a preluat efectiv conducerea țării, alcătuind un guvern în frunte cu Iancu Flondor. În apelul *Către poporul român*, adresat de președintele Consiliului Național al Bucovinei se spunea: «Românii bucovineni, folosindu-se de dreptul suveranității naționale, recunoscut acum de toată lumea, au hotărât, în Constituanta din 27 octombrie 1918, să stăpânească singuri țara lor, Bucovina, sfântul lor pământ strămoșesc. Fostul guvern austriac s-a opus la această cerere îndreptățită, a trecut puterea țării în mâna rutenilor și s-a dezlănțuit astfel anarhia peste toată țara. În fața acestor împrejurări, Consiliul Național, reprezentant legitim al poporului român a fost nevoit să recurgă la ajutorul fraților din Regat, cerând intervenția oastei românești. Armata a venit la Cernăuți fără luptă, iar noi ne-am preluat guvernarea fără luptă».

La 15/28 noiembrie 1918, în palatul metropolitan din Cernăuți s-au deschis lucrările Congresului general al Bucovinei, la care au luat parte, pe baze democratice, 74 delegați ai Consiliului Național Român, 13 ai comunelor ucrainene, 7 ai Consiliului Național German și 6 ai Consiliului Polonez. Congresul a votat în unanimitate o moțiune în care se declara:

«Congresul general al Bucovinei, întrunit azi, în 15/28 noiembrie 1918 în sala sinodală din Cernăuţi, considerând că, de la fundarea Principatelor române, Bucovina, care cuprinde vechile ţinuturi ale Sucevii şi Cernăuţilor, au făcut pururea parte din Moldova, care în jurul ei s-a închegat ca stat; considerând că în cuprinsul hotarelor acestei ţări se găseşte vechiul scaun de domnie de la Suceava, gropniţele domneşti de la Rădăuţi, Putna şi Suceviţa, precum şi multe alte urme şi amintiri scumpe din trecutul Moldovei; considerând că fii ai acestei ţări, umăr la umăr cu fraţii lor din Moldova» şi sub conducerea aceloraşi domnitori au apărat de-a lungul veacurilor fiinţa neamului lor împotriva tuturor încălcărilor din afară şi a cotropirii păgâne; considerând că, în 1774, prin vicleşug, Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei şi cu de-a sila alipită coroanei habsburgilor; considerând că 144 de ani bucovinenii au luptat ca nişte mucenici pe toate câmpurile de bătălie în Europa, sub steag străin, pentru menţinerea, slava şi mărirea asupritorilor lor, şi că ei, drept răsplată, aveau să îndure micşorarea drepturilor moştenite, izgonirea limbii lor din viaţa publică, din şcoală şi chiar din biserică: considerând că, în acelaşi timp, poporul băştinaş a fost împiedicat sistematic de a se folosi de bogăţiile izvoarelor de câştig ale acestei ţări şi despoiat în mare parte de vechea sa moştenire; considerând că, cu toate acestea, bucovinenii n-au pierdut nădejdea că ceasul mântuirii aşteptat cu atâta dor şi suferinţă va sosi, şi că moştenirea lor străbună tăiată prin graniţe nelegiuite, se va reîntregi prin realipirea Bucovinei la Moldova lui Ştefan şi că au nutrit vecinic credinţa că marele vis al neamului se va înfăptui, când se vor uni toate ţările române dintre Nistru şi Tisa într-un stat naţional unitar; constată că ceasul acesta mare a sunat!

Astăzi când după sforţări şi jertfe uriaşe din partea României şi a puternicilor şi nobililor ei aliaţi s-au întronat în lume principiile de drept şi umanitare pentru toate neamurile, şi când în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară s-a zguduit în temeliile ei şi s-a prăbuşit şi toate neamurile încătuşate în cuprinsul ei şi-au câştigat dreptul de liberă hotărâre de sine, cel dintâi gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă către regatul României, de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre. Drept aceea noi, Congresul general al Bucovinei, întrupând suprema putere a ţării şi fiind investiţi singuri cu puterea legiuitoare, în numele suveranităţii naţionale, hotărâm: Unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremus, Colacia şi Nistru cu regatul României". (*Apud*: M. Muşat – Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 618–629).

Prima parte a *Memoriilor* profesorului Al. Tzigara-Samurcaş se încheie cu evenimentul istoric major al unirii Transilvaniei cu România, în decembrie 1918. Atunci, la Alba Iulia, în cadrul unei adevărate Adunări constituante, poporul român majoritar şi în această străveche provincie românească, prin participarea largă a maselor populare, a delegaţiilor şi împuterniciţilor din toate localităţile şi zonele Transilvaniei, a hotărât asupra soartei sale, adoptând istorica Declaraţie a Unirii cu Ţara:

„I. Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dânșii cu România...

II. Adunarea națională rezervă teritoriilor sus-menționate autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului stat român, Adunarea națională proclamă următoarele:

1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

2. Egala îndreptățire și deplina libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din stat.

3. Înfăptuirea desăvârșită a unui regim curat democratic pe toate terenele societății publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune în mod proporțional pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani, la reprezentarea în comune, județe ori parlament.

4. Desăvârșită libertate de presă, asociere și întrunire; liberă propagandă a tuturor gândurilor omenești.

5. Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei comisele în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin cu atât cât să o poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare este, de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte, potențarea producțiunii.

6. Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii care sunt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus.

IV. Adunarea națională dă expresiune dorinței ca Congresul de pace să înfăptuiască comunicarea naționalităților libere în așa chip, ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.

V. Românii adunați în această adunare națională salută pe frații lor din Bucovina scăpați din jugul monarhiei austro-ungare și uniți cu țara-mamă, România.

VI. Adunarea națională salută cu iubire și entuziasm libertatea națiunilor subjugate până aci în monarhia austro-ungară, anume națiunile cehoslovacă, austro-ungară, iugoslavă, polonă și ruteană și hotărește ca acest salut să se aducă la cunoștință tuturor acelor națiuni.

VII. Adunarea naţională cu smerenie se închină memoriei acelor bravi români care în acest război şi-au vărsat sângele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea şi unitatea naţiunii române...

VIII. Adunarea naţională dă expresiune mulţumirei şi admiraţiei sale faţă de puterile aliate, care prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui duşman pregătit pentru multe decenii pentru război, au scăpat civilizaţiunea din ghearele barbariei.

IX. Pentru conducerea mai departe a afacerilor naţiunii române din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, Adunarea naţională hotărăşte instituirea unui Mare Sfat naţional român, care va avea toată îndreptăţirea să reprezinte naţiunea română oricând şi pretutindeni faţă de toate naţiunile lumii şi să se ia toate dispoziţiunile pe care le va afla necesare în interesul naţiunei". (*Apud*: M. Muşat – I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, 1983, p. 631–632).

CUPRINS

Memorii II (1910–1918)

Tiparul executat la
S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel: 210.51.90; 210.58.33 Fax: 315.06.13

COLECȚIA „MEMORIALE“

EDITURA „GRAI ȘI SUFLET – CULTURA NAȚIONALĂ“

ISBN 973-95405-1-1
973-9232-59-0

Lei 50 000